AkTárs. O.
649/29.

DEBRECEN SZ. KIR. VÁROS DÉRI-MÚZEUMÁNAK KIADVÁNYAI. XXIX.

29-30

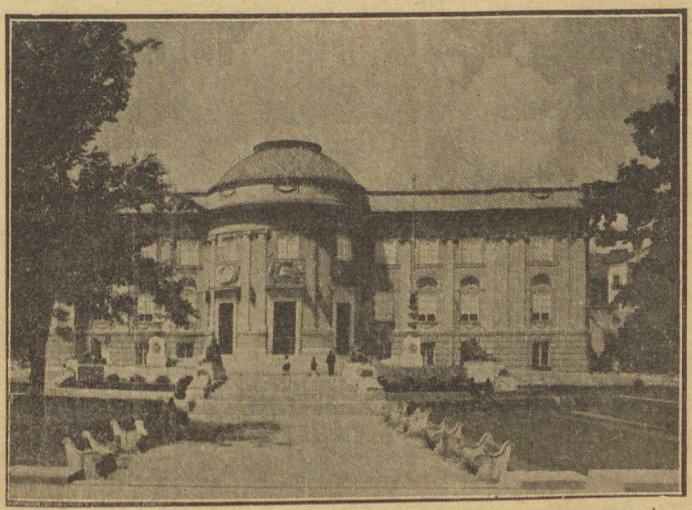
A DEBRECENI DÉRI-MÚZEUM ÉVKÖNYVE 1933.

SZÁMOS KÉPPEL ÉS NÉMET KIVONATTAL. (DEUTSCHER AUSZUG.)

ÖSSZEÁLLÍTOTTÁK:

Dr. ECSEDI ISTVÁN
IGAZGATÓ.

Dr. SŐREGI JÁNOS
MÚZEUMŐR.

YEAR-BOOK
of the Déri Museum, 1933.
Edited by
Dr. Stephen Ecsedi, directo
and
Dr. John Sőregi, keeper.
XXIX. Publication.

JAHRBUCH
des Debrecener Déri Museums
vom Jahre 1933.
Zusammengestellt:
Direktor Dr. St. Ecsedi
und
Kustos Dr. J. Sőregi.
Ausgabe des Déri Museums
No XXIX.

ANNUAIRE
du Musée Déri de Debrecen
1933,
Publié
par MM. Etienne Ecsedi
docteur es lettres, directeur
et
Jean Sőregi docteur es lettres,
conservateur au musée.
XXIXe Publication du
Musée Déri.

VÁROSI NYOMDA, DEBRECEN 1934.

Kurzgefasster Wegweiser für Ausländer

Das *Déri-Museum* der königl. Freistadt Debrecen ist das modernste und grösste Provinzmuseum Ungarns. Erbaut im J. 1926—27. Eröffnet 25. V. 1930. — Es *liegt im Zentrum* der Stadt, neben der ref. grossen Kirche und dem alten ref. Kollegium.

Brief- u. Telegrammadresse: Déri-Museum Debrecen, Ungarn. Telefon 11—98. — Museumsdirektor: Privatdocent Dr. Stefan Ecsedi, Ethnograph. Wohnadresse: Mester-u. 23. Kustos: Dr. Johann Sőregi, Archäolog, Leiter der archäologischen Abteilung. Wohnadresse: Szappanos-u. 7.

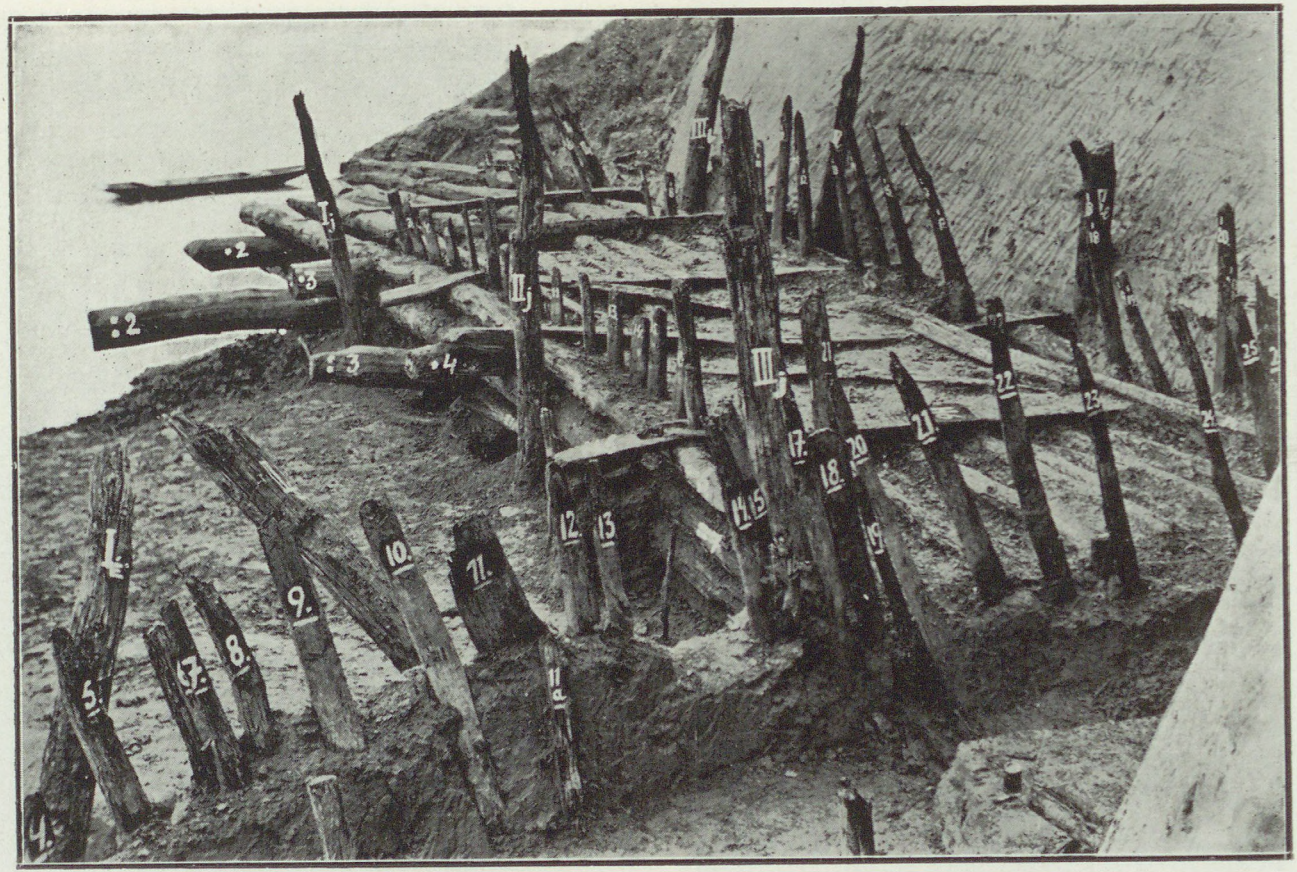
Das Museum lässt seit dem J. 1907 illustrierte Jahresberichte, vom Jahre 1933 an Jahrbuch gennant, im Umfange von 3—18 Bogen erscheinen, seit 1926 mit deutschem Auszug. **Museen und wissenschaftliche Institute können die Jahresberichte der letzten Jahre gegen Tausch, Privatinterressenten gratis erhalten.** — Illustrierte Führer (ungarisch) im Umfnage 248 Seiten um 1 Pengő, Ansichtskarten, farbige Kunstdrucke etc. bei der Kassa zu billigen Preisen erhältlich. — **Kurzer Wegweiser in deutscher, englischer, italienischer und französischer Sprache** (je 4 Seiten) **erschienen.**

Besuchstage: an Sonntagen von 9—13 h, an Wochentagen von 11—13 h. Eintrittspreis 0·50, für Studenten 0·20 Pengő. Sonntag frei, zu Weihnachten, Ostern und Pfingsten nur am zweiten Tage geöffnet von 9—13 h.

Zum flüchtigen Durchschreiten des ganzen Museums hat man mindestens 1 Stunde, für eine eingehendere Besichtigung wenigstens 4 Stunden zu rechnen.

Besonders nennenswerte Sehenswürdigkeiten des Museums: die didaktische Einrichtung der archäologischen Abteilung; das Hortobagyer Zimmer; das Debrecener Bauernhaus und die ungarische Münz- und Medaillensammlung. — Das wertvollste Stück des ganzen Museums das weltberühmte Ölgemälde Michael Munkácsy's „Ecce homo" (4×6 m.), welches in separatem Prachtsaal untergebracht ist.

Im Museum sind ein ganz modern ausgestatteter Vortragssaal mit 232 Sitzplätzen und 2 von oben belichtete Ausstellungssäle. Ausländer können diese Räume durch Vermittlung irgendeines ungarischen wissenschaftlichen-, gesellschaftlichen- oder Kunstvereines in Anspruch nehmen. Die Bewilligung zur Benützung erteilt der Bürgermeister der Stadt Debrecen. Alle näheren Auskünfte hierüber, sowie über weitere Besichtigungen der Stadt u. Umgebung (Hortobágypuszta) gibt die Direktion des Déri Museums.

A panyolai tölgyfaépítmény a harmadik ásatáskor, a kettévágás előtt. *Phot. Kozmann.*

Ak. Pács. 1/29

DEBRECEN SZ. KIR. VÁROS DÉRI-MÚZEUMÁNAK KIADVÁNYAI. XXIX.

A DEBRECENI DÉRI-MÚZEUM ÉVKÖNYVE 1933.

SZÁMOS KÉPPEL ÉS NÉMET KIVONATTAL. (DEUTSCHER AUSZUG.)

ÖSSZEÁLLÍTOTTÁK:

Dr. ECSEDI ISTVÁN
IGAZGATÓ.

Dr. SŐREGI JÁNOS
MÚZEUMŐR.

TARTALOM: I. Rész. *Jelentés* a Déri-múzeum 1933. évi működéséről és állapotáról. — II. Rész. *Figyelő.* — III. Rész. *Függelék.* I. Sőregi, Előtanulmányok a panyolai tölgyfaépítményhez. — II. Ecsedi, Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizeken.

VÁROSI NYOMDA, DEBRECEN 1934.

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
Kövedéknapló
1935 év 547 sz.

ELŐSZÓ.

Fig. 1. kép.

A Déri-tér a fűvészkertutcai bejáratról nézve. Jobbra a Déri-múzeum keleti oldala, háttérben a Nemzeti Bank debreceni fiókja és balra iskola és múzeumi raktár épülete.

Teilansicht des Déri-Platzes. Rechts die südöstl. Ecke des Museumgebäudes.

A múzeumok és könyvtárak egykori országos főfelügyelősége még 1901-ben királyilag jóváhagyott szabályzatának 12. §-a elrendelte, hogy a hatáskörébe tartozó múzeumok és könyvtárak működésükről és állapotukról évenként jelentést tartoznak tenni. Miután a jelentések annyifélék voltak, ahány múzeum, a főfelügyelőség 1906 január 15.-én kelt 59. sz. nyomtatott utasításában szükségesnek látta megjelölni azokat a szempontokat, melyek a múzeumi Jelentések megszerkesztésénél figyelembeveendők.

Mikor a városi múzeumot ezelőtt háromévtizeddel életre hívták, a főfelügyelőség megküldött rendelkezései értelmében Zoltai Lajos akkor s.-levéltáros, a múzeumi bizottság jegyzője, 1906 február 17.-én írta meg a múzeum 1905. évi állapotáról szóló első Jelentést, mely ugyan kéziratban maradt, valamint Zoltainak az 1906-ról szóló Jelentése sem került nyomdába, ellenben a múzeum 1907. évi állapotáról készített dolgozat „Jelentés" címmel hagyta el a sajtót, mint a múzeum kiadványainak II. füzete.[1] Ettől fogva

[1] Első kiadvány volt Dr. Boldizsár Kálmán, Tájékoztató népéleti tárgyakat gyűjtők számára, 8°, 1—14. l., a végén 2 oldalon Zoltai Lajos tollából „Rövid ismertetés múzeumunkról."

MTA KÖNYVTÁR

a múzeum életéről és állapotáról szerkesztett évi beszámolók, a világháború alatt és után összevont és leapadt terjedelemben, de nemsokára újra erőre kapva, egészen 1932-ig bezárólag ezt a címet viselték homlokukon.

A Jelentésnek 1914-ig, a háború után 1926-tól kezdve Függeléke volt, melyben a múzeum tisztviselői önálló cikkekben számoltak be kutatásaik eredményéről. Amikor a régi városi múzeum Déri Frigyes-adománya és az új kultúrpalotába való átköltözés folytán egyszerre megerősödött és fellendült, ez a Függelék egyre több helyet igényelt s 1931-től kezdve terjedelmében jóval felül is multa a szorosabb értelemben vett Jelentést, úgy, hogy a napi és szaksajtó, továbbá a művelt közönség is — dacára a hivatalos címnek — nem a Déri-Múzeum Jelentéséről, hanem nagyon helyesen annak Évkönyvéről írt és beszélt.

Ez a körülmény indított bennünket arra, hogy immár három évtizedes múzeumunk szóbanforgó kiadványát olyan új névvel illessük, amely a tartalmat nagyobb mértékben fedi és azt gondoljuk, hogy ezzel a bel- és külföldön szokásosabb elnevezéssel jobban illeszkedhetünk be mind a nemzeti, mind az egyetemes kulturáért küzdők sorába.

Hogy pedig ebben a fontos és valóban terhes pozícióban harcos helyünket megállhassuk, jelen Évkönyvünkben Figyelő címen új rovatot nyitunk. Ugyanis eddig csak a nyilvánosság elé vittük ötleteinket, elgondolásainkat és kutatásaink eredményeit, de nem gondoskodtunk arról, hogy olvasóink figyelmét felhívjuk olyan körülményekre és következményekre, melyek munkásságunkkal szoros összefüggésbe kerültek ; különösen pedig nem volt terünk arra, hogy a velünk foglalkozó bírálatokkal szemben véleményünket nyilváníthassuk avagy kartársaink működésére a figyelmet mi is felhívhassuk. Továbbá helyet kívánunk nyerni olyan természetű elgondolásainknak is, melyeket sem a múzeum életéről szóló részbe nem tudunk beleilleszteni, sem pedig rövid terjedelmük miatt önálló dolgozat számba nem jöhetnek.

És mikor mindezeket tesszük, Évkönyvünk első folyamát útjára engedjük : igaz tisztelettel és hálával emlékezünk vissza azokra a kiváló úttörő és fáradhatatlan elődeinkre, akiknek elsősorban köszönhetjük, hogy a Jelentésből Évkönyv fejlődött, az őrhelyből küzdőtér szélesedett, amelyen helyünket megállani becsületes törekvésünk.

I. RÉSZ.

A DÉRI-MÚZEUM MŰKÖDÉSE ÉS ÁLLAPOTA 1933-BAN.

I. fejezet.

Berendezési munkálatok a kiállítási termekben és az új raktárhelyiségben.

Az igazgatóság a múzeum helyi vonatkozású részében, az I. emeleten megvalósított tanítójellegű berendezés mintájára és folytatásaképpen eddig a II. emeleti Déri-gyüjtemény első két termében, az egyiptomi és görög-római csoportoknál helyezett el számos képet és diapositivet. Miután ezeknek főleg a tanulóifjúság nagy hasznát veszi, elhatározta az igazgatóság, hogy a Déri-gyüjtemény harmadik helyiségében, az ú. n. kékteremben, hol a nagyobbszabású európai fegyvergyüjtemény mellett egy pár igen becses textilia, továbbá kisplasztikai és magyar-erdélyi ötvösművek foglalnak helyet, a már meglévő 24 drb magyar építészeti műemlékeket ábrázoló fényképnagyítás kiegészítéséül, magyar közép- és újabbkori műtárgyakat és részben viseletet bemutató diapositiveket helyez az ablakokra.

Hogy a hét ablakra szánt összesen 56 drb-ot számláló képanyag minden tekintetben a legjobb, legmegfelelőbb legyen, Ecsedi igazgató levélben kereste meg a legavatottabb szakembert, Varjú Elemér nemzeti múzeumi osztályigazgatót, aki lekötelező szívességgel állott a Déri-múzeum segítségére részben kikölcsönzött képanyaggal, részben becses útmutatásokkal. A diapositivek elkészítése azonban a jövő évre tolódott el.

A múzeum tisztviselői az elmult évben rendelkezésre álló összes idejüket a Fűvészkert-u. 2. sz. alatti új raktár berendezésére fordították, annál is inkább, mert az egyházi hatóság, bár a városi kisgyűlés az egész emeletet a múzeumnak adta, annak keleti részét még mindig iskolahelyiségül szerette

volna megszerezni. Éppen ezért Sőregi múzeumőr a múzeumi gépész-portás és két hajdú alkalmazásával a raktárrendezést május havában az épület keleti részén kezdte meg. Ez a rész, mely négy szobából és egy tágas előtérből áll, a folyosón külön vasráccsal zárható el. Miután elegendő hely állott rendelkezésre, a raktári kép- és szoboranyag minden egyes darabját, — 13 drb festmény állami letét kivételével —, részint falraakasztva, részint fal elé állítva szem elé helyezték, úgy, hogy az egész anyag néhány perc alatt teljesen áttekinthető.

Fig. 2. kép.

Részlet a Déri-múzeum fűvészkert-utcai raktárából. A cserép- és üvegedények hatalmas állványain az összes tárgyak szem előtt állanak s az egész anyag néhány perc alatt áttekinthető.

Ein Teil vom Magazine des Déri Museums. Volkstümliche Keramik.

A három képtári terem méretei 6·20×5·70, 3·30×5·50 és 6·30×8·80 m., melyekben, valamint e rész tágas előterében összesen mintegy 300 drb kép (festmény, rajz, nyomat, fénykép stb.) van a falon, úgyszintén külön állványon 13 drb festmény állami letét, melyek a berendezéskor feleslegessé váltak és elszállításra várnak. A negyedik teremben, mely 5·60×3·20 méter nagyságú, 82 drb jórészt gipsz szobor, köztük plakett, kis plasztika, helyeztetett el. Ezután a képtári részhez csatla-

kozó 7×7·60 m. nagy teremre került a sor, hová a múzeumőr által tervezett, házilag készült három nagy állványra kirakták az összes cserép és üveg tárgyakat, több száz darabot, itt is úgy, hogy minden tárgy szemelőtt lehessen, a terem közepén pedig a kismesterségek különféle szerszámai kaptak helyet. Utána következett az épület déli oldalán húzódó 38 méter hosszú nagy zárt folyosó, melynek élénkítésére múzeumőr felhasználta a Déri-féle vadásztrofeákat, a régi múzeumból való színezett fényképnagyításokat és a város középületeit, intézeteit, sporttereit ábrázoló keretezett fényképnagyításokat. Az ablakközöket és a nagy falsikot összesen 85 kép díszíti.

Ez elől lezárható folyosóból nyílik egy 10·20×7·20 m. méretű nagyterem, melyben praktikus állványon sorakoz nak a különféle lőfegyverek és pisztolyok, falifogasokon nagy számmal a kardok, a mézeskalács-formák, tornyos tükrök; középen és szekrényekben pedig házberendezési-, továbbá különféle népszokásokkal kapcsolatos tárgyak (betlehemek), valamint népies bútorok is.

A nagy folyosóból nyíló 7×8·80 m. méretű másik nagyteremben mezőgazdasági eszközök, szerszámok, lófelszerelések és a hortobágyi pásztor-művészet apró tárgyai helyeztettek el. Ez utóbbiak körüljárható, belül botok, fokosok tartására szolgáló dróthálóval ellátott, áttekinthető lécállványokon.

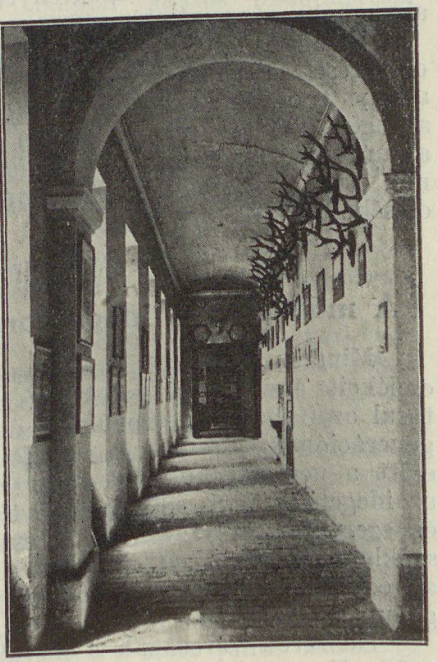

Fig. 3. kép.

A Déri-Múzeum fűvészkert-utcai raktárának 38 m. hosszú, zárt folyosója. A falon Déri Frigyes vadásztrofeái.

Der 38 m lange Gang des Museum-magazines.

Ebből a teremből nyílik egy 7×2·60 m. nagyságú kis szoba, melyben az igazgató elrendezése szerint halászati és népies vadászati eszközök vannak.

Az épület nyugati részén, a múzeumra néző kisebbik szobában, hol egykor a Thaly-relikviák voltak, (5·70×6 m.)

dolgozó és kutató szobát rendeztek be, ott csoportosítva a múzeumi könyvanyag ki nem állított részét. E helyiség előszobájában (5·70—6 m.) négy tárlót töltenek be a Déri-féle metszet, kép, nyomtatvány és okmány-gyüjtemények és más művelődéstörténeti tárgyak.

Utoljára maradt a legtöbb figyelmet és gondot igénylő ősrégészeti anyag raktárának, a múzeumra néző 9×10 m. nagy sarokteremnek berendezése. Ebbe a helyiségbe múzeumőr két hatalmas deszkaállványt készíttetett, beállított néhányat a régi múzeumi szekrényekből, de az elmult évben az anyagnak már csak kis részét tudta helyre rakni, elrendezni.

Bizonyos, hogy a Déri-múzeum ez épületrész szerencsés elnyerése és berendezése által olyan raktárral rendelkezik, amely tudósok, kutatók és közelebbről érdeklődők részére az egész raktári anyagot éppen úgy megmutatja, mint maga a múzeum. Ha majd a berendezés elkészül, a Déri-múzeumnak olyan raktára lesz, amilyennel nem minden közintézmény dicsekedhetik.

II. fejezet.

A múzeum az idegenforgalom szolgálatában.

Minden múzeum tanító, nevelő intézet azáltal, hogy a mult emlékeit őrzi; hogy értékeket mutat mintaképül és buzdításul az ifjúságnak, emlékeket ápol megnyugvásul az idősebb generációnak. A múzeum e belföldi hivatásán kivül a külföldi előtt a nemzeti kultúrát reprezentálja és amióta hazánkban az idegenforgalom sokféle előnyeit felismerve azt tervszerűen és szervezetileg fejlesztik, a múzeumok jelentősége előtérbe szökkent és így a Déri-múzeum is mint elsőrendű látványosság az eddiginél hathatósabb erőkifejtéssel beállott az idegenforgalom szolgálatába.

Debrecen városának a m. kir. belügyminiszter 76,210—1933. V. sz. körrendelete értelmében külön Idegenforgalmi Bizottsága van, amelynek működése mellett a múzeum, mint tudományos intézet, gyüjteménytárainak nyitvatartásával is teljesíthetné hivatását, azonban az Igazgatóság a fenntartó város érdekeivel más tekintetben is már korábban egybeforrva, az idegenforgalom fellendítése végett idejéhez mérten aktív szerepet is visz.

Ugyanis a múzeum igazgatója eddigi működésének következményeképpen a 11,267—1933. fj. sz. határozat, illetőleg az Idegenforgalmi Bizottság szervezeti szabályzata 5. §-a értelmében ennek a bizottságnak hivatalból tagja s ezáltal mind az idegenforgalom lebonyolításának irányításából, mind gyakorlati kiviteléből bőven kiveszi részét.

A budapest-gödöllői IV. nemzetközi cserkész-világtáborozás előkészítése és lefolyása a múzeumot több szempontból érdekelte. Az igazgatóság e nagyjelentőségű nemzeti feladat lebonyolításához a Magyar Cserkészszövetség debreceni IX. kerülete elnökségével karöltve a legteljesebb mértékben igyekezett hozzájárulni. Így a gödöllői-táborban épülő debreceni házat Ecsedi igazgató nemcsak személyesen megtekintette, hanem polgármesteri engedéllyel annak belső berendezéséhez közel száz darab különböző néprajzi tárgyat kölcsönzött ki. A múzeumi anyaggal együtt Káplár Miklós festőművész, a debreceni-ház díszítésére 14 drb olajfestményt küldött.

Miután a múzeumi termekben nagyobb tömegek kalauzolása lehetetlen, sőt a kisebb csoportoknál is az érdeklődés különbözősége miatt nem mindig vezet célhoz, a múzeum tisztviselői egészen rövidre fogott „Vezetőt" készítettek és azt a cserkészek Debrecenbe érkezéséig német- és angol nyelven 2—2000 példányban, a múzeum képével díszítve, négy oldal terjedelemben jelentették meg, hogy abból minden egyes külföldi vendégnek a bejáratnál a kívánt nyelven egy példányt adhassanak. Az olasz és francianyelvű fordítások a cserkészek látogatásáig nem készültek el.

A cserkészek első csoportja Budapestről augusztus 4.-én érkezett. Az ünnepélyes fogadtatás a Déri-múzeum előtti téren zajlott le. A szép jelenetet sokan a múzeum I. emeleti ablakaiból nézték végig. Ez a csoport másnap augusztus 5.-én, az augusztus 9.-én érkezettek pedig másnap a délelőtti órákban tekintették meg a múzeumot, a rendezőbizottság által percről-percre megállapított programm szerint.

A német és angolnyelvű rövid Vezetők, melyeket a cserkészek ingyen kaptak, kitűnően beváltak. Ezek mellett a világ minden tájáról összegyűlt ifjak kalauzolásában a múzeum tisztviselőinek a kirendelt idegenvezetők is segítettek. Erdélyből jött magyar cserkészek a jamboree előtt július 28.-án és utána augusztus 16.-án látogatták meg múzeumunkat, akik nem lévén időhöz kötve, bővebb magyarázatban részesültek. — Teleki Pál gróf táborparancsnok köszönőlevele zárja le ezt a valóban emlékezetes idegenjárást, melyhez hasonló érdekességű eddig még nem igen volt Debrecenben.

Az a hatalmas megmozdulás is, melyet a Debreceni Ipartestület elnöksége a Tiszántúli Ipari Vásár megrendezésével szeptember hó első hetében a lelkesedők ezreiben felkeltett és amely alkalommal több „filléres gyors" útján is sokezer idegen megfordult Debrecenben, a Déri-múzeumot több oldalról érintette. Így miután a város polgármestere a térhasználatra, egyes múzeumi tárgyak kikölcsönzésére és színpadszerű emelvény építésére vonatkozó engedélyét megadta : a múzeum

igazgatója elsősorban is a vásárrendező bizottság felkérésére teljes odaadással segítette elő a rendezés munkáját, mind a múzeum főbejárata előtti szabadtéri előadáshoz, mind pedig a régi híres debreceni céhek életét felelevenítő jelmezes felvonuláshoz.

A szabadtéri előadás a szeptember 1.-i főpróba után szeptember 3.-án este 8 órakor folyt le pazar kivilágításban, a nézők ezreinek lelkes tömege előtt. A múzeum igazgatója a szereplők részére átengedte a nagy előadótermet, az egyik kiállítási termet és a hivatali helyiségeket. Az előadást követte a céhek emlékezetes felvonulása, melynek megtervezéséhez a múzeum igazgatója útmutatásokkal szolgált. Így javaslatára a múzeumban lévő céhládákról és hirdető táblákról nagyított másolatokat csináltak. Ellenben eredetiben kapták kölcsön a céhzászlókat, céhkorsókat s egyéb kisebb tárgyakat is. Ez a felvonulás erős reflektor világítással, nappalinak mondható fényben, a katonazenekar hangzatos dalainak ütemére, páratlan lelkesedés közepette több, mint egy óráig tartott. Szeptember 8.-án este mind az előadást, mind a jelmezes felvonulást, most már megafon közvetítésével és a pazar világítás még hangulatosabbá tételével megismételték. Az Ipartestület elnöksége a múzeum igazgatójának a jó tanácsokért és közreműködésért meleghangú köszönőlevélben fejezte ki háláját.

Kulturális és idegenforgalmi szempontok rendszerint karöltve járnak, mert ma már még a legvonzóbb istenadta természeti szépségek is a modern igényeknek megfelelő kulturával keretezve állíttatnak az idegenforgalom szolgálatába.

Kulturális és idegenforgalmi szempontból egyaránt fontos a budapesti Somló Béla könyvkiadó-cég ama vállalkozása, mellyel a már nagy sikert aratott soproni képeskönyv mintájára Debrecen városát is írásban és képben ismertetni elhatározta. Miután nevezett cég külföldi összeköttetései révén gondoskodni fog arról, hogy ez a Debrecen várost és kultúráját ismertető könyv az egész Európában elterjesztessék, a város polgármestere az ügyosztályok és vállalatok vezetőit határozatilag hívta fel az ügy támogatására. Nyilas Jenő, a kiadó cég megbízottja Ecsedi igazgatót kérte fel, hogy vele együtt a szerkesztés munkáját, a képanyag összeválogatását és a megfelelő szövegírást elvégezze. A múzeum igazgatója a mű sikere érdekében a feladatra vállalkozott. A képeskönyv négy nyelvre lefordítva, 1934 tavaszán jelent meg.

A város polgármestere évvége felé az előbbihez hasonló, de kisebbméretű feladattal bízta meg a múzeum igazgatóját. Ez a feladat főleg a külföld részére szánt, 16 oldal terjedelmű, összehajtható debreceni prospektus megtervezésében állott. Ennek sikeres elvégzése után az összeválogatott képanyagot,

köztük Haranghy Jenőnek elfogadott két színes fedéltervezetét és a rövid magyarázó szövegrészt a városi nyomdának adták át előállításra. Ez a prospektus, melyhez a debreceni Repülőtér Kirendeltség parancsnoksága és a Magyar Amatőr fényképezők Országos Szövetsége debreceni csoportja fényképfelvételeik legjavát voltak szívesek átengedni, 1934 tavaszán külön-külön öt nyelven fog megjelenni.

Ugyanis a város vezetősége mind a Debreceni Képeskönyvet, mind a prospektust a nagyerdei Stadion felavatásával kapcsolatosan tervezett Debreceni Hét remélhető nagy idegenforgalmának szánta. A Debreceni Hét programmjának kidolgozására Dr. Vásáry István polgármester sport-, vásár- és művészeti bizottságot alakított s a múzeumigazgató az utóbbiban foglal helyet.

Megemlítjük még, hogy a Központi Egyetem épületében székelő Nyári Egyetem néhány előadását múzeumunkban tartotta. A hallgatóság, melynek nagy része külföldi volt, gyűjteménytárainkat vezetés mellett többízben tekintette meg.

III. FEJEZET.

A felügyelőbizottság ülései. Kül- és belföldi kapcsolatok továbbfejlesztése.

A Déri-múzeum és közművelődési könyvtár *felügyelőbizottsága* dr. Csűrös Ferenc kultúrtanácsnok elnöklésével az elmult évben két ülést tartott: április 24.-én és november 20.-án. Előadó szokás szerint a múzeum igazgatója, jegyző a múzeumőr volt.

Az április 24-iki bizottsági ülés meghívójára Láng Nándor dr. egyetemi tanár Budapestre költözése miatt múzeumi bizottsági tagságáról levélben lemondott. A bizottság az elköltözött professzor kiváló érdemeit jegyzőkönyvileg örökítette meg s azokért hálás köszönetét fejezte ki.

Láng Nándor dr.-t a múzeumi bizottság az 1917-ben elhunyt Keleti Izsó műszaki tanácsos, kir. főmérnök helyére ajánlotta tagul a törvényhatósági közgyűlésnek, mely őt 1919 február 15.-én meg is választotta. Ettől az időtől kezdve a bizottság üléseit megjelenésével csaknem minden alkalommal megtisztelte és nagy tudásával és széles látókörű tapasztalataival mind a régi városi múzeum, mind a megnövekedett Déri-múzeum előrehaladását, kifejlődését, sok szeretettel és odaadással mozdította elő. 1923 szeptember 23.-án a Déri-múzeum alapkőletételekor a Tisza István-Tudományegyetem nevében ő

tartott ünnepi beszédet s az ő ajánlásának is köszönhető, hogy a múzeum egyik alkalmazottja, Sőregi János 1924-ben a bécsi Collegium Hungaricum kebelében két éven át alapítványi helyet kapott. A múzeum Igazgatósága e helyről is reméli, hogy Láng professzor úr a távolból sem fog megfeledkezni arról az Intézetről, melytől 15 esztendőn át nem sajnált fáradságot, időt és szeretetet!

Ez a bizottsági ülés mondott jegyzőkönyvi köszönetet Degenfeld Pál grófnak, aki 1932-ben 555 darabot számláló világháborús emlékérem-, plakett- és sapkajelvény-gyüjteményét a múzeumnak ajándékozta, amelyről az 1932. évi Jelentésünkben számoltunk be. S végül ezen az ülésen intézték el a fancsikai aranylelet megszerzésének kérdését is.

Ugyanis a múzeumi bizottság a B. Kiss György által talált aranytárgyat illetőleg — miután arról a Nemzeti Múzeum javunkra lemondott, a M. Kir. Pénzügyminisztérium pedig a leletet átengedte — kimondta, hogy az a Déri-múzeum részére megszerzendő. Evégből megkereste a város polgármesterét, hogy a Főfémjelző- és Fémbeváltó Hivatal által közel 600 pengőre értékelt fancsikai aranylelet megszerzési árának összehozását a következő módon tegye lehetővé: 1. Debrecen városa a becsértéknek őt, mint a lelőhely tulajdonosát illető $^1/_3$-áról (199·25 P) saját Déri-múzeuma javára mondjon le; 2. engedélyezze, hogy a becsérték másik $^1/_3$-át (199·25 P), mely a találót illeti, a múzeumi belépőjegyek árából befolyt összegből fizethessék ki s végül 3. a bizottság megkereste a Debreceni Múzeumbarátok Köre elnökségét, hogy a becsérték harmadik $^1/_3$-át, mely a kincstárt illeti, abból az összegből, melyet éppen az ilyen rendkívüli alkalmakra segélyképpen szokott a Déri-múzeum részére fenntartani, szíveskedjék rendelkezésre bocsátani.

A bizottságnak mind a három kérelme teljesült s így a fancsikai aranylelet, melyről még később is fogunk szólani, a Déri-múzeum leltárába került.

A múzeum belső életére és jövőbeli fejlődésére vonatkozó igen fontos ügyeket tárgyalta le a november 20.-i bizottsági ülés. Ezek között is a legfontosabb volt egy múzeumi alap létesítésének kérdése. Ugyanis a város a nehéz anyagi viszonyok közepette a múzeum dotációját kénytelen volt lecsökkenteni, holott ismeretes, hogy a leromlott gazdasági helyzetben legnagyobb a kínálat és legolcsóbbak az árak az értékes műtárgyak múzeumbavaló átmentéséhez. Kérdés, miként lehetne gondoskodni arról, hogy a múzeum alkalmilag adódó tárgyak megvételére képes lehessen?

A Déri-múzeum az elmult években tetemes összeget szolgáltatott be a Házipénztárba. Így:

1. a múzeum berendezésekor megmaradt .	30,000·— P
2. belépődíjakból befolyt 1930—1933-ban .	10,331·— P
3. teremhasználati díjakból befolyt 1930—1933-ban	6,405·— P
Összesen	46,736·— P
Ebből az összegből a múzeum polgármesteri engedéllyel műtárgyak és hasonlók vételére elhasznált	4,098·86 P
Maradvány	42,637·14 P

tehát olyan hatalmas összeg, mely méltán feljogosít arra, hogy annak legnagyobb része a beszolgáltató Intézet javára fordíttassék. Mert miként a multban a kultúrintézményekért hozott áldozatok vetették meg az alapját a város nagyságának, jóhírnevének, vezetőszerepének, úgy a jövőre nézve is gondoskodni kell arról, hogy a város legfrissebb, legelevenebb kultúrintézménye anyagi gondok helyett életképes fejlődésben virulhasson, hogy gyarapíthassa azt a kultúrtőkét, melyen a nagymultú Debrecen városa áll.

Ezekre az érvelésekre támaszkodva a bizottság megkereste a város polgármesterét, hogy a múzeum részére befolyt összegből egy 30,000 pengős *Déri-múzeumi Alap*-ot létesítsen, ehhez csatolja az évenként befolyó múzeumi bevételeket és ennek az alapítványnak évi jövedelmét 1934-től kezdve évenként a múzeum gyarapítására, illetve a múzeumi Évkönyvek és kiadványok költségeinek részbeni fedezetére engedélyezze.

Miután Vásáry István polgármester elvileg már korábban hozzájárult ahhoz, hogy a múzeum jövedelme annak hasznára fordíttassék, ez a kérelem 1934 tavaszán teljesült is.

Az elmult évben is éppen azon oknál fogva, mert a 16 és félíves múzeumi Jelentés nyomdai költsége tetemesen meghaladta az erre a célra engedélyezett 600 pengőt, más alap pedig a múzeumnak rendelkezésére határozatilag nincs kijelölve, a bizottságnak kellett a számla fennmaradt részének kiegyenlítését kérelmeznie. Ez az összeg, bár a Jelentésre a m. kir. Hadügyminisztérium által adományozott panyolai ásatási alapból is közel 200 pengő fizettetett ki, még mindig 455 pengőre rugott. Minthogy a múzeumi Évkönyv az az egyedüli fórum, hol a múzeum tisztviselői kutatásaikat, tudományos eredményeiket, a múzeum életének és anyagának ismertetését mintegy beszámolóképen a nagy világ elé tárhatják, miáltal mind a város jóhírnevének, mind az egyetemes magyar kultúrának jó szolgálatot tesznek; éppen ezért a bizottság javasolta a város polgármesterének, hogy a 455 pengő nyomdai

tartozást múzeumi beléptidíjakból engedélyezze kifizetni annál is inkább, mert a költségvetésileg előirányzott 500 pengő bevétellel szemben a múzeum kettőezer pengőt fizetett be a házipénztárba és az így előállott többlet bőségesen fedezi a szóbanforgó túlkiadást. A 36,419—1933. IV. sz. hat. az összeg kifizetését póthitel engedélyezésével rendelte el.

A polgármester a felügyelőbizottság javaslatára adta ki a 36,420—1933. IV. sz. határozatát, melyben megengedte, hogy az igazgató filléres gyorsok és nagyobb idegenjárások esetén a múzeumot délután is nyitva tarthatja és a különben ingyenes vasárnapokon is minden látogatótól délelőtt és délután 20 filléres belépőjegyet szedhet. Erre azért volt szükség, mert a délutáni nyitvatartás nemcsak a teremőrök díját, hanem téli időben a fűtés és világítás révén a múzeum üzemköltségét is megnövelte. Ez a határozat egyébként a 16,077—1930. IV. sz. határozatnak az eddigi díjas és díjtalan nyitásokra vonatkozó rendelkezéseit nem érinti.

A november 20.-iki bizottsági ülés a macsi újosztású területen alakult telekcsoportok utcáinak elnevezésére kilenc személynevet javasolt és a múzeumigazgató jól megokolt javaslatára beleegyezését adta, hogy egy önként vállalkozó fizetésnélküli próbaidős gyakornokot vehessen fel, aki a múzeumi különleges kezelést és munkálatokat elsajátítsa, magát valamely szakmában kiképezhesse és ha beválik, idővel a múzeum munkásai közé vétessék fel. Kiköti azonban, hogy ez az alkalmazás a várossal szemben semmiféle igény támasztását nem vonhatja maga után. E beleegyezés alapján múzeumigazgató Balogh István bölcsészettanhallgatót vette fel hivatalához, aki már május 16-tól kezdve serénykedett a múzeumi munkálatoknál. Itt említjük meg, hogy Németh Nándor, az Angol Királynő-szálloda és étterem tulajdonosa Balogh István részére október elejétől kezdve ingyen ebéd és vacsora ellátást biztosít, amely nemes cselekedetéről múzeumigazgató az Egyetemi Diákjóléti Bizottság elnökségét értesítette.

Végül a bizottság a maga részéről a Láng Nándor dr. távozásával megüresedett hely betöltése iránt tette meg a szükséges lépéseket. Felterjesztésében a város polgármesterének Sesztina Jenő törvényhatósági bizottsági tagot, a Debreceni Múzeumbarátok Körének a Déri-múzeum iránt mindenkor a legnagyobb érdeklődést és jóindulatot tanúsító elnökét ajánlotta. Miután újabban a múzeumi bizottság a közművelődési bizottságnak egyik albizottsága, a december 1.-i közgyűlés Sesztina Jenőt a közművelődési bizottságba egyhangúlag beválasztotta (394—1933. bkgy. határozat), hogy ezáltal újra tagja lehessen annak a múzeumi bizottságnak, melyben ő 1909 óta, azaz a régi múzeum szervezéséről és igazgatásáról szóló szabályrendelet

életbelépésétől kezdve a közigazgatás átszervezéséig annyi lelkesedéssel és szeretettel működött. A múzeum óhaja volt, hogy Sesztina Jenő erre a helyre visszatérjen és a múzeum óhaja, hogy még sokáig tisztelhesse legértékesebb és leglelkesebb barátai között.

*

A kül- és belföldi kapcsolatok kifejlesztése szempontjából multévi Jelentésünkben — tisztán és önzetlenül a vidéki közgyüjtemények érdekében — közölt elgondolásaink (a múzeumi dotációk, szervezetlenség, külföldi kapcsolatok) visszhangra találtak ugyan, de cselekvést nem váltottak ki. Ez érthető is, mert hiszen a felvetett gondolatok megoldási lehetőségei mindig legalább is két szempontból bírálhatók el és a megvalósításuknak ezenfelül is súlyos akadályai vannak.

Általában decentralizációs elvek gyakorlati kiviteléhez széles térségek szükségesek, amiből következik, hogy minden kis államnak sorsa a minden vonatkozásban 100%-os centralizáció, melynek tagadhatatlanul sok jó oldala van. Így az anyagiakban szűkölködő vidéki intézetek örömmel fogadják az állami segélyeket, a szellemi támogatásokat és néhány kivétellel nem érzik hiányát annak sem, hogy nincs saját fórumuk, hol dolgozataikat, elgondolásaikat, helyiérdekű közleményeiket publikálhatnák. Pedig ez volna minden múzeumnak az egyedüli eszköze, mellyel mind a bel-, mind a külföldön magát, városát, ismertté, illetőleg nemzetét ismertebbé tehetné.

Bármikor is fog dülőre jutni az összes magyar közgyüjtemények egységbeszervezésének ügye, nem volna szabad szemelől téveszteni azt a mindenkori fontos kérdőjelt, hogy vajjon a vidéki múzeumok bajait a vidékiek megkérdezése nélkül lehet-e orvosolni vagy sem?

A Déri-múzeum igazgatósága mindent elkövet, hogy a már megkezdett úton külföldi kapcsolatait elmélyítse s ezáltal fenntartó városának és nemzetének kultúrtörekvéseiről életjelt adjon.

Már az 1931. évi Jelentésben beszámoló jelent meg arról, hogy Metzger-Watanabe Nándor, a japán-magyar kapcsolatok kiépítésének lelkes harcosa, állami támogatással megszervezte Tokióban az első magyar képző-, ipar- és népművészeti kiállítást, melynek mintavásár jelleget adott, hogy a magyar műipari termékeknek piacot szerezzen. Erre a kiállításra a múzeum Metzger-Watanabe felkérésére 16 darab válogatott néprajzi tárgyat és 24 darab fényképnagyítást adott azzal a megbízással, hogy a kiállítás után ajánlja fel azokat csereképpen az illetékes tokiói múzeumnak.

A kiállítás 1931 karácsonya körül zajlott le. A tárgyakat

1932 februárban adták át a tokiói Tudományos-múzeumnak, melyekért J. Akiho igazgató 1933 február 12.-én kelt angolnyelvű levélben mondott köszönetet s egyúttal jelezte, hogy azokért megfelelő dolgokat fog ajándékozni. Pár hónappal később Metzger-Watanabe Nándor, a Magyar Távirati Iroda levelezője, Jokohamából hosszabb levelet küldött (április 21), melyben részletesen elmondta a tárgyak sorsát. Eszerint Japánban „bizalmat csak kivárással lehet teremteni; a siettetést tolakodásnak veszik, szeretik a hosszas megfontolást." Azonfelül a tárgyakat el kellett raktározniok, mert az újonnan épült múzeum berendezése foglalta el minden idejöket. Majd személyesen kereste fel Akiho igazgatót, aki a tárgyakat vele együtt újra átnézte és a hortobágyi pásztor pillangós bőr késhüvelyét a kezében tartva örömmel ismerte fel, hogy az ugyanaz az elgondolás és forma, mint az ősi japán orvosságos doboz, az „*inró*", csak ennek az anyaga nem bőr, hanem fa és zsinórja selyem.

Akiho igazgató aztán megígérte, hogy a küldött tárgyakat a Déri-múzeum képével együtt méltó helyen fogja kiállítani és megbízta *Kinjiro Mori* igazgató-őrt, hogy a csereügyet bonyolítsa le; a Déri-múzeum időközben megküldte kiadványait is, melyekért megkapta az 1933-ban megjelent „*General Guide to the Tokyo Science Museum*" egy példányát. Metzger-Watanabe pedig fenti levelével egyidejűleg volt szíves részünkre elküldeni a tokiói „*The Christian Graphic*" 1933 áprilisi számát, melyben „*Hungary bulwark of Christendom*" c. írása jelent meg 12 képpel, köztük három hortobágyi pásztorokat, egy pedig, cifraszűrös embert ábrázol. Végre 1934 február 5.-én érkezett *Akiho* igazgatótól hivatalos, Metzger-Watanabe Nándortól levélbeli értesítés, melyek szerint a Tokiói Tudományos-múzeum 134 darab japán használati tárgyat feladott a Déri-múzeum részére s ezt fogja követni áprilisban egy tisztán iparművészeti csoport. Mindezek ismertetése azonban a legközelebbi Évkönyvbe tartozik.

A régészeti osztály vezetője múzeumi kiadványokkal együtt levélben megkereste a varsói „Panstwowe Múzeum Archeologiczne" igazgatóját dr. R. Jakomowicz urat, aki viszonzásul intézete kiadványainak egész sorával kedveskedett, úgyszintén szíves volt megadni azoknak a lengyel intézeteknek címeit, melyekkel csereviszony köthető. Így került a Déri-múzeum összeköttetésbe dr. J. Kostrzewski poznani régészprofesszorral, dr. J. Zurowski krakowi múzeumőrrel és a warszawai Múzeum Archeologiczne Majewskiego igazgatójával dr. W. Antoniewicz régészprofesszorral, akiknek készséggel megküldött igen becses csereküldeményei a könyvtári gyarapodásnál vannak felsorolva.

Dr. Roska Márton, főleg pedig dr. Ferenczi Sándor kolozsvári régészek magyar és románnyelvű régészeti dolgozatokat és folyiratokat küldtek cserébe. Az erdélyiek figyelmét annak idején az új Déri-múzeum jelentőségére, legutóbb az 1932. évi Jelentésre dr. Ferenczi Sándor hívta fel a Kolozsvárt megjelenő „*Pásztortűz*" c. folyóirat hasábjain, amikor Gyallay Domokos szerkesztő Ecsedi igazgató „Célszerű vadászok" c. írását öt képpel a XX. évfolyam 1. számában leközölte.

Általában az 1932. évi Jelentést, mely 16 és ½ ív terjedelemben jelent meg, számos külföldi múzeumnak, könyvtárnak és tudósnak cseréképpen megküldötték. Szakemberek dolgozataikat, folyóiratok évfolyamaikat adják érte. Az évi Jelentések sorozatának kiegészítését kérte a müncheni Deutsches Museum és új csereviszonyt ajánlott fel az uppsalai egyetemi könyvtár.

J. E. Pryde-Hughes londoni író, általában a magyar nemzet derék barátja, aki „*Trough Many Lands by Water*" (Figurehead 18, Adam Street, Adelphi London W. C. 2. 1930 8°. 1—63 l. 8 képpel) c. könyvében hortobágyi tapasztalatairól egy igen sikerült ménesfelvétel kíséretében számol be, a „*The Wide World*" c. folyóirat 1933 februári számában „*Rodeur*" írói álnév alatt kissé költői nagyítással ugyan, de hat jól sikerült fénykép felvétellel örökíti meg hortobágyi élményeit.

A Déri-múzeumtól kapott információkat *Ilse Isen* berlini írónő is, aki debreceni és hortobágypusztai benyomásairól a „*Durch alle Welt*" c. folyóirat 1933 augusztusi számában „Im Herzen Ungarns" címen négy debreceni vonatkozású illusztráció kíséretében igen érdekesen ír.

A Budapesti Nemzetközi Újságíró Kongresszus külföldi tagjai közül többen dr. Berecz Sándor vezetésével ellátogattak Debrecenbe is. Június 3.-án délután a várost, 4.-én Pünkösd első napján pedig a Hortobágyot tekintették meg. Mindenütt fényképfelvételeket és jegyzeteket készítettek. A város részéről a múzeumőr kalauzolta őket. Bár mindegyikük megígérte, hogy Debrecenről szóló írásaikat a múzeumnak megküldik, erről azonban úgylátszik megfeledkeztek.

Az „International Congress of Anthropological and Ethnological Sciensces" a régészeti osztály vezetőjének meghívót küldött a londoni kongresszusra, mely 1934 nyarán lesz.

IV. fejezet.

Személyi ügyek s egyéb intézkedések a múzeum érdekében.

A múzeum tisztikarában az elmult évben változás nem történt. Ecsedi igazgató, miután megválasztatása óta az újabban előírt négyévi várakozási ideje eltelt, a 20,633—1933. fj. sz. határozat értelmében a VII. fiz. osztály 3. fokozata szerinti illetmények élvezetéből, ugyanezen fiz. oszt. 1. fokozata szerinti illetmények élvezetébe lépett.

A közművelődési könyvtárban Szabó Istvánné, született Gulyás Piroska, id. napidíjas, egészségi állapotára való tekintetből április 30.-ikával állásáról lemondott. Polgármester 9089—1933. eln. sz. határozatával a lemondást elfogadta s nevezettnek a város szolgálatában töltött kilencévi hűséges és becsületes szolgálatáért elismerését fejezte ki. Ugyanez a határozat a múzeumigazgató javaslatára a megüresedett helyre Bobák Annát, id. napidíjas minőségben május 1-től a könyvtárhoz osztotta be, ahol ő mint szellemi inségmunkás már 1932 november elejétől szolgálatot teljesített.

Balogh István bölcsészettanhallgató 1933 május közepétől a múzeumi Bizottság beleegyezésével, mint önkéntes vállalkozó szabad idejét a múzeumi munkálatok elsajátítására fordítja.

Múzeumigazgató kérelmére a 334—1933. eln. ü. o. hat. az elmult év őszén két szellemi inségmunkást osztott a múzeumhoz éspedig Pap M. Magdát, ki a közművelődési könyvtárban a cédulakatalógus készítését folytatja és Berényi Bélát, aki a múzeumi hivatalban a Gondy- és Egey-féle több, mint 30,000 darabot számláló fényképgyüjtemény már korábban megkezdett névmutatóját készíti.

A múzeumban alkalmazott három hivatalszolgát, bár különféle elfoglaltságuk (esteli előadások, vasárnapi nyitás stb.) gyakran összeütközik a városházi éjjeli szolgálattal, ez alól a kötelesség alól kérvényezésünk dacára sem mentették fel.

*

E helyen említjük meg, hogy a helybeli Postaigazgatóság a város által fizetett évi 216 pengő díj ellenében közvetlen tűzjelző berendezésünknek újabban csak vonalszakaszát kezeli, ellenben a felszerelést és áramszolgáltató telepet nem, miután szerinte, a múzeum megkeresésére adott válaszában, a berendezés fenntartásáról az engedélyesnek kell gondoskod-

nia. Mivel ez érvelést felsőbb helyen elfogadták, a közvetlen tűzjelző-berendezés telepét ezután házilag töltjük, a telefon készülékének javítását időnként a városi világítási vállalat végzi, a postaigazgatóság pedig pusztán a vonalszakasz fenntartásáért kap a várostól évi 216 pengőt.

A Magyar Nemzeti Bank helyi fiókja és a Postaigazgatóság néhány elgázolási esetből kifolyólag kérvényt nyujtottak be a város előljáróságához, melyben a Pulszky-utca Bethlen-utcába torkoló végének elzárását és a Múzeum-utcán a jármű- és kerékpárforgalom eltiltását kérték a postához tartozó anyagszállító járművek kivételével.

Az átjáró forgalom megszüntetésével azt is akarták elérni, hogy a Déri-tér por- és zajmentesen a pihenő és sétáló publikum kényelmét szolgálja s a környező hivataloknak nagyobb csendet biztosítsanak. Erre hivatkozva a múzeum vezetősége az okt. 5.-én tartott helyszíni értekezleten csatlakozott a Nemzeti Bank és Postaigazgatóság kérelméhez, mert a múzeumnak leginkább érdeke, hogy termeibe minél kevesebb por és vezetéseknél minél kevesebb zaj hatoljon be. Az ellentétes állásfoglalások miatt is mindezek az érvek még nem voltak elegendők ahhoz, hogy az I. fokú közigazgatási hatóság az átjáró forgalom megszüntetését javasolja, mert nagyobb ünnepélyek, csoportosulások alkalmával úgyis a kellő helyeken felállított rendőrkordon szokott a közönség biztonságáról gondoskodni.

V. fejezet.

A múzeum évi gyarapodása.

Múzeumunk gyüjteménytárai az elmult esztendőben 1347 tárggyal gyarapodtak. Ebből a számból 859 drb az ajándékozás, amely körülmény mutatja, hogy a közönség szeretete ezúttal is vetekedett a múzeum vásárlóképességével. Az ajándékozók sorában ott látjuk az egyszerű hortobágyi pásztortól kezdve a magyar arisztokratáig a társadalom minden rétegét, amely tény bizonysága annak, hogy a Déri-múzeum az egyetemes magyar kultúra szolgálatában álló közkedvelt intézmény. Ha ez a megértés és szeretet ilyen mértékben továbbra is megmarad, egy negyedszázad mulva a múzeum törzsállománya 100,000 körül lesz.

Múzeumunkat nagybecsű ajándékával tüntette ki Hóman Bálint kultuszminiszter úr Őnagyméltósága is. Ugyanis hivatali elődje gróf Klebelsberg Kunó azzal a városrendezési gondolattal foglalkozott, hogy a központi egyetem épületéhez vezető új sugárút ú. n. libakerti részén nagyobbszabású teret

alakít, amelyen felépítendő volna a református helyőrségi templom és az egész tér a nemzeti hősi erények díszítésére szolgálna. Ezt a városrendezési gondolatot Kertész K. Róbert h.-államtitkár, építészmérnök, az ügy iránti lelkesedésből építészetileg feldolgozta ; elkészítette mind a helyőrségi templomnak, mind a környező épületeknek 1 : 200 léptékű vázlatterveit és gipszmodelljét is. Ez utóbbit, mely a Műcsarnokban a Klebelsberg-emlékkiállításon volt kiállítva, a kultuszminiszter a Déri-múzeumnak ajándékozta.

Múzeumunkat ismét becses ajándékokkal tisztelték meg gróf Degenfeld Pál úr (okmányok, könyvek, régészeti leletek és pénzgyüjtemény), leveldi Kozma György dr. zempléni főispán úr (pénzlelet) s lekötelező figyelmességükben részesítettek Kölcsei Kende György cégénydányádi báró úr, Streicher Andor dr. mátészalkai alispán úr, pazonyi Elek Gusztáv földbirtokos úr és még számosan, kiknek nevét a gyarapodási kimutatásban soroljuk fel.

A hencidai honfoglaláskori leleteket Kiss Vilmos dr. konyári orvos a Nemzeti múzeumnak jelentette. Miután ennek júniusi ásatását Hajdú vm. főispánja segélyezte, a leletek fele múzeumunkat illette volna. Erre azonban több oknál fogva (a leletek csekély értéke, együttmaradása) nem tartottunk igényt, az avatatlan kezek által kiásott értékekből pedig a Nemzeti Múzeum nem adott.

Gaál Ferenc által Bűdszentmihályról jelzett, hajdúnánási földön talált rómaikori edényeket október 19.-i kiszállásunk alkalmával a túl magas árat kérő találótól és földtulajdonostól nem sikerült megszerzni. Abban a reményben, hogy a találó a hajdúnánási főgimnáziummal szemben idővel engedékenyebb lesz, nem akartuk a leleteket törvényes eljárás lefolytatásával egy rosszindulatú ember esetleges bosszújának kitenni.

A hun-emlékek után kutató lelkes Prókay Miklósnak, fegyverneki halmok felkutatására szóló meghívását részint a nagy távolság, részint kedvezőtlen körülmények összetorlódása miatt egyelőre nem fogadhattuk el, sem pedig a már előkerült leleteket nem láthattuk meg.

Múzeumunknak régi vágya, hogy a II. emeleti modern képtárunkat Csók István és Rippl Rónai József egy-egy elsőrendű alkotásával kiegészítsük. Medgyessy Ferenc szobrászművészt kértük fel közbenjárásra, aki szíves volt Csók István „Zsuzsánna" c., Greguss-díjat nyert nagy festményének megszerzési lehetőségeit előkészíteni. Ez az ügy azonban már a következő év történetéhez tartozik.

A múzeum igazgatósága e helyen is legmélyebb háláját és köszönetét fejezi ki a Déri-múzeum minden nemesen érző barátjának és pártfogójának, melynek bizonyságául nevüket

és ajándékaikat az itt következő kimutatásban sorolja fel az egyéb természetű gyarapodással együtt.

A gyüjteménytárak gyarapodása ajándékozás, vétel, ásatás, letét és csere útján a következő volt :

I. Könyv- és oklevéltárnál :

Ajándékozás : Bartha Károly dr. : A debr. vadász társ. tört. Debr. 1933. Városi ny. 8°, 63 l. — Bárány György : 1 drb könyv (csonka) XIX. sz. — Bertók Lajos dr. : 60 drb különféle apró nyomt. — Csapó László : 15 drb különféle fővárosi és debr. kalendárium, főleg a XIX. sz. II. feléből ; Kalós M. emlékbeszéde Buday Ézs. felett 1841 okt. 10. Debr. 1841. Tóth L. 8°, 79 l. ; Fűsűs A. gyászbeszéde p. Péchy Imre felett. Debr. 1841. Tóth L. 8°, 47 l. és 4 drb debr. ill. bpesti nyomt. — Dégenfeld Pál gróf (Téglás) : 22 drb szabadságharci és bachkorszaki vonatk. kézirat, könyv, aprónyomt., köztük Serényi Imre 1849 aug. 23. kelt levele a debreceni csatáról. — Ecsedi István dr. : újabb könyvei (2 drb) ; Borsody—Kazacsay, Magyar Gandeamus. Bp. 1932, Centrum. 8°, 64 l. ; Dömötör, A cigányok temploma. Kolozsvár, 1932. Minerva. 8°, 15 l. ; Thaly, II. Rákóczi F. emlékiratai V. kiadás Bp. Ráth M. 8°, 335 l. ; Ballagi A., XII. Károly és a svédek átvonulása Magyarországon Bp. 1922. M. Tud. Akad. 8° ; 1 énekeskönyv ; 1 zsebnaptár és 2 fénykép. — Horváth Károlyné : 1 felszab. levél. — Idegenforg. Bizottság Debr. : debr. és hortobágyi prospektusok. Kincs Zoltán : a Bory-család okmányai, levelezése, peres iratai, köztük nyomtatványok a XVII—XIX. sz.-ból (28 drb). — Kiss Ferenc : 24 debr., 1 drb győri, 1 drb komáromi, 2 drb pesti naptár és 1 ABC a XIX. sz.-ból ; Eutropius Breviariumának debr. kiad. 1751. Margitai. 8°, 170 l. — Konyár község előljárósága : Tanuvallomások 1808-tól ; községi jkv. és hirdető könyv 1832-ből. — Kósa Józsefné : 3 drb okmány. — Medgyessy Ferenc : Lenhossek József Antrhopologiai dolgozatai (3 füzet). — Medgyessy Pál : 3 drb pozsonyi egyházi nyomt. tartalmazó kolligatum (XVIII. sz.). — Metzger Watanabe Nándor (Jokohama, Japán) : The Christian Graphic 1933 ápr. száma, hortobágyi képekkel. — Milleker Rezső dr. : Császár E., A hajdúság kialakulása Bp. 1932. Studium. 8°, 67 l. — Mónus Ferenc dr. (Miskolc) : A posta XXVIII. évf. 8—9. sz. Benne „Régi utazások a lóváltó állomásokon át" c. debr. vonatk. cikke. — Muraközy László : 16 drb apró nyomt., nyomat stb. Köztük egy a debr. Kistemplom vihartépte tornyát mutatja 1907 ápr. 19-én. — N. N. : Nagy Sámuel és Nagy József lakatos-tervrajzai 1830 és 1878 (11 drb). — Nagy István (Nagykároly) : 1 felszab. levél és 1 vándorkönyv. — Piványi

Jenő (Bpest) : 2 drb fénykép Kossuthnak Philadelphiában 1851 dec. 24-én Pages ezredes által ajándékozott máltai keresztről és 2 kardról ; 1 újságlap képpel Kossuth philadelphiai bevonulásáról. — Polgm. Hiv. : Bethlen I. gróf beszédei és írásai I—II. Bp. Genius 1933 ; Numizmatikai Közl. XXVIII—XXXI. évf. — Révész Imre dr. : a Pesti Napló reklámcédulája Kossuth Lajos halála alkalmából megjelenő külön kiadásához. Révész K. kassai református lelkész 1894 márc. 16-án ráírt jegyzetével. Keretezett apró nyomt. — Richer Károlyné : Kossuth-kép papírból kimetszve, a Bach-korszakból. A lap árnyvetése ad felismerhető ábrázolást. — Sebestyén Károly dr. : Szeged középkori vára 1928. Városi nyom. Szeged. 8°, 39 l. — Seyfried József : Útlevél 1873. — Sőregi J. dr. : Napló a Dérimúzeum 1931. és 1932. évi életéről. Kézirat nagyszámú nyomt. melléklettel. 8°, 198 l. ; saját dolgozatai (2 drb). — Tury Sándor (Paszab) : 1 drb debr. színlap 1836 márc. 26. (Gosztonyi Viktória jutalomjátéka). — Varga Béla : 1 viseletkép (XVIII. század), 4 drb okmány és 1 levél. — Városi nyomda (Debrecen): összes évnegyedi termékei. — Végh Jenő (Bpest) : Lengyel orsz. közgazd. viszonyai Bp. 1930. 16°, 48 l. ; A mezőgazdaság közigazg. szervezete Hollandiában Bp. 1931. Stephaneum. 8°, 13 l. ; Lengyel orsz. mezőgazdas. Bp. 1931. Wodianer. 8°, 17 l. — Veszprémy Barna : Patay István képviselő arcképe. — Zoltai Lajos dr. : Hová temetkeztek a régi debreceniek? Városi nyomda (Debr.) 1933. 8°, 15 l. ; Amikor még Debr. környékén is sok volt az erdő. Városi nyomda (Debr.) 1933. 8°, 7 l. ; Részletek Debr. helyrajzi történetéből. Városi Nyomda (Debr.) 1933. 8°, 11 l. és A Svetits-intézet telkeinek tört. Debr. 1933. 8°, 13 l. című saját dolgozatai.

Vétel : szakkönyvek a múzeumi kézikönyvtár részére : Aberg, Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie Teil IV. Griechenland. Stockholm, 1933. — Barthelemy—Deáky, Az ifjú Anacharszis utazása Görög-országban. Kolozsvár, 1820. I—VII. kötet. — Bátky—Győrffy—Viski, A magyarság néprajza I. köt. A magyarság tárgyi néprajza. Bp. 1933. Kir. Magy. Egy. Nyomda. — Brandt Paul, Sehen und Erkennen. Eine Anleitung zu vergleichender Kunstbetrachtung. VII. kiad. Leipzig, Kröner Verlag. — Braun Soma dr. : A primitív kultúra. Bp. 1924. Népszava. — Congres international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques Compterendu de la huitième session a Budapest 1876. I. Franklin, 1877. — F. de Coulanges, Az ókori község. Bp. 1883. M. Tud. Akadémia.— Domokos K. : Kurze Beschreibung der königl. ung. landwirtschaftlichen Lehranstalt zu Debrezin und mit derselben in Verbindung stehenden Ackerbauschulen. Zusammenge-stellt von Direktor — — zur Benützung der ausländ. Besucher.

Debr. 1885. Városi Nyomda 16°, 15 l. — Fényes Elek, Magyarország leírása. I—II. rész. Pest, Heckenast 1847. — Gallacz János, Monographia a Kőrös—Berettyó-völgy ármentesítéséről és ezen völgyben alakult vízrendező társulatokról. I—II. rész. Nagyvárad, Szent László-nyomda R. T. 1896. — Herman Ottó, Magyar pásztorok nyelvkincse Bp. 1914. Term. Tud. Társ. — Huszár—Procopius, Medaillen und Plakettenkunst in Ungarn. Bp. 1932. Kir. Egy. Nyomda. — Kállay Ferenc, A pogány magyarok vallása Pest. Lauffer és Stolp 1861. — Kiss István, A magyar tanyai közigazgatás Bp. 1932. — Lambrecht Kálmán, A magyar malmok könyve Bp. 1915. — Lázár Béla dr. : Mányoki Ádám élete és művészete Bp. 1933. Légrády. — Lothar Rudolf dr. : Ungarn. Berlin 1932. Frank Arnau. Autoführer Verlag. 54—74. lapokon Debrecen és a Hortobágy ismertetve. — Platz Bonifac dr., A paleolith ember. Bp., 1914. M. Tud. Akad. — Radó Antal, Idegen szavak szótára. IX. kiad. Bp. 1933. Lampel. — Rathgen Friedrich, Die Konservierung von Altertums funden mit Berücksichtigung ethnographischer und kunstgewerblicher Sammlungsgegenstände. I—III. rész. Berlin, 1926. Walter de Gruyter. — Ratzel Frigyes, A föld és az ember. Bp. 1887. M. Tud. Akad. — Rónay Jácint, Az ősemberek haladása. Pest, 1868. — Schliemann Henrik, Trojanische Alterthümer. Bericht über die Ausgrabungen in Troja Leipzig, 1874. Brockhaus, 8°, 323 l. — Széchenyi Béla gróf : Kőkori lelet a Fertő-tava medrében. Néhány közleménnyel multjáról. Bp. 1876. Franklin. 8°. VI. tábla, 38 l. — Vojnich Oszkár, Idézetek Vansittart ezredes „Gurkhas" c. művéből. Ázsia egy vidékéről származtak-e a Nepálban lakó gurkhák ..... a hunokkal, illetve a magyarokkal? Bpesti Hírlap nyomdája. 8°, 1 térkép, 22 l. — Vörös István, A mezőtúri céhek élete. Szentgotthárd, 1911. Wellisch könyvnyomda. — Zoltai Lajos dr. : Települések. Egyházas és egyháztalan falvak stb. A Debr. Tisza I.-Tud. Társ. Honism. Biz. kiadv. II. köt. 1925—26. I. pótfüzet. 8°, 70 l. német kivonattal ; u. a., Ösmertetés a népszámlálásról Debrecen városában. Debr. 1900. Városi Nyomda. 8°, 19 l.

Régibb és vegyes művek, kéziratok s egyéb könyvtári anyag : Bod Péter, Az Isten vitézkedő anyaszentegyházának ... Historiája. Basilea, Imhof R. J. 1760. — Bunkó F., Hortobágyi emlék, csárdás. Pest. Rózsavölgyi. 4 l. — Buday Ésaiás, Publius Terentius Afer vígjátékai I. köt. Debr. 1795. Szigethy Mihály (latin). — Debr. Énekes könyv. Telegdy K. Lajos kiad. 1856. 8°. 544 l. — Debreceni gazdák a piacon (köpködő). Fényképnagyítás Erdélyitől. 2 drb. — Debreceni Magyar Kalendarium a XIX. sz. első feléből, 14 drb. Tóth Ferenc nyomásai Debrecen. — Emlékbeszédek... Csontos Ferenc és László Lajos

városi nyomdászok jubileumán 1874-ben. Debr. városi Nyomda. Fényképek a Déri-múzeum megnyitási ünnepélyéről, 15 drb. — Fráter Béla ifj. Jogász csárdás, kottafüzet. Szerző kiad. — Illyés Dezső, Fővárosunk végleges szabályozása etc. Bp. 1877. Aigner Lajos. — Imre Sándor, Magyar mondattan, az irály és verstan rövid vázlatával. IV. kiad. Debr. 1875. Csáthy. — Jászai Pál, Kegyelmes Királyi utasítás a váltóbíróságok számára. Pest, 1841. Kilian. — Kártyák a debreceni Telegdi K. Lajos-féle kártyagyárból klisékkel, egy vésnök Kutassi Lajos jelzéssel. — Kiss—Szikszay, A katholikus Magyarország. Díszmű I—II. köt. Bp. 1902. Stephaneum. — Kathalog der Leihbibliothek des Carl v. Csáthy jun. Debr. 1879. — Koncz Ákos, Debr. Útmutató. Debr. 1903. Csokonai Nyomda. — Lencz Géza, Emlékfüzet a debr. ev. ref. Hittanszaki Önképző Társ. 25 éves fennállásának emlékünnepélye alkalmából 1895 márc. 1. Debr. városi Nyomda. — Maklári Kiss Sándor arcképe. Halász műterem Debr. és ugyanannak (48-as honvédőrnagy, debr. színházi intendáns) gyászjelentése. — Péczeli József, Lant. Debrecen, 1834. Tóth Lajos kiad. 16°, 160 l. — Reisinger János, Állattana gerincesekről I—II. köt. Buda, 1846. M. Kir. Egyet. Nyomda. — Reprodukciók (fényképnagyítások) a debr. ref. Kollégium könyvtárában lévő nevezetesebb nyomdatermékekről (28 drb). — Sárosy Gyula, Az én albumom 1857. Pest, Herz János-nyomda 4°, 170 l. — Staindl, Elementa Geometriae practicae etc. Buda. Kir. Egyet. Nyomda. 8°, 126 l. A könyv első lapján bejegyzés : „Édes Uram Atyám becses ajándékából birom. Sárváry Ferenc 1827." Az ő könyvtárából való Sasku Károly, A tanítás alaptudománya III. rész. Pest, 1838. Reimel J. betűivel. — Szikszay György, Keresztyéni tanítások, IX. kiad. Poson, 1834. Weber S. Lajos. — Temesváry Rezső dr. : Előítéletek, babonák és népszokások a szülészet köréből Magyarországon. Bp. 1899. — Vahot Imre, Kalauz, hetilap a nép jólétére. 1857 júl. 4—dec. 19. — Vértesi Arnold, A debreczeni diák. Regény. Bp. Aigner Lajos, 1885. 8°, 136 l. — Váradi Biblia. Szenczi Kertész Ábrahám nyomatta 1660. — Ezeken felül 3 drb katonai térkép és kottás füzetek Magyari, Matolcsy, Pápay és Szatmáry szerzőktől.

Csere : Az évi Jelentésért és a tisztviselők saját dolgozataiért külföldről a következő művek, illetve folyóiratok érkeztek : *Angliából :* G. Childe, Die Bedeutung der Altsumerischen Metalltypen für die Chronologie der europäischen Bronzezeit. Wien, 1933. — *Ausztriából :* Wiener Prähist. Zeitschrift XIX—XX. évf. ; Ein Rundgang durch Technische Museum, für Industrie und Gewerbe. Wien, 1933 ; Bécsi Coll. Hung. füzetei XII. : Borbély—Nagy, Magy. orsz. katonai felvétele II. József korában. Bp. 1932. — *Finnországból :* Suomen Museo XXXVIII—

XXXIX. évf. Helsinki, 1932; Finskt Museum XXXVIII—XXXIX. évf. Helsingfors, 1932. — *Írországból:* Dr. A. Mahr, A century of progress in irish archaeology. Dublin, 1933; A. Mahr, Das irische Kunstgewerbe. Berlin, 1932. — *Japánból:* General Guide to the Tokyo Science Museum. Tokyo, 1933. — *Lengyelországból:* W. Antoniewicz, Swiatowit Tom XIII—1929 Warszawa, 1929; J. Kostrzewski, Slowniczek prehistoryczny Niemiecko—Polski. Warszawa, 1921; — Über die jungsteinzeitliche Besiedlung der polnischen Ostseeküste. Riga, 1930; — Ksiega Pamiatkowa ku uczczeniu siedemdziesiatej rocznicy urodzin Prof. Dr. W. Demetrykiewicza. Poznán, 1930; — I, II i III okres epoki bronzowej w Polsce. Poznán, 1929; — Przeglad archeologiczny, 1925—1932. — Wiadomosci Archeologiczne V—XI, 1920—1932. Warszawa, Panstwowe Muzeum Archeologiczne. — Dr. J. Kostrzewski, Sur de menus ontils polis en silex, trouvés en Pologne. Paris, 1931. — J. Zurowski, Pierwsze slady kultury puharów dzwonowutych w Polsce. Warszawa 1932; — i Jan Zablocki, Znalezienie zapasów Lithospermum w dwu stanowiskach kultury Malopolskiej. Krakow, 1932. — Repertoryum zabytków przedhistorycznych Galicyi Wschodniej. Lwow, 1906. — Teka konserwatorska. Rocznik II. Lwow 1900 és Tom III. Zeszyt 2. Lwow 1909. — Dr. K. Hadaczek, Album przedmiotów wydobytych w grobach Cmentarzyska Cialopalnego. Lwow, 1909. — *Németországból:* Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte Nr 7. Herausgegeben von Dr. Jacob—Friesen. Hannover, Landes-Museum, 1933. — K. Tackenberg, Zu den Wanderungen der Ostgermanen, Kabitzsch Verlag Leipzig, 1930. — W. Schleiermacher, Ein Mithreum in Riegel. Badische Fundberichte. B. III. Heft 3; — Herkules am Hesperidenbaum. Germania. Jahrg. 17, Heft. 3. *Romániából:* Ferenczi Sándor, A székelyderzsi honfoglaláskori sír. Székelyudvarhely, Globus 1933. — Anuarul comisiunii monumentelor istorice sectia pentru Transilvania, 1926—1931. Cluj. — Anuarul pe anii 1928—1932. I—II. Universitatea „Regele Ferdinand I" din Cluj. Publicatiile Institutului de studii clasice. Cluj, 1932—1933. — Publicatiile Comisiunii Monumentelor Istorice sectiunea pentru Transilvania. I—IV: Martian, Urme din razboaele romanilor cu Dacii 1921; Teodorescu—Roska, Cercetari archeologice in muntii Hunedoarei 1923; M. Csaki, Inventariul monumentelor si obiectelor istorice si artistice sasesti din Transilvania, 1923 és M. Roska, Un vechiu cimitir romanesc in fostul sat Vararea din jud. Bistrita—Nasaud etc. 1924. — Comisiunea Monumentelor Istorice. Raport I—IV. A. Lapedatu, C. Daicoviciu és S. Mihali dolgozatai Cluj, 1922, 1924 és 1928. — *Svédországból:* Nordiska Museets och Skansens Arsbok Fataburen 1933, Stockholm. — Jahrbuch des Nordischen Museums

und Skansens Fataburen, 1933. Zusammenfassungen. Stockholm, 1933. — O. Almgren, Vara minnesmärken fran hedenhös. Stockholm, 1933. — Objets d'art d'origine suédoise des X premiers siècles de notre ère. Stockholm, 1933. Musée Historique de l'État. — Museum Vaterländischer Altertümer Führer durch die Sammlungen. Stockholm, 1929.

Hazai intézetektől és magánosoktól a következő cserepéldányokat kaptuk : *Budapestről* a Magyar Barlangkutató Társulattól 6 füzetet. — *Győrből :* Dénes Tibor dr., Liezenmayer Sándor. A Győri Szemle Társ. kiad. 1932. — *Jászberényből :* Blénessy János, A Jász Múzeum ismertetése Jászberény vázlatos történetével. Jászberény, 1933. — *Szegedről :* Banner Benedek, A békéscsaba—fényesi sírmező, 1933. ; Banner János, Békés megye régészei. Békéscsaba, 1933. ; Sebestyén Károly, A magyarok ijja és nyila. Szeged, 1933. ; Dolgozatok a m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem Archeologiai Intézetéből VIII. 1932. és Népünk és Nyelvünk V. 1933. — *Székesfehérvárról :* a Székesfehérvári Szemle 1932—1933. (II—III.) évfolyamai. — *Szentesről :* Csallány Gábor, Jazyg és germán-leletek a szentesi múzeumban. Szeged, 1933. — Borsy Imre dr., Bihar Trianon előtt és Trianon után, Bihar legendája. Gyula, Kultúra-Nyomda. — Horváth József, Adatok Dombrád község s a dombrádi református egyház történetéhez. Kisvárda, 1931. Klein Gy.-nyomda.

Letét : A „*Debreceni Casino*" vezetősége százéves fennállása alkalmából irattárában megőrzött okmányokból, kéziratokból és nyomtatványokból dr. Boldisár Kálmán városi tb. főjegyző, a Casinó százéves történetének írója összeválogatása szerint 76 darabot a Déri-múzeumban letétbe helyezett. Az alapszabályok, jegyzőkönyvek, tagnévsorok, vendégkönyvek, különféle javaslatok és tervek, apró nyomtatványok és kéziratok közül kiválnak gróf Széchenyi István köszönőlevele 1841-ből, Péczely Józsefé 1843-ból, a számos nagy ember autogrammját tartalmazó vendégkönyv stb. Itt említjük meg, hogy Boldisár Kálmán dr. a letéttel kapcsolatban ajándékozta „A Debreceni Casino százéves története 1833—1933" (8, 48 l. Városi Nyomda) c. dolgozatát s ennek kéziratát.

A múzeum kézikönyvtára részére alapítványi tagsági illeték, előfizetés, tiszteletpéldányképpen járnak még a következő *folyóiratok*, illetve *napilapok :* Archeologiai Értesítő, Debreceni Szemle, Diárium, Ethnographia és Néprajzi Értesítő, Hadtört. Közlm., Magyar Iparművészet, továbbá a Debreceni Ujság—Hajdúföld, Debreceni Független Ujság és Debreceni Polgár napilapok. Egyéb tudományos, művészeti és szépirodalmi magyar folyóiratokat, hogy azokat a nagyközönség is használhassa, a múzeumi közművelődési könyvtár részére járatunk. Éppenúgy több szakmunka is annak állományába kerül.

II. Szépművészeti tárnál:

Ajándékozás: Fred Bieri festőművész (Bern): a gödöllői jamboree és debreceni látogatás emlékére készült műlap a művész saját rajza után, 22×14 cm. — Déri György (Bpest): plakett bronzból, mely II. Vilmos német császárt és I. Ferenc Józsefet ábrázolja. Világháborús emlék, Lauer műve. 127×83 mm.

Vétel: Burszky István debreceni festőművész virágcsendéletet ábrázoló olajfestménye 1866-ból, 39×50 cm. Signum: „Burszky 1866." L. Magyar Képzőműv. Lex. I. 290. l. — Vadász Endre „Falu télen" c. templomfestmény 58×66 cm.; „Halászbárka", rézkarc, 15×21·5 cm. és „Szélmalom" c. fametszet 18×23 cm.

III. Iparművészeti tárnál:

Ajándékozás: Almásy Kálmánné szül. Baranyi Mária (Hajdúböszörmény) és özv. Zádory Károlyné szül. Baranyi Juliánna (Gálospetri), a nemes Váradi Baranyi-család utolsó sarjai, a Bethlen-utcán lakott Baranyi György leányai, édesanyjuktól Erdélyi Juliánnától és nagyanyjuktól Baranyi Mihályné szül. Püspöki Juliánnától örökölt egy drb gazdagon himzett és rojtozott nagy selyemkendőt és 2 drb széles virágos selyempántlikát ajándékoztak. A kendőt ezelőtt nyolcvan évvel nagyanyjuk kapta jegyajándékba. Ugyanő viselte leánykorában az egyik pántlikát pártával, a másikat az ajándékozók édesanyja. — Balajthy Elekné: gyöngyös párta szalaggal. Száz év előtti debreceni viselet. — Baranyi János zeneiskolai igazgató: a debreceni Zenede bronz plakettje védnökének, gróf Zichy Gézának 1885—1910. 75×55 mm. — Csonka József: Cserépcsupor, világháborús vonatk. festéssel. — Ecsedi I.: 81 drb klisé. — Huss Richárd dr.: Erdélyi eredetű, gazdagon himzett, címeres, rojtos nyeregtakaró. — Kovács István: Könyvkötő szerszámok (nyomóvasak és betűsablonok). — Sőregi J.: 11 drb klisé.

Vétel: 80 drb klisé a Tiszántúli Hirlap rt. cinkográfiai intézetétől az 1932. évi Jelentés részére. — 6 drb különféle tányér, 3 drb üvegpohár, 1 gyöngyösdíszű olvasójel. — Debreceni kártyagyárosok kártyakliséi fából és fémből, történelmi alakok ábrázolásával. Összesen 82 drb. A kártyák a könyvtári anyag gyarapodásánál említve.

IV. Érem- és régiségtárnál:

Ajándékozás: *Ős-, római- és népvándorláskori tárgyak az ajándékozók nevének sorrendjében:* Belosits Sándor (Nagykereki):

agyagcsupor, 80 mm m., népv. Lh. Nagykereki, Kis-Zomlintanya, Fülöp-kavicsbánya. — Blayer József (Mezőpeterd) Pazonyi Elek Gusztáv földbirtokos (Bpest) utólagos beleegyezésével: 3 drb kis füles csupor, 75, 62, 60 mm. m., homokbányában szétdult sírokból. Lh. Mezőpeterd, Bihar m., Gusztávtanya. — Dégenfeld Pál gróf (Téglás): fibula bronzból (Fig. 4. kép), 128 mm. h.; bronzkarika, nyitott, átm. 100mm.; u. a. 2 drb zárt, átm. 78 mm.; u. a. mélyített vonaldíszítéssel egész felületén, átm. 80 mm.; 3 drb tokos bronzbalta füllel, egy magyar típus (93 mm. h.), kettő egyenes peremű (93 és 110 mm. h.). Lh. Gelénes, Bereg m., az ajándékozó régebbi gyüjtéséből. — Frank József (Nádudvar): kövület. Lh. Nádudvar, Téglaskúti-dülő, Zsom Lajos-féle téglavető. — Gáspár Gyula: Őskori edénytöredékek. Lh. Debrecen, Bocskai-kert, Erdélyi Károly szőlőjében az állomás mellett. Ifj. Fülöp Jenő: Edény-- töredékek (3—4koranépv. edényből) a nagykereki kis-zomlintanyai kavicsbányából. — Kaposi József: Kis csengő bronzból, füllel, kúpalakú (20 mm. m.); 28 szem gyöngy (borostyán, csont, kő, paszta) különféle formában a csontváz nyaka mellől a csengővel együtt; 4 drb bronzgyűrű, külső felületükön gömböcskék három sorával; edénytöredékek nagy számmal, díszített cserepek, kova- és obszidián szilánkok, bronzsarló töredéke, szűrőedény töredéke, rómaikori edény peremes része, dörzsölő kő, csillámpala stb. vegyesen. Lh. Debrecen, Bellegelő 266. Kaposi tanyája melletti domb, széthányt sírokból és kevert földből. — Leveldi Kozma György dr. (Vásárosnamény): Mammut alsó állkapocs két foggal. Az egész hossza 40 cm. Lh. Jánd, Bereg megye, a Tisza medre. — Kiss György (Csengersima): 1 drb sarupatkó vasból. Lh. Csengersima, Mágy-puszta (Szatmár megye). — Kölcsei Kende György báró (Cégénydányád): tégla, újabbkori (265×133×45 mm.). Lh. Cégénydányád, Szamos medre. — Molnár Károly: Népvándorláskori gyöngytöredékek sárga pasztából égetve, díszítéssel, csontváz mellől. Lh. Deb-

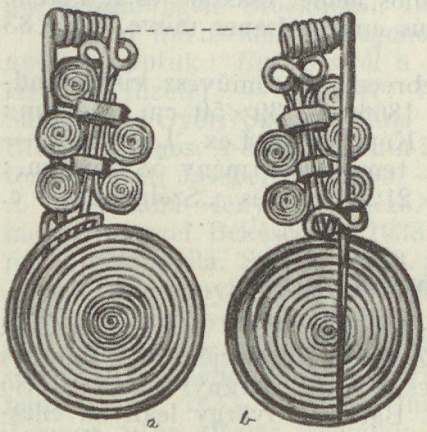

Fig. 4. kép.

Bronzfibula elölről és hátulról nézve. Hossza 128 mm. Lelőhelye: Gelénes, Bereg vm. Gróf Degenfeld Pál ajándéka.

Bronzefibel von vorne und rückwärts gesehen. L. 128mm. Fundort: Gelénes, Kom. Bereg, Nordostungarn.

recen, Szepes 65., özv. Pincés Imréné tanyája. — Dr. Nagy Jenő : lándzsahegy vasból, köpűs. H. 28½ cm. Lh. Debrecen, Kisfaludy-út 1. — Reszeghy Lajos (Berettyóújfalu): 1 drb csillámpala (Szentpéterszeg) és u. a. Herpály. — Dr. Roncsik Jenő : agyagurna, méhkasalakú, 58 cm. m. Lh. Egyek, a falutól K-re,

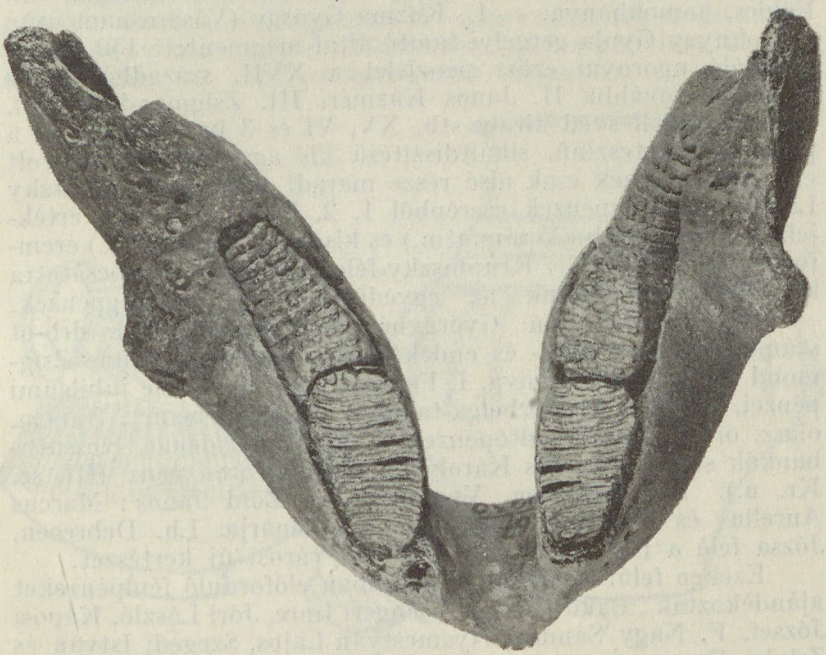

Fig. 5. kép.

Mammut alsó állkapcsa. A lecsonkult végek köze 47 cm., a fél ág hossza 46 cm. Lelőhelye : Jánd, Tisza-meder, Bereg vm. L. Kozma György dr., főispán ajándéka.

Mammutunterkiefer. Fundort : Jánd. Theiss-becken. Kom. Bereg.

útépítés alkalmával. — Simon János : római kulcs bronzból. 7 cm. h. Lh. ismeretlen. — Sőregi J. : agyag váza, kétfülű, díszítéssel, 9 cm. m. Lh. Debr. városi téglagyár. — Ifjabb vitéz Szabó József (Vámospércs) : Obszidián gumó fele, kagylóstövű hasadási felülettel, melynek átm. 14 cm., erre fektetve mag. 10 cm. Lh. Vámospércs. — Verdes Miklós (Hajdúdorog): 8 drb ős-, ill. rómaikori edénytöredék és 1 csontdarab. Lh. Hajdúdorog, tanyai iskola.

Érem, pénz, plakett, jelvény : Dégenfeld Pál gróf (Téglás) : 82 darabot számláló arany-, főleg ezüst- és bronz pénzgyüjte-

mény a XVI—XX. századból: I. Ferd., Miksa, V. Károly, Mária Terézia, I. Ferenc, különféle választófejedelmek, püspökök, városok tallérai; V. Ferd., Kossuth, I. Fer. József pénzei és M. Aurelius sestertiusa stb.; továbbá 66 drb francia, magyar (Kossuth, világháború, forradalom) és román pénzjegy, részben lebélyegzéssel. — Kovács Gyula: Antonius Pius denárja. Lh. Földes, homokbánya. — L. Kozma György (Vásárosnamény): a Csoknyay Gyula gergelyi tanító által megmentett 150 drb-ot számláló ugornyai ezüst pénzlelet a XVII. századból, főleg I. Lipót, továbbá II. János Kázmér, III. Zsigmond lengyel, Gusztáv Adolf svéd király stb. XV, VI és 3 krajcárosai. Ez a pénzlelet feketeszínű, sikáltdíszítésű kis agyagkancsóban volt elrejtve, melynek csak alsó része maradt meg. — Krupinszky László: szükségpénzek cserépből 1, 2, 5 és 10 korona értékjelzéssel; nagyobb (35 mm átm.) és kisebb (23 mm. átm.) éremformában a diósgyőri Krupinszky-féle porcellángyár bocsátotta ki 1922-ben. Nálunk az egyedüli cserép szükségpénzek. — Özvegy Sturmán Györgyné (Nagykereki): 76 drb-ot számláló vegyes pénz- és emlékérem-gyüjtemény, benne Zsigmond király 1 drb aranya, I. Ferenc József különféle jubileumi pénzei, osztrák, szász, belga-tallérok, modern német, francia, olasz, orosz, román-váltópénzek, 2 drb római dénár, Kossuth-bankók stb. — Szemes Károly dr.: római bronzpénz (III. sz. Kr. u.). Lh. Debrecen, Vargakert. — Zöld János: Marcus Aurelius és Faustina császárné 1—1 dénárja. Lh. Debrecen, Józsa felé a Böszörményi-út melletti városi új kertészet.

Ezeken felül különféle gyakrabban előforduló fémpénzeket ajándékoztak: Bakó Márton, Csengeri Imre, Jóri László, Kaposi József, F. Nagy Sándor, Nyemestyán Lajos, Szegedi István és Zsinkó Ferenc.

Végül a múzeumi eszme térhódításának egyik valóban szép és megható bizonyságaképpen külön megemlítjük Deli István igen szerény, de nékünk mégis igen becses pénzajándékát. Deli István juhász számadó a hortobágyi pusztán. Jártában-keltében már hónapokkal bejövetele előtt két pénzecske akadt szeme elé. Az egyik osztrák 1 krajcáros 1800-ból, a másik osztrák ezüst 6 krajcáros 1848-ból. Amazt a Szálkaháton, emezt a Bogárzószíken találta. Mind a kettőt késő őszig rejtegette szironnyal szegett pénzerszényében azzal a tiszteletreméltó szándékkal, hogy azokat városa múzeumának ajándékozza. És ezt meg is tette személyesen. Mi pedig örömmel beleltároztuk nem annyira az adományt, mint inkább ez egyszerű ember megértő szeretetét.

Közép- és újabbkori tárgyak: Csonka József: debreceni polgárőrség jelvénye 1914-ből. — Ecsedi István dr.: téglák habarccsal. Lh. Hortobágy, Malomgát. — Petrikovics László dr.

(Szerencs) : hajdúböszörményi ács-céh réz-pecsétnyomója 1852-ből. — Tatár Sándor (Csengersima) : kályha csempe, háromszögalakú. — vitéz Tikos Béla : kengyel vasból, oválisalakú talpallóval. Lh. Hajdúsámson, Savóskút. — Tóth János : bronzgyűrű, középkori. Lh. Debrecen, Pac.

Régészeti ásatás, vétel, gyüjtés : Sőregi múzeumőr *IV. panyolai ásatásának* (augusztus 31—szeptember 10) eredményeit ez Évkönyv III. részében „Előtanulmányok a panyolai tölgyfaépítményhez" c. önálló dolgozatában ismerteti.

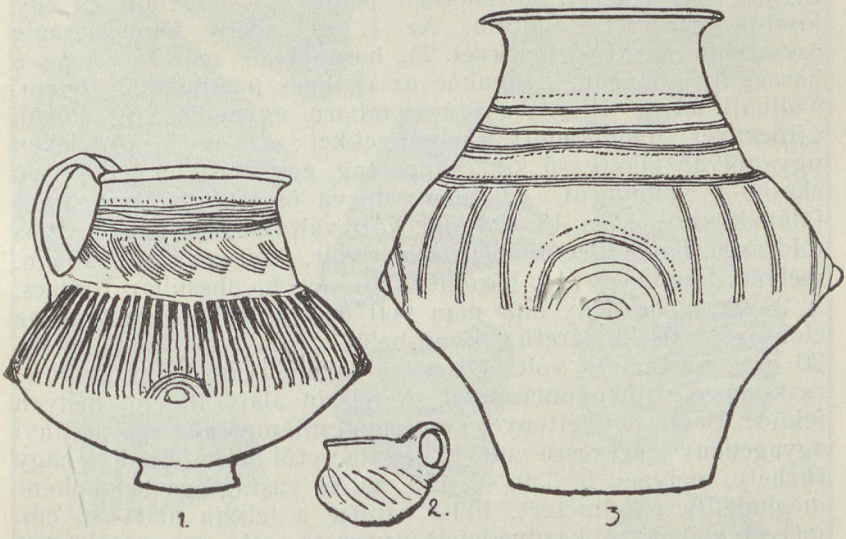

Fig. 6. kép.

Urnák agyagból, diszítéssel. 1. Karcolt, mélyített és tűzdelt diszítéssel. Mag. 23, szája átm. 17 cm.; 2. füles csupor, ferdén mélyített diszítéssel. Mag, peremig 6, szája átm. 7·5 cm. Az előbbinek kisérő edénye ; 3. karcolt és tűzdelt vonaldiszítéssel. Mag. 36 cm. Rekonstrukció. Lelőhelyök : Debrecen—Tócópart, bronzkori urnatemető.

1. Tonurne. H 23 cm. 2. Kleines Henkelgefäss (H 6 cm.). Beilage der Ersteren. 3. Tonurne. H 36 cm. Fundort : Urnenfriedhof Debrecen—Tocoufer.

A *debrecen-tócóparti bronzkori urnatemető* helyén november 3., 4., 6. és 7.-én folytatott régészeti ásatás rövid ismertetése és eredménye a következő : Debrecen város vezetősége az elmult télen és tavaszon inséges munkásokkal feltöltette a Hatvan-utcai temetővel szemben levő mélyfekvésű ú. n. Kacskovics-telket s erre a célra a földet a Tócó-völgy városfelőli partján, a Bleuer-féle tejgazdaság területén emelkedő, düneszerű homok-

dombból csillékkel szállították el. A partot omlasztó munkások úgy március közepe táján két helyen egy-egy urnasírra akadtak. Az egyikben egy 23 cm. magas füles nagy urna és a mellette lévő 7 cm. magas kis csupor épen maradtak meg, míg a másikból származó 36 cm. magas nagy urnának kb. csak a felerészét tudtam kiszállásomkor megmenteni (Fig. 6. kép).

A homokdomb megmaradt részén november elején négy napon át rendszeres ásatást végeztem. Összesen 140 m. h. kutatóárkot húzattam. Két helyen egy-egy összeomlott vastagfalú nagyedényt, közelükben pedig egy nagyobb és egy kisebb tűzhelyet találtam. Az 1. sz. edény félmagasságig összerakható. Átm. fenéknél 25, hasánál 40. cm. Magasság a hasélig kb. 30 cm., a nyakáé az egyenes peremszélig 10 cm. Vállhajlásában újjvastagságú domború agyagdísz fut körül, újjbeggyel nyomkodott mélyülésekkel; az egyik töredéken ugyanolyan kiképzésű két csüngő tag, egy másikon félkoszorú ékesíti a vállgyűrűt. Az edény durva összetételű és égetésű falának vastagsága 18—28 mm. közt váltakozik. Színe piszkos földsárga. Eredetileg állóhelyzetben volt, a felszín alatt 120 cm. mélyen. Benne egy drb háromélű, 40 mm. h. obszidian forgács. A 2. sz. agyagedény már nem volt összeállítható, azonban az előbbinél kisebbméretű, kívül-belül téglaveres színű, átlag 20 mm. vastagfalú volt. Díszítése ugyanolyan, mint előbbié, csak páros ujjbenyomásokkal. A felszín alatt 70 cm. mélyen feküdt. Benne egy féltenyér nagyságú csillámpala és egy parányi agyagedény fenékrésze volt. E két edénytől délre feküdt a nagy tűzhely, melynek h. 330, sz. 150 cm. és vastagsága helyenként meghaladta a félmétert. Felső szintje a felszín alatt 90 cm. mélyen volt. Ettől kezdve lefelé a vörösre égett, pernyés, hamus föld tele volt cserepekkel, állati csontokkal, kisebb számmal obszidián-, kova- és kagylóhéj-szilánkokkal. 110 cm. mélyről 4 drb, 120—130 cm. mélyről 10 drb és 130—150 cm. mélyről 4 drb *festett cserép* került elő elvegyülve a mintegy 250 darabot számláló különféle durva, részben vékonyfalú finom cserepekkel és állati csontokkal. A cserepek festett díszei teljesen megegyeznek Zoltai Lajos dr. által a jelenlegi lelőhely közvetlen közelében 1927-ben feltárt *László-* és *Szántay-halmokból* származó cserepekével (Jelentés 1927, a 9—11. ábrákon közölve). 5 drb festett cserép a nagy tűzhely mellől való. Ezek egyikén 18 mm. széles festett sáv.

A kisebbik tűzhelyből (170 cm. h., 80 cm. sz.) kikerült 50 drb díszítetlen cserép közt kettő korongolt szürke cserép. A kutató-árkokból, átlag 50 cm. mélyről kb. 150 drb cserepet, égett röget, állati csontot gyüjtöttem össze, melyek között korongolt szürke cserepek is akadnak, a déli kis keresztárokból rómaikori edény 2 drb peremtöredéke. A nyugati részen

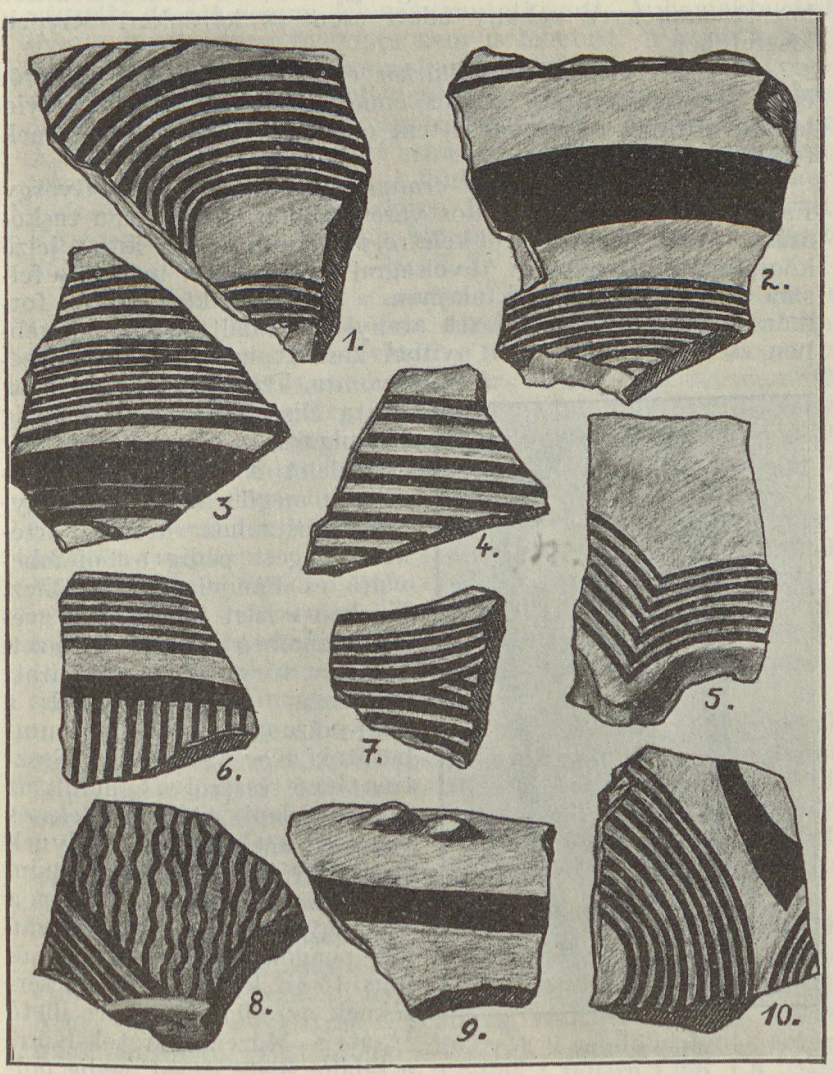

Fig. 7. kép.

Festett edénytöredékek a debrecen—tócóparti ásatásból, a nagy tűzhely rétegeiből. Részben rekonstruálva.

Bemalte Gefässscherben. Fundort: Debrecen—Tócóufer, aus den Schichten einer grossen Herdstelle.

húzott 5. sz. próbaárok déli vége egy homorú kemencefeneket hozott napfényre néhány állati csont és középkori cserepek kíséretében.

A *festett keramikus kultúrkör* e becses települési helyéről és a halotthamvasztó szokás emlékeiről egyelőre csak rövid leírást adtunk, ásatásunk itteni eredményét anyaggyüjtésnek tekintvén.

A debrecen-fancsikai aranykincslelet. B. Kiss György Fancsika 61. sz. alatti lakos városi földön, erdőirtáson tuskóásást vállalt. Debrecentől keletre, az újlétai út 9·2 km.-t jelző kőoszlopától délre 60 m. távolságra, kb. ½ méter mélyen a felszín alatt, tiszta homoktalajban, a gyökerek közt, patkó formára görbített, hengerestestű aranyrúdat talált. Hogy könnyebben zsebébe rejthesse, a nyitott karikát hajtűformára összenyomta. Február 1-én a városba hozta ékszerészhez, 6-án pedig beszolgáltatta a rendőrségre. Az aranylelet a törvényes eljárásoknak megfelelőleg a Pénzügyminisztériumhoz került, értékelés végett pedig a Főfémbeváltó és Fémjelző Hivatalhoz. Közben a lelet megtartása végett ‚szemben a Magyar Nemzeti Múzeum törvényben biztosított elsőbbségi jogával, mind a Déri-múzeum, mind a Múzeumbarátok Körének elnöke, Sesztina Jenő részéről megindult az akció hirlapi cikk, levelek és kérvényezések útján, melynek eredményéül a Nemzeti Múzeum javunkra lemondott. Ekkor a Pénzügyminiszter a hivatalosan 600 pengőre értékelt leletet június 16-án leküldte. A becsértéknek az államkincstárt illető $^1/_3$-át a Múzeumbarátok-Köre, a találót illető $^1/_3$-át pedig polgármesteri engedéllyel a múzeum a belépőjegyek árából fizette ki. A város, mint földtulajdonos az őt illető $^1/_3$-ról múzeuma javára lemondott. Június 17-ike óta a lelet a régészeti osztály 29. sz. tárlójában látható.

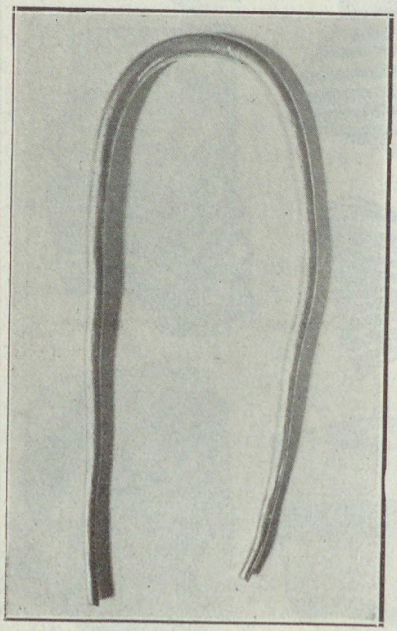

Fig. 8. kép.

A debrecen-fancsikai aranylelet. Hossza egyvégtében 430 mm., súlya 225·85 gr. Találta B. Kiss György a fancsikai erdőben, tuskózás közben.

Goldfund von Debrecen-Fancsika. Länge gestreckt gemessen 420 mm., Gewicht 225·85 Gr.

Sőregi múzeumőr február 16-án a lelőhelyen próbaásást végzett, de ott semmi jel nem mutatkozott. A homokbuckák övezte medencében település nem is lehetett. A rejtett kincs hossza egyvégtében 420 mm., kerülete középen 30, a két végénél 15—15 mm. Eredeti teljes súlya a vegyelemzés végett Debrecenben és Budapesten is levágott darabkákkal együtt 225·85 gr. A hivatalosan megállapított színsúly 159·99 gr., fínomsági tartalom 708‰ (Fig. 8. kép). A fancsikai aranylelet, mint őskori pénz (értékmérő ill. csereszköz), *K. Regling* táblázata szerint, Középeurópában a bronzkor fiatalabb szakába, de a hallstatti korba is sorozható. (Geld. Reall. IV. 1. 327. l.).

Derecskei aranylelet. Csökmei Mihály derecskei lakos a Gábor-kertben lévő szőlőjében aranyékszer töredékeit találta. Németh János magántisztviselő a leletet a találótól megvette és egy debreceni ékszerész tanácsára a Nemzeti Múzeumnak bejelentette. Egyidejűleg Tordai Zsigmond református tanító értesítette a Déri-múzeumot és a levélben megkeresett Németh János a leletet május 23-án be is mutatta. Az aranyékszer a törvény által előírt hivatalos eljárás útjait megtette és azt 17 pengő becsérték kifizetése után a Déri-múzeum szeptember közepén megkapta. A derecskei aranylelet 3 drb töredék Vaskorszaki analógiák alapján eredetileg spirális lehetett, melynek dróttestű csavarulatai helyenként keskeny, kissé homorított levéllé szélesedtek. A kiegyenesített részek hossza 65, 53 és 37 mm., sulyuk összesen 5.20 g; a hivatalosan megállapított színsúly 4.42 g, fínomsági tartalom 85‰.

Hortobágy-Árkus medréből: kőbalta csiszolt, nyéllyukkal. Mag. 100, élhossza 45, vastagsága nyéllyukban 43 mm. Kima Lajos gulyásbojtár 1930-ban találta az Árkusból kihányt földben. *Panyola-Vásármeződomb:* véső rézből, csúcsbafutó nyéllel s azon kalapácsolás nyomaival. Egész hossza 103 mm, ívelt élhossza 34 mm s legn. vastagsága 9 mm. Kender Ferenc találta ezelőtt harminc évvel.

Érem, pénz és középkori tárgy: Budapesti Orsz. Ált. Kiállítás 1885 bronz díjazási érme Dezsi István (Debrecen) részére, átm. 64 mm. — Londoni nemzetközi kiállítás emlékérme 1851. Átm. 44 mm. — Osztrák 2 schilling Walther von der Vogelweide emlékére, ezüst 1930. — Osztrák 2 schilling Ignaz Seipel emlékére, ezüst 1932. — Mária Terézia 1 talléra 1766. Lh. Debrecen Református Kollégium udvara. — Sylvius Fridericus würtembergi ezüst VI krajc. 1674. Lh. Debrecen, Sámsoni-úti gyakorlótér. — Gyűrű rézből, középkori. Fején két patkószerű és csillagábrázolás. Lh. Debrecen Nagyerdő, Balogh-járás.

V. Néprajzi tárnál:

Ajándékozás: Államrendőrség kapitánysága, Debrecen: orvvadász botpuska, kakasnélküli a Nagycseréről. — Bata Imre: borotvatartó, fából, 1889; mezőtúri orros kanta és pálinkás üvegkorsó. — Balogh István egyetemi hallgató: madárkalicka vesszőből és nyeles bőr-légycsapó a Nagycseréről. — Csapó László pénzügyi tisztviselő: pintérkörző, fából. — Ecsedi István dr.: búzakaparó szórórostához; darutoll-tartó deszka, négyszögletes, vásári áruláshoz; fürjkalicka deszkából; egérfogó drótból, deszkalapon és színes üveggolyó gyermekjáték. — Ethey László dr.: pisztoly, ismétlő szerkezetű. Készítette: Klenovits józsai kerékgyártó. — Hajdú Imre (Kunmadaras): cserépkorsó (mihók) 1847-ből. Készítette: ifj. Nagy Mihály. — özv. Jóna Istvánné: kürtős kalácssütő. — Kelemen Mária Eleonóra (Székelyhíd): kalotaszegi varottas kendő. — Komádi Imre (Konyár): haltartó fűzvesszőből. — Kovács Lajos: cserépbutykos 1830. — Kun Péter (Tiszafüred): cserépbutykos tréfás felírással. Készítette: Katona Miklós 1890-ben. — Kupás Ferenc (Halap): lószőrhurok madárfogáshoz 2 drb; az egyik fakarikára, a másik deszkalapra szerelve. — Mariay Barna (Derecske): díszes lőportartó agancsból és orvvadász puska, melynek kakasát az agyra szerelt felajzott íj húrja rántja az elsütő-szerkezetre. Megyasszay Gyula (Kunmadaras): kacsaalakú teáscsésze. — Novák Gyula: 2 drb régi nemezsüveg. Lh. Kardos-telep, sírokból. — Dr. Sallay Lajos: koppantó, rézből. — Somogyi Júlia (Kunmadaras): 2 drb pápai cseréptányér. — Szani Ambrus (Berettyóújfalu): mézeskalácsforma, körtefából (álló baba). — Szász Ferenc (Kunmadaras): cserépkorsó (mihók). Készítette: K. Nagy Gábor 1872-ben Mezőtúron és mezőtúri cserépkulacs. — Szikszai István (Balmazújváros): vastőr. — Szikszai Gyula (Balmazújváros): varjútőr, vasból. — Dr. Szilágyi András (Kisújszállás): cserépkulacs, melynek egyik oldalán a lantot tartó Csokonai vitéz Mihály, a másikon felírás: „Debreczeni Bánki Gábornak." — Tardy György (Berettyóújfalu): Atilla tafota-selyemből, gazdag zsinórozással és kötött gombokkal. Hossza 84 cm. Az ajándékozó egyik őse viselte tánchoz vagy ünnepélyes alkalmakkor. — Tóth Béla tanítóképzős: kosár búzaszalmából. Eredetileg zalamegyei munka. — Tóth István: régi debreceni házszám, vaslemezből kivágva, fára erősítve. — Varga Antal (Balmazújváros): lószőrhurkok cinkefogáshoz; csapda hörcsögfogáshoz; bibicütő fakereszt és zúgattyú, fából, bibicfogáshoz. — Veress János (Derecske): patronhüvely, vaslemezből. Orbán Bálint egykori derecskei darúvadászé volt.

Vétel: *népies vadászati és halászati eszközök, felszerelések:* fürjfogóháló és fürjsíp Kocsmár nevű hajdúböszörményi öreg madarásztól. — Puskaportartó agancsból. — Csolnak egy darab, tölgyfából faragva; belsejében négy rekeszték maradványaival; orrán vaskarika. Egész hossza 4 m., legn. szélessége 72 cm. Kiss András halászmester a Tisza medrében, homokba süllyedve találta a beregmegyei Gergelyi határában. — Halkas, fűzvesszőből, a biharmegyei Tépe községből, halszállításhoz. 54 cm. m. — Haltartó, két karikára szerelt hálóból. Viki Szilágyi János hortobágyi halásztól, aki azt két karó közt kifeszítve tartotta a vízben a halakkal.

Pásztorkészségek, felszerelések: 3 drb karikás. Tóth Bálint hortobágyi számadójuhász készítményei. Egy közülök félkész állapotban. — Karikás, Ecseg-pusztóról. Készítette: Kádár Gyula 1932-ben. — Fokos, rézből, FA jelzéssel, virágdíszítéssel.— Pásztorbot, somfából, berakott díszítéssel. Tóth Bálint készítette. — Pásztorfuvola, szilvafaágból, billentyűkkel, díszítéssel. Tóth Bálint készítette. — Kostök dohányzacskó, sallangos, szurkálóval. Hortobágyi pásztormunka. Csombordi Lajos gulyásbojtártól vettük. — Csillagos kés villával, szarunyéllel és egy bugyelláris szironnyal kivarrva, marhabőrből. Mindkettő a zsibogóból. — 4 drb rézcsengő. Kettő T. Nagy Imre hajdúböszörményi csengőöntő műhelyéből, egy pedig poháralakú szlávcsengő.

Mezőgazdasági eszközök, kismesterek szerszámai: sarló, nádvágó, acatoló és répatisztító a biharmegyei Derecskéről, Fekete Béla polg. isk. tanár gyüjtéséből. — Kézi tengerimorzsoló a Cseréről. — Szűcs-szerszámok (kákó és szőrkaparó); sipkatőke fából, bőrvágó dikics és csőszfokos vasból Nagyivánról, Szabó Józseftől

Cseréptárgyak: nádudvari fekete füstölt, sikáltdíszű edények Fazekas Lajos mestertől, összesen 42 drb; 3 orros korsó, 1 orros kanta, kalapos-, locsoló-, pálinkás- és egyszerű korsó; 1 mosófazék, 1 zsírosbodon, 1 lisztesbodon, 1 ételes-, 3 tejesfazék, 4 tejesköcsög, 3 szilke, 1 kantáros ételhordó, 1 galuskaszűrő, 2 kis pálinkásorros, 1 liba-, 2 csirkeitató, cseréptálak és tányérok, továbbá gyertyatartók. — Kulacs, gyapjas kos formában, cukortartó szolgáló kutya és u. a. ülő medve alakjában; cukortartó edény fedelén madárral, a zsibogóból. — 4 drb debreceni pipa. — 1 cserépkulacs, 1 cserépbutykos 1901-ből, debreceni. Ráírva: „Nyomtató-utca 11. számú háznál levő kútból, 12 méterről húzott agyagból készült." Egy öreg cseréptál.

Háztartási berendezések, viselet: csigacsináló nádból, fakulacs, koppantó rézből; fenyődeszka, ötszögletű, melyre a derecskei szőlősgazdák szalonnasütéskor a kenyeret teszik;

gyöngyös zsebóratok szövetből, u. a. pamutból. — Női bunda, Nagyiványról, fehér juhbőrből, pávaszem- és virágmotívumú selyemhimzéssel, fekete bárányból gallérral; férfi bunda ugyanonnan, felkötős, fekete és színes selyem himzéssel, virág és indamotívumokkal. Mindkettő Szabó József nagyiváni szűcsmestertől.

Az alábbi statisztikai kimutatás a Déri-múzeum 1933. évi gyarapodását, a leltári könyvek lezárásával megállapított évvégi törzsállományát számokban tünteti fel. A szorosabb értelemben vett Déri-gyüjtemény és a múzeumhoz tartozó nyilvános közművelődési könyvtár könyvállománya ebben nem szerepelnek.

Összegezés		I. Könyv- és oklevéltár	I—III. Szép- és iparművtár	IV. Érem- és régiségtár	V. Néprajzi tár	VI. Természetrajzi tár	Összesen
Törzsállomány 1932 végén		25,882	3,735	19,850	6,467	525	56,459
A szerzés módja	Vétel, ásatás és gyüjtés állami és városi segélyből	72	4 193	20 22	71	—	24 358
	Magánletét	76	—	—	—	—	76
	Ajándékozás	294	2 131	382	52	—	2 859
	Csere	28	—	—	—	—	28
	Összes évi gyarap.	470	330	424	123	—	1,347
Törzsállomány 1933 végén		26,352	4,065	20,274	6,590	525	57,806

VI. fejezet.

A múzeum évi háztartása.

1. Kiadások.

A Déri-múzeum 1933. évi személyi és dologi szükségletei Debrecen város háztartásának költségvetése alapján így oszlottak meg:

Személyi kiadások:

Alkalmazottak illetménye múzeumnál	16,686·— P
„ „ könyvtárnál . . .	6,159·— P

Dologi kiadások:

Fűtés	7,100·— P
Világítás	1,023·— P
Egyenruházat	144·— P
Múzeumgyarapítás	2,000·— P
Múzeumi vegyeskiadás	1,530·— P
Telefonelőfizetési díj	280·— P
Épület- és gépberendezés fenntartása	1,600·— P
Biztosítás	328·— P
Vízdíj	300·— P
Egyenruházat könyvtárnál	72·— P
Egyéb kiadások könyvtárnál	2,835·— P
Nyomtatványok könyvtárnál	2,300·— P
Könyvtárgyarapítás	1,620·— P
Államsegély múzeumnál és könyvtárnál	1,250·— P
Összesen	45,227·— P

E költségvetési tételek összegéből 1250.— P államsegély a bevételben elszámolva.

2. Bevételek és azok felhasználása.

Múzeumi belépőjegyek árából hétköznapi és díjas vasárnapi nyitásoknál befolyt	2,072·10 P
Előadó- és kiállítási termek használati díjából.	1,496·— P
Múzeumi Vezető, levelezőlapok, színes nyomatok árusításából.	318·56 P
Államsegély múzeumnál és könyvtárnál	1,250·— P
Összesen	5,136·66 P

Ebből az összegből 1250·— P államsegély a múzeumi és könyvtári rendes kiadások közt szerepel.

A belépőjegyek árából befolyt összeg felett a város polgármestere rendelkezik. Az elmult évben kérelmünkre ebből az összegből a fancsikai aranylelet megváltására 200, az évi Jelentés költségénél mutatkozó túlkiadás fedezetére pedig 450.— P-t engedélyezett.

Az előadó- és kiállítási termek használatából befolyt teremdíj a városi házipénztár rendes vagyonkezelése alá kerül. A különféle nyomtatványokból, nyomatokból befolyt összeg fedezi az azokra fordított készkiadásokat.

A közművelődési könyvtár nyomtatványainak árából az önköltség térül meg, a könyvbiztosítékok kamatai pedig a házipénztárba folynak be.

VII. fejezet.

A múzeum, mint kultúrház.

A Déri-múzeum kultúrház-jellegét az adja meg, hogy van benne egy díszes és közkedvelt előadóterem, két felülvilágítós terem időszaki kép- és iparművészeti kiállítások céljaira és egy nyilvános ingyenes közművelődési könyvtár.

E fejezetben emlékezünk meg a Debreceni Múzeumbarátok Köre s ezuttal először a Magyar Numizmatikai Társulat Debreceni Csoportja működéséről is, miután üléseit mindkettő a múzeumban tartja és ügyvezetésöket a múzeumigazgató látja el.

1. Az előadóterem igénybevétele 1933-ban.

Az előadó- és kiállítási termeket írásbeli megkeresésre, múzeumigazgató javaslata alapján, minden esetben Debrecen város polgármestere engedélyezi. Ha az előadást tartó egyesület belépőjegyet szed, a terem díja 40 P, ingyenes előadások esetében 20 P. A kiállítási termek díja naponként és termenként 6 P. A teremdíjak nyugta, illetve ellennyugta kiállítása mellett a múzeum igazgatóságánál előre fizetendők.

Előadótermünket az elmult évben, ha a Nyári Egyetem előadásait egynek vesszük, 30 testület 58 esetben vette igénybe, az 1932. évi 53 esettel szemben. Erről a következő kimutatás számol be :

Sorszám	Előadás napja	Előadó neve	Előadás tárgya	Előadást rendező egyesület megnevezése
1	I. 10.	Perjéssy Mihály és Kardos Albert	Vallásvédelem az ókortól napjainkig Hány sorból áll az Ember Tragédiája?	Debr. Tisza István Tudományos Társaság I. oszt.
2	I. 22.	Farkas Lajos és Faragó László	Zűrzavar Az ujságírás technikája	Magyarorsz. Magántisztviselők Szöv. Debr. Csoportja
3	I. 23.	G. Terranova	A fasiszta regime gazdasági és politikai eredményei az utolsó 10 évben (olasz nyelven)	Olaszbarát Főisk. Hallgatók Egyesülete
4	I. 31.	Kocsis László	Ki vehet részt a Jamboreen?	A Debr. IX. cserkészkerület
5	II. 1.	Németh László és Pongrácz Kálmán	A huszadik század vezérjelenségei Középeurópa szellemi együttműködése	Debreceni Ady-Társaság
6	II. 10.	Gabányi János	A piavei csata	Egy. Ker. Nemz. Liga
7	II. 12.	Rabinovszky Marius	A modern művészeti törekvések	Debreceni Múzeumbarátok Köre
8	II. 25.	Madarassy-Beck Gyula báró	Európa sorsa	Cobden Szövetség tiszántúli kerülete
9	II. 26. d. e.	Schandl Károly	A juhtenyésztés jövedelmezőségének emelése	Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara
10	II. 26. d. u.	Nánay Béla	Tanítsuk-e a modern irodalmat a középiskolában?	Debreceni Ady-Társaság
11	III. 9.	Uray Sándor	Amerika lelke	Cobden Szövetség tiszántúli kerülete
12	III. 11.	Korbély József	A Tisza szabályozása és a vízjárás	Magy. Mérnök és Építész Egylet Debr. Osztálya

Sorszám	Előadás napja	Előadó neve	Előadás tárgya	Előadást rendező egyesület megnevezése
13	III. 12.	Fáy Árpád	Milyen legyen a rádió műsora?	Debreceni Ady-Társaság
14	III. 14.	Olchváry Zoltán és Zoltai Lajos	Törvényeink a gyakorlat tükrében Debrecen város helyrajzi története	Tisza István Tud. Társaság I. osztálya
15	III. 19. d. e.	Versényi Tíbor	Aktuális pénzügyi és gazdasági kérdések	Cobden Szövetség Tiszántúli kerülete
16	III. 19. d. u.	Baltazár Dezső Madai Gyula Pap Károly	Szabolcska Mihály	Debreceni Csokonai Kör
17	III. 23.	vitéz Tíkos Béla és Nagy Jenő	Az ember átalakító befolyása a növény- és állatvilágra Madárfogás és evés Olaszországban	Tiszántúli Madárvédelmi Egyesület
18	III. 24.	Juhász Géza	Mit olvassunk?	Közművelődési Könyvtár Igazgatósága
19	III. 25.	Praznovszky Iván	Magyarország és a kisentente	Cobden Szövetség tiszántúli kerülete
20	III. 26.	vitéz Berényi Istv.	Milyen volt a magyar nemzetiségi politika a világháború előtt és milyen legyen a revízió után	Debreceni Frontharcosok főcsoportja
21	IV. 1.	Riszdorfer József	A budapesti új kereskedelmi kikötő betonmunkálatai	Magyar Mérnök- és Építész Egyl. debreceni csoportja
22	IV. 2.	Féja Géza és Simándy Pál	Szabó Dezső	Debreceni Ady-Társaság
23	IV. 4.	Oláh Gábor	A magyar torzó Tendencia az irodalomban	Cobden Szövetség tiszántúli kerüllete

Sorszám	Előadás napja	Előadó neve	Előadás tárgya	Előadást rendező egyesület megnevezése
24	IV. 8.	Szilágyi Gyula	Az egyesült Államok öntözései	Magyar Mérnök- és Építész Egylet debreceni oszt.
25	IV. 13.	Filmbemutatás	Nemzetközi tanulmányút az amerikai utakon	Magyar Mérnök- és Építész Egylet debreceni oszt.
26	IV. 22.	Hüttl Tivadar	Semmelweis és hatása a magyar sebészet fejlődésére	Cobden Szövetség tiszántúli kerülete
27	IV. 24.	v. s. Toókos Gyula	A vitézség, mint nemzetfenntartó erény és a Vitézi Rend	Debrecen város vitézei
28	IV. 25.	Neuber Ede és Vásáry István	A debreceni I. oszt. elemis iskolás tanulók egészségügyi átvizsgálása Az utolsó évtized városi intézményei a közegészségügy szolgálatára	Debrecen város vezetősége
29	V. 6.	Kováts Andor	A trianoni békeszerződés 19. §-a	Ujságírói Akadémia
30	V. 9.	Nizsalovszky Endre és Varga Zoltán	Az érdekkutató jogtudomány Szoboszlai Pap István az 1825—27. évi országgyűlésen	Tisza István Tudományos Társaság I. oszt.
31	V. 14.	Halasi Fischer Ö. és Baltazár Dezső	Szabadkereskedelem v. gazdas. anarkia Beszámoló	Cobden Szövets. tiszánt. ker.
32	V. 19.	vitéz Igmándi Hegyessy Géza	A Vitézi Rend hivat. és a vitézi élet	Debrecen város vitézei
33	V. 21.	Bajcsy-Zsilinszky Endre	A mai magyar társadalom problémái	Debr. Bethlen Gábor-Kör
34	V. 27.	Llewellyn Jones	A magyar revízió	A Revíziós Liga debr. csoportja
35	VI. 6.	Mitrovics Gyula	Kultúrpolitikai aktualitások	Egy. Ker. Nemzeti Liga debr. oszt.

Sorszám	Előadás napja	Előadó neve	Előadás tárgya	Előadást rendező egyesület megnevezése
36	VI. 18.	Wodetzky József	Újabb nézetek a világegy. szerkezetéről	Tisza István Tud. Társ. közgyűl.
37	VIII. 4. VIII. 8. VIII.12. VIII.14.	Debreceni Nyári Egyetem előadói	9 előadás a hallgatóság részére	A Debr. Nyári Egyet. Igazg.
38	IX. 16.	Berggreen John	Norvégia	Esperentó Egyes. debr. csoportja
39	X. 5.	Kemény Gyula	Palesztina és Egyipt.	Szociális Misszió-társulat debr. szervezete
40	X. 17.	vitéz Berényi István	Nemzetünk jövője és a Vitézi Rend	Debrecen város vitézei
41	X. 19.	Kemény Gyula	Palesztina és Egyipt. (2-szor)	Debrecen város vitézei
42	XI. 5.	Baktay Ervin	India csodavilága, Pandsab.	Csokonai Kör
43	XI. 7.	Baktay Ervin	India csodavilága, Pandsab.	Újságírók Egyesülete
44	XI. 7.	vitéz l. Lépes Győző	Nemzeti hagyomány. és a Vitézi Rend	Debrecen város vitézei
45	XI. 13.	Réan Louis	Rodin művei s hatásuk	Egyet. Bölcsészeti Kar
46	XI. 14.	Vietórisz József és Hankiss János	Szemelvények Phaedrus-fordításából A brusszai angol konzul jelentése Kossuth Lajosról	Tiszá István Tud. Társ. I. oszt.
47	XI. 15.	Nagy Endre	A nő mai helyzete	MANSz debreceni postás csoportja
48	XI. 20.	Milleker Rezső és Karl János	Bevezető Árpádházi Szent Erzsébet-emlékünnepélyéhez Árpádházi Szent Erzsébet (ünn. besz.)	Szent Erzsébet Egyesület

Sorszám	Előadás napja	Előadó neve	Előadás tárgya	Előadást rendező egyesület megnevezése
49	XI. 22.	Kosáryné Réz Lola	A középosztály és a magyar nő hivatása	Egy. Ker. Nemz. Liga debr. oszt.
50	XI. 24.	Varga László	Földteher szerepe a gazdas. válságban	Magyar Nemzetpoltikai Társ.
51	XI. 25.	Cuchetti Gino	Olasz-magyar baráti kapcsolatok. A magyar revízió	Revíziós Liga debreceni Csoportja
52	XI. 26.	Vadas Ernő	Modern negatív anyagok és az amatőrfényképezés	Magy. Amatőr fényképezők Orsz. Szöv. debr. csop.
53	XII. 2.	Vaszary János	Európai művészet és nemzetiség	Újságírók Egyes. debr. csoportja
54	XII. 3.	Thurzó Jenő	Az amerikai nő	MANSz debreceni iparos szakoszt.
55	XII. 3.	Schäfer	Dürer és kora	Egyetemi Bölcsészeti Kar
56	XII. 5.	Baranyai Béla és Cziáky Ferenc	Az 1848 : XXI. tc. A magyar katonai büntetőjog és igazságszolgáltatás jellemrajza	Tisza István Tud. Társ. I. oszt.
57	XII. 10.	Gróf Bánffy Miklós Báró Kemény J. Kós Károly Ligeti Ernő Tamási Áron	Az erdélyi magy. élet Az erdélyi Helik. tört. Regényrészlet Költemények Novella	Városok Kultur. Szövets., Magy. Kult. Egyes. Szöv. és az összes Debr. Közműv. Egyes.
58	XII. 2.	Pivány Jenő	Kossuth amerikai karácsonya	Debreceni Rotáry Club

2. Az időszaki kiállítási termek igénybevétele 1933-ban.

Kiállítási termeinkben összesen hét kiállítás volt, tehát csak a fele az előző évinek. Ez a visszaesés is hűen mutatja a magyar művészek valóban nehéz helyzetét, mely elnyomja bennök a vállalkozási kedvet. A kiállítások a következők voltak :

1. *Január 22—24.* Szathmáry Irma festőművésznő kiállítása a baloldali teremben.
2. *Február 12—19.* A Debreceni Ady Társaság képzőművészeti osztályának II. csoport kiállítása mindkét teremben. (Félegyházi László, Gáborjáni Szabó Kálmán, Vadász Endre, Berki Irma, Káplár Miklós, Sennyei Oláh István, Medgyessy Ferenc és Smurák József keramikus).
3. *Április 9—23.* Vadász Endre festőművész képkiállítása a baloldali teremben.
4. *Május 7—16.* Pálfy József festőművész képkiállítása a baloldali teremben.
5. *Május 14—16.* A Magyar Amatőr fényképezők Országos Szövetsége debreceni csoportja vándordíjas kollekciójának bemutatója a jobboldali teremben.
6. *December 3—17.* Vaszary János és B. Kokas Klára festőművészek kiállítása mind a két teremben.
7. *December 24—1934 január 4.* A Debreceni Műpártoló Egyesület képkiállítása mind a két teremben (Balczer György, Bánszky Tamás, Dienes János, Hrabéczy Ernő, Kampler Kálmán, ifj. Kovács János, Magi Zoltán, Nagy Ferenc, Nagy Sándor János, Pálfy József, Torockai Oswald és Vincze István.)

3. A Közművelődési Könyvtár működése 1933-ban.

A még mindig nehezedő gazdasági viszonyok mellett is Debrecen sz. kir. város Közművelődési Könyvtára zavartalanul folytatta kulturális működését.

Az olvasók száma 1933-ban is jelentékenyen szaporodott a Könyvtár nagy erőfeszítése mellett ugyan, de ki tudta az olvasók igényét elégíteni. Nagy feladatot hárított ez a körülmény a könyvtár vezetőségére akkor, mikor a város egyik régi könyvtára anyagi erők hiányában megszüntette beszerzéseit, a másik szintén nagyfontosságú könyvtár erősen korlátozta.

A köri könyvtárak teljesen beszüntették könyvtáruk gyarapítását, az iskolák legcsekélyebbre szorították. Ezekről a helyekről az olvasnivágyók mind a Közművelődési Könyvtárba tódultak s így érthető meg, hogy évvége felé a jelentkezők fele sem kapott jegyet az Olvasóteremben és a kölcsönzők száma erősen megszaporodott.

A nagy látogatottság könyvállományunkat erősen igénybevette. A Könyvtár-igazgatóságot a beszerzéseknél két szempont

vezette. Elsősorban minden magyarnyelvű és irodalmi értékű művet beszerzett, másodszor a használat folytán tönkrement könyveket újakkal cserélte ki, harmadszor a keresettebb jó munkákat több példányban bocsátotta a közönség rendelkezésére. Az olvasóközönség tájékoztatására az igazgatóság márc. 24-én egyik kiváló irodalomtörténésszel, dr. Juhász Gézával, a könyvtár anyagának használatáról tartatott előadást,, Mit olvassunk?" címen. Az értékes és gyakorlati irányú előadást a nagy és lelkes közönség osztatlan elismerésben részesítette.

Beszerzett 1933-ban 862 művet 947 kötetben 1511 P értékben. Ajándékba kapott a könyvtár 101 művet 125 kötetben. Ajándékukkal megbecsülték a könyvtárat:

Ecsedi István	16	mű	16	kötet.
K. Nagy Zoltán bíró . . .	16	„	40	„
Kiss Ferenc leltárbiztos . .	15	„	15	„
Városi nyomda	9	„	9	„
Roncsik Tibor	4	„	4	„
Sőregi János	2	„	2	„
Kardos Albert.	2	„	2	„
Magyar Szemle	6	„	6	„
Magyar Jenő	6	„	6	„
Vegyesek	25	„	25	„
Összesen	101	mű	125	kötet.

Az olvasóban járt 10 fővárosi és 4 helyi napilap, 38 heti és havi folyóirat 900 P előfizetési áron.

A könyveket a túlságos igénybevétel nagyon megrongálta, ezért 1700 P-t fordítottunk könyvkötésre és beköttettünk 869 kötet könyvet.

A személyforgalomról beszéljenek a számok: 1933-ban beiratkozott 709 tag, kiiratkozott 172 tag, növekedés 537 tag.

Olvasótermi látogatók száma	49,083
Kölcsönző személyforgalma	71,301
Összes személyforgalom	120,384

Növekedés az 1932. évi forgalomhoz képest 17,187.

A látogatók olvastak az Olvasóteremben 23,707 művet 26,869 kötetben.

Kikölcsönöztek 71,301 művet 82,005 kötetben.

Összes könyvforgalom volt az 1933. évben 95,008 mű 108,874 kötetben.

A könyvforgalom növekedése az 1933. évben 3213 mű 5677 kötet.

Műfajok szerint olvastak a könyvtár látogatói:

Szépirodalmi művet	76,779
Ismeretterjesztő művet . .	13,311
Ifjúsági művet . . .	2,917
Folyóiratot	2,001

A könyvtár 1932. év augusztus kivételével nyitva volt az egész évben, köznapokon délelőtt 9—1 óráig, délután 4—7 óráig. Vasárnap délelőtt 10—12 óráig.

A könyvtár-szolgálatot dr. Ecsedi István múzeum igazgató vezetése alatt három (télen négy) tisztviselőnő és egy ruhatáros hajdú látta el.

4. A Debreceni Múzeumbarátok Köre.

A Debreceni Múzeumbarátok Köre az 1933. évben is óriási erőfeszítést fejtett ki abban az irányban, hogy folytathassa az alapszabályokban lefektetett működését. Nagy erőt kellett kifejtenie, mert úgylátszik, mintha tagjai lelkesedése csökkennék és még a túlságosan lemérsékelt tagdíjakat sem fizették meg. Anyagi erejének gyöngülése folytán a reá háramló kötelességének bizony sokszor nehezen birt eleget tenni.

E nagy nehézségek dacára sikerült kulturális hivatásának mégis eleget tenni. Debrecen sz. kir. város Déri-múzeumát részben a Múzeumbarátok agilis és lelkes elnöke juttatta egy nagyértékű aranylelethez. Ez a fancsikai aranylelet, melyet Sesztina elnöknek is szóbeli és írásbeli kérvényezésére a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a debreceni Déri-múzeumnak juttatott, és azután a Pénzügyminiszterium kebelében működő m. kir. Főfémjelző hivatal által megállapított becsár $^1/_3$-adának (199·25 P-nek)fizetését is elvállalta.

A szoborban szegény Debrecen városának egyik jólsikerült és nagy művelődéstörténeti mozgalmát kifejező Diószeghy—Fazekas-szobrot az a veszedelem fenyegeti, hogy a nagy hőmérsékleti különbség folytán a téli fagy lassan szétmálasztja az aránylag gyengeminőségű kőzetet. A szobor pusztulását csak a téli befedés mentheti meg a további romlástól. Minthogy más pártfogó nem akadt, a Múzeumbarátok Köre vállalta magára a szobor téli deszkafalának elkészíttetését. A szétszedhető deszkaburkot nagyon jutányosan, 100 P-ős áron a Tóth és Sebestyén építési vállalattal készíttette el és már 1933 őszén, miután Medgyessy szobrászművész a szobor kopásait rendbehozta, befedette.

A Kör kulturális tevékenységéből ki kell emelnünk egy jól sikerült művészettörténeti előadást, melyet a Kör rendezésében Rabinovszki Mariusz budapesti művészettörténeti tanár tartott február 12-én vetített képekkel kísérve „A modern

művészeti törekvések" címen. A jólsikerült előadást dr. Ecsedi István ügyvezető alelnök vezette be.

Úgyszintén a Kör meghívására rendezte meg kiállítását 1933 december 2-án a Déri-múzeumban Vaszary János festőművész tanár, mely alkalommal a kiváló mester, a modern magyar művészet legújabb alkotásait mutatta be. A kiállított anyag és a mester előadása magas kultúrélmény volt a debreceni műértő közönségnek.

Tagtársaink sorából kérlelhetetlenül ragadta el a halál Szántó Sámuel dr. választmányi tagot, aki hosszú éveken át buzgó tagja és számvizsgálója volt a Körnek. Derék tagtársunk emlékét kegyelettel őrzi meg a Kör minden tagja.

A Múzeumbarátok Köre, mint minden társadalmi egyesület, a mai nehéz gazdasági élettel együtt szenved. Ámde bízvást reméli, hogy átmentheti magát egy jobb időre, amikor megfelelő erővel és lelkesedéssel dolgozhat a magyar kultúra szolgálatában.

5. A Magyar Numizmatikai Társulat Debreceni Csoportjának működése és állapota 1933-ban.

A Magyar Numizmatikai Társulat debreceni csoportja 9 éve áll fenn. Az elmult évben 9 rendes és 7 csoporttagja volt. A tagok dr. Ecsedi István elnöklésével összesen 10 összejövetelt tartottak, minden esetben a Déri-múzeum igazgatói szobájában. Az összejöveteleken érembemutatások voltak s minden alkalommal értékes viták és szakvélemények hangzottak el, sőt egy ízben előadás is volt. Győry Lajos rendes tag nov. 8-án „Hibás veretek, átvert érmek és hamisítványok" címen értekezett.

A csoportnak könyvtára is van, mely 87 kötetet tartalmaz. Újabban a Déri-múzeum egyik helyiségében külön szekrényben tartják. A könyvtár 631 pengő értéket képvisel.

A csoport anyagi helyzetéről a következő kimutatás számol be :

Pénztári maradvány 1932. évről	161·85 P
1933-ban befolyt a Központ részére. . . .	36·— P
1933-ban befolyt a csoport részére . . .	36·— P
Kamatok	3·50 P
Összesen	237·35 P
A Központnak elküldetett	36·— P
Maradvány a csoport javára	201·35 P
Kiadások :	
Könyvbeszerzésre	26·— P
Apró kiadásokra	6·18 P
Pénztári készlet 1934 január 1-én	169·17 P

A csoport tagjai a következők: Tb. elnök: Rickl Antal nagykereskedő; elnök: Ecsedi István dr. múzeumigazgató; régész-elnök: Greiner Mihály kereskedelmi isk. igazgató; érmész-elnök: vitéz Kanabé Dezső tanár; titkár-pénztárnok: Kémery Mikó Gyula könyvelő; könyvtáros: Győry Lajos fogművesmester; tagok: Sesztina Lajos kormányfőtanácsos, Csapó László tisztviselő, Kiszely Árpád fémipari szakiskolai igazgató, Salánky József dr. tanár, csatári Szűcs Bertalan földbirtokos, Varga Károly ékszerész, Buray Zoltán kereskedő, vitéz Thamásy Lajos vaskereskedő.

VIII. fejezet.

A múzeumi tisztviselők irodalmi munkássága.

Ecsedi István dr. múzeumigazgató a Déri-múzeum néprajzi gyüjteményének második részét, a halászatot dolgozta fel. E célból felkereste többízben a Tiszát, Hortobágy-folyót, a Kösüt Berettyó vidékét, a Tiszántúl nevezetesebb halászóhelyeit és megfigyelte az egyszerű emberek halászását. Megfigyelte a téli halászatot jég alatt a Tisza morotváiban. Gyüjtésével nagyban kiegészítette a múzeum halászati gyüjteményét, megfigyelései sok részletkérdést tisztázni fognak, melyek Herman Ottó nagy alapvető munkájából hiányoznak. Kutatásáról az Évkönyv függelékében számol be. Az 1933. tanév mindkét szemeszterében magyar földrajzi és néprajzi előadásokat tartott a debreceni m. kir. Tisza István-tudományegyetemen, hol az I. félévben Magyarország Északnyugati felvidékének, a II. félévben Magyarország Északkeleti felvidékének földrajzát és néprajzát tárgyalta. Mint Debrecen sz. kir. város Közművelődési Könyvtárának igazgatója, a szép kultúrmunkát teljesítő könyvtárat vezette. Mint a Numizmatikai Társaság debreceni csoportjának elnöke, a Társaság havi összejövetelein elnökölt és irányította a debreceni érmészek munkáját. Mint a Debreceni Múzeumbarátok Körének ügyvezető alelnöke, irányította a Kör tudományos és a Déri-múzeum érdekében folytatott munkásságát. Megírta a Népies vadfogás c. értekezését 1—145. l., mely a Déri-múzeum néprajzi osztályának ismeretterjesztő közleményei 3. füzetében jelent meg. Szerkesztette Debrecen sz. kir. város Képes-Kalendáriumát, melyben több ismeretterjesztő cikket írt a Hortobágypusztáról. Több rövid szakcikket írt a Népünk és Nyelvünk c. szakfolyóiratban. Népszerű cikket a Magyarság c. fővárosi és a Debrecen c. helyilapban. „Utazásom a Szentföldön" c. 1—272. l. könyvalakban jelent meg. Szerkesztette és írta a Debreceni és Hortobágyi prospektust. Írta a Debreceni Képes Könyvhöz a bevezető tanulmányt és a képek magya-

rázatát. Nyári szabadságát Olaszországban töltötte, hol az olasz múzeumokat és könyvtárakat tanulmányozta.

Sőregi János dr. múzeumőr, a régészeti osztály vezetője, megírta a Déri-múzeum 1932. évi működésének a Közgyüjtemények felügyelősége által megkívánt részletes történetét, melyhez németnyelvű kivonatot készített s az egészet sajtó alá rendezte. Ez a Déri-múzeum XXVIII. kiadványaképpen „Jelentés" címen, 1—72 oldal terjedelemben hagyta el a sajtót. Feldolgozta a biharmegyei Konyár Község határában végzett ásatásait, mely először a Jelentés függelékében, majd a Régészeti Osztály Ismeretterjesztő Közleményei 4. füzeteképpen „A biharmegyei konyári korarézkori temető" címen 18 képpel, 1—47 oldalon és német kivonattal külön is megjelent. — Megírta a szatmármegyei panyolai ásatásainak lefolyását, eddigi eredményeit, amely dolgozata az Ismeretterjesztő Közlemények 5. füzeteként 8 képes táblával, 1 képpel és rövid német kivonattal mint előzetes beszámoló „A panyolai tölgyfaépítmény háromrendbeli ásatásának története" címmel 1—19 oldalon jelent meg. A „Magyar Otthon" c. új képes folyóirat szerkesztőbizottságának kérésére, annak első számában megjelent „Milyen volt a magyar palánk-vár" című ismertetésében összefoglalja ugyancsak panyolai ásatásainak eddigi valószerű eredményeit. — A Debreceni Ujság február 12-i számában cikket írt „A fancsikai arany kincs"-ről, amely leletet a Debreceni Képes Kalendárium 1934. évi kötetében is ismerteti. — Debrecen város műipara fellendülésének jelentőségére mutatott reá a „Debrecen" december 17-i számában közreadott „Új agyagipari telep Debrecenben" c. írása a Krupinszky-féle vállalkozással kapcsolatban. — Végül megemlítjük még a régészeti tudományt népszerűsítő egyik hosszabb cikkét, mely „Mikor és hol volt Debrecenben legelőször krematorium ?" cím alatt a „Debrecen" karácsonyi számában jelent meg. Ezeken felül újabb régészeti tanulmányokat készít és időt szakított arra is, hogy a nyíregyházi Jósa-múzeumnak a rendezésben néhány alkalommal segítségére lehessen.

IX. fejezet.

A múzeum nyitvatartása és látogatottsága 1933-ban.

A múzeum az elmult esztendőben összesen 41-szer volt ingyen nyitva a nagyközönség előtt. Az ingyenes látogatók száma 41,505 volt. Díjas nyitások voltak minden héten kedden, csütörtökön és szombaton 11—13 óráig, továbbá minden olyan vasárnapon, is, amikor Filléres-gyorsok érkeztek. A díjas láto-

gatók száma 8283. Ebből 50 filléres jegyet váltott 1385 személy és 20 fillérest 6898.

A díjas és díjtalan látogatók száma együttvéve 49,788. Ebben a számban nincsenek benne azok a látogatók, akik mint az Igazgatóság vendégei tekintették meg a múzeumot, továbbá iskolák látogatásakor a jegyek áránál megadott 50, illetve 10% kedvezmény folytán eleső tanulók száma, mert köznapokon a kiadott jegyek után veszik számba a látogatókat. Ezek szerint a múzeum összes látogatóit kerek számmal 50,000-ben állapíthatjuk meg. Ez a szám 18,000-rel kevesebb az előző évinél, amelynek legfőbb oka az elmult évi rendkívüli kedvezőtlen tavaszi és nyári időjárásban keresendő.

A múzeum augusztusban zárva volt. Külföldiek, vidékiek azonban előzetes jelentkezésre a gyüjteményes-tárakat ekkor is megtekinthették. A polgári jegyek ára 50, a katona- és diákjegyek ára 20 fillér volt. Filléres-gyorsok alkalmával mindenkitől 20 filléres jegyet szedtünk.

Ingyenes, illetve rendes fél vagy egésznapos nyitásoknál esetenként 10 teremőrt alkalmaztunk, akik az elmult évben is a hadirokkantak sorából kerültek ki. A teremőrök fejenként délelőtti szolgálatért 1·50, délutáni szolgálatért pedig 1 P-t kaptak.

Múzeumunkat a gödöllői cserkész-világtábor debreceni vendégein kívül hollandi ujságírók, a budapesti nemzetközi ujságíró-kongresszus külföldi tagjai, német, olasz, erdélyi magyar és a Budapesten tanuló bulgár diákok egyesületei, svájci vendégek, a Városi Mérnökök Orsz. Szövetsége, továbbá 10 vidéki és 8 debreceni iskola osztályai s végül 5 „Filléres gyors" utasai tekintették meg testületileg, a tisztviselők külön vezetése mellett.

A múzeum vendégkönyve állandóan az előcsarnokban van s abba nevét minden látogató beírhatja. Külföldi látogatóink sorából megemlítjük a következőket: A. Amtsbiller (Koppenhága), M. Bouteron és neje (Párizs), dr. W. Buttler (Köln), Berde Mária (Erdély), E. Behmer (Stockholm), G. Cuchetti író (Róma), Cafarelli olasz herceg (Róma), Gianola Albert olasz-követségi kultúrattasé (Bp.), H. Geithe (Mecklenburg), Irya testnevelési prof. (Finnország), Jungerth Mihály finnorsz. követ és neje, dr. A. Keller prof. (Genf), E. Klein és neje (Stockholm), J. R. Kubelik, Kristóf György dr. (Kolozsvár), M. Lheritier és neje (Párizs), Llewellyn Jones képviselő (London), dr. Makkai Sándor ref. püspök és neje (Erdély), V. mukerji Unao tanár (India), H. Penkala (Németország), W. Pollack (Berlin), B. Riley képviselő (London), Mrs. Rievier (Toledo, Ohio) gróf Apponyi Antal Lajossal, L. Réan (Párizs), Savolainen világbajnok (Finnország), Schäfer prof. (Berlin) és még számosan, akik az előadók közt is fel vannak sorolva.

Hazai látogatóink sorából, azokon kívül, akik múzeumunkban előadtak vagy kiállítottak, megemlítjük a következőket: Angyán János prof., gróf Branckenstein János, Miklós és Erzsébet, Czermann Antal dr., Domokos Lászlóné dr., gróf Erdődy László, báró Feilitzsch Bertold, Felvinczi Takáts Zoltán dr., Fettich Nándor dr., Gulácsy István nyug. alispán, Herczeg Ferenc, Hubay Jenő, báró Kölcsei Kende György, Koller H. győri tanácsnok, Kiss Lajos múz. ig., Kunos Ignác dr. és neje, Madarassy László dr., báró Mannsberg Arved, Pávay Vajna Ferenc, Streicher Andor dr. alispán, Szilády Zoltán dr., Szekeres László dr., Végh Jenő prof., báró Villáni Lajos stb., stb.

Kelt Debrecenben, 1934 március 19-én.

Dr. Ecsedi István,
múzeumigazgató.

Dr. Sőregi János,
múzeumőr.

II. Rész.

FIGYELŐ.

Falusy Zsigmond XVIII. századbeli magyar festőről. Debrecen város levéltárában egymásba tett kétívnyi, de nagyobb részén írás nélkül hagyott aktán olvasom: „Falusi Zsigmond javainak Inventariuma. Praesentatum 27. Ápr. 1761 in Senatu." (Falusi Zsigmond javainak leltára; bemumutatva 1761 április 27-én a Tanácsülésen.") Olvasom tovább a leltárat. Hamarosan rájöttem, hogy ez a másfélszáz évvel ezelőtt élt honfitársam festőművész volt, akinek neve teljesen ismeretlenül csengett a fülembe; csak arra emlékeztem, hogy Falusy-nevű család régen is élt, most is él Debrecenben.

De hát hogy került ide Falusy Zsigmond javainak leltára? Falusy Zsigmond halála miatt? Vagy valamely türelmetlen hitelező kielégítése végett? Történelmi levéltárunk minden elképzelhető helyén, sőt másutt is kerestem magyarázatot ezekre a kérdésekre.

Utoljára fordultam a Magyar Képzőművészeti Lexikonhoz. Ennek I. kötete 464. lapján végre megtaláltam Falusy Zsigmond rövid életrajzát és a reávonatkozó néhány irodalmi adatot. Idézem belőle a következőket: „Falusy Zsigmond festő, született a XVIII. század közepén Győrött. Halálozási helye, éve ösmeretlen. Az 1780-as években Pesten, utóbb alighanem Bécsben működött és arcképfestéssel foglalkozott. Enemű művei közül Laczkovics István arcképe (Pest, 1786) a Történelmi Képcsarnok tulajdona. Az Erst-múzeumban is meg van Laczkovics arcképe, amely 1791-ben Bécsben készült. Valamelyik Károlyi grófot ábrázoló képe magántulajdon Budapesten. Rézmetszők számára is készített rajzokat. Ismeretessé lett „A Tsászár magyar lovas regementje" felírású rézmetszete, amelyen magát „Győri fi"-nak nevezte."

Ha nem tévedés a Szent György-céh árverésén szerepelt női képmásán 1736-nak olvasott évszám, akkor Falusy Zsigmond hosszú életet élt. Tehát nem volt már fiatal ember, amikor Debrecenbe vetődött.

A szóbanforgó leltár tanuskodik róla, hogy Falusy vala-

meddig Debrecenben is tartózkodott ; saját bútoraival berendezett lakást tartott és hajlamát, tehetségét követve élt itt is, vagyis rajzolt és festett. Hozzáértő elme talán majd kisütheti, hogy a Kollégium arcképcsarnokának valamelyik képmását ez a ma már alig emlegetett művészünk festette.

A Dunántúlról talán ő is azon az úton és azért került Debrecenbe, Mária Terézia erősen protestánsellenes uralkodása idejében, amely úton és amiért akkor sokan jöttek onnan ide mihozzánk, boldogulásukat keresve, akik közül némelyek vezetőszerephez is jutottak a debreceni közéletben. Csak a művészet kivirágzásának nem kedvezett itt az éghajlat.

Falusy Zsigmond kénytelen volt felszedni a sátorfát és tovább bujdosni Debrecenből. Ennek a bizonytalan művészsorsnak, ennek a bujdosó, cigány életmódnak írott emléke lehet az alább olvasható inventarium :

Kívül : Falusy Zsigmond Javainak Inventáriuma. Praesent. 27 Apr. 1761. in. Sen.

Belül : Pictor Falusy Sigmond Javainak Inventatioja : Veres fejtős derékallj. Közönséges vászon derékallj. Vászon szalmazsák. Szürke rongyos német mente. Rosz rongyos szürke lajbl. Egy francia kék muhar, réz paszomántos német dolmány. Egy fejér gyolcs lepedő. Egy nyeletlen koszperd vas. Tábori forma nyoszolya. Két skatulya sárga festék. Egy théka. Két csomó sárga festék összekötve. Egy csomó fejér festék. Egy kalamáris. Egy kotás könyv. Egy hányt-vetett Comenius. Metamorphosis Telae Industriae. Egy német könyvecske. Egy Colloquium. Egy Historia Poetica. Egy titulus (cím) nélkül való német könyv. Egy asztal fiastul. Egy kefe. Egy üres diárium. Egy réz kokus pálcára való. Egy zöld kancsó. Egy pintes üveg palack. Egy Karafina. Öt apró festékes csupor. Egy pohár. Egy rosz olló. Egy rosz hegyetlen penicillus. Egy balta. Egy zsákban egy csomó enyv. Egy csomó drót. Két festékszitáló szita. Egy kesded láda lelakatolva. Négy hárs szék. Két paraszt egyes karszék. Egy kis lakat. Két festékes üveg. Egynéhány pár rámázó kapcsocska. Egy kemence mellé való hitvány szék. Egy kis kar hegedű. Három olajos apró üvegecske. Öt rámás apró képecske üveg alatt. Tizenhét darab rámázni való rézmunka. Pálca végibe való 1 db rezecske. *Ötvenhat* db *nagy* és *apróbb* papirosra festett képek. Három és fél árkus regal papiros. Két árkus kemény papiros. Egy *rongyos* rámára csinált kép. Három öreg rámafa, egyikre felrámázva circiter 1½ sing fejér gyolcs. Két kisded ráma, gyolccsal van bevonva. Himmi dibdáb rongyos képek. Egy db deszka, akin festeni szokott. Négy vászonra festett kép. Egy tükör, ráma nélkül. Egy hitvány bontó fésű. Actum die 27. Ao 1761. Megyaszai Mihály mpr., Czeglédi Sándor mpr. (Rel. 12—1762.) *z. l.*

* * *

A méhkasalakú földbevájt üregek problémája című dolgozatomat 1932-ben adtam ki, melyben meggyőző érveket sorakoztattam fel amellett, hogy ezek az üregek nem lehettek sem lakások, sem élelemraktárak — mint eddig tévesen gondolták —, hanem egyszerű agyagbányák voltak azok, melyeknek nagyságát és formáját megalkotta a dolgozó ember teste, mint mechanikai műszer és a dolgozó ember szelleme, mint életét és alkotását talán babonásan féltő ősösztön. Csak másodlagos rendeltetésük volt a szemétgödör, amikor is a régészeket megtévesztő anyagok kerültek bele.

Mikor debrecen—tócóparti ásatásomat — melynek folyamán ez az elgondolás bennem megérett — befejeztem, archeologiai érzékem és egyéb dolgozataimban is kifejezésre juttatott álláspontom nem engedték meg, hogy a dolognak könnyebbik végét fogjam meg, mely abból állott volna, hogy körömszakadásig menő részletességgel leírom az üregeket, a bennök talált cserepeket, hamut, pernyét és egy jó öreg ki- és bejegecesedett elmélet ráhúzásával valamennyit lakásnak minősítem. — E kényelmesebb eljárással szaporítottam volna a leírások számát, de azt a szaktudományt, melynek ápolására elhivatást érzek, talán semmivel sem vittem volna előre. Engem az ilyen feladat nem lelkesít, mert szeretem szakmámat annyira, hogy — képleges kifejezésekkel élve — sem az úttöréstől, sem a jégtöréstől, sem a fáklyavivéstől nem riadok vissza, bár tudom, hogy mindez a kortársak éles kritikájának a legkedvezőbb talajt szolgáltatja.

Így tisztában voltam azzal, hogy a méhkasalakú üregek rendeltetése felől alkotott elméletemet különféleképpen fogják elbírálni éspedig előre láttam, hogy két tábor fog kialakulni. Azok, akik sohasem tártak fel méhkasalakú üreget vagy csak keveset, de arra nem sok súlyt fektettek : azok elfogulatlanul meggyőző érveimet annyira világosnak és kézzelfoghatónak fogják találni, hogy elméletem helyességét elfogadják, vagy az óvatosabbak nagyon valószínűnek tartják. Viszont azok, akik eddig nagy számmal tártak fel ilyen üregeket és azokat a régi elmélet alapján lakásnak, raktárnak minősítették : azok az emberi lélek legtermészetesebb logikája szerint az én új elgondolásomat erősen ellenezni fogják. Azonban számításomban kellemesen csalódtam. Egyrészt, mert igen komoly jónevű régészek, részint kritikában, részint hozzám intézett szíves levelükben arra figyelmeztettek, hogy méhkasalakú vagy ahhoz hasonló üregeket nemcsak agyagban, hanem homokban és kultúrrétegben is különféle helyzetekben találtak. Ez a jelenség a szakirodalomból nem volt kihámozható és így dolgozatom eredményeképpen mindenesetre figyelemreméltó. Magam valóban a fazekas-telepekre fektettem a fősúlyt, de dolgozatom 31. és 34. oldalain

megemlítem azt is, hogy a kitermelt agyagot használhatták nemcsak edénygyártásra, hanem ház-, kemenceépítésre és egyéb használati tárgyak készítésére is. Ami a különféle üregformákat illeti, tudjuk, hogy mind az őskorban, mind a jelen korban gödröt annyi okból ástak és ásnak. Állatok elhelyezése, lesőgödrök, vermek, csapdák száz és száz fajtája jöhet szóba a talaj minőségére való tekintet nélkül. Így pl. többek közt gondoltam már arra is, hogy árvízjárta helyeken ásott gödrökben a víz elhúzódása után a mélyvízi halak visszamaradnak. De kérdés, volt-e az őskorban erre szükség? Tudja-e ezt valaki régészetileg bizonyítani? Azonban ezúttal is hangsúlyozom, hogy a tócóparti és ahhoz hasonló méhkasalakú üregek nem valamely célra ásattak, hanem a kitermelt anyagnak üresen maradt helyei. Tehát nem az üreg nyerése volt a cél, hanem az abból kikerült anyag kellett valamely célra. Ez annyira helytálló, hogy az üreget, mint feleslegest igyekeztek szeméttel betölteni, vagy ha ezt nem tették, mint többé nem gondozott gödröt betemette maga a Természet. Ha pedig a méhkasalakú üregek homokos vagy törmelékes talajból is olyan nagy számmal lesznek ismeretesek, mint az agyagtalajból, akkor hajlandó leszek az elmondottak szerint nem agyagbányának, hanem általánosságban földbányának nevezni ezeket az üregeket, de semmiesetre sem lakásnak vagy élelmiszerraktárnak.

Másrészt csalódtam a várt lehetőségeket illetőleg azért, mert biztosra vettem, hogy elméletem például a szegediek részéről — akik nálunk talán a legtöbb méhkasalakú üreget tárták fel, a lakás-elmélet malmára hajtván a vizet —, 100%-os visszautasításban fog részesülni. Azonban elméletem — úgy látszik — annyira az igazság jegyében áll, hogy a szegediek a kortársi tradíciók rovására 50%-os megalkuvásra ereszkedtek: azaz elismerték, hogy a debrecen—tócóparti méhkasalakú üregek lehetnek agyagbányák, de azok a szegediek mégis csak lakások. *s. j.*

* * *

Mikor kezdődött Debrecenben a kalapviselés? Ki gondolná, hogy ennek nem sokkal több másfélszáz esztendejénél. — Pedig úgy van, hogy szavahihető följegyzés szerint kereken másfélszáz évvel ezelőtt hagyták el tömegesen debreceni elődeink a magyar ember ősi fejtakarójának, fövegének, a süvegnek viselését. És valami százhetven esztendeje, hogy először az úri rendek, azután a köznép fiai, Debrecenben a külföldi akadémiákról hazajött prédikátorok, professzorok példájára, országszerte pedig Bécset majmolva, megkedvelni kezdték a német kalapot, amely főképpen abban különbözött a süvegtől, sapkától és a szintén magyar kalpagtól, hogy karima

vette körül. Érdekes, a meghonosodott kalap első formája háromszögletes volt.

A kalap elterjedését megelőzőleg kuruc-magyar nyelven virágzott ki ez a biztatás is: „Kalpag szab rendet a Kalapnak", ami más szóval azt jelenti, hogy magyar fog parancsolni a németnek. A süveggel kapcsolatos közmondásaink valóban régibb eredetűek, mint azok, amelyekben a kalapot emlegetik. A boldogfalvai és a ceglédutcai Dobozy-nevű temetők megbolygatott sírjaiból egyetlenegy kalap se került elő. Annál szaporábban a vastag nemezből készült süveg a férfiak, és a gyöngyös bogláros párta kis- és nagyleányok porladó koponyája mellől. Még akkor mindenki nemzeti viseletben járt.

A süvegcsináló egykori debreceni céhnek kénytelenségből kalapos mesterekké vedlett tagjai tanuskodnak arról, mikor lett hűtlenné Debrecen és környékének népe a magyar süveghez, a többféle anyagból, szövetből, posztóból, selyemből, bársonyból, szőrméből, bárány, nyuszt, nyest, vidra, medve stb. bőréből készíthető ősi süveghez, olyan egy-kettőre, ahogyan most a világháború után a szántóvető és földmunkás ember hirtelen nadrággal cserélte fel nyárra is még a Szittyiában megszokott gatyát és amilyen könnyen változtatja szoknyáját a gyengébb nem a divat szeszélye szerint.

De térjünk írásunk tulajdonképpeni tárgyára. *Ráczkevi József* kalaposmester és társai, nyolcan, 1786-ban azzal a panaszos kéréssel fordultak a debreceni tanácshoz, hogy tiltassék el a Kalmár Társaság a kalapárulástól. Mert a fekete süveg viselését az emberek ezelőtt mintegy három esztendővel elhagyták és a német kalapot kezdték viselni. Ennélfogva a süvegesek kénytelenek voltak, hogy megélhessenek, a kalapcsináláshoz fogni. Ráczkevi, a kevés tagot számláló fiatal kalapos céh feje, elmondja kérvényükben azt is, hogy ő maga ezelőtt 21 esztendővel (tehát 1766-ban) kezdette meg Debrecenben a kalapos mesterséget, amelyet itt azelőtt sohasem gyakorolt senki. Mint még nagyon ritka foglalkozást választotta ezt kenyérkeresésül, minek utána szegénysége és félévig tartó betegsége miatt kénytelen volt tanulását a Kollégiumban félbehagyni. A kalapkészítést pedig Pozsonyban három esztendeig tanulta és külföldön hat esztendei vándorlással tökéletesítette magát benne.[1]

A véleményadásra felszólított Kalmár Társaság tiltakozott a kalapos-céh kérelmének teljesítése ellen, reámutatva saját ártikulusaira, amelyek szerint szabad volt a süveg-árulás a kalmároknak is. Előhozta azt is, hogy Miskolcon 18, Kassán 16 kalapos dolgozik; ott mégis árulhatnak kalapot a kalmárok.

[1] (Városi Ltr. Fogalmazványok gyüjteménye. 1786 : 35. sz.)

A debreceni Tanács nem is engedett a kalaposok kérésének. Ha már a kalap tetszik az embereknek, nem pedig a süveg, legyen olcsó; annál olcsóbb lesz, minél többen kínálják a venni akaróknak. Így okoskodott a bölcs és előrelátó Tanács százegyvennyolc esztendővel ezelőtt. *z. l.*

* * *

Régészeti ásatások sikere, váratlanul felszínre került régészeti leletek épségben való megmentése sokszor azon múlik, hogy a régésznek van-e alkalma és módja elég gyorsan a helyszínre kiszállani és ott a legszükségesebb kibontást megejteni, vagy a leleteket szétkallódástól idejében megmenteni. A lelőhelyek sokszor a vasútállomástól félreeső olyan eldugott helyeken vannak, hogy oda kiutazni csak úgy tudunk, ha előbb napokig, vagy ha valami tanyáról van szó, akár hetekig tartó levelezéssel megtudakoljuk az előljáróságot, a tulajdonos nevét és kieszközöljük ennek engedélyét. Aztán tudomást kell szereznünk arról, hogy miképpen és kinél lehetne ott szállást és élelmezést kapni? Továbbá kapunk-e munkásokat, mennyi a munkabér stb? Ha végre mindezt rendben elintéztük, meghatározzuk a kiszállás napját, kérjük a fuvaros kiküldését stb. Az csak a szerencse dolga, hogy a jó időt kifogjuk-e vagy sem? Sokszor előfordul, hogy sürgönyileg kell a jelzett kiszállást lemondanunk, vagy egyszerűen el sem indulunk a beállott rossz idő miatt. Amikor pedig jó idő fordul, a hosszas előkészítés folyamán más akadályok jöhetnek közbe és így elmarad az egész tervbevett ásatás.

Ennél sokkal kellemetlenebb az az eset, mikor az ásatást vezető valahol letanyázik, a munka megkezdése után egy-két napig jó ideje van, de az idő hirtelen kedvezőtlenre válik. De ha már ott van, szeretné munkáját elvégezni, a rossz idő dacára is tovább dolgozik, esőtől, széltől, hidegtől gyötörve, mert sokszor nincs hol meg se húzódni, messze van a menedéket adó tanya vagy falu. Bizony ilyen esetekben együtt szenvedünk a munkásokkal.

De ha az idő az ásatásra a legkedvezőbb is, még akkor is sok-sok nehézséggel kell megküzdeni. Néha 20—30 km-t szekerezni nem valami kényelmes dolog. Ezt még elviseljük szívesen. Ennél súlyosabban érint bennünket az a körülmény, hogy különösen őstelepeknél és sírmezőknél a leletek naponként nagy tömegre gyűlnek fel. Ezeket estére be kell csomagolni, el kell szállítani a szállásra, amely mind a szakszerű felvételek és megfigyelések rovására megy. Sok esetben a lelőhelyet félig kibontott sírok vagy más körülmények miatt rosszindulatú vagy kíváncsi elemektől kell éjjelre biztosítani, egy-két munkás otthagyásával. Én magam rendszerint sátorozni szoktam a

lelőhely mellett, de ezt nem lehet kívánni mindenkitől, csak aki azt megszokta és egyenesen sportszerűen űzi. Ha aztán csomagjaink ásatás végeztével szállásunkon összegyűlnek, azok elszállításáról faluhelyen, különösen pedig tanyán, nem éppen könnyű gondoskodni. Az ásatást vezető félvén a sok csomagtól, rendszerint nem pakol be mindent. Vagy ha becsomagol, törés, rombolás nélkül nem mindig ússza meg az ember. Ilyen nehézségek miatt marad el rendszerint egy-egy értékesebb sírnak egészben való kiemelése.

Hányszor előfordul az is, hogy kiszálláskor nem birtunk mindent magunkkal vinni. Kellene egy szerszám, egy rúd vagy lánc és sehol a közelben nem kapunk. Kellő felszerelés hiánya miatt elhagyunk bizonyos óvintézkedéseket, amely körülmény — mint ismeretes — sokszor végzetessé is válhat és vált is már.

Kérdés, hogy lehetne ezeken a bajokon segíteni?

Szabad legyen egész röviden a következő elgondolásunkra felhívni a fővárosi és vidéki múzeumok vezetőinek nagybecsű figyelmét: a fent felsorolt összes nehézségeket le lehetne küzdeni azáltal, hogy minden nagyobb múzeum kapna egy direkt erre a célra tervezett és teljes felszereléssel ellátott olyan könnyebb járatú teherautót, melyen az ásatást vezető részére a legszükségesebb kényelemmel ellátott kis szobácska volna berendezve. Ez volna a régész utazó kocsija, lakása, műhelye, sötétkamrája, anyagraktára, valósággal mindene, melynek előnyeit itt nem szükséges felsorolni. Természetesen a tervet egy régészekből álló bizottság meghallgatása után mérnök-embernek kellene kidolgozni. Ha szükséges, az ásatást vezető tegye le a sofőr-vizsgát, vagy szerezze meg ezt a képesítést egy múzeumi altiszt vagy szolga. Ha ilyen régész-autót kapna minden nagyobb múzeum, nem volna többé semmi nehézsége a kutatómunkának. Bárhol, bármilyen körülmények közt, bármilyen időben jelentenék a leleteket, az illetékes múzeum kezelésében felszerelve készen álló autó pár perc mulva már indulhatna a helyszínre akár menteni, akár pedig munkára. A gyors mozgási lehetőség megadásával egy nap alatt lehetne elvégezni a különben napokig tartó adminisztrációs ügyeket. Magától értetődik, hogy ugyanezt az autót néprajzi gyüjtések, természettudományi megfigyelések és kutatások, továbbá egyéb múzeumi napi munkálatok céljaira is fel lehetne használni. Merem állítani, hogy ezen elgondolásom megvalósításával a magyar tudományos kutatások eddigi hazai sikereit márholnapra olyan lendületre lehetne emelni, mely a magyar tudományos törekvések javára a legnagyobb elismerést vívná ki.

Tiszteletteljes kérésünk: vegyék fontolóra ezt az ügyet azok, akiknek kezében van az intézkedés joga és a megvalósítás lehetősége! *s. j.*

* * *

A magyarság néprajza. *Írták: Bátky Zsigmond, Györffy István, Viski Károly. Sajtó alá rendezte: Czakó Elemér.* I. kötet. Tárgyi néprajz első fele. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1—435 lapon, 1235 ábrával, egy térképpel.

A magyar néprajzi tudománynak egy régen kívánt szükségletét oldotta meg a Néprajzi Múzeum, midőn mint a leghivatottabb intézmény vezetői a sok szétszórt, rendszer nélkül megírt tárgyi ismertetést rendszersen feldolgozták és az Egyetemi Nyomda, midőn a feldolgozást kiadta.

Nagy vállalkozás volt. Hatalmas munkát igényelt. Ámde megfelelő felkészültségű férfiak vállalkoztak reá és ha nem is oldották meg feladatukat maradék nélkül, akkor is az első kötetéért csak elismeréssel adózhatunk nekik. Ez csak a kezdet, mi is azt mondjuk, de van egy alap, melyből a későbbi munkások kiindulhatnak, egy alapkő, melyre építhetik részlet munkájukat.

A hatalmas kötetet Czakó Elemér lendületes lelkes bevezetéssel bocsátja útjára.

A tárgyi néprajz első fejezetét Táplálkozás címen Bátky Zsigmond írta. Nagy tudással és körültekintéssel hordta össze az anyagot. Ha az ételek felsorolása nem is teljes és ha néha téved, pl. az öhöm Hajdúban nem krumpliskása, hanem lebencstészta és krumpli öregen; a jóízű kásák között elsőrangú Hajdúban a „körmös kása", köleskása öregen megfőzve füstöletlen disznó körömmel, kitűnő téli eledel. A karimáskását vízben főzik öregre, zsír nélkül és a tálban tejet töltenek rá: mégis munkásságát tisztelet illesse.

Bátky Zsigmond írta a második fejezetet, az építkezést is. Ő a tűzhelyek, lakóházak kutatásában első szakember. Feladatát szépen is megoldotta.

A harmadik fejezet a bútorzat, Viski Károly tollából. A leírása nagyon vázlatos, túlságosan szómagyarázatra szorítkozik, noha a tárgyi néprajzot ismertető munkának inkább a tárgyak lehető felsorolására, leírására, magyarázatára kellene a fősúlyt fektetni. Szeretnénk olvasni a szoba bútorzatában az „ágybeli"-t, mert az ő ágyai üresek, de a magyar ágyak nem. A „kisházna k" (dolgozó szoba) más a bútorzata, mint a nagyháznak (tiszta szoba). Nem lett volna felesleges a pitar, a kamarák, hászják és pincék bútorzatát sem ismertetni, mert azoknak is megvannak a bútorai.

A fűtésről Bátky, a világításról Viski ír röviden, túlvázlatosan. Nem tartjuk szerencsésnek a kettéválasztást, mert a primitív embereknél a világítás szorosan összefügg a fűtéssel. A szegény ember télen most sem gyujt mécsest, lámpát, hanem a tüzelő fényével megelégszik. A világító eszközök felsorolása nagyon hiányos. Lábon álló primitív mécstartókat nem ismer-

teti. Legkevesebb világító-eszközt közöl a színmagyar lakosságú Alföldről.

A mesterkedés ismertetése Bátky Zsigmond tollából. Rendszeres világos feldolgozás. Foglalkozik a népi mesterkedéssel, a kisiparral. A szöveghez számos képet és ábrát ad magyarázatul.

A viseletet Györffy István írta. Ő ma a legismertebb szakember ezen a téren. Ismertetését a férfi és a női hajviselettel kezdi. Rátér a kalapviseletre. A téli viseletből a sapkák formáját ismerteti, de hiányzik a bihari nagyon hegyes magas sapka. Az alsóruha (ing, gatya), valamint a felsőruha (szűr, guba, suba, bunda), lábbeli ismertetése jó. Meg kell jegyeznünk, hogy a botost nem kívül, hanem belül viselik. A debreceni egyszerű ember és asszony az egyszerű kötött harisnyát ma is botosnak nevezi. A munka hézagpótló a magyar néprajzi irodalomban. Mi csak azt sajnáljuk, hogy a Tiszántúl néprajzának nagyon kevés hely jutott ebben a szép nagy kötetben. Határozottan állítjuk, hogy a Tiszántúl színmagyar népénél legtöbb ősi darab található még ma is... Ezek ismertetése a magyar néprajzi irodalomnak elsőrangú érdeke lenne, mert ez a mienk, ez a magyar és sajnos, erősen pusztul. Úgy látszik, hogy a kiváló szerzők ennek az anyagnak a feldolgozását az ottani szakembereknek hagyták.

Végül csak elismeréssel kell szólanunk arról a gazdag szókincsről, mely az egyes fejezetekben fel van halmozva, továbbá a széles irodalmi tájékoztatóról, mely a fejezetek végéhez van csatolva. Amazt a nyelvészek használhatják eredményesen, emez a néprajzi szakemberek munkáját könnyíti meg nagyon.

A kiállításhoz lenne még pár szavunk. Több fényképet és jobb rajzokat érdemelt volna meg a munka. Ha a papír nem bírja meg a fénykép klisét, javítani kell a többi kötetnél. Ma már a néprajztudományban a fénykép a legjobb bizonyíték, mert nincs annyira kitéve a rajzolóművész ízlésének. A rajzoknak erőteljesebbeknek, kifejezőbbnek kell lenni. — Reméljük, hogy az I. kötet hiányai tanulságul szolgálnak a többi kötet kiadásánál, és ezek a magyar nép kultúrájához még méltóbban fognak megjelenni.

Az Egyetemi Nyomda hatalmas munkát végzett. Újból bebizonyította, hogy hivatása magaslatán áll. Ezért minden magyar elismerését érdemli meg.

e. i.

III. Rész.

FÜGGELÉK.

I.

Előtanulmányok a panyolai tölgyfaépítményhez.

VIII táblával és 9 képpel.

Írta:

Dr. Sőregi János múzeumőr,
a régészeti osztály vezetője.

TARTALOM.

Oldal

Bevezető 65

I. **A negyedik panyolai ásatás 1933 aug. 31—szept. 10.** 67

II. **A panyolai tölgyfaépítmény leírása. Szerkezet és technikai kivitel** 73

III. **Adatok a panyolai tölgyfaépítmény rendeltetésének problémájához különböző vonatkozásokban** 81

Előtanulmányok:

1. *Pártvédelmi elgondolás* 82
2. *Az úttestelmélet* 84
3. *A régi magyar malomgát* 89
4. *Az ősi cége a rekesztőhalászatban* 96
5. *Hajóépítő telep és kikötő a XVI. és XVII. században.* . . 96
6. *A palánkerődítmény-elmélet:*

a) Általános jellemzés. Szakirodalom 98
b) Őskori nyomokon 100
c) A természeti népek bizonyságtétele 102
d) Széttekintés az ázsiai őshaza környékén. 103
e) Analógiák a magyar középkorból 105
f) Palánkerősségek a XVI. és XVII. századi forrásművekben 106
g) Régi várábrázolások tanuságtétele 110
h) Következtetések. A régész és historikus együttes munkája 112

Jegyzetek 115

Deutscher Auszug und Bilderbenennungen am Ende dieses Jahrbuches.

Bevezető.

Fig. 1. kép.

A panyolai tölgyfaépítmény felszedése. A felvonógép láncát az egyik fatörzsre szerelik. Fénykép után rajzolta ifj. Kovács János festőművész.

A szatmármegyei Panyola község határában, a Tisza szakadó partjában feltárt tölgyfaépítmény mind helyzeténél, mind szerkezeténél fogva régészeti különlegesség számba megy. E végtelenül érdekes alkotmány felfedezésének és 1932-ben végrehajtott háromrendbeli ásatásának történetét részletesen ismertettem nyolc tábla fényképábra kíséretében a Déri-múzeum 1932. évről szóló Jelentésének 35—50. lapjain, amely dolgozatom a régészeti osztály ismeretterjesztő közleményei c. sorozat 5. füzeteképpen különlenyomatban is megjelent.

Az ásatás még távol áll a végleges befejezéstől, merthiszen ki vállalkozhatik ma arra, hogy több száz □², részben erdővel borított területről 6 m. magas földréteget letaroljon és ezáltal siettesse a Tiszának úgyis abban az irányban működő partromboló munkáját. Bár senkisem tudhatja, mi rejlik a part alatt, mégis tekintettel az általános érdeklődésre, az építmény rendeltetése felől közreadtam a harmadik ásatás alapján megalkotott ideiglenes elgondolásomat. Ezt két okból tettem: egyrészt megakartam könnyíteni a mások hozzászólását, másrészt eleget akartam tenni a türelmetlen közérdeklődésnek, mely az ilyen eseteknél az ásatást vezető nyilatkozatát mindig elvárja.

A harmadik ásatás után az eleinte úttestnek gondolt építményről azt a feltételes megállapítást nyilvánítottam, hogy az

nem egyéb, mint mocsaras helyen fából és földből épült valamely erősség maradványa éspedig a nagy alépítmény egy kettős töltött palánknak a talpazata, melynek felső végéhez derékszög alatt egy egyszeres palánk karósora csatlakozik. Így az erősségnek egyik külső sarkát találtuk volna meg. Természetesen ezt is csak romokban, amennyiben maga a sövényrekeszek közé döngölt föld- vagy agyagfal a rekeszkarók lecsonkulásával már akkor szétomlott, mielőtt a Természet védő takarót borított volna reá. Azonban épen maradtak a nagy tölgyfatalapzat és az annak végét bezáró karósor, hogy hosszú századok múlásával a medrét változtató Tisza napfényre bontsa a multnak ezt a sajátságos és eddig nálunk páratlanul álló emlékét.

Jelen dolgozatunk egyenes folytatása a már fentebb említett leírásunknak. Ezúttal feladatunk az, hogy a panyolai tölgyfaépítmény 1933 nyarán végzett negyedik ásatásának lefolyását elbeszéljük és utána röviden — egy bővebb leírás kivonataként — ismertessük az építmény szerkezetét, technikai kivitelét. Tekintettel az ásatás befejezetlen voltára, egyelőre ennyivel kellene megelégednünk. Azonban azt tapasztaltam, hogy a feltárt építmény a maga valóban egyszerű szerkezeti megnyilvánulásában nemcsak szakemberek, de számos művelt érdeklődő hozzászólását is kiváltotta. Az egyes nézetek közt nagy eltérések mutatkoztak, ami érthető is, merthiszen a panyolai faépítmény a maga nemében olyan természetű lelet, hogy az annak egykori rendeltetését tárgyaló tanulmány az úttörő munkálatok jellegét látszik magán viselni. Legfeljebb csak megközelítő, de a panyolaival egyező ásatási eredmények nem állanak rendelkezésünkre. Saját józaneszünkre vagyunk utalva, amikor tőlünk telhető körültekintéssel vizsgáljuk a hatalmas tölgyfatörzsek összehordott tömegén az alkotó szellem és kéz elgondolásait, a rendeltetés, a kor és a geológiai alakulás rejtélyeit. Így előtanulmányképpen felsoroljuk mindazokat az eshetőségeket, melyekkel kapcsolatban a panyolai építményről — ha csak némi vonatkozásban is — egyáltalában szó lehet. Így gondoljuk legcélszerűbben elérni azt, hogy az olvasó maga is elbírálhassa: melyik elgondolás vet legtöbb világosságot a panyolai faépítmény rendeltetésére?

I. A negyedik panyolai ásatás 1933 aug. 31—szept. 10-ig.

A harmadik ásatást 1933 okt. 9-én fejeztem be. Ez alkalommal az építmény összes kisebb, könnyen elmozdítható alkatrészeit és egy kivételével a felsősori hosszanti törzseket felszedettem, majd a faluba szállíttattam. In situ hagytam az összes keresztörzseket, az alsósori hosszanti törzseket, melyekről gondoltam, hogy a Tiszának semmiféle áradása nem képes helyükből kimozdítani. Biztosítás céljából reájok helyeztettem, egészen a parttőre az egész építmény leghatalmasabb darabját, a : 1 jelzésű kereszttörzset, melyet az építmény már ismertetett kettévágásakor a panyolai gazdáknak adott részből visszatartottam. Továbbá a kereszttörzsek végeit még mindig a parttőben hagytam, hogy alámosás esetén az építmény ne egykönnyen billenjen alá. Számításomban nem csalódtam. Bár a téli és tavaszi árvizek a talajt meglehetősen elhordták az építmény alól, a törzsek mozdulatlanul kiállották a hullámok ostromát. Egyedül a legkülső : 2 jelzésű kereszttörzs merült a mélységbe. Az építményt ebben az állapotában mutatja a VII. T. 1. kép.

A szükséges hivatalos és magánjellegű értesítések és előkészületek után augusztus 31-én utaztam Mátészalkán keresztül Fehérgyarmatra s onnan szekérrel Panyolára Szarka Boldizsár ref. lelkész vendégszerető házához. Másnap reggel az ő kíséretében hűséges fuvarosommal elhagytam a szamosparti ősi falut. A Túr-folyón áthaladva megszemléltük a régi Túr-erdő még lábonálló maradványait. Innen a tiszaparti Zsaró-kertbe hajtottunk, hol pár lépésre a szakadt parttól, a már ezelőtt is sokat emlegetett öreg szilfák alatt felütöttem a sátorom.

Szeptember 2-án kilenc emberrel kezdtem meg a munkát. Ezenfelül most is felfogadtam Gulácsról id. Szőke Sándor kishalászt csolnakával együtt, aki egyúttal sátoros tanyámnak gondviselője és éjjeli őre.

Miután a lezajlott áradások az építmény melletti símára nyesett partot és lépcsős lejáratot teljesen elrongálták, a fatörzseket részben beiszapolták, elsősorban biztonsági munkálatokat kellett végeznem. Így a rogyó partot megfelelő hosszú-

ságban újra lenyesettem, a partban új lejárást faragtattam, úgyszintén kikötőt a csolnak részére.

A meredek partot annyira nyesettem le, hogy a keresztörzsek végei, az iszap és part alól kiszabadíthatók legyenek, továbbá megakartam tudni, hogy a **VIb** (hatodik baloldali) számú cölöpnél a palánk karósora véget ér-e vagy sem? Már a délutáni órákban bebizonyosodott, hogy ez az egyszeres palánk tovább halad a meredek part alá. Ugyanott az építmény belső oldala mellett egy nagy fekvő törzs tűnt elő.

September 3-ika vasárnapra esvén, a munkát 4-én folytattuk. A part ferde lenyesését befejeztük és az építményt a partomlás és a part alól felszabadítottuk. A parttőben az **Vb** és **VIb** jelzésű cölöpök között egy megdőlt újabb cölöp került elő, mely $\mathbf{Vb_1}$ jelzést kapott. Továbbá a **VIb** cölöp megett is egy nagy ágasfejű oszlop került elő a partból, a $\mathbf{VIb_1}$ jelzésű, az egyszeres palánk pedig, mely eddig 33 drb karóból állott, két újjal, a **34.** és **35.** számúval szaporodott.

A mai napon a parttő alól kibontottuk azt a hatalmas, csonka ágasbogas tölgyfatörzset is, mely alsó vastagabbik végével ráfeküdt az — **1** (= egyvonás egy) jelzésű hosszanti törzsre úgy, hogy az $\mathbf{Vb_1}$ jelzésű cölöpöt oldalt döntötte. Ez a görbe nagy törzs szerkezetileg nem igen tartozott az építményhez, de vágott töve ellene mondott annak, hogy parttól szakadt uszadékfának tekintsük, azért később valamelyes rendeltetést fogunk róla feltételezni.

A faépítmény teljesen kibontott maradványáról pontos vázlatrajzot és fényképeket készítettem, melyek a konstrukciót, valóban az egész alkotmány fundamentumát, a legvilágosabban tüntetik fel. (VII. T. 2. és VIII. T. 1. és 2. kép.)

September 5-én virradóra váratlanul áradást kaptunk, mely az építményt csaknem elborította. Munkásaimat kettő kivételével kénytelen voltam hazaküldeni. Az egész napot az építmény és a Zsaró-kert felmérésével, fényképezésekkel és néprajzi jegyzetek készítésével töltöttem.

Miután estére apadás mutatkozott, munkásaimat értesítettem s másnap, september 6-án megkezdtem a hatalmas tölgyfatörzsek felszedését. A panyolai malomból acéllánccos emelőgépet kölcsönöztem ki, melyet már a harmadik ásatásnál bevált módszer szerint, a partszélen felállított hatalmas bakra szereltünk fel (4. kép). Az összes alkatrészeket a víz alá süllyedt nagy : **2** jelzésű keresztörzs kivételével, melyből most semmi sem látszott, a partra emeltük. Ez a nehéz és sok óvatosságot igénylő munkálat megszakítás nélkül september 9-ének délutánjáig tartott.

Hogy a parttőben szabad tért nyerjünk, elsősorban az ágbogas nagy törzset, utána a hatalmas : **1** jelzésű kereszt-

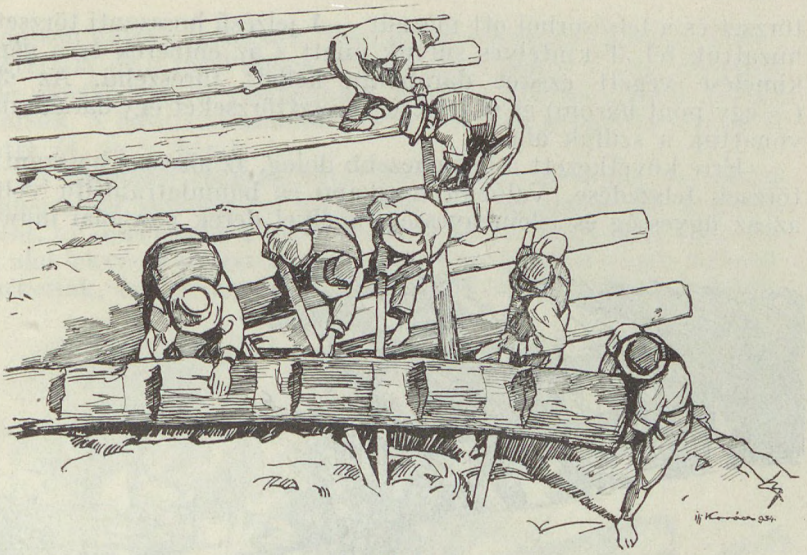

Fig. 2. kép.

A panyolai tölgyfaépítmény szétszedése. A munkások az • 3 jelzésű kereszttörzset csapófák és emelőrúd segítségével a parttőhöz hengergetik, hogy a felvonó gép láncát reákötheséssék. — Sőregi fényképfelvétele után rajzolta ifj. Kovács János.

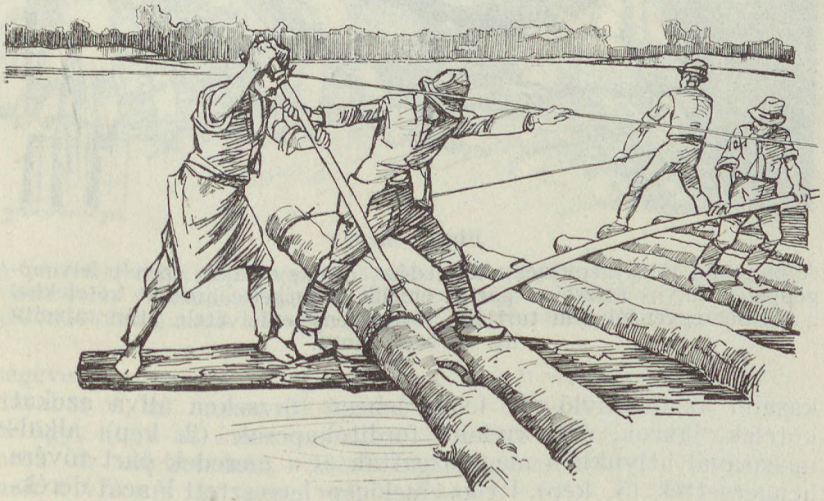

Fig. 3. kép.

A panyolai tölgyfaépítmény szétszedése. A munkások fordítókapocs, emelőrúd és kötél segítségével kimozdítják helyéből a = 7 jelzésű alsósori hosszanti törzset. — Sőregi fényképfelvétele után rajzolta ifj. Kovács János.

törzset és a felsősorból ott maradt — 1 jelzésű hosszanti törzset húzattuk fel. Tekintélyes súlyuk miatt s az emberek és a gép kímélése végett ezeket darabokra kellett fűrészelni. Az ·3 (= egy pont három) és ·4 jelzésű kereszttörzseket egy darabban vonattuk a szilfák alá.

Erre következett a legnehezebb dolog, az alsósori hosszanti törzsek felszedése. Valóban megkapó és bámulatraméltó volt az az ügyesség és leleményesség, mellyel derék panyolai mun-

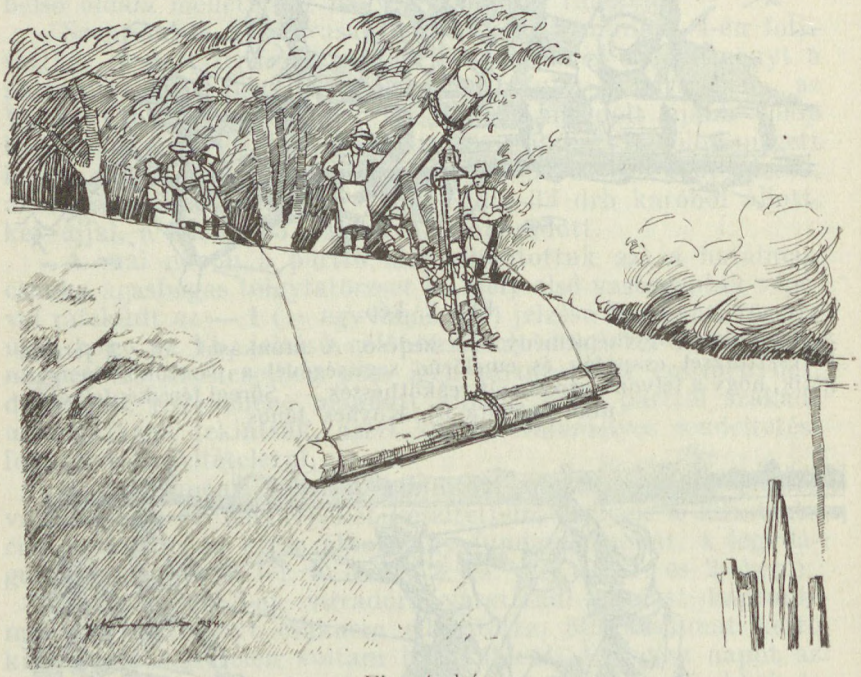

Fig. 4. kép.

A panyolai tölgyfaépítmény felszedése. A nagy bakra szerelt felvonógéppel a súlyos törzseket partra emelik. A végeire hurkolt kötelekkel a törzset egyensúlyban tartják. Sőregi fényképfelvétele után rajzolta ifj. Kovács János.

kásaim az örvénylő víz felett lebegő törzseken állva azokat kötelek, láncok, csapórudak, fordítókapcsok (2. kép) alkalmazásával helyükben megmozgatták és a meredek part tövére hengergették (3. kép). Itt az emelőgép leeresztett láncát derékban ráhurkolták a törzsre úgy, hogy a felhúzásnál az átlag 10—12 m. hosszú darabok lehetőleg egyensúlyban maradjanak. Hogy az esetleges féloldali lebillenést ellensúlyozzák, a felvonandó törzsek két végére egy-egy kötelet kötöttek és fent

a parton kézben tartották. Némileg az emelőgép terhén is könnyítettek, de a főcél mégis az volt, hogy mikor a törzs partszín felé emelkedett, a vastagabbik végét a kötélnél fogva hátrarántsák. A hatalmas szálfákat fenn a parton görgőkön juttatták hátra (4. és 5. kép.)

A baloldali cölöpök tövét körülásták, locsolták és láncos csapórúddal emelték fel a ragadós kék agyagból. Ha nehezen ment, az emelőgépet is igénybevették hozzá. Legutoljára maradt az alól fekvő :3 jelzésű kereszttörzs. Ennek külső végére kötelet hurkoltak, ezt az emelőgép láncához kötötték és ennek segít-

Fig. 5. kép.

A panyolai tölgyfaépítmény felszedése. A munkások a partszín fölé emelt törzs vastagabb végét, a kötél segítségével hátralendítik és görgőkön tovább húzzák. Sőregi fényképfelvétele után rajzolta ifj. Kovács J.

ségével fordították be part alá. Majd felhúzatván ez utolsó darabot is, az összes alkatrészeket a szilfák között helyeztem el úgy, hogy az árvíz sodra ne árthasson nekik. Különben is ezek az elfeketedett, vízzel telített öreg törzsek nem úsznak a vizen s így nem volt szükséges ezeket az ártérből kiszállítani.

Az egyes alkatrészek, különösen a kereszttörzsek pontos felmérését szeptember 9-én délután és 10-én délelőtt végeztem el. Ugyanakkor tanyát bontottunk és délben ismét a panyolai

lelkész úr vendége voltam. Délután visszatértem a Zsaró-kertbe, honnan hűséges emberem, id. Szőke Sándor és hasonnevű fia csolnakon vittek Vásárosnaményba, a gyurgyalag szavától hangos Tisza folyásán.

A negyedik panyolai ásatás lefolytatását a m. kir. Hadügyminisztériumnak még a mult év folyamán adományozott megtisztelő és kitüntető 500 pengő ásatási segélye tette lehetővé. Hogy ez állami támogatásból a Déri-múzeum 1932. évi Jelentésében az első három ásatásról kiadott részletesebb leírás és képanyag költségeit is fedezhettem, ezt részben *Streicher Andor dr.* mátészalkai alispán úrnak köszönhetem, akinek kezdeményezésére és utasítására *N. Szabó Tibor* fehérgyarmati főszolgabíró úr kellő számú inséges munkásokat ajánlott fel.

Az előkészítés munkájában ezúttal is kivette részét az ügy iránt lelkesedő s magamat szeretetével elhalmozó *Szarka Boldizsár* panyolai ref. lelkész úr, aki kérésemre a tél és tavasz folyamán többízben meglátogatta a faépítményt és annak állapotáról, a víz romboló munkájáról levélbeli pontos értesítéseket küldött. Ugyancsak segítségemre volt mind az előkészítésben, mind a negyedik ásatás lefolytatásában *Somogyi Zsigmond* nábrádi körjegyző úr, aki az építmény ásatás előtti állapotáról egy becses fényképet küldött (VII. T. 1. kép) és a panyolai inségmunkásaim ügyét adminisztrálta.

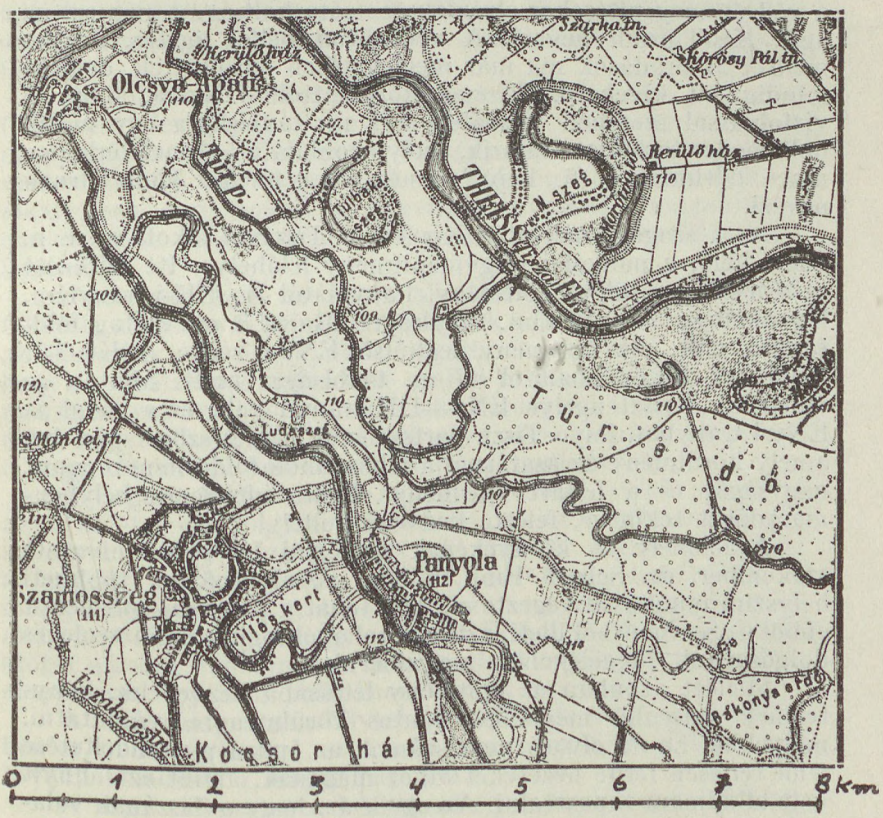
A panyolai ásatások megindítója és leglelkesebb barátja, leveldi *Kozma György dr.* vásárosnaményi főszolgabíró úr még azon év tavaszán Zemplén vármegye főispáni tisztségét foglalta el a kormány bizalmából és Sátoraljaújhelyre költözött. De e távolabbi helyről is, nagy elfoglaltsága dacára sem feledkezett meg a panyolai ügyről. Szeptember 3-án délelőtt a beregi Tiszaháton át autón érkezett az ásatás színhelyére, a munkálatok menetének megtekintésére. Egy napig tartó megtisztelő látogatása után szeptember 4-én ő is a kellemes víziutat választotta a Zsaró-kerttől Vásárosnaményig.

E helyen is mind a magam, mind a Déri-múzeum nevében a legmélyebb tisztelettel és leghálásabb szívvel mondok köszönetet felsorolt nagyrabecsült pártfogóimnak, úgyszintén tanácsadóimnak, főképpen Bátky Zsigmond h. főigazgató és Györffy István egyet. tanár uraknak és rajtuk kívül mindazoknak, akik az én személyemen és szerény munkálkodásomon keresztül a legkisebb mértékben is a magyar kultúrát vélték szolgálni!

II. A panyolai tölgyfaépítmény leírása.

Szerkezet és technikai kivitel.

Panyola község Szatmár vármegye fehérgyarmati járásában, a Szamosközön fekszik éspedig a Szamos-folyó jobbpartján, annak torkolatától visszafelé számítva 8 és ½ klm.

Olcsva-Apáti
Túr R.
Tulajka
Szamosszeg
Panyola
Ludagos
Mandel jn.
Kocsor hát
Kis-Túr
Holt-Túr
Tiszakürt
Tiszadada
Tiszakóród
Tiszabecs
Tiszabecsi
Tiszabecsi
Tiszabecsi

balparti védőgátjának elkészültéig szabadon járták, melyek ellen a falu ősi módon a ma is még meglévő kettős nyúlgáttal védekezett.

Annak a hatalmas tölgyerdőségnek, mely egykor a Túr és Tisza között tenyészett, ma már csak itt-ott vannak nyomai.[1] Ennek a katonai térképen még feltüntetett Túr-erdőnek nyugati határa a Túr-folyó egyik ága, mely északi irányban haladva, a panyolai rév közelében ömlik a Tiszába. Azonban folyását a védgát megépítésekor elzárták és azóta holt-ág. A nép ezt az ágat Kis-Túrnak nevezi. A védőgáton belőli ligetes, árnyas medrét az áradások ma már meglehetősen feltöltötték, de még mindig jól kivehető. E medertorkolattól[2] DNy-ra, tehát a vízfolyással szemben visszafelé 177 m. távolságra egy másik holt-meder torkollata látszik, mely azonban a katonai térképen nincs feltüntetve (6. kép).[3] A nép ezt a medret Holt-Túrnak nevezi.

Az a szöglet, melyet a Kis-Túr a Tiszával alkot, az ú. n. Zsaró-kert, a panyolai tölgyfaépítmény lelőhelye. Itt rejtőzött ez a hatalmas tölgyfaépítmény, Panyolától É—ÉK-i irányban, légvonalban 3 és ½ klm. távolságra. Rajta 6 m. vastag földtakaró volt. Az építmény legkülső ÉNy-i sarka a Kis-Túr medrének középvonalától 47 m. távolságra esett. Miután az építmény hossztengelye ÉNy—DK irányú volt, ez a vonal az ÉNy-i irányban folyó Tisza partszélével hegyes szöget zárt be, amely körülmény az ásatásnál a lebontandó földtömeg roppant nagyságát és a feltárt építmény eleinte ideiglenes helybenmaradását tekintve, felette kedvező volt.[4]

A lelőhely és környékének geológiai felvételét hivatott szakember, dr. Scherf Emil m. kir. osztálygeológus többheti helyszíni munkával végezte el. Ami tehát a panyolai építményt ebből a szempontból illeti, azt az ő tollából fogjuk majd végleges dolgozatunk függelékében megismerni.

Mielőtt azonban az építmény leírásába kezdenénk, kénytelenek vagyunk mégis két fontos körülményre reámutatni, melyekkel ha az olvasó nem számol, az építmény rendeltetése felől teljesen ferde nézeteket alkot magának, amint azt annyit volt alkalmam tapasztalni. Az egyik az, hogy a Tiszának valamikor az építményhez csak annyiban volt köze, amennyiben az építmény a Tisza árterületében állott; a másik pedig az, hogy akkor, amikor ez a tölgyfaalkotmány épült, az egész környezet átlagos nívója az lehetett, vagy nem sokkal magasabb annál, amelyen az építményt találtuk, tehát átlag 5—6 m-rel alacsonyabb a mainál. A geológus feladata lesz majd, hogy ennek lehetőségét megmagyarázza egy olyan területen, melyet a legutóbbi évekig a Tisza áradmányai szabadon jártak.

Az azonban magától értetődik, hogy a medrét változtató

Tisza, mióta ez az építmény fennáll, most jár először azon a helyen. Mert ha már egyszer is járt volna ott, az egész faalkotmány menthetetlenül szétomlott volna, mint ahogy most is nagyobbik része kb. 25 évig szolgált állandó martalékául a partját romboló folyó hullámainak, a télire tűzifát gyüjtögető falusiaknak, barkácsoló halászoknak és szemfüles mezőcsőszöknek.

Ami az 1931. évi felfedezésem után a további rongálás hatósági letiltásával feltárásra került, az kb. csak egyötöd része annak, ami azon a helyen lehetett, amit még később tárgyalni fogunk.

Az építmény leírásának megértését az eredeti jelzéseket feltüntető fényképek és rekonstrukciós vázlatrajz nagyban megkönnyítik. (I—VIII. T. és 9. kép) Amit az ábrákhoz alkalmazott pontos mértékegységek az építmény terjedelméről, az alkatrészek nagyságáról a figyelmes olvasónak maguktól is elmondanak, a szövegben feleslegesnek tartom részletesebben felsorolni.

Bizonyos, hogy az egész alkotmány valamely mélyebb fekvésű, mocsaras helyen épült, melynek lágy talaján több helyen az építmény alá fagallyakat, rőzsét, fadarabokat helyeztek, hogy az alkatrészek süllyedését ezáltal is akadályozzák. A terep mocsaras voltára lesznek még más bizonyítékaink is, melyek mind nagyon fontosak, mert különben nem tudnánk megérteni a nagy törzsekből összeácsolt talapzat rendeltetését.

Az egész faalkotmány anyaga, néhány külső cövek és rőzse kivételével, tölgyfa. Szerkezetét tekintve két részből áll: az egyik a *nagy talapzat*, melynek vízfelőli végét, amennyire a szakadt partból mindig kiállott, durván lecsonkították és amely alámosás következtében szétlazult; a másik az a karósor, mely a földbe verve a nagy talapzat ÉNy-i végét, azzal derékszöget alkotva, teljesen lezárta és amelyet ezután a régi szokásos elnevezéssel *egyszeres palánknak* fogunk nevezni.

A nagy talapzatnak folytatása a palánkon túl nincs, ellenben ez eredetileg is az 1. sz. kis karóval kezdődött és karói még tovább haladnak a magas part alá.

A nagy talapzatot a következőkép építették fel: az alaptalajra, mint már említettem, helyenként fagallyakat és két helyen egy-egy kurta fatörzset is raktak és ezekre helyezték az építmény hossztengelyére keresztben a legalsó nagy törzseket, melyekből összesen három darab maradt meg. Ezeket balról jobbra : 1, : 2 és : 3 jelzésekkel láttuk el (olvasandó : két pont egy, két pont kettő stb.). Közülök kettőnek vastagabb vége ékalakú, ami azt mutatja, hogy a törzseket kétoldali baltacsapásokkal tőben döntötték ki, míg vékonyabb végüket, a : 1-nek pedig mindkét végét, merőlegesen fűrészelték el.

A : 1-nek egész hossza 685, kerülete két végén 160, illetve 138 cm. A : 2 ennél csak valamivel volt kisebb, ez elsüllyedt, míg a : 3 hossza már csak 579, kerülete két végén 160, ill. 102 cm. Ez utóbbi a feltárt rész közepe táján feküdt és csak kevéssel nyult túl az építmény oldalain. Ezeket tekinthetjük az építmény talpának (7. kép).

Erre a három kereszttörzsre fektették az alsósori hosszanti törzseket. Részint azért, hogy a törzseknek oldalra való elmozdulását megakadályozzák, részint pedig azért, hogy az egyenlőtlen, csak kevéssé bárdolt törzsek elhelyezésével vízszintes felszínt nyerjenek : mind az alsó kereszttörzsek felületét, mind a rajtuk fekvő hosszanti törzsek alját az érintkezéseknél a szükséges nagyságban bevagdosták és az alkatrészeket úgy illesztették egymásra. Más szóval az építőmester az egyszerű fakötések alkalmazásával élt.

Hogy a nagyon fontos vízszintes felszínt minél tökéletesebben megtarthassák, a hosszanti törzsek lehelyezésénél gondosan vigyáztak arra is, hogy ahol az egyik törzs a vastagabb végével feküdt, a mellette fekvő következő a vékonyabb végével legyen és így tovább. Ugyanez az elrendezési mód áll a kereszttörzsekre, úgyszintén az egész építményre is, miáltal az egész alépítmény romjaiban is vízszintesen, szilárdan állott, míg a hullámok a talajt ki nem mosták alóla. Hogy ez az egyenetlen, görbés és görcsös tölgyfa törzsekből ennyire sikerült, ebben nagy gyakorlattal rendelkező mesterek kezemunkáját kell feltételeznünk.

Az alsósori hosszanti törzseket, miután a negyedik vájatban két vékony törzs együtt feküdt, = 1-től = 7-ig terjedő jelzésekkel láttuk el (olvasandó : kétvonás egy, kétvonás kettő stb.). Miután a kiálló végeket lecsonkították, azok eredeti hosszúságát nem ismerhetjük. Átlag 15—25 m. hosszúak lehettek, vastagabb végeiknél 100—130 cm. kerülettel. Ezek a három kereszttörzsön nyugvó hosszanti törzsek alkotják tehát az építmény alapját, a talapzat alsó részét, amelyet megismételtek.

Ugyanis az alsórészre az ábrákon látható elosztásban ismét kereszttörzseket fektettek, melyeket balról jobbfelé ·1-től ·4-ig terjedő jelzésekkel ellátva (olvasandó : egy pont egy, egy pont kettő stb.) felsősori kereszttörzseknek nevezünk. Ezek az építmény igen fontos alkatrészei, melyek közül az ·3 jelzésűt önállóan is bemutatjuk (7. kép). Ezek a kereszttörzsek ugyanis mind az alattuk fekvő, mind a reájok helyezett hosszanti törzsekhez a fakötés alkalmazásával illeszkedtek, s ezért alsó és felső részükön a megfelelő helyeken eszközölt bevágások láthatók. Ezeknek nagyságát két körülmény szabta meg : a beleilleszteendő hosszanti törzs vastagsága és az a másik fontosabb körülmény, hogy az építmény felszíne vízszintesen maradjon. Hogy ezt minél tökéletesebben elérhessék, az érintkezési helyeken a felsősori

hosszanti törzsek alját is bevagdosták, bemélyítették, hogy a törzs kellő mélyen süllyedjen le, vagy ha ezenfelül még szükséges volt, ennek felületét egész hosszában lefaragták. Így kaptak egyenletes, vízszintes felületet, amely az építmény rendeltetésére nézve döntő jelentőségű.

A felsősori kereszttörzsek az alsóknál valamivel kisebb méretűek mind hosszúságban, mind vastagságban. Ezek a kereszttörzsek a kettős fakötés alkalmazásával az egész alkotmányt összefogták, összetartották, amire — mint alább látni fogjuk — igen nagy szükség volt. Az ·1 jelzésűt halászok csonkították meg. A legérdekesebb köztük az ábrán is bemutatott ·3, melynek hasán hat, hátán kilenc bevágás látható. Hossza 575, kerülete két végénél 128, ill. 107 cm. (7. kép).

Az építmény felszedésekor került ki az ·5 kereszttörzs is a palánk közelében, tehát a nagy talapzat vége felé. Ez azonban fakötés alkalmazása nélkül feküdt az alsósori hosszanti törzseken,

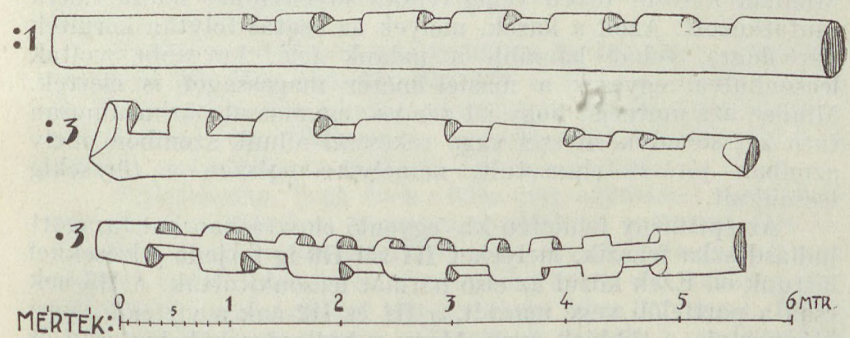

Fig. 7. kép.

A panyolai tölgyfaépítmény két alsósori és egy felsősori kereszttörzse az egyszeres illetve kettős fakötéshez szabályosan bevagdosva. A törzseket fűrésszel és éles baltával munkálták meg. Az eredeti felmérések alapján készült rajz.

a = 1 és = 6 jelzésűek között. Mellette pótlásképpen egy hegyezett karó és egy dorong hevert.

A most leírt felsősori kereszttörzsekre helyezték a felsősori hosszanti törzseket, melyeket — 1-től — 6-ig terjedő jelzéssel (olvasandó : egy vonás egy, egy vonás kettő stb.) láttunk el. Mint már említettük, megfelelő bevágásokkal illesztették a kereszttörzsekre, az — 1 és — 5 felületét pedig laposan lefaragták, hogy egyenletes, vízszintes felszínt nyerjenek. Miután a hat felsősori hosszanti törzsek között nagyobb hézagok voltak, a törzsek közé kisebb-nagyobb póttörzseket helyeztek. Ezért van az ·3 jelzésű kereszttörzs hátán kilenc, míg hasán csak hat

bevágás. Itt említjük meg, hogy a panyolai nép az ilyen bevágást *zselép*nek, az eljárást *zselépezés*-nek nevezi.

Az — 1 jelzésű felsősori hosszanti törzs, mely a negyedik ásatáskor is in situ volt még, talán eredeti hosszúságában maradt meg. Vége rálapoláshoz volt alávágva. Hossza 21 m.

A kétszer keresztben és kétszer hosszában, tehát négy emeletben egymásra helyezett nagy törzsek közeit, hézagait az építők rőzsével és agyaggal töltötték ki, sőt a felsősori hosszanti törzsek közti agyagrétegre fonott sövénydarabokat fektettek, amint azt a III. T. 1. kép feltünteti.

Ha most képeinkre tekintünk, azt látjuk, hogy az egész talapzat szélső hosszanti törzspárjai között, melyeknek ketteje a vertikális síkban mindig pontosan egymáson fekszik, combvastagságú hegyezett karók vannak leverve mélyen az altalajba. A jobboldalon, a víz felől 21, a baloldalon 24 karó maradt meg, melyekhez a kibontáskor még néhány teljesen lecsonkult járult. Mindkét karósor tövén végig rendes sövényfonás maradványa mutatkozott. Azok a karók, melyek az ásatás folytán kerültek napvilágra, tehát hátrább a palánk felé, kevésbbé voltak lecsonkulva, egyesek a másfél méter magasságot is elérték. Mindez azt mutatja, hogy itt rendes, egymással párhuzamosan futó két sövénykerítéssel vagy rekesszel állunk szemben, mely azonban jórészt elpusztult, némelyike egészen a törzsekig lecsonkult.

Az építmény felületén kb. egyenlő elosztásban hat faragott hidlásdeszka fekszik, melyeket **H1**-től **H6**-ig terjedő jelzésekkel láttunk el. Ezek közül az első hármat lecsonkították. A **H3**-nek csak a partfelőli vége maradt, a **H1** és **H2**-nak a vízfelőli végei hiányoztak, a többiek épek. Hogy a hidlásdeszkák biztosan és vízszintesen feküdjenek, a hosszanti törzseken szükségszerint bevágásokat készítettek és valamennyit a szélső törzsekhez fúrott lyukon át egy vagy két faszöggel erősítették.

A hidlásdeszkák rendszerint a sövénykarók között nyultak túl az építmény törzsein és csak kevéssé voltak rövidebbek a felsősori kereszttörzseknél. Ha a rekeszkaró véletlenül a hidlásdeszka útjába esett, ennek oldalát kissé kifaragták (**H5**-nél), vagy pedig lyukat vésték rajta és azon át verték le a karót az altalajba (**H6**-nál). A **H6** vízfelőli végén két ilyen lyukat is vésték. Úgy látszik, a külsővel elszámította magát a mester, mert ez feleslegessé válván, még egyet kellett beljebb vésnie, melyben a karó állott. (VI. T.)

A hidlásdeszkák az építmény megmaradt felületét hat részre tagolták. A 4. és 5. részben átlósan is feküdtek faragott deszkák. A **H5** és **H6** partfelőli végén, a rekeszen belől egy hosszabb dorongot és egy hegyezett karót, a **H3**, **H4** és **H5** vízfelőli végén pedig egy hosszú dorongot találtam. (V. T.)

A talapzat egész felülete, a hidlásdeszkákon felül, hosszában egész ritkásan rőzsével volt beborítva, melyben karvastagságú suhángok is voltak. Ezt a gallyburkolást keresztben husángokkal szorították le, melyek egymásután 30—40 cm. távolságra lehettek s végeiket a sövénybe dugták (III. T. 1. kép).

Az egész konstrukció világosan mutatja, hogy az egész faépítmény olyan teher eltartására készült, amely teher reá felülről gyakorolt nyomást. Ennek eltartásához kiegyensúlyozott, vízszintes helyzetben álló felület és olyan szerkezetű széles talapzat kellett, amely a nagy nyomás alatt sem szét nem mállott, sem pedig alá nem süllyedt.

Hogy a nagy teher az alépítményt szét ne nyomhassa, főleg pedig hogy a mindkétoldali sövénykarók függőleges helyzetben maradhassanak, két oldalt hatalmas hegyezett cölöpöket vertek le, mélyen az altalajba, közvetlen a szélső gerendapárok mellett, melyeknek semmi más hivatásuk nem lehetett, mint az, hogy mind az alépítményt, mind a rajta fekvő felépítményt oldalról összetartsák.

Ezeket a cölöpöket a jobboldalon **Ij**, **IIj**, **IIIj**, a baloldalon pedig **Ib**, **IIb**, **IIIb**, **IVb**, **Vb**, **Vb_1**, **VIb** és **VIb_1** jelzésekkel láttam el. Valamennyi lecsonkult, valamennyi éles bárddal szabályos négyéleűen volt kihegyezve. Legnagyobb volt köztük a **IIj** számú, mely 240 cm. mélyen volt a talajban.

Feltételezem, hogy ezek a hatalmas, egymással szembenálló cölöpök legalább 3 m. magasra nyultak az építmény fölé és a szemben állók hegyei gerendák vagy erős tölgyfa-gúzsok segítségével voltak összefogva. Erre pedig azért volt szükség, mert feltevésem szerint a két sövényrekesz köze agyaggal, földdel volt kitöltve, azaz a nagy cölöpöknek az volt a rendeltetésük, hogy egy kettős töltött palánkot és az ezt tartó hatalmas talapzatot oldalról tartsanak össze. Az is lehetséges, hogy az erősebb rekeszkarók szembenálló csúcsai is össze voltak kötve, mert a taposott, döngölt agyagfal oldalnyomása ezt az óvintézkedést a cölöpök közében is megkövetelte.

A panyolai építmény másik alkatrésze a felső végéhez csatlakozó *egyszeres palánk*.

Az az elgondolásom, melyszerint az egész építmény nem egyéb, mint egy mocsaras helyen készült kettős töltött palánknak romja az épen megmaradt nagy talapzattal, a harmadik ásatás alatt alakult ki bennem. Ugyanis akkor találtam meg a talapzat végét és ugyanott nagy meglepetésemre azt az egyszeres palánkot, mely földbe vert tölgyfa-karóival ott kezdődik hat méternyire az építmény külső sarkától. Innen kis könyököt alkotva egyenesen a part felé halad és az építmény végét szorosan lezárva ma még ismeretlen távolságban halad tovább a magas part alatt.

Míg ez a palánk nem került szemünk elé és a talapzaton csak a rekeszek egészen alacsony karóit ismertem kb. a 14. számúig, mocsaras helyen átvezető úttestre gondoltam. Ezt az elméletet megdöntötte a palánk, mert hogy egész rövid legyek, nincs olyan közlekedési út a világon, mely egy el nem mozdítható szerkezettel el legyen zárva, hogy azon senki végig ne mehessen.

A palánkból eddig 35 karó ismeretes. Vannak köztük hasított deszkaszerű, hengeres és faragott darabok, mint a sövényben is. Valamennyi szabályosan hegyezett. Kezdetben alacsonyak, később 2 m-en felül is érnek. Helyenként a karók tövén sövényfonás törmeléke mutatkozott.

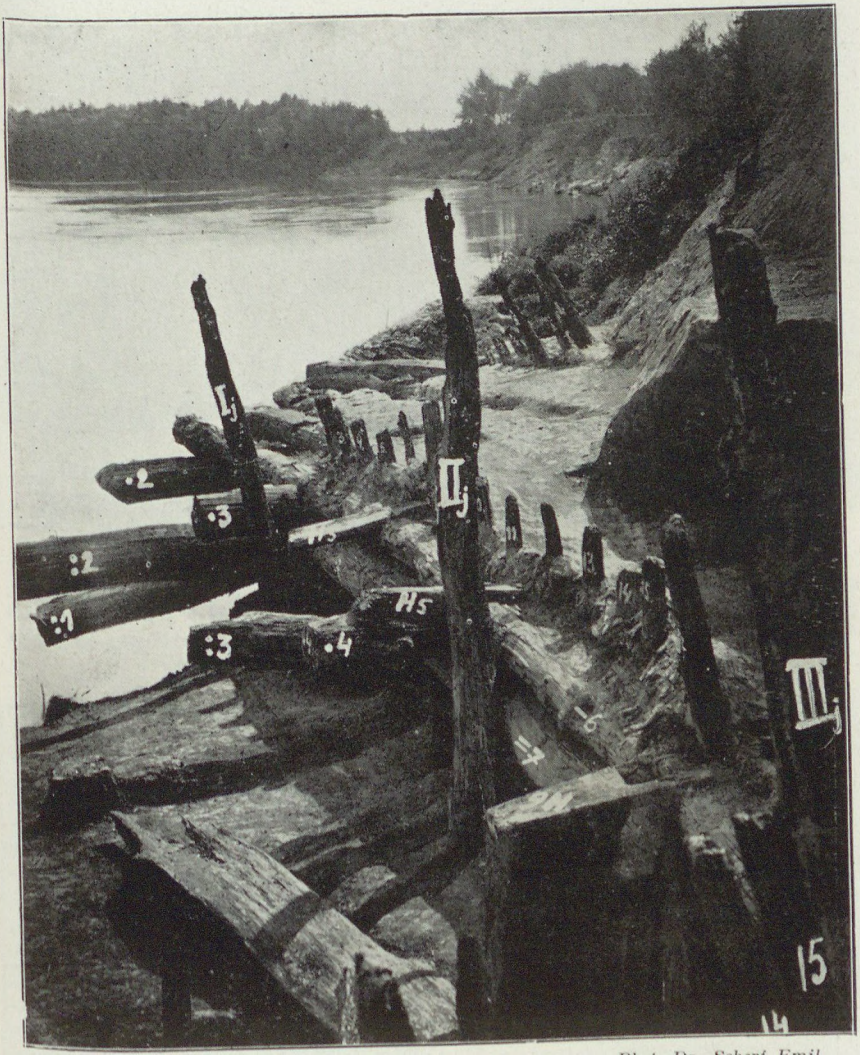
A palánk déli oldalán, a 4. és 11. számú karók mellett egy-egy négyélű oszlop állott, melyeket I_E és II_E jelzésekkel láttunk el. Mind a kettőt dőlt állapotban, egymásfelé hajolva találtam. Rajtok egy hatalmas tölgy korhadt oldalrésze feküdt, mely talán egykor az eldőlést is okozhatta. Lehetséges, hogy ezek a szétforgácsolódott fejű, hegyezett oszlopok a palánkot erősítették, de más célra is szolgálhattak.

Abban a szögletben, melyet a palánk a talapzattal bezár, valamint a palánk északi oldalán több helyen kar- és lábvastagságú cövekek voltak leverve. Egy közöttük horgasfejű (lásd elől id. füzetem VII. tábláján jobbszélen!). A cövekek közt részint rendes, részint rendetlen fekvésben husángok, dorongok hevertek, melyek alatt rengeteg rőzsetörmeléket találtam. Ebben makkopáncs, csiga-, kagylóhéj, helyenként szélesélű baltával vágott tölgyforgácsok és néhány faék volt elkeveredve. Egy helyen kisebb ragadozó állat koponyáját s két helyen cserépdarabkákat találtam. Abban a reményben, hogy a belső települt részből kapunk még valamelyes leleteket, ezekkel más alkalommal foglalkozunk.

Ezek a cövekekkel és husángokkal leszorított rőzsekötegek arra mutatnak, hogy az erősségnek ezt a sarkát víz vette körül. Tudjuk, hogy erős szélben milyen romboló hatása van a hullámzó víznek, melynek eróziós ereje idővel sziklát tüntet el. Szerintem ezek a leszorított rőzsék nem lehettek egyebek, mint hullámfogók, hullámtörők a palánk és az építmény védelmére. (VI. T.)

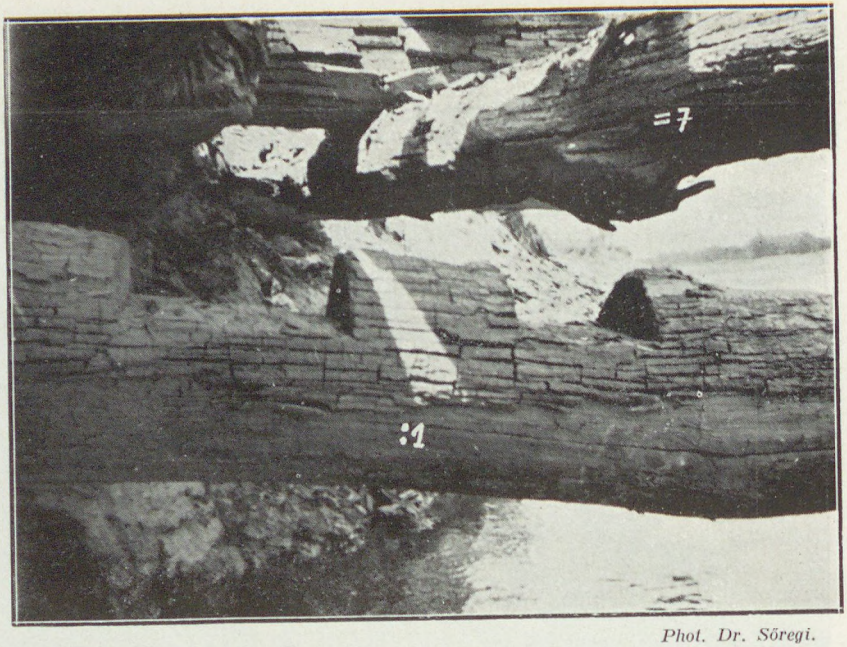
Ezek a jelenségek, a cövekekkel lefogatott rőzsék a nagy talapzat vízfelőli oldalán, a IIj cölöpön túl már nem voltak megfigyelhetők. Továbbá mind a három jobboldali cölöp tövénél köréje és egymás felé rakott fatörzseket találtam, 1—2 m. hosszúakat, melyeket bizonyára a cölöpök megerősítése végett helyeztek oda. Ami pedig ismét jellegzetes, mindezek a cölöpök tövét erősítő fadarabok, mind a hullámtörő rőzsék

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Phot. Dr. Scherf Emil.

A panyolai tölgyfaépítmény a második ásatás után. A felvétel az építmény jobboldalát mutatja az északi palánktól nézve. Jól látszanak: az alsósori kereszttörzsek (**: 1**, **: 2** és **: 3**), köztük a **: 1** lebillenve; a hosszanti törzsek közt (**=7** és **—6**) kinyuló felsősori kereszttörzsek (**· 2**, **· 3** és **· 4**); a hidlásdeszkák végei (H_4, H_5 és H_6); a jobboldali három cölöp **(Ij, IIj és IIIj)**; a jobboldali lecsonkult rekeszkarók a szélső törzspárok között és az előtérben az északi egyszeres palánk kezdetének karóhegyei. — Az építmény közepén biztosítás végett a parttó rajtahagyott része fekszik.

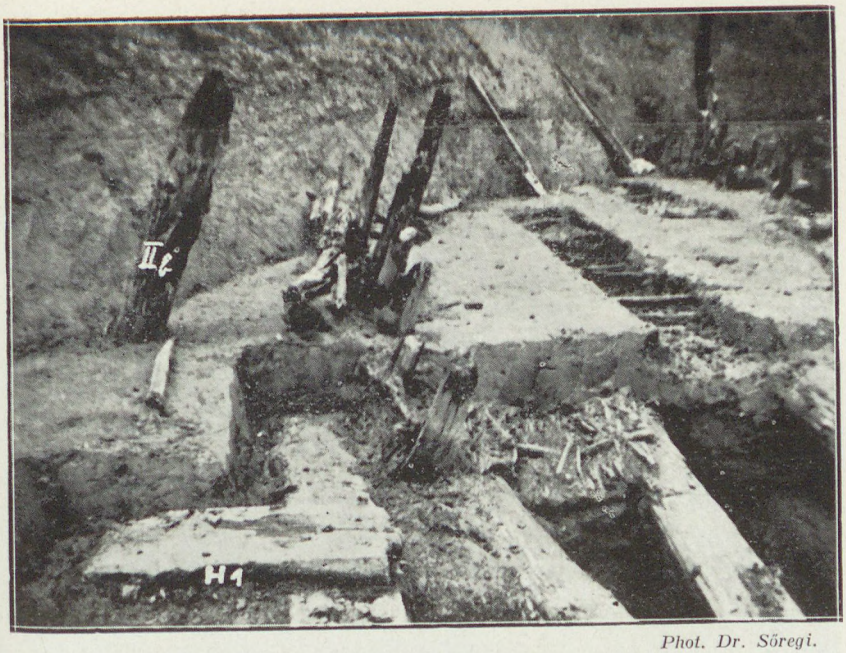
Phot. Dr. Sőregi.

1. Részlet a panyolai tölgyfaépítményből az ásatások megkezdése előtt. Az 1932. évi tavaszi nagy árvíz után az alámosott : **1** jelzésű alsósori nagy keresztörzs lebillent. Rajta a fakötések alkalmazásához szükséges szabályos bevágások látszanak.

Phot. Dr. Sőregi.

2. Részlet a panyolai tölgyfaépítményből. Kettős fakötés alkalmazása az : **2** jelzésű felsősori keresztörzsnél.

Phot. Dr. Sőregi.

1. Részlet a panyolai tölgyfaépítményből. A felszín szerkezete. A hosszszanti törzsek közt rőzse- és agyagtömés, rajta a kibontott fonott sövény egy darabja. Hátul a felárkolt részben a gallyborítást leszorító keresztsuhángok látszanak. Balra elől a **H1** jelzésű lecsonkított hidlásdeszka megmaradt vége.

Phot. Dr. Sőregi.

2. Részlet a panyolai tölgyfaépítményből. Az **Ij** cölöptől jobbra az 5. sz. rekeszkaró kibontott alsó vége látszik. Mindkét felvétel az első ásatásból.

a baloldalon teljesen hiányoztak. Egyébként az építmény jobb és baloldala között lényegileg semmi eltérés nem mutatkozott.

Mindez azt mutatja, hogy az építmény külső, Tisza felőli oldala annakidején vízjárta hely volt, mocsár vagy áradástáplálta sík víz, a belső, a baloldal, a települt rész pedig száraz. Ezt a részt a Tisza, ha rombolási irányát megtartja, néhány éven belül napfényre hozza.

Itt említem meg, hogy a feltárási munkálatok alatt mind az építményen, mind annak két oldalán elrothadt, gally- s vesszőtörmelékkel keveredett nehézszagú agyag feküdt, melynek eltakarítása próbára tette derék gulácsi és panyolai munkásaim erejét. Ez a keveredett agyagtömeg a döngölt fal szétmállott maradványa volt.

Végül a negyedik ásatás alkalmával előkerült nagy csonkaágbogos törzsről kell megemlékeznem, mely valamikor az Vb_1 jelzésű cölöpöt oldalra nyomta. Hossza 12 m., tőben baltával volt kivágva. Valamikor talán mint feljáró törzs lehetett a töltött palánk belső sövényfalához ferdén támasztva az **Vb** és Vb_1 cölöpök között. Mikor a sövényrekesz elpusztulásakor az agyagfal szétömlött, a hatalmas reátámaszkodó törzs utánahanyatlott és súlyával ránehezedett az Vb_1 cölöpre. (VIII. T. 1. és 2.)

Az is lehetséges, hogy vastagvégével volt a földbe ásva, amikor is messzelátó szerepét tölthette be. Sem az egyik, sem a másik feltevést nem tudjuk bizonyítani. Az azonban tény, hogy sem az Vb_1, sem a VIb_1 cölöpnek a szemben lévő oldalon párja nincs s így ezek rendeltetését illetőleg az ágbogas törzzsel hozzuk kapcsolatba. Így is eléggé bizonytalanságban maradunk.

Mielőtt ismertetésünket befejeznénk, megemlítjük még, hogy a nagy talapzaton a sövényrekeszek köze nem egyenletes, amennyiben szélessége a palánknál 4·20 m., míg az **Ij** cölöpnél már csak 2·80 m. Ez azonban a három póttörzs behelyezése miatt tudatos cselekedetnek látszik. Valószínű, hogy a sarkon tágasabb felszíntért akartak nyerni.

III. Adatok a panyolai tölgyfaépítmény rendeltetésének problémájához különböző vonatkozásokban.

Előtanulmányok.

Az alábbiakban egy készülő, tehát még be nem fejezett dolgozatom előtanulmányait adom. Szokás ellenére azért teszem ezt, hogy amint már a bevezetésben említettem, meg akarom könnyíteni mások hozzászólását. Módot akarok adni arra, hogy az üggyel kapcsolatban esetleg olyan elgondolások is felmerül-

hessenek, melyekhez ez én szerény ismereteim és egy vidéki városnak szakkönyvtárakban való szegénysége miatt magam el nem juthatok. Éppen ezért eddigi megállapításaimat csak feltételesen közöltem, mert érzem, hogy nagyon óvatosnak kell lennem s a végleges döntést egyrészt a további ásatásoktól, másrészt a szakirodalomban való további búvárkodástól teszem függővé. Különösen az utóbbi terrenum az, melybe minél inkább behatolunk, annál inkább növekszik a kutatandó terület, a járatlan utak és a helytelenül megfigyelt jelenségek száma. Éppen ezért ha itt-ott okfejtéseimben hézagok mutatkoznak, ez a jelenség a még be nem fejezett kutatás természetéből folyik.

*

1. Partvédelmi elgondolás.

A panyolai tölgyfaépítmény a Tisza meredek partjából, partomlás következtében került napfényre a nyári rendes vízállásnál kb. 1 méterrel magasabban, a mai földfelszínnél pedig 6 méterrel mélyebben. Akik a mai modern partvédelmi munkálatokat legalább látásból és legtöbbször már csak kész állapotban ismerik, az első látásra a panyolai építmény folyóparti helyzetéből következtetve hajlandók abban ősi partvédelmi művet látni, melynek hivatása volt, hogy szembeszálljon a folyó víz romboló erejével és azon a helyen a partrogyást feltartsa, megakadályozza.

Mérnökök, kik ármentesítéssel és partvédelemmel foglalkoznak, első pillanatra látják, hogy ez a faalkotmány sohasem lehetett partvédelmi mű, hanem csak most került a Tiszameder eltolódása folytán a meredek partba. Ha valamikor mégis az lett volna és hivatását hűen teljesítve maradt volna fel az utókorra, úgy most, amikor a folyó hozzámenve ismét alkalmat adott neki az ősi hivatás teljesítésére, nem omlott volna évről-évre alá az ostromló hullámok és örvények ölébe.

Ismeretes, hogy a partvédelmi művek létesítését nagyrészt csak újabban az árterületeknek földgátakkal való összeszűkítése hívta életre. Valamikor a több ágban folydogáló és messze szétterülő folyók mederpartjaival nem sokat törődtek. Az egyes községek földgátakkal védték művelt földjeik, gyümölcsöseik és lakóhelyeik területét, amilyenek Panyola községet pl. két gyűrűben ma is körülveszik. A külső alacsonyabbat csak a kisebb tavaszi-nyári áradások ellen húzták, de a nagy árvizeket csak a belső magasabb gátgyűrű tartóztatta fel. Ilyen körülmények között nem törődtek azzal, hogy bizonyos irányban a partomlásokat megakadályozzák és ennek nem is lett volna értelme.

A XVII. századból azonban már ismerünk partvédelmi munkálatokat, melyek azonban eredményre csak alig vezettek,

különösen ha csak cölöpökkel, fatörzsekkel operáltak. 1570 körül „a dunai jégtáblák szét tudták szaggatni a *komáromi* és *győri* várak lőréseit, képesek voltak megingatni a hatalmas falakat" írja *Takáts Sándor.*[6] Hogy lehet akkor feltételezni a panyolai faépítményről, hogy az partvédelemre készült?

Igaz, hogy partvédelmi célokra sokszor hatalmas nagyságú tölgyfatörzseket használtak. Így mikor a komáromi várat veszedelem fenyegette, III. Ferdinánd sietve rendelte el a partvédelmi munkálatokat, „melyekhez a nagymennyiségű fát *Pozsony* város tölgyfaerdői szolgáltatták".[7] 1653-ban a Duna régi medrét elhagyva a győri várnak tartott. Egy bizottság szállt ki a helyzet megvizsgálására, melyben résztvett Mosony vármegye alispánja, *Kerekes Menyhért* is, aki akkor folyamszabályozási kérdésekben tekintély volt. Ez a bizottság kimondta, „hogy a győri partszakításokat cölöpépítményekkel kell megvédeni. Az utóbbi célra azonnal 400 óriási tölgyfát rendeltek Pozsony város erdeiből. A munka végrehajtását Kerekes Menyhértre bízták. A rendkívül költséges és nehéz munka nem hozta meg a kívánt eredményt .... Győrnél a partszakítás .... tovább tartott és a Duna lassan-lassan a vár falai alá ásta magát."[8]

Hogy ezeket a hatalmas tölgyfatörzseket miképpen használták partvédelmi célokra, erről id. forrásaink tájékozatlanul hagynak, hogy pedig nem vezettek eredményre, az a kezdetleges technikai elgondolásnak köszönhető. Még annak a kornak legkiválóbb vár-, illetve vízépítő mérnökei, mint az olasz Francesco *Wymes* és Francesco *Fatinelli* sem tudtak ezen a téren maradandót alkotni. Mindketten I. Lipót szolgálatában állottak. Wymes építette a komáromi és győri új várakat és az ő tervei szerint készültek a Vág-vonal és a Csallóköz védelmi művei. Fatinellinek volt akkoron valamely találmánya is a vízben való munkálatokhoz, melyet a győri vízműveknél próbáltak ki először. Munkálataik közül bennünket itt az érdekel, hogy ők már akkor „kőhányással és cölöpökkel megerősíték a Győr vára előtt elterülő partokat. A nagy munkán 1668 december haváig dolgoztak. A köveket Pozsonyból szállították hajókon... a következő év nyarán nagyjában elkészült a munka". Wymes és Fatinelli tervei szerint Pozsonynál 1668-ban „a jobb parton keletkezett fokoknál a vízömlést kettős cölöpépítménnyel" akadályozták meg. „Ugyanott egy új ágat sarkantyúval zártak el".[9] Wymes mérnök szabályozási tervrajzán azonban hiába keressük a kettős cölöpépítmény technikai kivitelét, egy 3 mm. széles vonalnál egyebet nem kapunk.[10] Azonban a megnevezés is mutatja, hogy ez a különben nem sokáig tartó védmű két párhuzamosan futó és az altalajba vert sűrű cölöpsorból állhatott, melynek közét földdel és kővel töltötték meg, hogy a

víz folyását feltartsák. Lényeges itt tehát az altalajba vert cölöpsor, hogy az építmény az egyoldali víznyomásnak ellenállhasson. Tehát nem egyeztethető össze a panyolai alkotmánnyal, melynek technikai kivitele felülről reányomakodó teher tartására vall.

Cölöp- és rőzseépítményekről olvasunk közelebbi részletezés nélkül a Sebes-Körös medrének kiképzésekor, amikor is azokat Nagyváradtól a szakáli hídig partomlások és zátonyos képződések ellen alkalmazták.[11]

A felsorolt adatok mutatják, hogy partvédelmi intézkedések már a XVII. századtól kezdve ismeretesek. Az összefoglaló szakirodalom után eddig nem kutattam, de mind az itt említett adatok, mind a dolog természete és a mai modern partvédelmi munkálatok sejtetik velünk, hogy régebben is partvédő mű csak az lehetett, mely a támadási oldalon mélyen az altalajba hatolva, a védendő parttal szerkezetileg összefüggött.[12]

A panyolai tölgyfaépítmény mindkét oldalán egyforma kivitelű, szabadon álló alkotmány, melynek ritkasorú cölöpjei mindkét oldalon megvannak és a hozzácsatlakozó egyszeres palánkot is figyelembe véve, nyugodtan állíthatjuk, hogy az semmiféle partvédelmi mű szerepét nem tölthette be.

2. Az úttest-elmélet.

Ezt a felfogást a panyolai építmény rendeltetése felől magam bocsátottam a nagy nyilvánosság elé akkor, amikor az építmény első két ásatása után országszerte, sőt külföldön is élénk érdeklődés támadt. Véleményadásomat a további ásatásoktól tettem függővé, merthiszen senki sem tudhatta, hogy az építménynek mi lesz a folytatása a föld alatt? ! Semmiféle ásatási analogia nem állott rendelkezésünkre s így józan felfogással annak vallottuk a leletet, amihez első felében tényleg hasonlított : valamely mocsaras helyen átvonuló fa-úttestnek. A jobboldali csaknem egyenletesen lecsonkult rekeszkarók sora mintegy az úttest karfájának látszott. A keresztbefektetett néhány hidlásdeszkát és az arra alkalmazott gallyburkolást megfelelő földréteggel elegendőnek hittük ahhoz, hogy rajta valamikor járóművel közlekedhessenek.

Ha azonban a dolgot közelebbről vesszük szemügyre, egyenesen követelménynek látszik, hogy minden fából készült úttesten, hidon vagy hasonló rendeltetésű építményen a felső burkolat faalkatrészei szorosan egymásmellett, az útirány hossztengelyére keresztben feküdjenek. Mert ha arra gondolunk, hogy az úttestre földet raktak, azzal is számolni kell,

hogy esős időben a földburkolás felázott s így a járhatóság csakis a faburkolás mikéntjétől függött.

A panyolai faépítmény felsősori hosszanti törzsei, melyek tehát a menetiránnyal párhuzamosan futnak, már elegendő bizonyítékok az úttestelmélet ellen még akkor is, ha a törzsek közti gally- vagy rőzsetömést az útelmélet javára írjuk. De legfőbb bizonyíték ellene a harmadik ásatás eredménye, az északi palánk. Ez a karósor az építmény végét teljesen lezárja; bizonyára részben vagy egészben sövényfonással volt ellátva: más szóval a faépítményen nem lehetett végigmenni, tehát a panyolai faépítmény nem lehetett úttest.

Ettől eltekintve, meggyőződésünket érvekkel is bizonyítjuk.

Gazdag vízhálózatú alföldi területeken, amilyen Magyarország is, a földgátak építésének ismerete a messze múltba nyúlik vissza. A földgátak feladata volt elsősorban az ármentesítés, de a műveltségi állapotok fejlődésével úttesteket is építettek földgátakhoz hasonlóan.

Már a XIII. századi oklevelek a *Rábának* iztrákkal (= gátakkal) való szabályozását említik.[13] Az 1569. évi országgyűlés a *Csallóköz* már meglévő ősrégi gátjait rendelte megerősíteni, majd 1615-ben II. Mátyás és később 1653-ban egy bizottság erős töltések hányását mondja ki a győri vár és a magyaróvári uradalom megmentése végett.[14] Az árterületeken lévő községek a lakosság gyarapodásával rendszerint leszorultak az ősi ülésekről, dombokról, földhátakról és szükségessé váltak a falvakat körülvevő körtöltések, melyeket a lakosság ősi tapasztalatok alapján maga készített el. Belvízszabályozásokkal kapcsolatban egyes nagybirtokosok saját földjeik biztosítására elkülönítő töltéseket építettek rendszerint a kisbirtokosok kárára.[15] *Huszár Mátyás* mérnöknek 1820-ban készült vízszabályozási terveiből is kitűnik, hogy a földgátak építése mindenfelé közismert bevált módszer volt.[16] Egyes városok nagy összegeket áldoztak árvíz elleni töltések fenntartására. Így pl. *Szatmár* városa a XIX. század elején „tízezer ölekre nyúló töltéseket" volt kénytelen karban tartani.[17]

Veszély esetén földtöltéseket rögtönöztek is[18] s általában a mult század közepén a rendszeres védtöltések tervei „a régebbi időkben már létesített töltésezések felhasználásával" készültek.[19] A földtöltéseket az elmosatás ellen fűzfadugványokkal biztosították,[20] sőt partok védelmére is emlegettek fűzfaágak leszúrását és karók leverését.[21]

Miután a földgátak, mint ármentesítő építmények ennyire közismertek voltak, mi sem természetesebb, hogy idővel közlekedési célokra is gátakhoz hasonló földhányásokat építettek. Ehhez nem kellett sem erdőírtás, sem építőmester. Árterületeken, mocsarakban találkozunk földből hányt gátakkal, melyek

annyira egyenesen közlekedési célokra készültek, hogy az árvizek lefolyását is gátolták. A biharmegyei *Szerep* községbe mindkét oldalról náddal szegélyezett földsávon lehetett bejutni.[21a] Továbbá olvassuk a Tiszavölgyi Társulat 1847. évi pesti nagygyűlésének jegyzőkönyvében, hogy „a' *padéi* révhez vezetendő töltés, melly a' Tisza folyó árterét keresztül gátolja, 's az árvíz lefolyását megakadályozza, ... szigorúan tilalmaztatik".[22] Füzesgyarmattól K-re volt a *siskási* gát, melyet tulajdonosa, miután az egész vidék csak nádat termett, a nád kihordása végett építette. Ez a gát eleinte hidakkal volt ellátva, de a hatvanas években a nagy szárazságban eltávolították. A hetvenes években beköszöntött vizek lefolyását ellenben erősen akadályozta.[23]

Ezek a földépítmények egyéb célra is beváltak. Így a régi magyar halastavak mesterséges keretjei belől fával megbélelt földgátak voltak, melyeket gondosan szemmel tartani és az elkorhadt részeket örökösen újjal pótolni kellett.[24] Halastavakhoz hasonlatosak voltak azok a gátas vizek, melyeket vízben szegény városok tartottak fenn jószágfürösztésre, itatásra. Így *Zoltai Lajos* kutatása szerint *Debrecen* városa 1657-ben elrendelte, hogy „a gátas vizeket procurálni kell. Apafi fejedelem 1681-ben *Kondoros* nevű gátas víz mellett ütött tábort. Midőn ugyanezen fejedelem 1668-ban vásári vám szedését engedélyezi a debrecenieknek, ezt azzal is indokolja, hogy a vásárra marhákat adni-venni bejövő idegenek a debreceni polgárok *tóvizeit*, amelyeket ezek folyók hiányában nagy munkaerővel töltések között tartanak fenn, szabadon használják". A Kondoroson kívül ilyen gátas víz volt a *Tócó* is. Alkalmasak voltak haltenyésztésre, vízimalmok hajtására, sőt a gubacsapók kallásra is használták.[25]

Ahol a földből épített úttestek ereken, patakokon, folyókon mentek keresztül, ott már a középkorban hidakat építettek s rendszerint vámot szedtek, mint a réveknél. Sőt egyes földesurak ott is vámot szedtek, ahol ilyen töltések, hidak nem voltak. Az ilyen „száraz vámok" eltörléséről már Nagy Lajos király intézkedett az 1351. VIII. tc.-ben.[26] Viszont egyes földesurak engedélyt kaptak az uralkodótól, hogy „vizes és mocsaras helyeken hidakat építhessenek, töltéseket csinálhassanak és azokon az általmenő utasoktól ... vámot szedhessenek". Ilyen engedélye volt pl. a *Mikolay*-családnak 1574-ben öt helyen Mikola község határában.[27]

Egészen természetes, hogy ezek az úttöltések, melyek akár hidakkal voltak ellátva, akár pedig révekhez vezettek, árterületeken mesterséges lefolyású akadályokat alkottak, különösen ha a hidak szűk nyilásúak voltak. Az ilyen hibákat a vízszabályozási munkálatok kezdetén számba is vették. Így pl. a bizott-

ságok kifogásolták a *gyomai*, *szarvasi* és *kunszentmártoni* közúti hidak kis nyilásait és az *endrődi*, *szentandrási* és *öcsödi* révekhez vezető úttöltéseket.[28]

Az elmondottakból — azt hiszem — leszűrhetjük a bennünket érdeklő eredményt. Ez pedig az, hogy a panyolai tölgyfaépítmény, miután az altalajra volt építve, azon feküdt, sőt cölöpjeivel és karóival abba be is hatolt ; különösen pedig mert keresztül el volt rekesztve : nem lehetett úttöltés hídja és nem lehetett út. Mert ha híd lett volna, akkor alól nyilásának kellene lennie, ha pedig révhez vagy hídhoz vezető úttest lett volna, akkor nem annyira fából, mint inkább földből építették volna.

E kijelentéssel szemben nem fogjuk elhallgatni azokat az adatokat sem, melyek nem úttöltésekről és hidakról, hanem mocsaras, járhatatlan helyeken épített palló-utakról és fából készített egész útszakaszokról szólnak. Amazok gyalogjárók, emezek járóművek, hadicsapatok részére.

Közismeretes *Anonymus* 12. fejezetének az a része, mely szerint a honfoglalók előtt *Halics* vezére rendeletére 2000 nyilas és 3000 paraszt a Havas-erdőn át a *hungi* határig utat készített. *Pauler*, A Magyar Nemzet Tört. II. 154. lapon olvassuk, hogy a tatárok előtt is „nagy tömeg fejszés ember (40,000 ?) járt, vágta az erdőt, bokrot ; egyengette előtte az utat, hárítá el az akadályokat“ ... „a torlaszokon, melyek roppant fenyvek és tölgyek halmazából voltak építve, könnyen áthágtak... összetörték, felégették...“

Ez emlékeztetés után nézzük a közelebbi századok adatait a pallókra és úttestekre vonatkozólag.

A zemplénmegyei bodrogközi *Ricse* községben a XVIII. században „szárazon sohasem lehetett bemenni ; 400 vagy 500 lépésnyi pallókon járnak a gyalog-emberek ; a marhák is három helyen úsztatva ... lakosai ábrahámi életet élnek“.[29] A beregmegyei *Déda* község határában a *kirvai* földvárhoz átgázolhatatlan posványon át 3—400 lépésnyi palló vezetett, melynek tölgycölöpei még a hatvanas években látszottak.[30] Ugyancsak cölöpmaradványok hirdették a XVII. században szerepelt zalamegyei Szent-Grót vár ingoványos, vizenyős belterületén az utcákon épített egykori hídszerű utakat.[31]

Debrecen város főutcáján, a közlekedés lebonyolítására építették kb. a XVII. század elején az ú. n. *nagy hidat*, melynek anyagát a Debrecen környéki tölgyerdők szolgáltatták. Ez a szárazföldi nagy híd a Hatvan-utca torkollatától a Miklós-utcáig terjedt. Hossza 360, szélessége 3 és ½ bécsi öl volt. Esős időben szekerek jártak rajta, nyáron lezárták. Vastag cölöpjei csak a kezdetén emelkedtek egy-két lábnyira a föld színe fölé. A cölöpökön gerendák feküdtek hosszában és azokon a fából készült úttestek szerkezetének természete szerint keresztbe

fektetett két sor vastag hidlásdeszka alkotta a burkolást. Ebből következik, hogy középen is, a végeikkel érintkező hidlásdeszkák alatt egyes vagy páros talpgerenda futott lehetőleg itt is cölöpökön. Az úttestnek elől, a Csapó-utca torkolatáig karfája volt, azon túl itt-ott egy-egy fabakter állott mellette. 1732-ben meg kellett újítani, azonfelül is gyakran kellett javítani. Gyalogjárók részére a templomkaputól a városházáig egy keskenyebb palló is volt. A nagyhidat 1824-ben bontották el. Ábrázolás is maradt róla.[32]

Ismeretes, hogy a XVI. század közepén a mocsárral körülvett *Temesvár*ba csak hosszú hidakon keresztül lehetett menni. „Egyszerű cölöpök, melyek fatörzsekkel egybekötvék", írja róla Pesti Frigyes.[33] Az *ecsedi* várnak is voltak hidjai. Ugyanis „a fővárat külső erősségek is vették körül, őrházak, vigyázó dombok stb., melyek mindnyájához csak hidakon át folyt a közlekedés".[34]

Evlia Cselebi XVII. századi török világutazó és történetíró Magyarországot is bejárta s útjáról részletes leírást hagyott hátra.[35] Így pl. 1663-ban *Belgrádban* járt. Lelépte a Száva-folyón épült hajóhidat, mely 400 lépés volt. „E híddal összefüggőleg — írja Evlia — a Száva-folyó mocsarain és Zimony síkján százezernyi tölgyfakaróval összeállított 4000 lépés hosszú fahídon a katonasággal együtt mentem át, hol a mocsár szélén sátorainkkal megállapodtunk".[36] Ugyancsak leírja az *eszéki* hidat a Dráván, annak levert vastag tölgyfagerendáit.[37]

Evlia 1664-ben a Rába mentén járt. „Magyarország földje néhol hepe-hupás — írja — és téli időben ezeken a hepe-hupás helyeken járni igen fárasztó. A katonaság megúnván ezt a felfelé, lefelé menő utakon való járást, az erdőket letördelte s fából és levelekből hidakat készítve, nehéz utazást végzett."[38] Mikor ugyancsak 1664-ben követségi járatban volt Bécs felé, *Óvár* táján „éjnek idején, fáklyavilágítás mellett öt órán át mocsaras helyek hidjain mentünk keresztül."[39] Közelebbi leírást kapunk hasonló úttestről egy francia tábori pap naplójából, aki részt vett az 1664. évi szentgotthárdi csatában. „A mocsárral körülvett *Locknitz*-ból kivezető út a falutól mintegy 200 lépésnyire be volt szakadva s azért hosszabb megállásra volt szükség, míg rőzsekötegekkel kijavították. Innen 400 lépésnyire egy ingoványos térséghez vagy mocsaras helyhez érkeztek, amelyen keresztbe helyezett fenyőtörzseken át vezetett az út; még emberi hullákon is át kellett taposniok. Körülbelül egy jó ¼ mérföld volt az átjáró hossza, amelyen nagyon nehezen ment az átkelés... A gyalogosok vízben jártak, a lovak csak nehezen haladhattak előre, a járóművek pedig szörnyen döcögtek a rossz padlón."[40]

Ez a leírás is mutatja, hogy az úttest járófelületét az út

irányára keresztbe fektetett törzsek alkották. Ami természetes is, mert hosszában fektetett törzseken, mint a panyolai, esős időben járművel menni nem lehetett.

Miután a panyolai építmény kétszer keresztbe rakott tölgyfatörzsek emeleteiből áll, szerkezetileg még leginkább hasonlít az olyan gerenda-hidakhoz, amilyet pl. *Szrinagar*-ban, Kasmir fővárosában ezelőtt harminc évvel bontottak le és amelyen a mi Kőrösi Csoma Sándorunk is járt. Ennél a hídnál a lábak keresztberakott gerendákból állottak.[41]

Elődeink különben nem igen szerették a nehéz tömegű fahidakat. Az egyes vidékeken a legutóbbi időkig fennmaradt kisebb-nagyobb alkotmányok meglehetős karcsútestű, vékonylábú magas hidak, melyek hamar rászolgáltak a rozoga nevezetre. Kevés munkával és kevés anyaggal minél hamarább célt érni : talán ez jellemzi a régi magyar fahidakat. Célszerűnek látom itt felhívni a figyelmet a Szirmay Antal leírásában fennmaradt ú. n. *lábbó-hídra*, mely elmés szerkezeténél fogva valóban tökéletesen alkalmazkodott a nyugtalan természetű, örökösen változó vízállású alföldi folyókhoz.

Történt ugyanis, hogy 1670-ben egy Szatmár városát ostromló kuruc-sereg a Szamos egyik kanyarulatában ütött tábort. A folyóhurokba való keskeny bejáratot „hetelő szekerekkel" zárták el, „magoknak pedig a' Szamoson keresztül az Szathmári földre *lábbó-hidat* kötöttek ki. A' lábbó-híd illy formán készült : veszszőbül fontak két kötelet, vagy *czajtát*, mint a' mellyel a' hajós malmokat szokták kikötni, ezen két czajtát illendő meszsziségre egymás mellett által kötötték a' Szamoson, úgy hogy az egyszersmind a' víz színén is feküdgyön, ezt bé rakták deszkákkal, és ha a' víz áradt, fellyebb tekerték, ha apadt, lejjebb botsátották, hogy a' mindenkor a' víz színén légyen, és a terhet a' víz tarcsa..."[42]

Ez a lábbó-híd valóságos lerögzített tutaj, melyben a könnyű hídépítés technikája kulminál. Az az elgondolás, mely egy ilyen s ehhez hasonló alkotásban kifejezésre jut, éles ellentéte annak az elgondolásnak, mely a panyolai faépítményt létrehozta. Amazok a szabad járás-kelés céljára különféle formákban kifejezett valódi utak, emez éppen a szabad járás-kelésnek mesterséges gátja, az embert és vagyonát minden idegen elem ellen védő nehéz, nehezen elmozdítható és nehezen elrombolható építmény.

3. A régi magyar malomgát.

A régi magyar malmokról, azoknak különféle fajtáiról, a faragó- és őrlőmolnárok életéről igen becses tanulmányok állanak rendelkezésünkre.[43] A panyolai építménnyel kapcsolatban

át kellett kutatnom a vízimalmokra vonatkozó, egyéb szétszórtan megjelent adatokat is, hogy megvizsgáljuk, vajjon a gátas vízimalmok fenékgátjai hozhatók-e valami vonatkozásba a panyolai tölgyfaépítménnyel?

E helyen tehát főleg azokat az adatokat vesszük figyelembe, melyek a fenékgátak, a keresztüláltal való gátak építésére, szerkezetére vonatkoznak.

Geológusok azt tanítják, hogy pl. az Ecsedi-láp nem volt egyéb, mint a Nyírség diluvialis platója és a Szamos feltöltött partjai közé szorult tespedő víz.

Hogy ez a folyamat mikor ment végbe, hogy a folyó partjának feltöltődését mi siettette, errenézve érdekes adatok állanak rendelkezésünkre. 1778-ban a Kraszna tisztogatásakor több helyen ásás közben kilenc láb mélyen a part alatt hajóroncsokat és teljesen megfeketedett hatalmas égerfa-törzseket találtak.[44] Bizonyos tehát, hogy valamikor nem mocsár volt azon a helyen. Az ecsedi uradalom urbariumai messze terjedő termőföldeket és népes községeket emlegetnek a XVII. században ott, ahol egy századdal később nádtenger volt. A XVII. század vége felé és a XVIII. elején teljesen elmocsarasodott a vidék. A falvak elpusztultak, a lakosok elköltöztek. „Az elmocsarasodás oka — írja Takáts — az emberek gondatlansága volt. A gátak, pokolmalmok építése, halastavak ásása, zsallók, rekeszek emelése és a medertisztítás teljes elhanyagolása megbosszulta magát."[45] A medrét változtató folyóba hatalmas törzsek szakadtak, melyek a medret eliszaposították. Kihúzásukkal senki sem törődött. Szatmár városa alatt 600 fát számláltak meg a vízben, melyek közt voltak olyanok is, hogy huszonnégy ökörrel sem bírták helyéből kimozdítani.[46]

Bármennyire is akadályozták ezek a mederbe szakadt törzsek a hajózást, a halászatot és a vizek szabad folyását, mégis ezeknél sokkal nagyobb károkat okoztak a *gátasmalmok*, melyeket a németeredetű hajósmalmokkal szemben „*magyar malmoknak*" neveztek. „Némely folyóvizünk medrét a sok gátasmalom annyira elzátonyosította, hogy a körülötte támadt hatalmas mocsárban a folyó igazi medrét felismerni sem lehetett. Így keletkezett a Szamos és Kraszna-folyóból az Ecsedi-láp, a Berettyóból a Sárrét stb."[47] Ugyanezt hangsúlyozza Gallacz is, aki a Berettyó, Sebes-Körös sárrétjeit a malomgátaknak tulajdonítja. „Különböző célszerűtlen építmények, különösen malmok és azok fenékgátjai folytán a legnagyobb visszaélések követtettek el" s így a folyók valósággal elfajultak. Ha valamelyik folyó régi ágyát elhagyva új mederalkotáshoz fogott, az új folyáson azonnal malomgátakat emeltek és így az új meder képződését megakadályozták.[48]

Az alföldi problémák alapos ismerője *Kaán Károly* is azt

vallja, hogy a török-időben a közgázdasági élet visszafejlődését a közigazgatási rend felbomlása mellett a folyókon tetszés-szerint létesített halászalkotmányok és az önkényesen és helytelenül beállított számtalan malomgát okozta.[49]

Hogy a gátasmalmok elszaporodását számokban is megvilágítsuk, megemlítjük, hogy a Szamoson 1771-ben 60-nál több gátasmalom volt, az erdélyi részeken is kb. 70, holott azelőtt az egész szakaszon csak néhány volt. Egy szolgabíró 1774-ben *Farkas-Aszótól Szent-Mártonig* 36 gátasmalmot talált. A gátak hossza 60—75 öl volt.[50] A Fekete-Körösön összesen 14,[51] a Sebes-Körösön 5,[52] a Fehér-Körös felső szakaszán és a Csigér-patakon 36, a középső szakaszán 5 malom volt.[53] Nem sokkal lehetett kevesebb a Berettyón, mert jóformán minden parti falunak megvolt a maga malma. Medrének a malomgátak miatti elmocsarosodását élénken ecseteli Gallacz János.[54]

A felsorakoztatott adatok bizonyítják, hogy a magyar gátas-malmok az Alföld, közelebbről a Tiszántúl vízrajzi viszonyaira döntő befolyással voltak. Míg a nagyobb folyókon (Duna, Tisza) a kevésbbé kárt okozó őrhajós-malmokat építették, a gátasmalmok a kis folyókra, folyásokra szorítkoztak. A török-világ előtt a tisztán tartott kis folyókon is lehettek őrhajós-malmok, melyek mellett a megrakott sószálak nyugodtan úszhattak el, mindez azonban a török-háborúk kezdetével nagyon megváltozott éspedig a minden háborút nyomon kísérő két természetes körülmény folytán: az egyik a közigazgatási rendnek már fentebb említett megszűnése, a másik a hadak élelmezéséhez szükséges magasabb lisztszükséglet. Az első oknál fogva a folyókkal senki sem törődött. A parti erdők a mederbe düledeztek. Rájok rakódott a porondiszap; zátonyok keletkeztek, miáltal a víz járása meglassúdott és ha voltak is rajta itt-ott őrhajós-malmok, a lassú és elsekélyesedett vízben többé nem váltak be.

Egyidejűleg az erdőkbe és mocsarakba húzódó nép a maga élelmezése végett kizárólag hal- és vadfogásra kényszerült és a felesszámmal elszaporodott halászok keze nyomán a rekesztő-halászat sokféle zsallói, szegyéi és cégéi szelték a folyásokat.

A másik ok, a magasabb lisztkereslet folytán a bajbajutott vízimalmok úgy segítettek magukon, hogy először valószínűleg oldalgátas, majd keresztülérő fenékgátas malmokká váltak. Mert míg az őrhajós-malom nagy és mély vizet igényel, a gátas-malom a kis vizet gyüjti, hogy a gát zúgóján, varátáján keresztül hajtóereje legyen. Miután a problémát megoldották, a malmok egyre-másra épültek. Ezeket a török nem csak hogy kímélte, de maga is építette, mert a sok katonának sok kenyér kellett és a kenyérsütés a gyulai, váradi és szolnoki várak törökjei számára jövedelmező foglalkozás volt a Tiszántúl lakosságának.

A panyolai faépítmény helyzetét, fekvését tekintve, nyugodtan lehetne egy ilyen régi malom fenékgátjának maradványa, azonban szerkezete, felépítése, technikai kivitele, a hozzácsatlakozó palánk e feltevést nem látszanak támogatni. Mielőtt e kérdést közelebbről megvizsgálnánk, nézzük meg, hogy milyen anyagból és hogy épültek a vízimalmok fenékgátjai?

Nagyon valószínű, hogy levéltárakban nemcsak a malmoknak, hanem gátjaiknak is vannak tervrajzai, hiszen pl. a Fekete-Körösön még 1858-ban is voltak működő malmok (rippai, tenkei, fickói és feketetói), melyek közül az utóbbinak lezárt tiltója okozta 1856-ban azt az árvizet, mely a Köles-éren Nagy-Szalontáig húzódott.[55]

Evlia Cselebi XVII. századi török világutazó a magyar malmokat megbámulta ugyan, de közelebbi ismertetésükkel nem sokat törődött.[56]

Várakat ábrázoló régi metszeteken feltüntetett malomházak inkább csak sablonos ábrák. 1825-ből ismeretes Torda vármegye erdőfelügyelőjének javaslata, melyben többek között ez áll: „ami a gerendákból köttetendő gátakat illeti, azoknak formájukat és összeköttetések módját szükség lészen az erdőinspektorok által megkészítendő rajzolatok és nyomtatott írások által közönségessé tenni, hogy azokat akármely csak olvasni tudó malommesterek is megérthessék és elkészíthessék".[57]

A magyar malmok gátjait — Takáts Sándor kutatásai szerint — a molnárok építették, akiknek első és főfoglalkozása nem az őrlés, hanem a malomépítés volt. A magyar molnár tehát elsősorban faragómester volt. Gátkötő, bárdos- vagy faragómolnároknak nevezték őket, akik mesterségükön felül értettek mindenféle ács-, asztalos-, hajóépítő- és kerékgyártómesterséget, továbbá várépítéshez is felhasználták őket. Később a molnároknak nevezett faragómesterek eltanulták az őrlés mesterségét, maguk is őrlésre fanyalodtak és a malomépítés mesterségét átengedték az ácsoknak. Ettől kezdve a *molnár*-szót az őrléssel foglalkozó mesterekre alkalmazták.[58]

„A magyar- vagy gátasmalmok szerkezete — írja Takáts — a víz nagysága s a gátak építési módja szerint többféle volt. Némelyik malomnak a háza a parton volt, a másiké meg a varrátával szemben egy-egy hajón állott. Eszerint a gátas- vagy magyar-malmok között hajósmalmok is akadtak ugyan, de a hajtóerőt ezek is gátnyíláson át kapták kerekeikre, így tehát lényegesen különböztek a dunai (német módra készült) malmoktól. A gátak között ezek voltak a legközönségesebbek: öreg és fiókgátak, vízvetők, oldalgátak, fenékgátak, koronásgátak, hidasgátak, keresztül által való gátak. A gátak tölgyfából faragott őrkarók vagy fenékkarók leverésével készültek. —

A karókat berkével egymáshoz fonták, aztán gallyal, ganéjjal és hanttal megtöltötték. Néha felül meg is padolták, amikor is a gátat hidasgátnak nevezték. A hajón álló gátas-malom cöjtit a gátak őrkaróihoz erősítették. A gátak készítésénél a gátkötő-molnárok az ú. n. gáttöltő-saraglyákat használták.

Egy-egy derékgátnak elkészítése nagy munkába került. Az ónodi malomról írják pl., hogy „az malom gátjára kellett azelőtt 320 ember munkája és 350 szekér galy, hant és ganéj".[59]

Ha a malomgátak valóban így készültek, akkor a panyolai faépítmény a fenékgátakkal szerkezetileg semmiféle vonatkozásban nem áll. De ne hagyjuk figyelmen kívül a malomházakat sem. A malomház, mely vagy a parton, vagy a zúgóval szemben hajón állott, mindig fából készült. A szárazon álló malomházat palánk kerítette. „A XVI. és XVII. században kőből épült malom alig egy-kettő akadt az országban. A legtöbb malomház és molnárház az ősrégi magyar sövényépítés módjára készült. A *bőcsi* malomról pl. ezt olvassuk: az malomház sövénnyel fonott, kívül-belül tapaszos. A tűzhely felett rács, kin fát száraztanak. Felszerelése közt karóverő bak szerepel."[60]

Lehetett-e a panyolai lelet valamely malomház fundamentuma?

Elsősorban is a panyolai építmény túlságos erős ahhoz, hogy valamely partonálló malomház vagy molnárház alapját lássuk benne. Aztán a feltárt rész maga 21 m. hosszú. Hetvennyolcvan éves öregek bevallása szerint a nagy törzsek kb. huszonöt év óta mutatkoznak és rogyadoznak a Tiszába s így számításom szerint a nagy talapzat kb. 100 m. hosszú lehetett. A molnárház paticsfalának fundamentumául egy-egy szélesebb tölgyfatörzs is megfelelt volna a négy fal alatt. Ilyen tölgyfatalpon álló házról olvasunk *Görgény* várában 1688-ból. „Az udvarház mellett tölgyfa-talpra sövényből font és tapasztott ház áll, mely Őnagyságok ottlétében a papok háza."[61] Ilyenformán építkezhetett a XVI. és XVII. században a végvárak hadi népe, mely a városokban a polgárság mellett a katonavárost alkotta. Házaikat magyarmódra, sövényépítés útján maguk készítették és szalmával fedték.[62] Bereg megyében ma is állanak még öreg úriházak, melyeknek fundamentuma alatt nagy tölgyfagerendák vannak.[63] A panyolai alkotmány a maga nagy tömegével semmiképpen nem tekinthető valamely ház fundamentumául.

Az adatoknak egész sora tanuskodik arról, hogy a malomgátak részint vesszőfonással készültek, részint pedig hatalmas cölöpöket vertek le és csak ritkán építettek kőgátakat. Miután a fából készült fenékgátak fenntartása, örökös tatarozása rengeteg erdőpusztítással járt és felette nehéz munka volt, igyekeztek minél tartósabbat és szilárdabbat építeni, hogy annál

kevesebb baj legyen velök. Különösen a XIX. század elején az erdőrendtartási és erdővédelmi javaslatok a nemesebb faanyag védelme szempontjából erősen harcolnak a vesszőből kötött malomgátak ellen. Így Marosszék egyik javaslata 1800-ból a füzes berkek telepítését javasolja, melyek az erdőknek nagy segedelmére volnának. Mert amellett, hogy a fűzfák szőlőkötő vesszőt, szőlőkarót, kerítést szolgáltatnak, de „ami a legnevezetesebb, a hazában a gátak, melyek egyébiránt az erdők nem kevés pusztításokkal tartatnak és köttetnek, fűzfavesszőkkel köttethetnének".[64] *Szolnok* vármegye 1812-ben határozatilag kimondja, hogy a nagyobb birtokosok gátjaikat kőből vagy keményfából, ne pedig vesszőből állíttassák fel.[65] Ugyanígy intézkedik a nagyobb birtokosokkal szemben az erdélyi főkormányszék körrendelete, mely a vesszőkből font gátak helyett kő vagy keményfa zúgós-gátakat követel.[66] *Torda* vármegye erdőfelügyelője is az erdőt és jövedelmet pusztító vesszőmalomgátak helyett a gerendákból vagy kőből való tartós gátakat javasolja építeni a „hydrotechnika útmutatása szerint".[67]

Ahol azonban nem tehetős földbirtokosokról volt szó, ott az erdőrendtartási javaslatok és feliratok engedékenyebbek. Meghagyják a régi vesszőgátakat, de elrendelik, hogy a malomtulajdonosok malmaik környékén nyár-, nyír-, éger-, kőris-, akác-, szil és fűzfa-berkeket telepítsenek, „amelyek a fennálló malmot mindennemű gátmateriákkal bőven eltarthassák és ebben az esetben is bátorságos tutaj járható zúgók nélkül ne építhessék, hogy a tutajos kereskedők ne legyenek majd minden esztendőben több számmal a mostani veszedelmes gátak áldozatjai".[68]

Kőből épült malomgátakról ritkán történik említés. Ilyen kőgát volt pl. a veszprémmegyei *Palota* mezőváros egyik taván, „mely sok malmokat forgat szüntelen folyamattyával; vize régi időben nagy faragott kövekből rakott gáttal fentartatván, igen nagy halas és madaras tót szolgáltatott".[69]

Hogy a malomgátak építése milyen nehéz és fáradságos munka volt,[70] erről és némileg a gátak felépítéséről tájékoztanak a már fenntebb elmondottakon kívül azok az adatok, melyeket a malomgátak hatóságilag elrendelt szétrombolásakor jegyeztek fel. Nem az 1670—1711-ig terjedő időszakra gondolunk, amikor a beszállásolt császári hadak a magyar malmokat elpusztították, felégették, hogy a népet és a szabadságért küzdőket gyengítsék,[71] hogy a malomgátakat mint átjárókat és a hajós-malmokat mint átkelő alkalmatosságokat[72] eltüntessék; hogy valamennyit, mint a bujdosók menedékét,[73] továbbá mint cipó, kalács és pogácsasütőket s nem utolsó sorban mint sertéshízlaldákat is megsemmisítsék.[74] Hanem gondolunk a XIX. század elején, a 20-as években megindult, majd

a szabadságharc után nagyobb mérvben kifejlődött vízszabályozási munkálatokra és az ezekkel kapcsolatos intézkedésekre, melyek a kuruc-háborúk után újraépült magyar gátasmalmoknak halálát jelentették.

Már az ötvenes években megindult — malomcsatornák ásásával mentve a legszükségesebb malmokat — a gátasmalmok és egyéb, a folyók medreit összeszűkítő és a víz szabad lefolyását akadályozó építmények eltávolítása.[75] *Gyula* határában a Fehér-Körös medréből 23,486 öl hosszúságban 190 drb cölöpöt húztak ki. A városban egy régi vízimalom gátjának 800 drb cölöpmaradványát ásták ki. *Gyulavári* határában 176 drb cölöpöt szedtek ki a Fehér-Körösből.[76] A *tarjáni* malomgát utolsó maradványait 1888-ban távolították el a Sebes-Körös medréből.[77] Egy *Csermák Antal* nevű mester 12 nap alatt 260 emberrel 1677 drb malomcöveket húzatott ki bizonyos favontató masina segítségével, amilyet a tiszaháti nép ma is ismer.[78] Több helyen, hogy a gátak szétszedésének és a cölöpök kihúzásának szörnyű munkáját elkerüljék, inkább átvágásokat készíttettek.[79]

Önkéntelenül is felmerül a kérdés, hogy ezeket a hatalmas cölöpöket mind a gátasmalmoknál, mind a panyolai építménynél, valamint a cejtes vagy cöjtös hajósmalmoknál a mély víz fenekére vert malomszögeket milyen módon verték le? A régieknek meg volt errenézve a különleges eljárásuk, melynek tárgyalásától e helyen el kell tekintenünk.[80]

A felsorolt adatok után világosabb képet alkothatunk magunknak a fenékgátakról. A malomgátak szétrombolásakor kihúzott cölöpök nagy száma arra mutat, hogy azokat meglehetős szorosan verték le egymás mellett éspedig ha valóban erős és vizet át nem engedő gátat akartak építeni, akkor két sorban, hogy a közét a már említett anyagokkal kitölthessék. Az ú. n. hidasgátakat másképen nem is lehet elgondolni.

Vesszőgátaknál az őrkarók, illetve sövénykarók a sövényfonásnak megfelelő távolságra állhattak egymástól. A fenékgát olyan hosszú volt, mint amilyen széles a folyó, melyet keresztül fogott. Elérte a 75 öl hosszúságot is. A magasság a víz mélysége szerint 1—2 öl közt váltakozott. A hajók és a sószálak részére a gátak közepén elzárható nyílást hagytak (*selyép*, selyépfej, *zsilip*).[81] Ha a zsilip *ászokfája* magasan állott, akkor a gát mellett összegyűlt víznek két lábnyi esése is volt a zúgóban, amely körülmény a sószálakra könnyen veszélyessé válhatott, mert sebes árral vagy örvénybe sodródtak, vagy a partnak vágódtak.

Miután a malmok is gyakran a gátak nyílásai előtt állottak, a sószálak közeledésekor azokat is el kellett a part felé vontatni, nehogy a sótalpak a sebes vizen a malom alá kerüljenek, ami

könnyen megesett, ha a malom nem hajón, hanem *tombácokon* állott. Éppen ezért a közeledő tutajosok, hajósok figyelmeztetésére a gátnyílásoknál 2—2 háromöles rudat állítottak fel.[82]

Magától értetődik, hogy ha a gátak kötéseire nem vigyáztak, különösen áradások alkalmával; ha azokat örökösen nem javították, akkor könnyen átszakadtak, veszendőbe mentek. — Az ilyen gátaknál tehát az volt a fontos, hogy a folyóvíz, mely reá egy oldalról gyakorolt nyomást, át ne szivároghasson rajta. Ebből következik, hogy a fenékgátnak a vízfolyással szemben levő oldalon erősebbnek, tömörebbnek kellett lennie, mint a vízfolyás utáni oldalán. Ez volt rendeltetésének egyik alapfeltétele.

A panyolai faalkotmányon sem ezek a jelenségek, sem a fentebb felsorolt alkatrészeknek a maradványai nem figyelhetők meg, mert a panyolai építmény nem malomgát volt. Nem hogy azokat a jellegzetességeket nem találjuk meg rajta, melyek a gátaknál célszerűek és rendeltetésüknek megfelelőek, hanem éppen azoknak ellentmondó tulajdonságok egész sora késztet bennünket arra, hogy a malomgát-elmélettel kapcsolatos vizsgálódásunkat negatív eredménnyel zárjuk.

4. Az ősi cége a rekesztő halászatban.

Tagadhatatlan, hogy a magyar malomgátak közeli rokonságban állanak a rekesztő-halászat egyik legősibb alkotásaival, a cégékkel. Itt főleg csak azért említjük meg ezeket is, mert lehetséges, hogy az első malomgátépítőknek a rekesztő-halászat emez ősi formái szolgáltak mintául, olyanok, amilyeneket *Herman Ottó* magyar honból,[83] *Jankó János* az európai és ázsiai Oroszországból,[84] finn és román szerzők pedig saját hazájukból írnak le.[85]

A panyolai építmény feltárt részének legfeljebb északi palánkját lehetne cégének tartani, de ez a nagy építménynek csak egyik tartozéka.

5. Hajóépítő-telep és kikötő a XVI. és XVII. században.

A panyolai faalkotmány a Túr-erdőnek nevezett ősi tölgyesek vidékén került napfényre, tehát olyan helyen, hol a régiek hajóépítéshez könnyen kaptak anyagot. Vessünk azért egy pillantást arra az eshetőségre, mely a panyolai faépítmény és egy hajóépítő-telep, avagy kikötő között esetleges összefüggést szülhet.

A hajóépítés fellendülését mind nálunk, mind a külföldön a sókereskedés kifejlődése okozta. A máramarosi és erdélyi sót a Tiszán, illetve Szamoson és Maroson már ősidők óta hajókon

szállították. A törökvilág ezeknek járását erősen megcsappantotta, de ugyanakkor elterjedt gátasmalmok elszaporodása pedig csaknem megszüntette. Az elmocsárosodott folyókon a XVI. és XVII. században, amikor lehetett, a sót is szálakon, tutajon szállították.[86]

A hajókat, naszádokat, sajkákat a hajóépítő-telepeken az ú. n. *schopper* (super) mesterek készítették. Az elnevezés mutatja, hogy a mesterség Nyugat felől került hozzánk. A dunai hajóépítő-telepek között, Bécstől Nandorfehérvárig, a *komáromi* volt a legnagyobb. A Tiszán *Titelnél*, *Becsnél*, *Szegeden*, *Szolnokon*, *Máramarosban*, továbbá a felvidéken *Bártfán* s a XVIII. században más helyeken is találkozunk hajóépítő-telepekkel.[87] Állítólag *Zápolya* Jánosnak a Tiszán 1528-ban hajóhada állomásozott.[88] *I. Ferdinánd* a tiszai naszádokat Felsőmagyarországon, *Máramarosban* építtette *gmundeni* mesterekkel, akik 1552-ben 30 naszádot szállítottak, amikor is 140 új naszádra kaptak rendelést. Ezek azonban *Szolnok* eleste miatt nem készültek el. Azonban tény, hogy a német mesterek több vidéken betanították a magyar ácsokat a hajóépítés mesterségére.[89]

A hajóépítéshez sok és válogatott faanyag kellett. A XVI. és XVII. században a hajóépítő telepekre a faanyagot gyakran messze vidékről szállították, így pl. Bécsbe a Dráva és Száva közti tölgyerdőkből. Azonban már a XVIII. században a hajóépítő mestereket küldték az elegendő és jó anyagot szolgáltató erdőségekhez. Így került 1718 körül *Máramarosszigetre* tizenkét mester, akikhez később újakat is küldtek.

Egy-két esztendő se telt el, már 1722-ben *Csap* közelében, *Tárkányon* négy hajómester és egy csomó ács működik. Az egyik gmundeni mester Máramarosszigeten fűrészmalmot készített és a hajózást *Tárkánytól Tiszaújlakig* berendezte. Hajóépítőtelep volt *Bocskón* is, hol 1735-ben harminc tanult mester dolgozott. 1739-ben *Tokajban* Szeged részére *kompokat* készítettek.[90]

Kérdés, hogy milyen berendezésűek voltak ezek a régi hajóépítő-telepek a Tiszaparton? Szolgálhatott-e a panyolai faépítmény ilyen célra vagy sem?

Valóban semmi vonatkozást nem találunk a hajóépítés és a panyolai építmény szerkezete között. Az északi palánk, a kétoldali rekeszkarók, a talapzat rőzseborítása, a hidlásdeszkák teljesen ép, horzsolás nélküli felülete, a faragásból származó forgácsok igen csekély volta stb. mind-mind ellene mondanak egy hajóépítő-telep elgondolásának.

Még kevésbbé szabad valamely folyami kikötőre gondolnunk, amilyenekről különben tudomásunk van. Általában a folyami hajórajok erdős kanyarulatokban vagy szigetek mögött húzódtak meg. Ahol ilyenek nem voltak, ott mesterséges torlaszokat, folyamparti palánkot építettek, melyek a hadihajók-

nak segítségül szolgáltak.[91] *Szentkláray* Jenő megerősített *kikötőkről* beszél *Esztergomnál, Pozsony, Komárom, Buda* és *Belgrád* városoknál, azonban *Takáts* állításait éles bírálat alá veszi.[92] Ha ilyen mesterséges kikötők valóban voltak is, mély vizet igényeltek, melyet kedvező partalakulatok enyhében, a megkívánt nagyságban levert fenyőcölöpök sorával keríthettek be. Talán *Evlia Cselebi* látott valamelyes kikötőt Esztergomban, mert nem egészen világosan ezeket írja : „a külváros falán kívül, a Duna partján, a fal tövében... egy sorompó és egyszerű palánkafal is van, melynek összes karói a Dunába levert tölgy- és cserfakarók, melyeknek mindegyike 10 rőf magas és oly vastagok, mint az ember dereka... E sorompó a vár falát védelmezi... ha az ellenség a Dunán hajókon jön, a hitharcosok ezen sorompók mögé menve harcolnak.“[92a]

6. A palánkerődítmény-elmélet.

a) *Általános jellemzés. Szakirodalom.* Eddigi okfejtéseink menetéből kiviláglik, hogy előtanulmányul szánt jelenlegi dolgozatunknak kizárólagosan körülnéző, vizsgálódó feladata van. Igyekeztünk reámutatni arra, hogy a panyolai építmény nem partvédelmi mű, nem úttest, nem malomgát, nem hajóépítő-telep, hanem a legnagyobb valószínűség szerint olyan erősségnek a maradványa, melyet általában favárnak, palánkvárnak, *palánkerődítménynek*, vagy egyszerűen csak palánkának, palánknak szoktunk nevezni. Ásatásunk tárgyát tekintve töretlen úton járunk, ami megokolja szélesebb körültekintésünk.

Ha ez a reámutatásunk tényleg sikerülni fog és ami a legfontosabb, a további ásatások is támogatni fognak feltevésünkben, akkor tesszük csak feladatunkká azt, hogy a panyolai építmény keletkezésének idejét meghatározzuk, építőit kikutassuk és amennyiben volt, történelmi szerepe után okmányok alapján is tudakozódjunk. Mert lehetetlen, hogy egy ilyen nagyobbszabású építménynek akár még a föld alatt tárgyi-, akár nyilvános és magánlevéltárakban írott korhatározó emlékei ne legyenek !?

A palánkerődítmény lényegéről a rendelkezésünkre álló szakirodalom alapján ma már világos képet tudunk alkotni.[93] Az adatok és különféle bizonytalan elnevezések összevetéséből célszerűnek látjuk leszögezni, hogy tulajdonképpen van *egyszeres palánk* és van *kétszeres* vagy *kettős töltött palánk*. Az egyszeres palánk a cölöpkerítés, cölöpsor egészben vagy részben sövényfonással, esetleg anélkül. A két párhuzamos palánk közé döngölt agyagfal pedig a kétszeres vagy kettős töltött palánk, az az a kőfalat helyettesítő várfal. Alkalmazásukat a terepviszonyok szabták meg.

A palánkfalaknak nagy veszedelme volt a tűz, azért kívülről vastagon besározták. Gyorsan épült, hirtelen közeledő veszedelem ellen megbecsülhetetlen volt, de fenntartása többe került a kőfalénál. A reáhulló ágyúgolyó nem sokat ártott neki, de ha meg is rongálta, éjjel könnyen kijavították. Örökösen gondozni, elkorhadt alkatrészeit cserélni, tavaszra elmállott tapasztását pótolni kellett. Ha elhanyagolták, sőt télen még tüzelgették is, tavaszra helyenként ki-beomlott, úgyhogy lóval lehetett rámenni, vagy a farkasok is átkullogtak rajta.[94] Bár az agyagtölteléket vizesen döngölték, taposták, gerendakötésekkel is erősítették, mégis célszerű volt esővíz ellen mind a falakat, mind a bástyákat zsindellyel, náddal, vagy ha más nem volt, szalmával fedni. Minél szélesebb volt a döngölt fal, annál erősebbek voltak faalkatrészei, melyeket a bárdos tölgyerdők szolgáltatták. Szemben vagy egymás mellett álló cölöpök, karók kötésére, összefogására fiatal tölgyfákból font köteléket használtak, mely a vassal vetekedett. A palánkvár legnagyobb erőssége azonban a környező mocsár volt, mely többet ért, mint a vizes árok vagy akár a folyó, miután a mocsár, ha száraz nyárban sem szikkadt ki, embernek, állatnak, hajónak, tutajnak járhatatlan volt.[95] Különben a palánkvárat nem sokra becsülték. Egy kuruc vitéz „szarkafészeknek" csufolta,[96] míg ha áthatolhatatlan ingovány övezte, még ostrom alatt is lakodalmat tartottak benne.[97] Előfordult, hogy magaslaton épült kővárakat a lovasság elhelyezése végett, második védelmi vonalként kettős töltött palánkkal, legkívül pedig az egyszeres palánk egyik nemével, a sövényfonás nélküli, csupán rablók feltartására szolgáló „*latorkert*"-tel vették körül.

Takáts Sándor szerint a külföldön sohasem járt magyar *fundáló* mesterek a XVI. és XVII. században fából és földből épült emez erősségeket „magyar módra" épült várnak nevezték szerte a világon, tehát magyar találmány.[98] Ezzel szemben *Pataki Vidor* arra az eredményre jutott, hogy a palánkmunka nem magyar találmány és nem is magyar specialitás. Idegenek, főleg olaszok hozták be ezt az „új módszert": a kőépítkezés mellett a gyors és olcsó palánk-építkezést, mely hazánkban sok eredeti vonást nyert. Eszerint a magyar várvédők praktikus újításait mondhatjuk csak magyarnak, miket azonban még fel kell kutatni. Pataki Vidor az egész palánkerődítményből magyar specialitásnak csak a latorkertet tartja, melynek külföldi váraknál nyoma sincs.[99]

A két tudományos eredmény szembeállítására azért volt szükségem, mert az általam feltárt panyolai építmény tárgyalása folyamán módomban lesz rámutatni arra, hogy sem az egyik, sem a másik tudós szerzőnek nincs teljesen igaza. — A palánkerődítmény valóban nem magyar találmány, de

ugyanúgy nem német vagy olasz, tehát nem importált várépítési rendszer, hanem lényegében az emberi művelődés egyöntetű fejlődésének örök törvénye alapján az egész világon elterjedt védelmi mű.

A fából és földből készült erődítmények nyomait megtaláljuk mind az őskorban, mind a ma élő természeti népeknél; magyarföldön és némethonban egyaránt. Az viszont ismét más kérdés, hogy a közös alapformához az egyes nemzetek mennyiben járultak hozzá? Mi benne a magyar specialitás?

*

b) *Őskori nyomokon.* Földből és fából készült erődítményeket, tervszerűen átgondolt emberi védműveket már az őskor *neolithikus* szakaszából ismerünk, melyek különféle kultúrkörökhöz tartoznak.

A külföldi szakirodalomból példaképpen kiragadjuk a a németországi *michelsbergi* kultúrkörhöz tartozó *mayeni*, *goldbergi*, *urmitzi* stb. sáncárkokkal körülvett erődítményeket, mint a legjellegzetesebb és legerősebb őskori ilynemű emberi alkotásokat, melyeknek sáncaiban megtalálták az egyszeres palánkok cölöpsorának nyomait.[99a] Akár telepek, akár csak refugiumok voltak ezek a kezdetleges erődítmények, bizonyos, hogy Európában a palánképítkezés alapformáit, az egyszeres palánk ősét ilyen lelőhelyeken kell keresnünk.

Ez az egyszeres palánk azonban már az őskorban eljutott arra a fejlődési fokozatra, melyen túl lényegében a XVIII. században sem ment.

Schuchhardt Berlin mellett, a Lehnitz-tó egyik félszigetén egy bronzkori erődítményt tárt fel, az ú. n. *potsdami római sáncot*, melynek fala a szó szoros értelmében vett kettős töltött-palánk volt. Az erősség átmérője 125, ill. 175 m. Három m. magas, 3 és ½ m. széles fala kívül-belül palánk, melynek köze földdel volt kitöltve. Ezt a földfalat belehelyezett fatörzsekkel erősítették meg. Három kapuja volt.[100] Eredetileg kettős töltött palánkja volt a Mecklenburgban, *Malchin* mellett feltárt „*Wargentiner Berg*" néven ismeretes, a bronzkorszak végéről származó erődítménynek.[101] Fagerendákkal erősített földfalak és palánkok nyomait találták Keletporoszországban (*Wőhlitz*, *Tolkemita* Ebert ásatásai 1925—1926-ban), továbbá *Rittershausen* mellett (Hessen—Nassau),[102] a *buchaui* hallstattkori víziárosban.[103] A patsdamihoz hasonló palánkerődítményeket figyeltek meg bizonyos szláverősségeknél.[104]

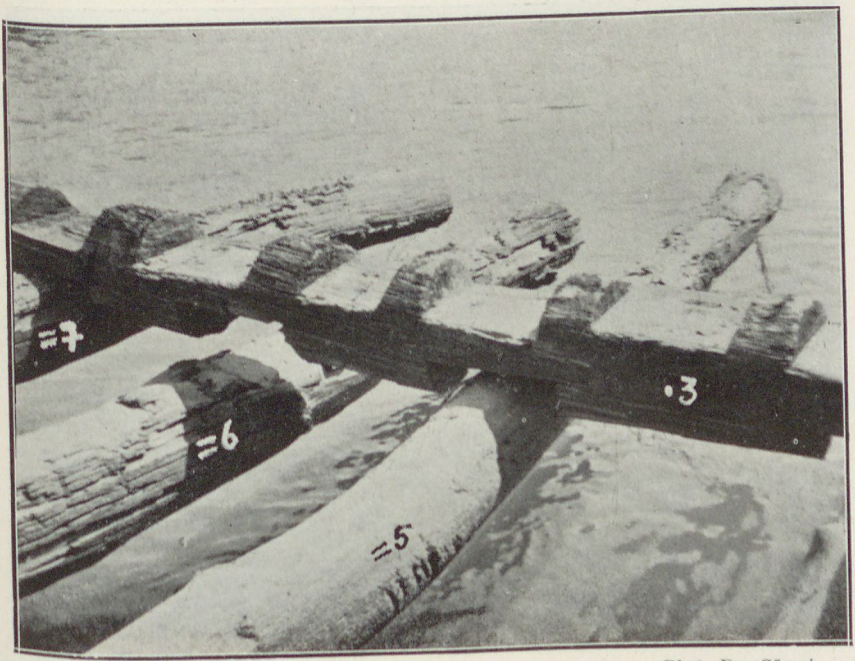
Egyenesen a középkori várak éspedig az alsórajnai vízivárak előfutárának tekintik a híres „*Hunnenschans*"-t Hollandiából az *uddeli* tengerpartról, melyet *Holwerda* tárt fel. Az egészből bennünket annyi érdekel, hogy főfala t. k. kettős

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

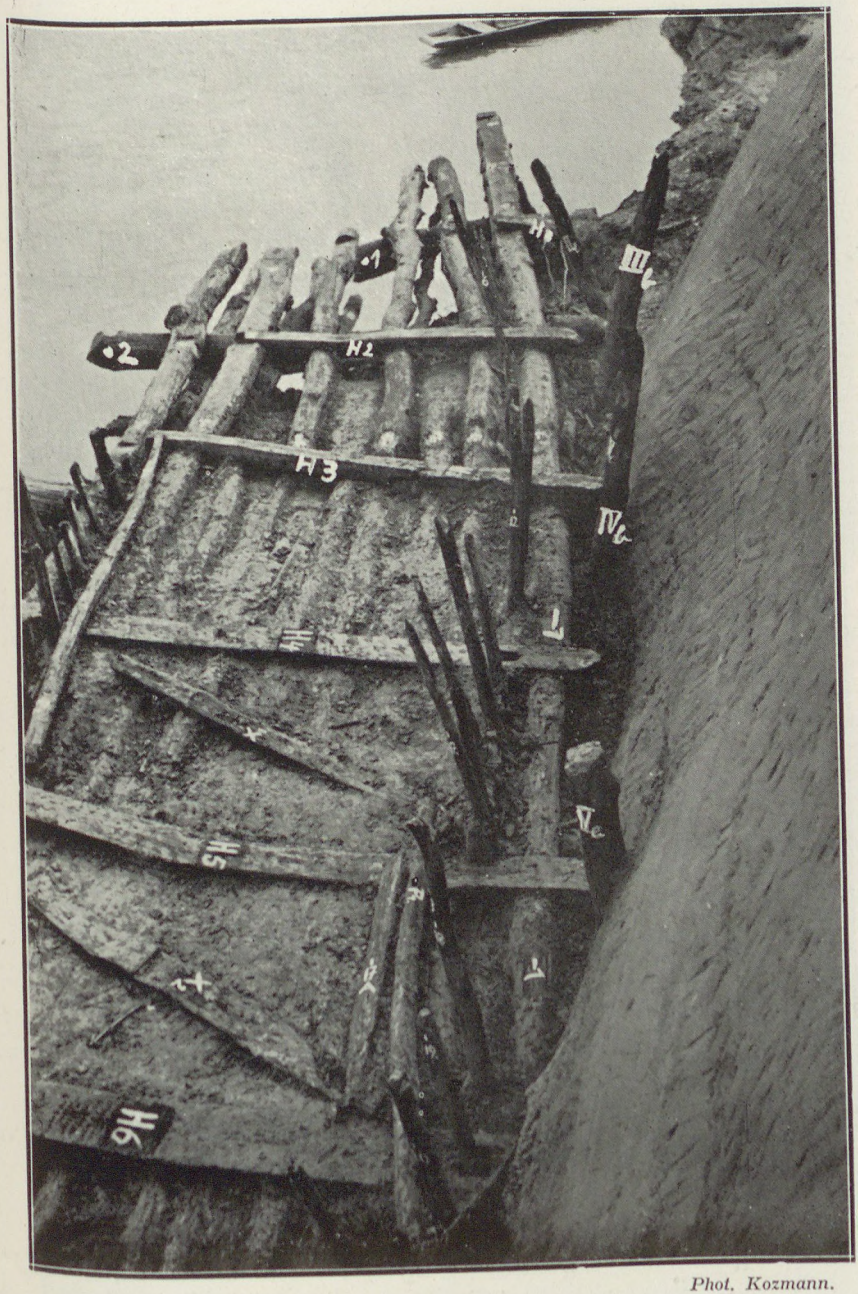
Phot. Simonyi Zsigm.

1. A panyolai tölgyfaépítmény 1933 tavaszán, a negyedik ásatás előtt. A harmadik ásatáskor kettévágott és jórészben felszedett építményt az áradások alámosták s részben betemették. Az in situ maradt alkatrészeken a parttőnél az odahelyezett **: 1** nagy kereszttörzs fekszik.

Phot. Dr. Sőregi.

2. Részlet a panyolai tölgyfaépítményből a negyedik ásatás előtt. A **· 3** felsősori kereszttörzs és három alsósori hosszanti törzs.

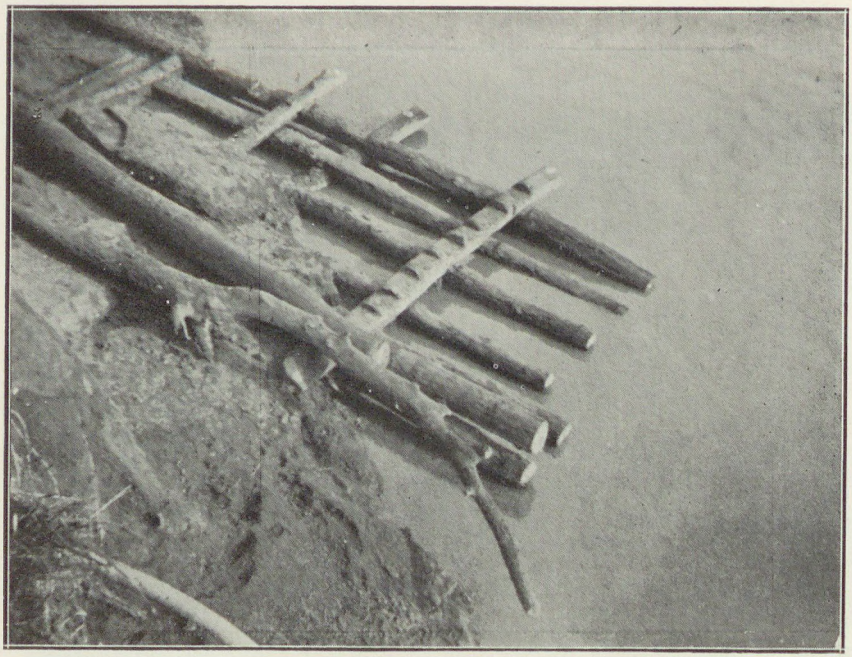
Phot. Kozmann.

A panyolai tölgyfaépítmény a harmadik ásatás után, felülről nézve. A gallyborítás eltávolításával tisztán látszanak a faragott hidlásdeszkák, a hosszanti törzsek közti póttörzsek és a baloldali rekesz közel 2 m. magas karói.

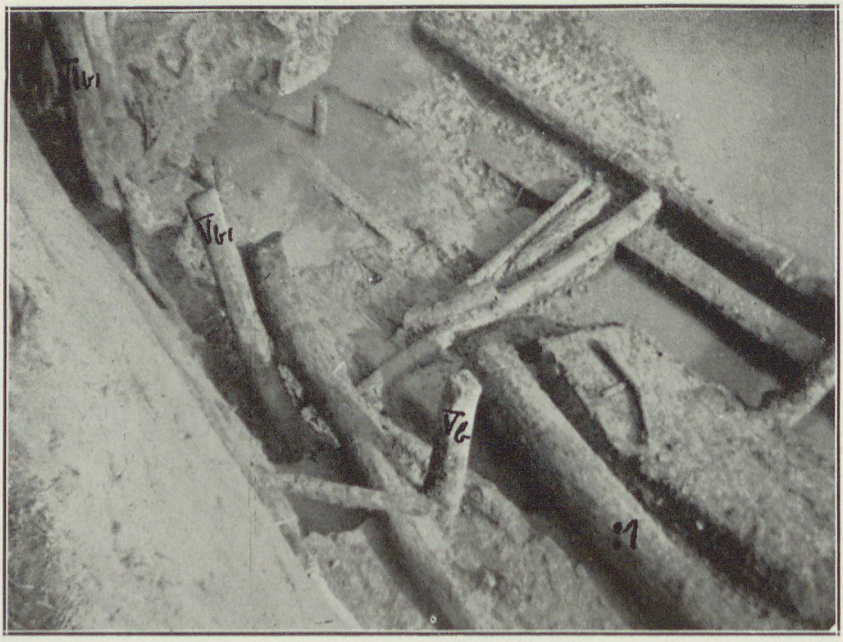
Phot. Kozmann.

A panyolai tölgyfaépítmény felső vége, a harmadik ásatás után. Felvétel a partról. Az egyszeres északi palánk szorosan lezárja az alkotmány végét. Tőle balra a hullámtörő rőzsék leszorító cövekjei. Jól látszanak a **H6** két végén áthatoló rekeszkarók.

Phot. Dr. Sőregi.

1. A panyolai tölgyfaépítmény a negyedik ásatás után. A parttőben látszik a nagy ágbogas törzs fele. Mellette a **: 1** kereszttörzs és amellett a felsősorból in situ hagyott **— 1** hosszanti törzs.

Phot. Dr. Sőregi.

2. A panyolai tölgyfaépítmény felső vége a negyedik ásatás után. Az ágbogas törzs alsó fele elnyomva az Vb_1 cölöpöt, ráfekszik az építményre. Alóla nyulik ki az **· 5** rövidebb kereszttörzs.

töltött-palánk volt azzal a helyi jellegzetességgel, hogy homokkal töltötték meg. Magassága 3, szélessége 5—7 m. volt. A Kr. u. VII—X. századokban települt hely. Neve későbbi korból származik.[105]

A magyarhoni régészeti ásatások egyik legérdekesebb és talán dolgozatunkra nézve egyik legtanulságosabb eredménye az a téglakeménységre kiégett agyagsánc, melyet a kelták által alapított *Scrabantia*, a mai Sopron helyén Bella Lajos tárt fel és írt le az Arch. Ért.-ben. Ennek a 6—8 m. magas, függőleges lyuksorokkal keresztben tagolt égett földsáncnak az építését Bella igyekszik megmagyarázni. Szerinte — igen helyesen — a fal minden lyuka egy-egy fatörzs helye. Ugyanis a sáncépítők nyirkos agyaggal dolgoztak. Lefektették a 24 cm. átmérőjű fatörzseket úgy, hogy belülről kifelé némileg emelkedtek. Ezeket agyaggal betakarták és feléjük újabb törzseket raktak. Így ment a munka a kívánt magasságig. Bella szerint most vagy kihúzták a fatörzseket és nagy tüzet rakva a lyukas sáncot kiégették, vagy pedig benne hagyták a fatörzseket és úgy égették ki a falat. Az így megmaradt üregeket aztán nyers agyaggal kitöltötték.[106] Szerintem helyesebb magyarázat ez: a várfalépítők a fatörzseket mint az agyagfal alkatrészeit alkalmazták, ellenben később ezek az alkatrészek tűz által pusztultak el akár az ellen részéről, akár más oknál fogva, amikor is a törzsek helyére idővel behatolt a föld. Ha az ásató ezzel a felfogással figyelte volna az építményt, bizonyára akadt volna olyan nyomokra is, melyek a konstrukciót még bővítették volna.

Bizonyos, hogy ez az építmény a fából és földből épült erődítményeknek egy igen érdekes válfaja, mely hosszabb tapasztalaton alapulhatott. Ugyanis az agyagfal hosszába fektetett törzseket az ellenség könnyen kibonthatná, míg a végeikkel kifelé néző és kissé emelkedő hatalmas szálfákat kimozgatni, kihúzni nem igen lehetett s valóban csak a tűz emészthette el.

A *szabolcsi földvár* sáncában *Jósa András* tőből kivágott gallyas fákat észlelt éspedig „három irányban, t. i. fennállóan, hosszában, koszorúként és keresztben a sánc hosszával, nyilván azon célból, hogy a laza föld szét ne omoljon, hanem meredek sáncot alkosson". A földtöltelékben itt-ott nagy köveket is talált.[107] A *bihari földvár*, eltekintve a későbbi reáépítkezéstől (?), a szabolcsihoz hasonló szerkezetű védőfallal rendelkezett. Az ásatók „gerendákkal és gallyakkal összekötött" taposott, vert földsáncról beszélnek.[108] A megfigyelések egyik esetben sem kielégítők, mert a kutatók akkor még nem ismerhették azokat az irányelveket, melyek az ilyen erődítmények feltárásánál elsősorban szem előtt tartandók.

Ugyanezt mondhatjuk pl. *Neudeck* Gyula leírására a

muntjanai földsáncról,[109] ahol bizonyos, hogy egy tűzben elégett hatalmas kettős töltött palánk maradványáról van szó, míg Neudeck leírása ezt mondja: „a földsánc félhold idomú, előtte mély árok... mely 5 m. mély, a sánc 7 m. magas, felül 2 m. széles. Felületét agyag borította, melyet tűzzel megkeményítettek. A sáncon eszközölt átmetszés 15—20 cm. mélységig égetett agyagtömböket vagy pörkölt agyagréteget tűntet fel és ezekben karóktól maradt mélyedéseket látni, melyek védelem céljából épült cölöpfal vagy cölöpökre épült faházak nyomai lehetnek. A töltés oldalának pörkölése arra szolgált, hogy az időjárásnak inkább ellenálljon és hogy az ellenség kapaszkodását rajta megnehezítsék". Természetesen ez mind téves elgondolás, mert a kutató az építmény jellegét nem ismerte fel.

Példaképpen felhozunk egy másik esetet. *Mihalik* József így ismerteti az *abosi földvárat*: „a külső körsánc paliszádokkal volt megerősítve, a belső tér kerülete pedig sövénnyel védelmezve".[110] Ez sem lehet egyéb, mint a külső „paliszád" és a belső „sövény" közé döngölt föld- vagy agyagfal.

Az ős- és népvándorlási korból felsorolt analogiák bizonyító erejét kíséreljük megnövelni más úton is.

*

c) *A természeti népek bizonyságtétele.* A természeti népek telepeiket, falvaikat általában rőzséből és fatörzsekből készült torlaszokkal, cölöpkerítéssel, árkokkal és sáncokkal védik. Keletafrikában a hódító *bontu*-törzs és mások is erődítményeket is készítenek, melyeket töviskerítéssel, cölöpsorokkal és néha árkokkal és agyagsáncokkal vesznek körül. Egyes törzseknél belül egészen sajátszerűen kiképzett telepek, erődítmények vannak. Ezek a törzs egyéni hozzáadásai az általános alapformához, melyek reánk most nem tartoznak, de amelyeket kívülről rendszerint cölöpkerítések, árkok és falak öveznek.

Délamerikai természeti népek a cölöpkerítések, bambusztorlaszok alkalmazásával építik erődeiket. A *chibcha-települések* cölöpkerítéseiket bambuszfonadékkal látják el. A főnök palotáját háromszoros kerítés veszi körül. A cölöpök beverése vallásos cselekedet.[111]

Végtelenül érdekesek az *újzélandi* földből és fából épült *maori-erősségek*. Ezeknél az egyszeres palánk cölöpjeit vagy vastag fatörzseit mélyen a földbe verték vagy ásták, egymástól két-három rőf távolságra. Erre kisebb törzsekből vagy hasított fákból készült keresztrácsozatot kötöztek. Az ilyen palánk földsánc nélkül is elég erős volt a védelemre és számos változatban fordul elő.[112]

Íme itt is megtaláljuk az agyagsánc és az egyszeres palánk különféle változatait.

*

d) *Széttekintés az ázsiai őshaza környékén.* Ha a bennünket közelebbről érdeklő Ázsiába irányítjuk tekintetünket, a palánkműveket, favárakat, általában földből és fából készült erősségeket, mindenütt megtaláljuk részint romokban, részint ősnépek hagyományaiban.

Vámbéry Ármin középázsiai utazásai alkalmával a perzsa *Tebriz* városában magas agyagkerítéseket,[113] *Khivában* földfallal kerített *kirgiz-telepet* talált.[114] Ugyanő írja, hogy a krími tatárok lakásának udvarát kőfal vagy kívülről sárral tapasztott sövény veszi körül.[115] A *jakutoknál* az oroszok a XVII. század első felében sánckarókkal megerősített védelmi műveket építettek (osztrog).[116]

Ha a világhírű Ázsia-kutató, *Stein Aurél* műveit olvassuk,[117] főleg a középázsiai *Takla-Makán* sivatag déli részén, a *nijai* romhelyeken feltárt lakóházak és Kína legnyugatibb határán talált *limes* világosan mutatják egyrészt a favázas, vesszőfonásos falaknak, másrészt a földből és nádból készült ősi határfalazatnak maradványait.

Stein Aurél a kínai *limes*-t így írja le: „Ősi ösvényeken Ázsiában" c. (Bp. 1934. Magy. Tud. Akad. kiad.) művének 120. lapján: „Egy kis szemlélődés után kétségtelenné vált, hogy csakugyan fal maradványaira bukkantam. A futóhomok sekély rétegét eltakarítva egyszeriben kibontakozott előttem a döngölt agyagból és szabályos közökben vízszintesen közéje rakott nádkötegekből épült fal. A falon átitatódott só megszilárdította az egész építményt. A fal közé rétegezett nádkötegeket kívülről merőlegesen rakott nádkötegekkel támogatták meg, rőzsenyalábok módjára csomózva s ilyképpen mintegy külső burkolatot adva az egész falnak.

A nádkötegek vagy rőzsenyalábok mind arasznyi vastagok voltak, hosszúságuk egyformán körülbelül harmadfél méter... Egy feltűnően jó állapotban maradt falrész vastagsága harmadfél méter, oldalai teljességgel sértetlenek és két méternél nagyobb magasságig is állott még a fal... A rőzse és a döngölt agyag váltakozó rétegei a talaj só- és víztartalmától csaknem kőszilárdságúakká váltak...

A szilárd, csaknem függőleges homlokzatú fal láttára önkéntelenül elfogott a csodálat a régi kínai mérnökök iránt. A messze terjedő sivatagban, ahol ... jórészt még a víz is hiányzik, rettentően nehéz feladat lehetett ennek a tömör falnak a megépítése..." (122. oldal.) Ez a határfal 650 klm. hosszú. A Kr. sz. e. I. sz. körül épült.

Ugyancsak Stein Aurél 1914-ben a *Lop-nor* sivatagban talált egy ősi erődöt, melynek fala az ősi kínai limes módjára épült: „egy réteg rőzsekéve, egy réteg tömített sár váltakozva". Ez az erőd a Kr. u. IV. században néptelenedett el.[118]

Egy másik, kínai csapatok részére épített *castrum*-ról ezt írja: „Vályog- és nádköteg-rétegekből rakott falai feltűnően jó állapotban élték túl a két évezred viszontagságait. Építésmód tekintetében tökéletesen megegyezett a régi kínai határfallal, ...Az erődítmény Kr. e. 104 körül keletkezhetett... Ugyanazoknak a kínai mérnököknek mesterműve, akik az ősi *limes*-t építették. Öröm volt látni, hogy a kitűnően rakott nádkévés falak mily hatalmasan ellenállottak a szél-erozió rettenetes romboló erejének."[119]

Még közelebbről kell, hogy érintsenek bennünket az *Uraltól* K-re, a *Felső Ob*, *Irtisz* és mellékfolyóinak vidékén élő finn-ugor népek favárai.

Hajdanán az *osztják* és *vogul* fejedelmek, éppen úgy mint a tatárok, favárakból és töltésekkel kerített helyeikből uralkodtak vidékeik felett. Az orosz hódítás idejéig ezek a váracskák szép számmal voltak és rendszerint kisebb folyók torkolatánál, az ott kiemelkedő földfokokon húzódtak meg. Nagyságuk 70—180 □-öl volt, kellő védelmi és elővigyázatossági felszerelésekkel ellátva.[120]

A vogul és osztják földváraknál, ha a terep úgy kívánta, a földművek tetejébe még erős fakerítést is készítettek éspedig sűrű karó- vagy cölöpkerítést, azaz egyszeres palánkot, melynek cölöpjeit egyenként verték a földbe. A jobban megerősített váraknál több sor cölöpkerítés volt és a kaput reteszrúddal zárták el.[121] A meredek sánc oldalán lépcsős ösvény vezetett fel vagy fahágcsó. A sáncon kilátót, őrtornyot említenek, a folyón, honnan az ellent várták, dróthuzalos csengős vészjelzőt és hegyes karókat a vízben, mely a hajók fenekét átdöfte stb.[122] Ha az ellenség közeledett, a palánkot kijavították. A védők nyilaztak s gerendákat dobáltak az ostromlókra. A győzők a faalkatrészeket vagy elégették, vagy a folyóba dobálták, a várat megsemmisítették.[123] A vogul és osztják hősi énekek, melyeket elsősorban kiváló magyar, aztán finn és orosz tudósok mentettek meg a végpusztulástól, sokszor emlegetik s részben le is írják egykori híres, erős faváraikat.[124]

A felsorolt adatokhoz szinte felesleges kommentárt fűzni. Bizonyos, hogy amikor honfoglaló őseink a Tisza—Duna tájain megjelentek, mocsarakban és folyó torkolatok szögeiben már készen találtak itt olyan fából és földből épült, refugiumszerű favárakat, amilyeneket ők az őshazából, vándorlásaik útján már ismerhettek, merthiszen ismerte a világ minden népe és amilyenekre nekik, legalább is a nemzetségek fejeinek mind ott, mind itt szükségük volt. Az is bizonyos, hogy a harci sikerek és a jólét nem késztették őseinket az erődítmények jókarban tartására, de nagy veszedelmek közeledtére ösztönszerűleg feltámadt bennük a hagyományokból vagy emlékek után

ismert védelemnek ősi, gyors és olcsó módja, amire őket nem kellett a behívott német vagy olasz mérnököknek tanítani!

Abban, hogy Magyarországon a XVI. és XVII. században azok az idegen várépítő-mérnökök megjelentek, nem látok egyebet, mint az adminisztratíve is szervezettebb és fejlettebb nyugati hatalmaknak e téren is térhódító igyekezetét. Ez az akkori adminisztrációs viszonyoknak is a legtermészetesebb következménye. Így pl. ha a bécsi udvar a tőle távol eső Szatmárban várat akart gyorsan és olcsón építeni, nem tölthette az időt azzal, hogy azon a vidéken előbb megkeresse a magyar várépítőmestert, hanem küldte egyenesen a bizalmas környezetében élősködő olasz vagy német mérnököt a munka azonnali megkezdésére.

Innen van az, hogy sokszor csak az ú. n. tervező-mérnökök idegenek, de a munkások, akik a bárdos erdőt irtották, hordták, faragták az alkatrészeket; bunkóztak, sövényt fontak és a szörnyű nehéz földmunkát végezték, azok mind magyarok. Amazokra — szerintem — nem éppen volt szükség, legfeljebb az óolasz vagy újolasz várépítő stílus érvényesítéséhez, emezek nélkül ellenben semmire se mentek volna. Így én, Pataki Vidorral ellentétben, ezen a téren igen csekély érdemet gondolok juttatni a Habsburg-dinasztiának!

*

e) *Analógiák a magyar középkorból.* Szakíróink rendszerint csak a XVI. és XVII. századi palánkerődítményekkel foglalkoznak, amikor ez az ősi várépítési módszer a hadiviszonyok következtében nálunk tulajdonképpen csak újra fellendült. Az a feladat, hogy középkori okmánytárainkat és a bel- és külföldi levéltárak még kiadatlan és feldolgozatlan anyagát valaki ebből a szempontból is átvizsgálja, még megoldásra vár.

Itt csak néhány példával rámutatunk arra, hogy már a honfoglalók idejében épültek folyók partján, torkolatoknál várak. Ilyen pl. *Csongrád*, melyet a szlávok építettek a honfoglaló *Ond* vezér idejében, amely körülményt a név is mutatja.[125] *Szent-István* uralkodása alatt mocsárban épült vár volt *Mosony*, *Karakó*, *Fehérvár*, továbbá *Csanád* a Maros mellett, *Békés* a két Körös összefolyásánál, *Szolnok* a Zagyva torkollatánál stb.[126] Akár a vogul vagy osztják favárak a felső *Ob* vidékén!

Ilyen helyeken másról, mint földből és fából épített erősségről beszélni nem igen lehet. Valóban a tatárjárásig földsáncokkal és palánkokkal erősített táborhelyek voltak csupán és csak a tatárjárás szomorú tapasztalatain okulva, a XIII. század végén kezdik az erősebb várerődítéseket és hegyi várakat felkeresni.[127]

A téglát mint várépítő anyagot csak a tatárjárás után használják.[128] De nehezen megközelíthető sík helyeken, pl. az Ipoly egyik szigetén a XIII. sz. végén is favárat építettek, ugyanúgy nagy valószínűség szerint a Szamos mentén és az Ecsedi-lápon is.[129] A Szabács viadaljáról szóló híres énekünk (1476) 91. sora is említi a „*sok kötést*", amely kifejezés minden bizonnyal a töltött palánk cölöp-gúzsaira vagy a sövényfonásra vonatkozik.[130] Nincs kizárva, hogy az ugyanazon korból említett aradmegyei *Töviskvár* Márki Sándor értelmezése szerint csakugyan olyan földvár volt, „hol tüskeborona és vesszőkerítés közé gyömöszölték be a sánc földét."[131]

*

f) *Palánkerősségek a XVI. és XVII. századi forrásművekben.* Ha mind felakarnánk sorolni azokat az adatokat, melyek a XVI. és XVII. századi hazai és külföldi históriai művekben a palánképítkezésre vonatkoznak, köteteket lehetne velők megtölteni. Ezen a téren kutatásainkat még nem fejeztük be. Az eddig rendelkezésünkre álló anyagból annyit közlünk, amennyit egy előtanulmány keretébe beilleszthetőnek vélünk. Ha a további kutatások és ásatások feltételezett állásfoglalásunkban meghagynak, tárgyalásaink ez utóbbi csoportja fogja alkotni idevonatkozó kutatásaink zömét. Mert a magunk részéről, mint azt már első beszámolónkban is nyilvánítottuk,[132] ez elmélet felé hajlunk. Szerintem a feltárt panyolai építmény ezt a felfogást súgallja minden részletében és különösen meggyőző, világos bizonyítékokat szolgáltatnak a XVI. és XVII. századi írott és ábrázolt forrásművek.

Bocskay fejedelem kortársa, *Szamosközy István*, *Rerum Ungaricarum* c. művéből vesszük az első idézetet, mely leírja a palánkerődítmények készítésének módját. Ungvár várának megerősítéséről lévén szó az 1560-as években, Szamosközy ezeket írja: „Svendi Lázár faanyagot vágatott, gerendának kifaragtatta, miután az árkot kiásatta, a sánc előtt rendben felhordatta. A falnak ez az építési módja a magyar népnél, mikor nagyobb munkával kell erődíteni, közönséges és használatos. Ezen módon megy végbe. Az egyes gerendákat egymástól egyenlő távolságban a földbe verik, ezek egymástól 2 lábnyira állanak; hogy szét ne szakadjanak, sövényfonással összekötözik. Mivel pedig ez a fal egyedül az ellenség támadásának feltartóztatására gyengébb volna, mint kellene, belől 12 lábbal más sor sáncot csinálnak, melyet hasonló módon fiatal tölgyhajtásokkal fonnak be. Ez a sor másfélszer alacsonyabb. Hogy ez a sövényfal magától el ne düljön vagy ágyúkkal szét ne szaggattassék, erős, keresztbe fektetett gerendák a középen egybefogják és lekötik, azáltal a sánc úgy összekötöztetik, hogy az

ágyúgolyóknak sokáig ellenállani képes. A falakat kívül jól összetaposott sárral betapasztják, nehogy a meztelen sövényfonás az ellenség támadásának áldozatul essék."[133]

Ehhez a leíráshoz kiegészítésül szolgáljon Wesselényi László *szendrői* főkapitány levele Csáky Ferenchez 1669-ből: „a romlott palánkok építésére ...építőmestereket küldvén, még télen, az jó úton hordassák az palánk fáját, vesszejét és Isten adván békességesen meg érniök a kikeletet, mindjárt munkához foghassanak".[134] A felhasznált faanyag mennyiségére jellemző Chernel György jelentése az *ónodi* végvár állapotáról, melyben ezeket találjuk: „...az mostan hordott új palánkfákat megolvastam, 572 szál ... ehez képest megítélhetni, az palánkfák nem elégségesek, mivel circiter minden öl palánkra esik legalább 6—6 szál karó..."[135]

Ahelyett, hogy a magyar forrásművekben és egykorú levelezésekben szórványosan található rövid feljegyzéseket tovább is számon vennénk, mindjárt reátérünk a XVII. századi magyarhoni palánkerődítmények valóságos lexikonára, Evlia Cselebi török világutazó már említett művére, melyet Karácson Imre dr. fordításában a Magyar Tud. Akad. két kötetben adott ki. Evlia bejárta az 1660-as évek elején az ország nagy részét. Résztvett a rendes csapatok menetelésében, kalandos rablócsapatok portyázásaiban, ütközetekben, követségben s így alkalma volt a magyar várakat és városokat is alaposan megfigyelni, leírni. E tipikus keleti történetíró mai értékeléséről már beszéltünk. Ennek figyelembevételével itt reánk csak azok a megfigyelések tartoznak, melyek a palánkerődítményekre vonatkoznak. Ezeknek rendszerint lelépte a kerületét, a töltött palánkok szélességét. Nagyotmondó túlzásai végeredményében nem annyira az alaptényeket és formákat, mint inkább a mennyiséget és minőséget illetik. Éppenezért Szekfű Gyula túlságos lebecsülése mérséklendő!

Evlia Cselebi Magyarországon a palánkműveknek jóformán összes formáit egyidőben figyelte meg. Leírja művében a legkezdetlegesebb, őskori mintájú *sáncárkot* (tábor, tatárvár), a *torlaszt (kirinti)*, a *sorompós árkot*, az ős kínai limeshez hasonló *fa-* és *földfalat*, az *egyszeres palánkot*, a *kettős töltött palánkot* vizes árkokkal és árkok nélkül különféle változatokban és végül a téglafallal kombinált rekeszes tömésfalat is *(szánduk)*.

Evlia az egyszerű árokkal és sánccal körülvett, rendszerint egyik oldalával valamely folyóra támaszkodó helyet *tábornak* nevezi, ostrom esetén a harcot *táborharcnak*. Ilyet figyelt meg a Duna-parton *Újvár* földjén, melynek szárazföldi oldalán földbástyákkal védett két kapuja volt.[136] Nagyadorján után felkeresett egy földből összehányt erődítményt, melyről azt írja, hogy „mikor a magyarok Ázsia közepéből Magyarországba

jöttek, ...ilyen földből készült várat építettek. Mivel ...csupán földárkai vannak, azért nevezik Tatárvárnak".[137]

Hogy mennyire a szükség és az alkalom szabja meg az egyes védelmi formákat, bizonyság reá az a sorompós tábor, melyet Evlia csapatteste *Valpó* vára elhagyása után a Dráva-parton az ellenségtől való félelmében készített. „...a hegyekben fákat vagdaltunk le és egy szempillantás alatt sorompókat készítettünk ; a lehetőség szerint árkokat ástunk s azok közé vonultunk."[138]

Ehhez hasonló, de sokkal nagyobbszabású, hatalmas torlaszokkal mindenfelől megerősített, az erdős hegyes-völgyes terepet védelemre kihasználó *székely tábort* ír le Evlia a „*Kutuk*"-szorosból.[139]

Végtelenül érdekes annak a hatalmas, fatörzsekből épült határtorlasznak a leírása, melyet Evlia Zrínyi Miklósnál jártakor a Dráva-folyótól a Száváig látott és *kirintinek* nevez. „Sem várhoz nem hasonlít, sem tábori sánchoz. A kirintiben levő égig érő fákat nem vágták le s így egész erdővé tették. Ezek magukra hagyva már 800 év óta meg vannak, azért most évenkint néhány ezer ember ide összejön s százezernyi fát letördelve, az előző évben letördeltek fölé hegy módjára felhalmozzák és innen nevezték a tartományt Kirintinek."[140] Más helyen azt mondja ugyanezen a vidéken látott sáncárokról, hogy a „sánc felé fát és rőzsét raktak és többszörös védősáncokat építettek."[141]

A sáncárkok és torlaszok után fejlődésben az egyszeres palánkfal következik. *Evlia* írja *Eszék* külvárosáról : „vastag fagerendákból készült egyszeres palánkfallal övezett".[142] Világos megkülönböztetés a kettős tölöttt palánktól.

Jelentéktelen kis menedékhelyek ilyen egyszeres, esetleg sövényfonásos és tapasztásos palánkkal is megelégedtek.

A kettős töltött palánkkal és mocsárral körülvett alföldi erődítmények közül a legrészletesebben írja le Evlia Cselebi *Temesvárat* és *Kanizsát*. Az előbbinél azt is megmagyarázza, hogy miért épült fából. „Ez a vár — írja Evlia — a Temes-folyó mocsarában oly módon áll, mintha teknősbéka feküdnék a vízben ; négy lába a négy nagy bástya, a belső vár a feje, teste pedig a vár egész terjedelméhez hasonlít ; ötszög alakja van. Sem tégla, sem kő nincs benne, hanem az egész vastag tölgyfából készült erődítmény. Fonott sövénykerítése olyan, mintha vékony, fényes falkerítés lenne. Az ügyes építőmester ezt a kerítést vadszőllőből készítette s gipsszel és mésszel bevonva fehérszínű várat épített. A belső tömésvár kettős magas cölöpsor, melynek közét az ügyes mester cementtel, mésszel, gipsszel oly tömötté tette, hogy az ágyúgolyók, ha a falak közé mennek is, az ágyúk repesztéseitől éppen semmit sem kell félni, mint a

kőváraknál. Azt mondhatná ugyan valaki, hogy a vár falát felgyujtják ; ámde a tengernyi víz és mocsár miatt nem lehet megközelíteni, a környező ingovány miatt nem lehet ostromsáncokba menni... Azt is vethetné valaki ellen, hogy a favár idővel nem rothad-e el? Az egyes korhadó cölöpöket 40 éven át egyenként mind kihúzzák s helyükre más fát tesznek, mivel ezek kijavítására hetven falu van rendelve, de különben is a mocsárban minden gerenda lassankint olyan lesz, mint az ébenfa s oly kemény, mint az... acél... A fal szélessége 50 láb, némely helyen 60 láb is van ; ha fölötte a lovasok *dsiridet* (gerelydobás s annak lóhátról való elkapása) játszanak, még akkor sem szűk a hely." „Azt mondhatná valaki : ha e várra ily nagy gond van, miért nem építették kőből és táglából? Ámde ebbe a tartományba messze távolból kell a követ hozni s ez a kő sem állhat ellen az ágyúnak ; ha téglából készítenék is, mivel a sok esőzéstől és az árkokban lévő nagy folyónak süppedékes földjétől ez sáros hely, azért a kőépület néhány évig sem maradhatna meg, hanem a föld alá süllyedne ; az előrelátó és okos építőmester tehát e várat cölöpkerítésből készítette."[143]

A méretek és a töltött palánkfallal kapcsolatos szokások megismerése végett adjuk *Kanizsa* leírását is 1664-ből. „Egy tóban fekszik — írja Evlia — négyszögalakú és kerülete 1800 derék lépés. ... Árka nincs. Falainak szélessége 40—50 láb s erős, tömésfalak. Két oldalról, a falakon belül és kivül az ember derekának megfelelő vastagságú tölgy- és cserfák vannak, melyeknek magassága 15 építészeti rőfre feljön. A mesteremberek ezeket a fákat furfangosan egymáshoz kötötték s azok belsejét tüskés borz bőre gyanánt tömésfölddel kitöltötték úgy, hogy ha néhány százezer ágyúgolyót belelőnek is, a golyók a fagerendákon bemenvén ... földbe süllyednek s ott maradnak. E várfalon itt-ott a város előkelőinek kertecskéi vannak, szintén e várfalon vannak az ostrom idején vértanuságot szenvedett emberek sírjai is. A jelvények, zászlók zöld deszkából vannak..."[144]

Hatvan várában Evlia háromszoros palánka és tömésfal kerítést látott és e falak közt vízzel telt árkot. Azontúl körös-körül mocsárt és ingoványt.[145] Mélyfekvésű váraknál, hol a környező mocsarak átjárhatatlanok voltak, természetesen az árkok hiányzanak.

Különleges kettős töltött palánkja volt *Új Zrínyi-vár* erősségnek, a Mura-folyó partján : „tömésfalának szélessége — Evlia szerint — 50 láb, magassága 50 rőf. A vár fái közül némelyik ott termett fa lévén, leveleivel a vár falából kinőtt gyökeres nagy fa, amely hosszú ideig meg nem romlik. A gyökeres tölgy- és cserfák közé földet tömtek s a vár falát abból készítették. A szárazföld felől hét bástyát készítettek stb."[146]

A különlegességek közé soroljuk a téglafalú *Eszék-várnak* a törökök által való kijavítását. Evlia így írja le: „az alacsony falra vastag tölgyfa-gerendákból készült *szándukokat* (= láda, a vizenyős helyeken és vízi építkezéseknél használt *caissont* jelenti) tettek, minden oszlop helyére tömör szánduk illesztetett be, az erős tégla fölé pedig rácsozatos szándukot helyeztek s mész- és gipszcementtel töltötték ki; ...mellvédjei nincsenek ... a Drávaparti oldalakon csupán egyszerű tömésfalkerítés van".[147]

A felépítés alatt és kész állapotban levő palánkvárak[148] ismertetése után nézzük meg a rombolás, az ostrom lefolyását is, hogy a falak szerkezete annál inkább világosabban álljon előttünk.

Evlia Cselebi és *Pecsevi Ibrahim* többszöri leírásai alapján[149] a palánkerődítmények ostromát könnyű rekonstruálni. (8. kép.)

Az ellenség, hogy a falakat megközelíthesse, az árkok vizét igyekezett lecsapolni. Ezeken vagy a környező mocsarakon keresztül rőzséből, gerendákból, ganéjból, földes zsákokból stb. utat csinált. A palánkot természetesen ágyúval törették lehetőleg oldalról, mert a ráhulló golyók nem sokat ártottak neki. A jól irányzott ágyúütésektől a sározás, a tapasztás lehullott, a fal „tollváza gyanánt" repült a levegőbe. Az így támadt réseket megrohamozták, bár a védők törekedtek mielőbb két sor karót verni a hézagokba és azt rőzsével, földdel — sokszor tűzben is, de rendszerint éjszaka — mihamar betömték. Ha az ellenség a palánkfal tövén védett állást foglalt, a karókat, cölöpöket, sövényfonást tördelte, vágta, zúzta, kidöntötte. Ha kellett, a fák héját lefejtették, naftával, kátránnyal bekenték és meggyujtották, vagy csak egyszerűen a fal tövére szurkot öntöttek és úgy perzselték fel a palánkot. Így ez „egy karószálig" elégett, csupán a kiégett tömésföld maradt. Bizonyos, hogy az ágyú ezt az égett falat már könnyebben törte, míg a nyerset csak erősítette.

Ez a várostrom-rendszer, különösen a tűzzel való operálás kitermelte a maga messze földön híressé vált szakemberét. Ugyanis egy *Gábor* nevű ferencrendi szerzetes olyan gyujtószert talált fel, mellyel a lőtt réseken készített cölöp- és karógátakat olthatatlanul fel tudták perzselni. Így többek közt *Buda* 1686-i ostrománál a döntő roham előtt ezzel a szerrel semmisítették meg a törökök által hősies elszántsággal épített cölöp- és karógátakat. A szerzetest találmányáért *Tüzes Gábornak* nevezték és később a budavári tűzérség főnöke lett.[150]

*

g) *Régi várábrázolások tanuságtétele.* A forrásművek leírásával egyenlő értékűek, sokszor még szemléltetőbbek is azok

az egykorú metszetek, melyek a XVI. és XVII. század erődítményeiről, ostromairól ezer és ezer számmal maradtak fenn. A XVI. és XVII. századi históriai művek egész tömege telítve van ezekkel a metszetekkel, melyek hű kiegészítői és sokszor

Fig. 8. kép.

Részlet Hatvan várának 1596. évi bevételét ábrázoló XVII. századi metszetből. Balra a szétrombolt kettős töltött palánkon és az előtte feltöltött vízárkon keresztül támadnak az ostromlók. Jól kivehetők a palánk kihuzgált cölöpjei-karói. Az előtérben védett ágyúállás földsánccal és vesszőfonásos földbástyákkal. (Ortelius redivivus et continuatus, oder der Ungarischen Kriegs-Empeorungen etc. Nürnberg 1665 c. mű I. köt. 198. l. után közölt metszetről fénykép másolat.)

megmagyarázói a leírásoknak. Sok köztük teljesen értéktelen, mert sablon szerint, elképzelés alapján készült, soknak históriai becse tagadhatatlan.

Ez előtanulmány keretében csupán megemlítjük, hogy ezeken a metszeteken feltaláljuk a palánk-építkezéseknek mindazokat a formáit, melyeket forrásművek alapján már felemlegettünk. Szemünk elé tűnnek rajtok a legegyszerűbb latorkertektől kezdve felfelé az összes fából és földből készült védművek, a hatalmas cölöpök közé fogott kettős töltött palánkig és a vesszőfonásos töltött bástyákig. Van olyan is, melyen az olasz stílusú kőbástyák mellett ott van még emlékeztetőül egy vesszőbástya is.[151]

Azokon a szakmunkákon felül, melyet jelen dolgozatunk 93. jegyzetében felsorolunk, a magyarhoni várábrázolásokat XVII. századi német és olasz szerzők műveiben egész tömegével találjuk. Ezeknek, valamint hazai és külföldi tudományos intézetek tulajdonában lévő metszet-gyüjteményeknek számos darabjával modern magyar történelmi művekben állandóan találkozunk.[152] Tárgyalásukat fődolgozatunk keretébe tettük át.

*

h) *Következtetések. A régész és historikus együttes munkája.* Kitűzött feladatunkhoz híven részben végérvényesen, részben előrebocsátott vázlatként felsoroltuk mindazokat az eshetőségeket, melyek a panyolai építmény rendeltetésének megoldását illetőleg a legkisebb vonatkozásban is szóbakerülhetnek. Amazokra többé nem fogunk visszatérni, emezek viszont éppen azért vázlatosak, mert még bőven fogunk velök foglalkozni. Kialakult, határozott állásfoglalásról most még nem lehet szó, ezt beismerem, de azt is remélem, hogy most már nem éppen járatlan ösvényre léphetnek azok, akik a panyolai építmény problemájához akarnak hozzászólani. Magam mutattam meg a különböző útirányokat, hogy ez az ügy mielőtt biztos célhoz juthasson.

Ambiciómat mindenkor nagyban növelte az a támogatás és megtisztelő érdeklődés, melyben ez üggyel kapcsolatosan részesültem, de ezenfelül engem határtalanul lelkesít a feladat: megoldani egy olyan problémát, mely a magyar föld kérgéből szinte misztikusan került napfényre, magán viselve egy letűnt világ hangulatát!

Ha visszatekintünk dolgozatunk fejezeteire és feltesszük újra a kérdést, hogy melyik az az elgondolás, mely a panyolai tölgyfaépítményre a legtöbb fényt veti: részemről hajlandó vagyok ismét csak a palánkerődítmény-elmélete mellett kitartani.

Ha a későbbiek folyamán ez valóban be is fog bizonyulni, úgy e kutatás jelentőségét abban látom, hogy azt, amit eddig okmányok, leírások és sablonos ábrázolások alapján ismertünk,

a magyarhoni palánkerődítményt: íme egy régészeti ásatás által, mint tárgyi emléket, apró részleteiben is megismerhetjük.

Továbbá tárgyalásaink folyamán érintettük azt a kérdést is, hogy a palánkerődítményben mi az eredeti magyar és mi nem az? Az egyik szakíró szerint az egész magyar találmány, a másik szerint csak a *latorkert* magyar, maga a kettős töltött-palánk nyugatról került hozzánk. Részünkről új megvilágításba

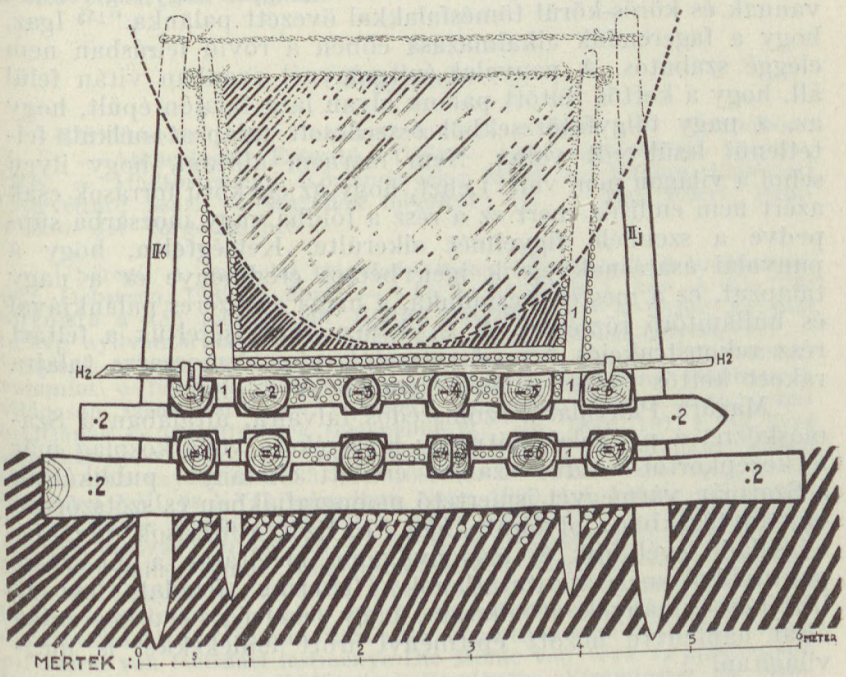

Fig. 9. kép.

A panyolai tölgyfaépítmény keresztmetszete. Szerző által készített szerkezeti rekonstrukció, mely világosan mutatja a felépítés technikáját. A törtvonalon felüli rész, a tulajdonképpeni döngölt agyagfal, a kétoldali rekeszkarók és cölöpök felsőrészei a vesszőfonadékkal és guzsokkal elpusztultak. Ellenben épen megmaradt a rekeszkarók és cölöpök nagyobbik alsó részeivel együtt a nagy talapzat, mely az agyagfalat a bizonyára laza talajon tartotta.

helyeztük a kérdést, mely szerint egyik felfogás sem lehet helytálló, amennyiben a palánkerődítési módszer közös az egész emberiséggel. Feltaláljuk nyomait az őskortól kezdve minden időben, a primitív népeknél és szerte a világon mindenfelé.

A nemzeti sajátságokat tehát csak az alapforma továbbfejlesztésében, rendszerint egyes részleteiben kereshetjük.

Pataki Vidor szerint a palánkerődítési módszernél magyar találmány a *latorkert*. Én a panyolai építmény alapján szeretnék ehhez egy másik magyarhoni találmányt is adni éspedig a kettős töltött-palánk sajátszerű *talapzatát*.

Evlia Cselebi csak egy ízben emleget ilyen talapzatot éspedig Kaposvárról. „Hosszúkás négyszögalakban fekszik — írja Evlia —. Egész építkezésének az alapján nagy fagerendák vannak és körös-körül tömésfalakkal övezett palánka."[153] Igaz, hogy a fagerendák alkalmazása ebben a rövid leírásban nem eléggé szabatos. A panyolai építménynél azonban vitán felül áll, hogy a kettős töltött palánk olyan laza talajon épült, hogy az, a nagy tölgyfatörzsekből összeácsolt talapzat nélkül, feltétlenül lesüllyedt volna. Nem merném állítani, hogy ilyen sehol a világon nem volt. Lehet, hogy az egykorú források csak azért nem említik, mert ez a rész a földbe vagy mocsárba süppedve a szemlélő figyelmét elkerülte. Kétségtelen, hogy a panyolai ásatásnak egyik igen becses eredménye ez a nagy talapzat, ez a mesteri ácsmunka, a maga egyszeres palánkjával és hullámtörő rőzséivel. A 9. képen megkíséreltük a feltárt rész rekonstrukciós keresztmetszetét adni a mocsaras talajra rakott kettős töltött-palánk elgondolása szerint.

Magára Panyolára, szomszédos falvaira, általában a Szamosközre, a panyolai építmény környékére vonatkozólag már a középkortól kezdve számos eredeti okmányt publikáltak a Szatmár vármegyét ismertető monografiákban és szétszórtan okmánytárakban, folyóiratokban stb. Ezek a források, továbbá a családi levéltárak és más nyilvános levéltárak a mi szempontunkból még átkutatatlanok. Historikus feladata lesz az illetékes okmányok átvallatása, hogy lehetséges-e a régészásó által napfényre hozott építményt írott emlékekkel is megvilágítani?!

Mindenesetre figyelemreméltó, hogy pl. a lelőhelytől pár kilométerre, a Szamos és Kraszna régi összefolyásánál az *olcsvai* palánkot 1561-ben ostrommal foglalták el,[154] de a mi favárunkról ebben az időben nem esik említés.

A földrajzi adataiban gyakran megbízhatatlan Evlia Cselebi is járt azon a környéken, így pl. 1661-ben Vásárosnaményban,[155] a Szamosközön, a Túr-folyó mentén, Ugocsában.[156] A szatmári hadjárat ismertetésekor leírja többek közt tízezer ellenségvadászó tatárnak portyázását, akik elől a magyarok egy mocsaras tó mögött tábort sáncoltak és abba menekültek. Az árkot faágakkal és rőzsével zárták el. A tatárok azonban kicsalták őket és nagy részüket rabszíjra fűzték, majd a Szamos-parton leöldösték.[157] Ilyesféle históriai adatok

mások is környékezik a panyolai építmény rejtélyét, azonban ezekkel szemben óvatosaknak kell lennünk. A források kimerítő átvizsgálása hozhatja csak meg az eredményt. Itt csupán felötlő, hogy a XVII. századi Evlia írásaiból semmi pozitívumot nem lehet kihámozni. Előrébb jönni annyi világos oknál fogva nem igen lehet! A történikusnak visszafelé, a korábbi századokba kell tekintenie és nincs kizárva, hogy mind a régész, mind a történész még olyan adatok birtokába fognak jutni, melyek döntő érvényűek lesznek.

Jegyzetek.

Rövidítések: i. m. = idézett mű; l. = lapon; ll. = lapokon; A. É. = Archeologiai Értesítő; GtSz = Gazdaságtörténeti Szemle; HtK = Hadtörténelmi Közlemények; MEO = Magyar Erdészeti Oklevéltár; Száz. = Századok folyóirat; Rl. = Max Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte.

[1] Sőregi, A panyolai tölgyfaépítmény háromrendbeli ásatásának tört. Debrecen, 1933. 1. ábra. — [2] U. o. III. tábla 1. kép. A Kis Tur torkolata a kép jobboldalán tisztán látszik. — [3] A közölt katonai térkép nyílvántartás alapján 1925 VIII. 22-ig részben helyesbítve. — [4] Sőregi, A panyolai tölgyfaépítmény i. m. IV., VI. és VIII. táblák, valamint e füzetben közölt összes képek az építmény alkatrészeit világosan szemléltetik. — [5] Fekete Zsigmond, Magyarország vizei multjának és vízépítésének történelme etc. Bp. 1882. 191. l. Az avar sáncokat vízszabályozási műveleteknek tartja. E munkát élesen támadta Ortvay Száz. 1883. évf. 168. l. — [6] Takáts Sándor, A dunai hajózás a XVI. és XVII. században. GtSz. 1900. évf. 105. l. — [7] Takáts S., A Szamos szabályozása. GtSz. 1898. évf. 547. l. — [8] Takáts S., A dunai hajózás i. m. 98—99. ll. — [9] U. o. 102—103. ll. — [10] U. o. 102. lap. — [11] Gallacz János, Monografia a Kőrös—Berettyó-völgy ármentesítéséről. Nagyvárad, 1896. II. Rész. 592. l. — [12] A partvédelem ősi hazája Németalföld, hol még a régi művészi ábrázolásokon is láthatjuk a partvédelem alaptípusát, közvetlen a parthoz vert cölöpöket. Ilyen pl. Jakob von Ruisdael festménye Die Mühle von Wyk az amsterdami Reichsmuseumban. — [13] Kovács—Bogdánffy, Vízépítészet az 1896. évi ezredéves Orsz. Kiállításon Bp. 1897. Id. Kaán, Magyar Alföld. 37. l. — [14] Takáts, A Szamos szabályozása id. m. Gtsz. 1898. évf. 546. lap. — [15] Gallacz, Monografia i. m. II. 304—305. ll. — [16] U. o. I. 366. l. — [17] Szirmay Antal, Szathmár vm. leírása. Buda, 1809. I. 214. l. — [18] Gallacz, Monografia i. m. I. 245. l. — [19] U. o. I. 432. l. — [20] U. o. I. 393. l. — [21] Takáts, Az Ecsedi-láp eresztése. GtSz. 1899. évf. 21. l. — [21a] Osváth Pál, Bihar vm. sárréti járása 1875. — [22] A' Tiszavölgy könyve. Kiadja a Tiszavölgyi Társulat. Pest, 1847. 15—16. ll. — [23] Gallacz, Monografia i. m. II. 248. l. — [24] Eszterházy Miklós utasítása lánzséri tisztartójához 1615-ben. GtSz. 1903. évf. 458. l. — [25] Zoltai Lajos, Debrecen a törökuralom végén. Bp. 1905. 118. l. — [26] Iványi Béla, Bihar és Bars vármegyék vámhelyei a középkorban. GtSz. 1905. évf. 81. s. köv. ll. A XVI. sz. elejéről fennmaradt Bihar vm. vámhelyeinek összeírása. A Bizottság Debrecenben és Derecskén száraz vámot talált. — [27] Szirmay, Szathmár vm. i. m. II. 293. l. — [28] Gallacz, Monografia i. m. I. 410. l. — [29] Vályi András, Magyarországnak leírása Buda, 1799.

III. köt. 197. l. — [30] Pesty Fr., Magyarország vízhálózata a régi korban Száz. 1867. évf. 71. l. — [31] U. o. 71. l. — [32] Zoltai Lajos, A piacutcai nagyhíd. Egyéb hidak, pallók és az első burkolás Debrecenben. Debreceni Újság—Hajdúföld, 1934 ápr. 29. szám. A nagyhíd képe, Szűts István, Debrecen város tört. II. 530. l. után a régi városháza épületét ábrázoló mellékleten. — Evlia Cselebi szerint Kanizsa, Csanád, Hatvan utcáit deszkapadlóburkolat fedte. Lásd dr. Karácson Imre, Evlia Cselebi török világutazó Magyarországi utazásai 1660—1664. Bp. 1904. M. Tud. Akad. kiadása. I. 507. és u. a. 1664—1666. Bp. 1908. II. 108. és 223. ll. — [33] Pesty Fr., Temesvár. Száz. I. évf. 196. l. — [34] Pesty, Magyarország vízhálózata i. m. 71. l. — [35] Evlia Cselebi értékelését lásd Szekfű Gyulától a „Török történetírók" III. köt.-hez (Bp. 1916. Akad. kiadása) írott Bevezetésében. Eszerint a tipikus keleti író túlzott és költött leírásaiból nem lehet kihámozni a történeti igazságot ; munkája „nem történeti kútfő". Ha azonban az utakra, palánkokra, városokra vonatkozó megfigyeléseit nézzük, azokat lényegében elfogadhatóknak vehetjük, mert pl. megsokszorozhatta a városok házainak számát, a várfalak és tornyok nagyságát, de nem volt semmi oka arra, hogy az egyes részleteket másképpen adja elő, mintahogy azt tényleg látta. Egykorú okmányok állításainak valódiságát sok esetben igazolják is. — [36] Evlia Cselebi id. m. I. 173. l. — [37] U. o. I. 189. l. — [38] U. o. II. 54. l. — [39] U. o. II. 148. l. — [40] Kropf Lajos, Francia adatok az 1664. évi szentgotthárdi csatához. HtK. 1915. évf. 166. l. — [41] Dr. Baktay Ervin, Kőrösi Csoma Sándor útja. A földgömb 1934. évf. 4. sz. 126. l. — [42] Szirmay, Szathmár vm. i. m. 172—173. ll. — [43] Takáts Sándor dolgozatai : A magyar molnár. Száz. 1907. évf. 52—56. ll. ; A magyar malom u. o. 143—160. ll. ; A magyar faragó molnárok. Rajzok a török világból Bp. 1915. Akad. kiad. II. köt. 422—463. ll., egy képpel. — Lambrecht Kálmán, A magyar malmok könyve. Történeti anyag. Iparosok olvasótára XXI. évf. 1915. 8—9. sz. Bp. Lampel. 1915. — Bennet—Elton, History of corn milling. Liverpool, 1898—99. I—II. Ismerteti : Kropf Lajos GtSz. 1899. évf. 188—191. ll. — A felsorolt munkákban a további irodalom. — [44] Takáts Sándor, Az Ecsedi-láp eresztése. GtSz. 1899. 13. és 27. ll. — [45] U. o. 2—3. ll. — [46] U. o. 552. l. — [47] Takáts, A magyar faragó molnárok i. m. 445. l. — [48] Gallacz, Monografia i. m. I. 407—8. ll. — A 203. lapon olvassuk Huszár Mátyás megfigyeléseit, melyeket Dissertatio Hydrografica regionis fluviatilis quator Crisonum et Berettyo Pest, 1823. című munkájában közölt. Elmondja, hogy a Berettyón olyan gátas malmokat talált, melyeknél, bár nem őröltek és az árvíz már szétterült a gátak előtt, mégis a zsilipet teljesen zárva találta. Szerinte is a Sárrét keletkezését a malmoknak lehet betudni. — [49] Kaán Károly, A magyar Alföld i. m. 48—49. ll. — [50] Takáts, A Szamos szabályozása i. m. 552. és 563. ll. Itt említjük meg, hogy valamikor a folyókon az ú. n. „rucalápozás" volt szokásban, mely abból állott, hogy a folyó partján összegyüjtött 100—200 öl tűzifát kedvező vízálláskor hasábonként a folyóba lökték, melynek sodra 50—100 km.-re is elvitte s a rendeltetési helyen kihalászták (Gallacz, Mon. II. 380. l.). Finnországban lényegében ma is megvan. — A hegyekből az Alföldre futó folyókon kősót is szállítottak. — Szirmay Antal Szathmár vm. c. munkájában beismeri, hogy a gátas malmok miatt sokszor a lakosság érett vetése elpusztult, de azzal vigasztalja magát, hogy a földet zsíros iszap fedte be és jóízű kecsegék és potykák kártalanították a lakosokat (I. Rész. 17. l.). Sokan szeretnek arra hivatkozni, hogy a XVII. sz. körül a magyar népet az elmocsarasodott Alföld mentette meg a végpusztulástól. Oda menekültek az üldözöttek, a bujdosók, nyomorultul tengetve életüket. — [51] Gallacz, Monografia i. m. I. 422. l. — [52] U. o. I. 431. l. — [53] U. o. II. 81. l. —

[54] U. o. I. 436. l. A Berettyó völgye több helyen mocsárrá vált, melyben az egész vízmennyiség elterülve folyt. Medre inkább csak vízinövényekkel benőtt vízárok volt, mely a völgyben ide-oda kanyargott. — [55] U. o. II. 380. l. — [56] Evlia Cselebi i. m. I. 89., 95., 371. II. 109., 117. és 118. ll. — [57] Tagányi, MEO. III. 339. l. — [58] Takáts, A magyar faragómolnárok i. m. II. 422. s köv. ll. — [59] U. o. 445—446. ll. — [60] Takáts, A magyar malom i. m. 155. l. — [61] Jakab Elek, Görgény vár és a görgényi kastély a multban. Száz. 1883. évf. 418. l. — [62] Takáts, A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1908. Tud. Akad. kiad. 54. l. — [63] Leveldi Kozma György dr. zempléni főispán úr levélbeli közlése, melyszerint Beregsurányban a ludányi és csomaji Bay-család házának egyik fala alatt hatalmas tölgyfa-gerenda feküdt, mint talapzat. — [64] MEO. i. m. II. 718. Deés város erdőrendtartási javaslata szintén füzesek telepítését ajánlja, u. o. 768. l. — [65] U. o. III. 151. l. — [66] U. o. II. 890. l. — [67] U. o. 284. l. — [68] Torda vm. erdőfelügyelőjének véleménye 1825-ből. MEO. III. 339. l. — Udvarhelynek felirata 1808-ból, u. o. III. 5. — [69] Vályi András, Magyarország leírása. Buda. 1799. III. 13. l. — [70] A deési nemesség és polgárság közt már 1613-ban kötött egyezségben olvassuk: „A gátcsinálásra magunkat semmiképpen nem kötelezzük, mert vámmal fizetünk az őrlésért." GtSz. 1895. évf. 37. l. — Az erdélyi fejedelmi utasításban 1670-ből a balázsfalvi udvarbíró részére ezt olvassuk: „az lisztelő malmokat is építse, ha mi hijjak volna, gátjokat csináltassa, köttessen mind ősszel, tavasszal ...emberhalál ne essék". Gtsz. 1899. évf. 264. l. — [71] Takáts, A dunai hajózás i. m. 258—9. ll. — [72] Evlia Cselebi említ már ilyen átkelést a tatai kapitány malmainak hídján. I. m. II. 133. l. — Szirmay i. m. I. 30. l. írja: „Mikolánál csak a' malomi gáton van az általmenetel" — Rákóczi Ferenc Vásárosnaménynál 1709-ben malomhajókon kelt át a Tiszán. Közli Walther Imre Száz. 1874. évf. 400. l. Károlyi Sándor emlékiratai a Rákóczi-háború kezdetéről. — Továbbá lásd Szatmár és Németi városok 1617-i egyezsége. GtSz. 1899. évf. 317—8. ll. — [73] A vízimalmok nem csak fenékgátjaikkal tettek sok kárt, hanem „a tolvajoknak és rablóknak is menedékül szolgáltak". Gallacz, Monografia I. 383. l. — [74] Alsó Lendva és Lenti várak udvarbírájának utasításában ezt olvassuk: „az malmokban tiszttartó uram domozokat (törökszó domuz = disznó) hízlaltasson mindenkor". GtSz. 1898. évf. 99. l. — Az erdélyi fejedelmi utasítás a balázsfalvi udvarbíró részére 1670-ből elrendeli, hogy „az malmokban sertésmarhákat vétessen, ...igen reá vigyázzon, mivel tartják; arrul rovást tartván, ratiójában fel írja". GtSz. 1899. évf. 264. és 266. ll. — A vasmegyei malmosgazdák rohonczi szövetsége 1698-ban ezt mondja: „ha a malompor a molnáré, azért tartozik sörtélyest hízlalni". Gtsz. 1895. évf. 129. l. — U. o. 1897. évf. 514. l. — Molnárkalács-, molnárpogácsa-, czipó-, pogácsasütés malmoknak adott utasításokban már a középkortól kezdve előfordulnak. Száz. IV. évf. 390—1. ll. — GtSz. 1897. évf. 514. l. — U. o. 1989. évf. 149. l. és 1900. évf. 39. l. — [75] Gallacz, Monografia i. m. I. 339., 402., 444. ll. II. 100., 387—8. és 574. ll. — [76] Gallacz, Monografia i. m. I. 394. l. — [77] Gallacz, Monografia i. m. II. 591. l. — [78] Takáts, A Szamos szabályozása i. m. 570. l. — [79] Gallacz, Monografia i. m. I. 395. l. A sikulai határban és a székudvari malomzsilipnél. — [80] A cölöpverő alkalmatosságot és eljárást fődolgozatunkban fogjuk tárgyalni. A czejte vagy czöit nyers tölgyfa ágakból font kötél, melynek segítségével kötötték ki a hajósmalmokat a malomszeghez. Lásd Takáts, A magyar faragómolnárok i. m. 442. l. — [81] Gazdasági viszonyok Thököly fejedelem uradalmában 1684-ben. Gtsz. 1894. évf. 157. l. — [82] Takáts S., A Szamos szabályozása i. m. 557—8. ll. — A beregi Tiszán is voltak tombácos malmok. A malomház négy hatalmas, vályúszerűen kivájt tölgyfatörzsön úszott, kereszt-

gerendák alkalmazásával. A tombácok nyílását szabadon hagyták, hogy az esetleges bajokat kijavíthassák. Gulácson (Bereg m.) ma is van még két bödönbélésű kút. Bélésnek a tombácokat használták fel úgy, hogy a kétvégét lefűrészelve, a nyílást betoldva állították be az ásott kútba. Az egyik kút Király Sámuelé, a másik Szabó Istváné. — Itt említjük meg, hogy a malomgátak megett összegyűlt a vízhozta mindenféle hab, gaz, gally, uszadékfa, iszap, amely törmelék áradáskor, ha védte is, különben rothasztotta a gátat. — A panyolai építmény egyik oldalán sem mutatkozott ilyen törmelék, csupán a jobboldali cölöpök tövére helyeztek fatuskókat. — [83] Herman Ottó, A magyar halászat könyve. Bp. 1887. I. 150. l. — [84] Jankó János, A magyar halászat eredete. Bp. 1900. Zichy Jenő gróf III. Ázsiai utazása. I. köt. 168. s köv. ll. — [85] Manninen, Die Sachkultur Estlands. Tartu, 1931. I. 223. s köv. ll. — Sirelius, Suomalaisten kalastus. Helsinki, 1908. III. 358. s köv. ll. ; Antipa, Pescaria si Pescuitul. Bucarest, 1916. 579. s köv. lapok ; Hans Findeisen, Die Fischerei im Leben der altsibirischen Völkerstämme. Berlin, 1929. A 37., 38., 39. ll. az ősi cégék ábráival. A cége általában husángból, karókból, gerendákból vagy patakokon kövekből készült rekesztés, mely az egész folyót átfogja. Két fő fajtája van. Az egyik rendszerint egyenes, csak a halak feltartóztatására szolgált, a másik pedig egyenes vagy V-alakú halfogásra is. Ez utóbbi az ágnyalábos vagy varsás cége. — 1544-ben a halászok Bécs körül három helyen zárták el a Dunát, hogy a halak Magyarországba ne úszhassanak. Lásd Takáts, A bécsi halkereskedők kiváltságai Magyarországban 1328—1724. GtSz. 1902. évf. 61. l. — A szegye vagy cége más formájára vonatkozólag lásd még Takáts, A komáromi vizahalászat a XVI. században. GtSz. 1897. évf. 442. l. — Nincs kizárva, hogy Szatmár megyében a Kölcsei Kende György báró cégénydányádi kastélya mellett, a Szamos medrében napfényre került, a Báró úr által és részünkről is megvizsgált cölöpmaradványok valamely ősi cégének, de az is meglehet, hogy malomgátnak megmaradt tanui. Közelükben néhány őskori, de nagyon sok középkori cserép hevert a mederben. Megvizsgálandó volna, hogy a falu neve Cégény és a cége közt van-e valami összefüggés? Szirmay említi, hogy a dányádiaknak (Cégénnyel egy falut alkot) „malmok helyben vagyon" (Szathmár vm. i. m. II. 222. l.) — [86] Takáts, Hajóépítők telepítése Magyarországba a 16., 17. és 18. században. GtSz. 1904. évf. 83. l. — [87] Dr. Szentkláray Jenő, A dunai hajóhadak története. Bp. 1885. 335. l. — [88] U. o. 115. l. — [89] Takáts, Hajóépítők telepítése i. m. 95. s köv. ll. — Így jutott mester a derék kurucoknak is. II. Rákóczi F. a Csallóköz védelme céljából megbízta Bottyánt, hogy a Dunára sajkákat csináltasson. „Ha most hirtelen nem szabatná is deszkábul Bottyán a hajókat — írja Bercsényinek 1704 júl. 2-án — : ne contemnáljuk in hoc casu necessitatis a sövényből font és náddal töltötteket is, melynek csak elhitettem magammal, hogy jó hasznát vehetnénk." Thaly, Arch. Rak. I. k. 141. lap. — II. k. 289. l. — Szentkláray is említi magyar tiszai pallérok által készített hajóhadát a fejedelemnek, melyhez anyagot Heves m. tölgyeseiből hozatott. A dunai hajóhadak tört. i. m. 242—3. ll. — [90] Takáts, Hajóépítők telepítése i. m. 103—111. ll. — A bocskói mestereknek neve is fennmaradt. A Bocskón készült hajók méretei : 19 bécsi öl hosszú, 2 öl 5 hüvely széles ; vastagsága 4 hüvely, magassága 2 láb és 11 hüvely. U. o. 11. l. — Kompépítő telepet láttam 1933-ban a szatmármegyei Olcsva-Apátiban, a Szamos jobbpartján. — [91] Szentkláray, A dunai hajóhadak i. m. 345—6. ll. — Szentkláray félreérti egy XVII. századi írót, Wagner, Historia Leopoldi c. műve 97—98. lapjairól vett idézetet. Nem folyamparti, hanem egyszerűen kettős töltött palánkról van szó „uti fluviatiles fere aggeres molimur", tehát nem mondható,

hogy a hajóknak segítségére szolgált. — [92] Szentkláray, A dunai hajóhadak i. m. 346—7. ll. — Takáts bírálata, A magyar gyalogság megalakulása i. m. 181. l. — [92a] Evlia Cselebi i. m. I. 275. l. — [93] Nemcsak a magyarországi palánkerősségekre, de azokra a viszonyokra nézve is, melyek ezeket a favárakat egyre-másra szülték, a Szekfű Gyula által felállított irányelvek figyelembevételével (Török tört. írók III. köt. Bevezetés) igen tanulságos olvasmány Evlia Cselebi i. m. I—II. és az imént említett III. köt. Bp. 1916. — Czobor Béla, Magyarország középkori várai. Száz. 1876. Már helyes értelmezését adja a kettős töltött palánknak : „a kiásott mély árkokból a hányt földet sánccá tömörítve mindkét oldalról fatörzsekkel tűzdelték körül, felső színét pedig felhantolták". — Bárczay, A hadügy fejlődésének tört. I—II. Bp. 1895. Akad kiad. A palánkról vajmi keveset tud. — Könyöki József, A középkori várak. Bp. 1905. — Takáts S., A magyar gyalogság kialakulása. Bp. 1908. Akad. kiad., de különösen „A magyar erősség" c. hosszabb tanulmánya (Rajzok a török világból Bp. 1915. Akad. kiad. II. köt. 1—132. ll.) igen becses úttörő munkálatok. — Pataki Vidor, A XVI. századi várépítés Magyarországon. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve. Bp. 1931. 98—132. ll. — Takáts S. felfogását módosítva a palánkerődítményekre nézve is rövid, világos áttekintést és leírást ad, melyet mi is felhasználunk. — Varjú Elemér, Magyar várak Bp. 1932. Egyet. Nyomda. Rövid összefoglalása a palánkerősségek keletkezésére és szerepére is világot vet. — A HtK. 1930., 1932. és 1933. évfolyamaiban számos becses tanulmány főleg az olasz várépítő mesterekről. — Dr. Borbély Andor, Adatok a magyar várak és városok ábrázolásához. 1932. évf. 171—186. ll. c. tanulmányát, továbbá dr. Florio Banfi és Maggiorotti szerzők neveit említjük. A felsorolt művekben a bel- és külföldi közelebbi szakirodalom feltüntetve. — [94] Takáts, A magyar erősség i. m. 25. l. — [95] Varjú Elemér, Magyar várak i. m. 209. l. — [96] Milith Pál kuruc vezér írja 1703-ban Károlyi Sándornak : „én várat venni nem jöttem ; mert nemcsak illyen szarkafészek alá akarom conserválnom magamat". Száz. 1873. évf. 28. l. — [97] Ecsed várát 1564-ben János Zsigmond ostromolta. Báthory Miklós, Ferdinánd híve, szabolcsi és szatmári főispán ezt annyira semmibe se vette, hogy várbeli kapitányának lakodalmi mulatságot engedélyezett. Szirmay, Szathmár vm. i. m. I. 103. l. — [98] Takáts, A magyar erősség i. m. 10—14. ll. — [99a] Pataki, A XVI. századi várépítés i. m. 130—131. ll. — [99] F. Behn, Festung A Europa. Rl. III. 234. l. — [100] Schuchhardt, Alteuropa. 2. kiadás. Berlin, 1926. 197—8. ll. u. i. jó rajz a fal keresztmetszetéről. — Lásd még Rl. III. 246. l. és Rl. XI. 154. l. — [101] R. Beltz, Wargentiner Berg. Rl. XIV. 254. l. — [102] Rl. IX. 294. ; XI. 148. — [103] Reinerth, Germania 1923. évf. 103. l. — Itt említjük meg, hogy voltak az anyagot tekintve komplikált szerekezetű várfalak is, így pl. kőből, földből és fából vagy kőből és fából rakott falak. — [104] Slaven. Rl. XII. 268. s köv. ll. „Die Holzsubstruktion ist an dem Walle am Riewend-See deutlich.. Die Herstellung einer steilen Wandfläche durch Absteifung mit Holzbohlen ...darf wohl als Regel angesehen werden..." (270. l.) — [105] E. Rademacher, Hunneschanz. Rl. V. 411—412. egy táblával. — [106] Bella Lajos, Kelta sáncok égetett földből. A. É. 1896. évf. 224. l. — [107] A szabolcsi földvárról Dobozy F. jelentése A. É. 1870. évf. 236. l. — Dr. Jósa András, Szabolcs vm. őstört. Bp. 1900. 27. l. és a helyszínrajza ugyanattól A. É. 1914. évf. 171. l. — [108] Tóth—Szabó Pál, A bihari vár. Száz. 1900. évf. 547—551. lapok. — Dr. Karácsonyi János, Ásatás a bihari földvárban. A. É. 1901. évf. 72—74. ll. — Továbbá Könyöki, A középkori várak i. m. 225—227. ll., u. o. irodalom 1905-ig. Ebben a műben lásd erődgát (palánk), cölöpfal, pogányvár, favár, elevensövénygát, gátárok stb. címszavakat !

[109] Neudeck Gyula, Régiségekről az Alduna vidékén A. É. 1893. 258—259. ll. — [110] Mihalik József, Az abosi földvárról A. É. 1895. évf.68. l. — [111] Thurnwald, Festung. E. Naturvölker. Rl. III. 271—272. Haberlandt és Krickeberg dolgozatai alapján összeállítva, melyek Buschan, Völkerkunde. 1922. III. kötetében jelentek meg. — [112] Thurnwald, Technik §. 20. Befestigung. Rl. XIII. 241. l. — [113] Vámbéry, Középázsiai utazás. Pest, 1873. 2. kiad. 44. l. — [114] U. o. 214. l. — [115] Vámbéry, A török faj. Bp. 1885. 634. l. — [116] U. o. 199. l. — [117] Stein Aurél ázsiai kutatásainak legújabb összefoglaló feldolgozása, Ősi ösvényeken Ázsiában Bp. 1934. M. Tud. Akad. kiadása ; u. o. korábbi művei felsorolva. — [118] Stein, Indiából Kínába. Harmadik utam Belső Ázsiába. Bp. 1923. A 12. kép, melyen jól kivehető az ősszerkezetű rőzse- és agyagfal. Előtte a sok sövényfoszlány, cölöp, karó hirdeti, hogy a szélpusztította sivatag egykori kultúrája a fa- és földművek több változatát ismerhette. — [119] U. o. 65—66. ll. — [120] A felsorolt adatokat a következő művek után közlöm : Hunfalvy Pál, A vogul föld és nép. Pest, 1864. 58. és 66. ll. — Pápay József, Osztják népköltési gyüjt. Bp. 1905. Bevezetés LXXV. l. — Munkácsi Bernát, Vogul népköltési gyüjt. II. 1. Rész 0560., 0565—0569. ll. Patkanov orosz tudós kutatásai alapján. Patkanov a tobolszki kerületben 63 várnak találta meg nyomait. A berjozovi kerületben Abramov 40 vár omladékáról szerzett tudomást, „noha e vidéken a hozzáférhetetlen vadonokban és mocsarak közt épült várak jelentékeny részének helye ismeretlen lehet". (Patkanov művéből id. Munkácsi u. o. 0556. l.) — Munkácsi maga húsz vogul várat sorol fel, köztük „vessző-várat", „vadászkerítéses várat" és a vogul énekekben említett osztják várak száma is közel húsz ; u. o. felsorolva 0559—0560. ll. — Pápay József az Irtis és Konda folyók partján több osztják várat látott, de azokat nem írja le. Lásd Nyelvészeti tanulmányutam az éjszaki osztjákok földjén. Bp. 1905. 8., 13. és 21. ll. — [121] Munkácsi, Vogul népk. gyüjt. i. m. II. 1. 0562—0563. ll. — [112] U. o. 0565—0569. ll. — [123] U. o. 064. l. — [124] Egynéhány kifejezést kiragadunk : „kérges vörös fenyőből ácsolt város" ; „vízi szörnyeteges sáncú város" (Pápay osztják gyüjt.) ; „vörös fenyőkarós kerítés" ; „aranyos lábú lábas vár" ; „karmos evetnek meg nem mászható vár" stb., stb. (Munkácsi vogul gyüjt.) — Ostromkor a hős a friss fából készült palánkot „rénbika váll lapockája nagyságú" fejszével vagdossa. Munkácsi, Vogul népk. gyüjt. II. 1. 0624. l. — [125] Pauler Gyula, A magy. nemzet tört. az Árpádházi királyok alatt. Bp. 1899. I. 55. l. — [126] U. o. 53—57. ll. — [127] Erre már Ipolyi Arnold rámutatott Besztercebánya városa műveltségtörténeti vázlata c. dolgozatában. Száz. VIII. évf. 672. l. — [128] Varjú, Magyar várak i. m. 209. l. — [129] Ipolyi, Magy. okmányérdekességek. Száz. I. évf. 132. l. Hivatkozik a Cod. Dip. V. 3. 500. és X. 3. 269. — Könyöki, A középkori várak i. m. 38—39. ll. több középkori okmányt felsorol. Pl. IV. László 1284-ben a Máriasyak, 1285-ben a Kállayak ősének Mihálynak (de genere Balog-Semjén) várépítést engedélyezett. Utóbbi anyagot szállító hajói a Szamoson vámmentesen járhattak. — Róbert Károly 1334-ben engedélyezett az Ecsedi-lápon várépítést, amikor a Kraszna folyót régi medréből odaterelték (Takáts, Az Ecsedi-láp eresztése. GtSz. 1899. évf. 1. — Hasonló adatok bizonyára nagyszámmal középkori okmányinkban. — [130] Thaly Kálmán, Szabács viadalja (1476). Szövegközlés. Száz. VI. évf. 19. l. : „Az helről kezdék szörnyen veretni, — Mind környről nagy erőssen töretni. — Jóllehet afelől volt sok kötés." — [131] Márki, Arad középkori hadtört. HtK. III. évf. 497—499. ll. E tanulmány szerint Arad vármegyét a vegyes házbeliek korában a Maros mellett épült 21 vár védelmezte. — [132] Sőregi, A panyolai tölgyfaépítmény i. m. 15. l. — [133] Szamosközy, Rerum Ungaricarum liber secundus. Monumenta

Hungariae Historica Scriptores XXI. 74—75. ll. Balogh I. ford. — [134] Száz. 1872. évf. 697. l. — [135] HtK. XIV. évf. 283. l. Kemény Lajos közlése. — Egyéb érdekes adatok: Bálinth Gábor, A magyarországi török hódoltságról a XVII. sz.-i török források szerint. Száz. III. évf. — Száz. V. évf. 424. l. — HtK. XII. évf. 31. s köv. ll. Gyalokay, N. Várad ostroma 1660-ban. — HtK. XIV. évf. 446. l. Gyalokay, Rákóczy László. — HtK. XIV. évf. 170. l. Kropf, Francia adatok az 1664. évi szentgotthárdi csatához. — [136] Evlia Cselebi i. m. I. 285—286. ll. — [137] U. o. II. 240. l. — [138] U. o. I. 478.—9. ll. — [139] U. o. 125. lap. — [140] U. o. 47. l. — [141] U. o. 521. l. — [142] U. o. 183. l. — [143] U. o. 9—11. ll. — [144] U. o. 505—6. ll. — [145] U. o. 108. l. — [146] U. o. I. 512. l. — [147] U. o. 181. l. — [148] Evlia Karácson-féle fordításában a „palánk vár" kifejezést Lugosról találjuk, u. o. 65. l. — [149] Evlia i. m. I. 382. l. Nógrád ostroma 1663-ban; u. o. 487. l. Szigetvár osztroma 1566. Az ostromnál jelen volt atyja elbeszélései alapján és u. o. 515—6. ll. Zerinvár ostroma. Továbbá lásd Pecsevi Ibrahim Tarikhjából, A Szigetvár ellen intézett hadjárat. Szekfű, Török tört. írók III. Bp. 1916. 78. l. — [150] Némethy Lajos, Adatok Tüzes Gáborról. Száz. 1882. évf. 415. s köv. ll. — Thaly Kálmán, Tüzes Gábor valódi neve u. o. 852. l. Lásd még. Száz. 1883. évf. 597. l. — [151] Ilyen Nagyvárad a XVI. sz. végén. Braun, Civitates orbis terrarum c. 1582—1596. műve egyik metszete. Közli: Veress Endre, Izabella királyné. Bp. 1901. 434. l. után. — [152] Bubics Zsigmond, Magyarországi várak és városoknak a M. Nemz. Múzeum könyvtárában létező fa- és rézmetszetei. Bp. 1880. Kir. Egyet. Nyomda c. mű előszava igen jó áttekintést nyujt az anyagra és a szerzőkre vonatkozólag. A II. Rész pedig 78. tétel alatt felsorolja azokat a XVI—XVIII. századi műveket, melyek telve vannak magyarhoni vonatkozású, bennünket érdeklő metszetekkel. Legismertebbek Ortelius, Krekwitz, Wagner stb. művei. Lásd a 93. jegyzetet! — [153] Evlia i. m. II. 35. l. — [154] Dr. Lukinich Imre, Az északkeleti várháborúk történetéhez 1561—65. HtK. 1913. évf. 383—4. és 584. ll. — [155] Evlia i. m. I. 96. l. — [156] U. o. 91—94. ll. — [157] U. o. 81—83. ll. — A Hóman—Szekfű, Magy. Tört. V. kötete színes térképen tünteti fel az 1658—1662. évi török hadjáratokat erdélyi területen. E térkép szerint is a török csapatok 1661-ben Aranyos-Medgyestől kiindulva végigmentek a Szamosközön, átkeltek a Tur-folyón és két helyen a Tiszán, kb. közel ahhoz a helyhez, hol a panyolai építmény napfényre került.

II.

Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizeken.

XIV táblával és 78 képpel.

Írta:

Dr. Ecsedi István.

TARTALOM:

	Oldal
Bevezetés	125
Térszíni formák a halászatban	126
Halász volt-e a tiszántúli magyar nép?	130
Eszköznélküli halászok	137
A rekesztőhalászat	139
I. Vészlés	142
II. Versézés	147
Az ütőhalászat. Szigonyozás	160
Horgászat a Tiszántúl	167
Borítószerszámok	180
Emelő-halászat a Tisza vidékén	185
Keresőhalászat a Tiszán	192
A vetőhalászat	197
Kerítőhálóval való halászat	199
A téli halászat	215
A csíkászat	226
A pákász és a pákászat	231
Rákászás	235
Békázás	238
A nadályozás	246
Nádvágás	247
Haltartók	251
Közlekedés a vizen	256
Közlekedés a jégen	263
Közlekedés a sáron	275
A halászok kunyhója	276
A halász eledele	284
A sulyom, mint csemege	290
Nádkutak a lápokon	292
A halász ember jelleme	293

Bevezetés.

Az elmult évben a vezetésem alatt álló Déri múzeum vadászati gyüjtemény anyagát dolgoztam fel. Töretlen úton jártam, nagy nehézségekkel küzdöttem meg, de feladatomat megoldottam.

Ez alkalommal a kisemberek halászatával foglalkozom. Ez is nagy munka, mert előttem van Herman Ottó klasszikus munkája a magyar halászatról. Azonban erőt, lelkesedést adott a feldolgozáshoz az, hogy Herman Ottó csak nagy vonásokban, csak a nagy halászok életét dolgozta fel; nyitva hagyta az utat az utókornak a részletek feldolgozására. Továbbá a kitűnő tudós a középtiszai halászattal, a Tiszántúl apró halászainak életével nem foglalkozott és így egész érintetlen területek maradtak a gyüjtésre és feldolgozásra. Végül közel félszázad telt el a munka megjelenése óta, ez a nagy idő amilyen káros a mai kutatóra, merthiszen rengeteg néprajzi anyag elveszett a levezetett vizekkel, épp úgy szükségessé tette, hogy egyes dolgokat másképpen magyarázzunk anélkül, hogy megsértenénk a kitűnő mester szellemét.

Kutatásaim az utolsó tizenöt évre nyulnak vissza. Felkerestem a Közép-Tiszavidékét Vásárosnaménytól Szolnokig. A tiszántúli kisvizek: Hortobágy, Körös, Berettyóvidékét. Az eltűnt Sárrét és Ecsedi-láp vidékén kihallgattam az örökké panaszkodó egykor pákászkodó szegény embereket, tanultam tőlük és visszaképzeltem a régi multat.

Igyekeztem szerszámukat lehetőleg teljesen összeszedni. Valamennyit úgy sem tudnám, mert folyton fejlődik és alakul a változott viszonyokhoz. Másfelől a halász folyton a szerszámok javitásán, alakitásán, új szerszámok kitalálásán töri a fejét. Ha újat csinált, oly féltékenyen őrzi, meg nem mutatná senkinek sem.

Felvételeim, rajzaim fekszenek ebben a munkában. Ha sok utánjárásom mellett sem sikerült úgy megoldani feladatomat, amint szerettem volna, mentse az a körülmény, hogy az Alföldről a kisvizek eltűntek, a hal elfogyott és a halászok is eltűntek. Nekem már csak az emlékek maradtak, amelyekből kellett több esetben rekonstruálni a régi halászéletet.

Az anyag közlésében a történeti sorrendet követem. Tárgyalom: 1. Eszköznélküli halászatot. 2. Rekesztő halászatot. 3. Ütő halászatot. 4. Horgászatot. 5. Borító-, 6. kereső, 7. kerítő, 8. vetőhalászatot. Külön fejezetet szenteltem a jégalatti halászatnak, hol a változott viszonyok közt minden szerszám dolgozhatik. Ismertetem az összes víziállatok: csík, rák, béka, nadály fogását. Befejezem tanulmányomat a halászok életének ismertetésével.

Térszíni formák a halászatban.

A halászat csak bizonyos térszíni formák közt dolgozhatik. A nép nyelve rendkívül gazdag a térszíni formák elnevezésében. Én ebben az esetben csak azokat a neveket jegyeztem fel, melyek a mélységre vonatkoznak, melyekben víz áll és melyekben hal is élhet.

Hefty Gyula érdemes dolgozatában „A térszíni formák nevei magyar népnyelven" már 1912-ben összefoglalta a térszíni formák neveit, azonban ez különösen a mélyedés megjelölésére annyira hiányos, hogy nem felesleges, ha én is ismertetem, úgy, ahogy én láttam és hallottam a Tiszántúlon.

A tiszamenti halász eljár halászni a „*folyó Tiszára*" és a „*dög Tiszára*", vagy mint ő rövidíti: „*elmennek a dögre*". Ez a holt Tisza, mely sok halat tartalmazván, gyakran keresik fel a halászok. A Tisza melletti vidékeken és a Tiszántúlon gyakori a *folyás*, mely még csak tavasszal ha *megszalad*, de nyár elején már tesped benne a víz, nyár közepére egészen kiszárad. Ehhez hasonló az „*Ér*" vagy *eri (ere)*, p. o. a Hortobágyon a Sárosér, Paperi. Ha az ér hosszan nyulik és végig víz van benne, a végét „*farká*"-nak nevezik. P. o. *Paperi farka*, *Halasfarka* a Hortobágy-pusztán.

Sajátságos összefoglaló névnek tekintem a *Kadarcs*, *Kálló* és *Pece* neveket. Ezeket kanyargós folyások vagy kanyargó állóvizek megjelölésére használják. Debrecen, Balmazújváros, Nádudvar között nagyon sok kanyargós állóvíz van. Ha kérdezzük a nevét, a pásztor és a paraszt Kadarcsnak mondja. Sőt Kadarcs-ok néven ragozza is, ami azt a gondolatot ébreszti fel, hogy ez nem egy folyó tulajdonneve, hanem a kanyargós kisvizek összefoglaló neve. A nép birtokviszonyban is használja, „Kertész Istvánnak is van Kadarcsa", „még ugyan nagy Kadarcsa van!"

Már Nádudvar, Hajdúszoboszló között az ilyen apró kanyargós vizeket *pecé*-nek nevezik. Térszínileg olyan, mint a Kadarcs, de nagyobb partja mutatja, hogy fosszilis folyó végső erőlködése a kis víz a feneken s több a nád is benne, mint a Kadarcsban. Ezt is használják birtokos névmással: „A Balogh

István pecéje", „Maghajtották a vadászok a Kovács Péter pecéjét".

A *Kálló* is ilyen összefoglaló név lehetett, mert a halász ma is Debrecentől a Berettyóig minden kis vizet Kállónak mond. Nem törődik ő a térképpel, a szabályozó mérnök rendelkezésével.

Debrecen, Nádudvar, Szovát határában ilyen bizonytalan név a *Kösély, Kösi, Kösű*-folyó. Szabályozás után is felette kanyargó víz. Az év nagy részében kiszáradna, ha a debreceni csatornavíz nem táplálná. Ez a csekély szótól kapta nevét, mivel Tiszafüred vidékén a kis vízre ma is azt mondják: *kecséé* vagy *kecsély*.

Ezekhez a térszíni formákhoz vesszük a „*fok*" elnevezést. A kisebb vizeket, így a Hortobágy-folyóba szaladó apró mellékágakat az ottani ember *fok*-nak, *szikfok*-nak nevezi. Ezek valami rétet, lapost vezetnek a folyóba. Eltespedt vize nagyon kotus; gyalog és lóhátas, még a szekeres ember is messze elkerüli, mert ha *beleszakad*, nem tud kievickélni belőle. A hortobágyi pásztor mindig figyelmezteti az utast a veszedelmes fokokra, melyeket el kell kerülni. A víz a fokokból gyorsan eltűnik, ellenben átszenvedi a forró nyarat, sőt a teteje megkeményedik, megporosodik. Ez még veszedelmesebb, mert ha rálép az ember, térdig süpped a lágy kotúba. A Hortobágy-pusztán ismertebb fokok: „Karácson-fok", „Borsós-fok".

Ebbe a kategóriába tartozik a *hajlás*. Hosszú keskeny mélyedés, melyet víz mosott ki. Ebben csak tavasszal van víz, a növényzet benőtte, a legeltetők szeretik.

A *fenék* a hajláshoz hasonló mélyedés a pusztán. A meder a szél munkája. Amannál azonban szélesebb, inkább kerek, mint hosszú. A víz az év nagy részében megmarad benne. Nem kákásodik, tiszta vízében hal van. Az orvhalászok, pásztorok gyakran meghalásszák. A Hortobágyon ismertebbek: Ludas fenék, Zoltán fenék, Nagy fenék, Hosszú fenék, Kincses fenék. Az apróknak nincs nevük. A pásztor „*fenekes*"-nek nevezi.

Aaj (alj), *aajföd* (aljföld) nagyon enyhe, legtöbbnyire kerek mélyedés a Hortobágy-pusztán. A szél és a víz vájta ki, alig észrevehetően süllyed a síma felszínbe. Bő, csaknem egész nyáron zöld fű borítja. A pásztorok szeretik, mert jó legelő. Kora tavasszal tocsogó. Esős nyáron sokáig víz van benne. Nem halászóhely. Legmélyebb pontján terem pár „szeméthal" (cigányhal).

Korhany vizes, iszapos, kákás vízmeder a Sárréten. *Gyepes* szintén az Sarkad Kötegyán vidékén. Halászó helyek. *Dábó* kiszáradt meder Derecskén. Ha víz van benne, felkeresik a halászok.

Az *árok* már mesterséges kiképzés. Ember ásta valamelyik

víz levezetésére. Az ilyen vizet a hortobágyi ember *Árkus*-nak (térképen Árkos) nevezi, a szamosmenti pedig *vájás*-nak.

A *kotú* függeléke az eddig megnevezett vízrajzi alakulatoknak. A mederben elhelyezkedett víz az altalajt mélyen felàztatja, a sűrű szikes altalaj kocsonyaszerű képződményt alkot és megőrzi nedvességét akkor is, mikor a vizet belőle már elpárologtatta a forró nap. Nagyon nehezen szárad. Felül már száraz, sőt poros, de alul még azon nyers és hasadékai közt lent csillog a víz. A közlekedésre veszélyes. A Sárréten a folyók kiöntését Kotú-nak nevezik. Ahol könnyen át lehet rajta járni, *kotúsfőd* a neve.

A nagy lapos vizeket az Alföldön *tó*-nak nevezik. Ezek a tavak átlag nem mélyek, medrüket a szél vájta ki. A morotvamaradványaiból maradt tavak nagyon mélyek. A tóban egész nyáron megmarad a víz. Ha nyár közepén már kiapad, csak a kotu sivár képe van, *lapos* (és nem lápos) a neve. A lapost rendesen ritka, főként vízi növényzet lepi el, a jószágnak egész nyáron jó legelőt ad. Ilyen lapos sok van a pusztán és nagy becsben tartja a pásztor.

A lapos mellett a *rít* hasonló térszíni forma. Nagyon kis és nagyon menedékes mélyedése van, sokkal dúsabb és változatosabb fű borítja, mely erősen a száraz talajú vegetációhoz hajlik. Mivel alulról jó nedvességet kap, egész nyáron tud legelőt adni a jószágnak. Ott, ahol nincs mélyedés, de a víz hamar összeszalad, forró nyárban a növény sokkal tovább zöld, *rítes-helynek* nevezi a pásztor.

Ezzel kapcsolatos elnevezés a *tocsogó* és a *locsogó*. Lapos, rétes hely, a fű benőtte, csak itt-ott villan fel a víz a fű között. Ezeket vizes-hely néven is emlegetik. Mert ha a víz a fűvet nagyobb területen elborítja, *Tócó* a neve.

Ez a név rokon a ma használatos *tócsa* elnevezéssel. Régi szó, mely itt-ott tulajdonnévvé fejlődött. Így Debrecen város nyugati szélén a szőllőskertek alatt húzódnak a tócók éspedig a Nagytócó és a Kistócó. A hosszú tónak is van farka, vagyis vége. Így Halas-farka a Hortobágy-pusztán. A rétek áradásos területén nagyon elsárosodnak. Ha ilyen helyen nem nő fű, egyszerű ember *sár*-nak nevezi. Így: *Veréb-sár*. Ha azonban fűvel, kákával jól van nőve, *sárrét* a neve.

Fertő a tiszántúl kevésbbé használt kifejezése az olyan mocsárra, tócsára, amelyikben nagyon leapadt a víz, ott maradt a sár.

A vízrajzi elnevezések közül nagyobb értékű a folyó. Itt vagy egész évben, vagy az év nagy részében folyik a víz. Ez az *élővíz* vagy *hígvíz*. A Tiszát *folyó-Tiszának*, néha *sebes-Tiszának* nevezi a halász. A folyók az Alföldön nagyon kanyargósak. A folyók kanyarulatát ma *kanyar*-nak nevezik. Régen

zug, vagy *szeg* volt a neve. A Tiszazug, Körösszeg, Szamosszeg, Kösélyszeg. A zug nagy hurokszerű kanyarulat. A Tiszán és a tiszántúli kis vizeken tömérdek sok a zug. Így a Hortobágyon : Malomzug, Pentezug, Kösély-mentén : Kis-álomzug, Nagy-álomzug. A Tisza medre nem egyenletes. A víz sodra még ma is egyik partot mossa, az elhordott anyagot a másik parton lerakja. Azon a helyen, hol a medrét tölti, van nagy élet. Mosnak, fehérítenek, súlykolnak, lovat fürösztenek, maguk fürödnek. Ezt a lapos sekély partot nevezik *rapálynak*. Fent Beregben *palaj*-nak. A palaj vagy rapály alján sok a víz. Ezt *langavíz*-nek, vagy *lágyvíz*-nek nevezik. Sokszor mennek a „*lágyra halászni*", jó zsákmány esik többször.

A *porong* homokzátony a Tiszában. A halász szereti, mert tetején tiszta a víz, a hal odagyűl. A halász a porong tetején palónyával, oldalán horoggal halászik. Ha a víz elmegy, szárazon kimarad a vízből. Másik áradás elviszi.

A *sarkatyú* természetes vagy mesterséges kiugrás a partból. Ha mély víz van mellette, kitűnő halászóhely.

Emberi kéz alkotta a meredek parton a földlépcsőket, melyeket *tiszai lejárónak*, *tiszai meritő*nek nevez a nép. A rapállyal szembenfekvő kiugró rész a *fok*. Ha rendesen beugrás van, itt a víz szemben folyik. Ez az *örmény*, vagy Beregben, Szatmárban *langó*. Itt lehet horoggal szép nagy harcsát fogni.

Kubik vagy *kubikgödör* a Tisza árterén vagy más szabályozott víz árterén talált mélyedések, ahonnan a földet a töltéshez kiemelték. Ebben az egész évben megmarad a víz és apró hal van benne.

Kút vagy *gödör* mint vízrajzi fogalom az egyes tavakban képződött nagyobb mélyedéseket jelenti. Rendesen több van egy tóban. Ezeknek keletkezése többféle. Lehetnek egykori vízforgók, áshatták a tó kiszáradt szélében vízszolgáltatás céljából s később a tó növekvő vize befedte. Lehetnek elhagyott liba-lesgödrök, melyeket a vadászok szezon után nem temettek be. Természetükre nézve veszélyes helyek, mert aki beleugrik, bele is fúl. Halászati szempontból jelentős, mert sok pihenő halat lehet fogni az ilyen gödrökben vagy kutakban.

A nem folyó, inkább álló sík vizet egyszerűen víz-nek, *vizének* nevez a magyar. Sőt jobban esik, ha folyóvíznél a tulajdon név mellé a vize szót is hozzáteszi, p. o. Hortobágy vize.

Rigacs forgó. A Tisza lösz-partjában vagy medrében tömérdek a löszkonkréció. A nagy kemény, kőszerű darabokat *rigacs*nak nevezi a halász. A rigacs szó közeli rokonságban van a ragacs szóval és a fogalom is rokon egymáshoz. Az összeragadozott, cementeződött rigacs a Tisza fenekén nagy lapokban fekszik, ellentáll a folyó kimosó erejének. Nem egyenlő kemény, hol porózusabb, a víz belebúvik s nagy üregeket váj ki. Ezek-

ben az üregekben tanyázik és les áldozatára. a harcsa Innen sok szép harcsát kifog az ügyes halász. Máskor a rigacs tetejét hullámosan kimossa s úgy néz ki, mint a cseppkő-lap. Sokhelyt a folyam kavicsát ragasztja bele a mész. Megesik, hogy a rigacs mellől a Tisza kimossa a partot, ilyenkor mint fok áll ki és keménységénél fogva tovább ellentáll, mint legtöbb emberi kézzel kiépített sarkantyú. Ez a *rigacs-part*. A *rigacs-forgó* sok pénzt adhat a halásznak, de kárt is tehet, ha a horog bele akad. A horog elhajlik, elszakad.

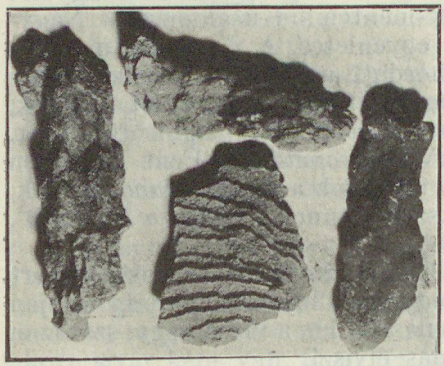

Fig. 1. ábra.
Rigacs a Tiszából.
Kalkkonkrezien aus der Theiss.

Ezek a térszíni formák, vízrajzi alakulatok azok, melyeken vagy melyekben a halászattal foglalkozó emberek dolgoznak, melyek ismerete szükséges ahhoz, hogy munkájukat, ezen keresztül életüket megismerjük.

Halász volt-e a tiszántúli magyar nép?

Minden eddigi felfogással szemben meg kell állapítani, hogy a tiszántúli magyar népnek nem volt kedvelt és általánosan elterjedt foglalkozása a halászat. Régi közmondás: „Halász, vadász, madarász, éhenkórász!" A sárréti ember ezt a közmondást ilyen változatban ismeri: „Halász, vadász, madarász: üres tarisznyába kaparász!" Ez a régi, ma is gyakran használt közmondás minden írott emléknél ékesebben beszél. A törökfajta népek, így a magyarok is, nem voltak halevők.[1] Ha egyik-másik ember, vagy embercsoport szerette is a halat, a halevés mégsem volt általános. „A hal nem ítel!" — mondja ma is a debreceni, illetve hajdúmegyei magyar ember. Nagyon sok embert ismerek, aki meg nem eszi, sőt sok egyszerű asszonyt, aki még a szagát sem állja a halnak. Holott én magam élekhalok érte. A magyarok is állattenyésztők voltak elsősorban, közülük többen és főleg szegény emberek halásztak, csikásztak. Ezt főleg a halevő szláv szolgáiktól tanulták. Azt is fel lehet tenni, hogyha az előkelő urak a vizek mellett halászatból éltek,

[1] Br. Vratiszláv utazása 1591. közli Szamota Régi utazások 229. lap.

szolgáikkal halásztattak. Nem tudom elképzelni, hogy a kényelmes magyar ezt a nehéz, éjjel-nappali éberséget, nehéz testi munkát igénylő foglalkozást űzte volna. Ma is a tiszaparti községek lakói elsősorban földművelésből, egy kis kertgazdaságból, állattenyésztésből élnek, vagy messze vidékre napszámra szegődnek el, mintsem halásznak. Egy-egy nagyobb községben legfeljebb három-öt halászcsalád él, ezeknek is egy része nyáron mezei munkát végez. Csőszök, mezőőrök, révészek elsősorban passzióból halásznak és nem hivatásból. Azon a területen, melyet dolgozatom felölel, nagy halásztársaságok nem voltak, éppen ezért nagy halászélet sem volt. Az apró halászok szétszóródva a maguk kezdetleges szerszámaikkal, nyiltan vagy orvul űzték szegényes foglalkozásukat.

Megállapítást nyert, hogy a mai hazánkban betelepedett magyarság között elterjedt, de nem általános foglalkozás volt a halászat, hihető, hogy a keresztyénséggel együtt terjedt el. Mert a keresztyén, főleg görög egyház sok böjtös-napot rendelt, melyhez sok hal, csík kellett. Már maga az a tény, hogy főleg az egyházaknak adományozott földeken voltak a halastavak és a királyi parancsok az egyházak részére biztosítottak elsősorban a halászatot, feltevésünket erősíti. Világi uraink is tartottak halászokat, de korántsem olyan nagy számmal. A földesurak részére a halastavakon a jobbágyok halásztak, lehetséges, hogy ezek közt a halászok közt sok szláv is lehetett, mert sok szerszám neve szláv és a magyar halászok által használt szerszámok jó része megvan a déli szlávoknál is.

A tiszántúli magyar halászat életében négy korszakot különböztetünk meg. Az első korszak e hazában való megtelepüléstől a mohácsi vészig terjed. Ez a virágzás korszaka.[2] A másik az erre következő nagy hanyatlási korszak, melyet a török hódoltság idézett elő. A török nem halevő nép. Tönkretette a magyar halászatot, elrontotta a halastavakat. Ez a korszak a török kiveréséig tartott. A harmadik korszak szintén a virágzás korszaka, mely a XVIII. századra és a XIX. század kétharmadára terjed és a folyók szabályozásával végződik. A negyedik korszak a hanyatlás korszaka, melyet nem politikai tényezők, hanem ennél sokkal hatalmasabb erő, a vizek szabályozása idézett elő. A Tiszaszabályozás és a belvizek lecsapolása halálos csapást mért a természetes halászatra. Megszűntek a nagy és kitűnő keltető helyek. Megcsappant a haltáplálék, különféle halbetegségek pusztították a hal-, rákállományt.

A halászatot az eddigiekkel szemben teljesen új alapra kellett fektetni. A halászat védelmét országos törvényekkel bástyázták körül. Mesterséges halastavakat létesítettek. Az első

[2] Kolozsváry Gábor : Tiszavölgyi halászat és település. Budapest, 1928. 15. l.

kezdetnek nagy nehézségekkel kellett megküzdenie. A jövő fogja bebizonyítani, mit tud az emberi gondosság tenni a régi, a nagynevű halászat feltámasztására.

Jellemző adatokat tartalmaz a harmadik korszakra a régi balmazújvárosi községi jegyzőkönyv, mely 1712-ből ezt mondja :

Anno 1712. 22 Januari. Deliberatum, renovatum et approbatum. Az Hellynek megrögzött, mostani és ennek utánna végig való Törvények Rendtartása : Közönséges Hellyre kell vinni a Kadarcsnak halát ; mivel közönségessen szokták gátakkal tartani a vizet, edgy pénzen fontyát, sem jégen, sem maga házánál akárkinek, nem lehet eladni kemény büntetés alatt, hasonlóképpen a Csik is két Iczcze edgy polturán menvén, kemény büntetés alatt fellyebb ne adódgyik annyival is inkább az Helynek kár szerzésére, sem titkon idegen emberek (ha lakos ember, sok adhattya) edgyik meg nevezett állatot is ne lehessen adni.

Judex Primar : Stephanus Lőky. Anno 1714 die 25 Januari. Deliberatum est. Közönséges meg edgyező végezett akaratunkból. Végeztük : Hogy határunkban találkozható halászó vizekben valakik halászatot visznek véghez és munkálódnak vagy is kezdeni fogják azonmunkát mindenkoron tartoznak az Hellynek közönséges szükségére kiadni edgy részt, amennyin fognak lenni, edgy személyre a mi obveniál, annyi summát akar in natura, akar kész pénzül Helynek Bírája kezéhez resignálni és megfizetni az Helyt.

Tempore Judicis Andreas Ignáth. Anno et die supra. Hasonlóképpen azon megedgyező akaratunkból végeztük : A, kik Csikászatot Határunkban levő vizeinkben munkálódnak és visznek véghez tartoznak azon Csikászatból közönséges szükségére az Hellynek kiadni az Hellynek Bírája kezében akar in natura, akar kész pénzül az fellyül megirt kemény büntetés és ..... alatt tizedét.

Judex Primarius Andreas Ignáth. et Jud : Notár : Jh. Debreceny. Anno 1717 die January. Vezendi János, Szücs Mihálly és több becsülletes Halász Társai eő kgmeknek és Juhász Mihálly Uraimék között támadván valamelly peres altercatio Halásztból ki hagyván Juhász Mihály uramat magok társaságokból, melly amint első perlekedésekben adjungtáltatott törvény által, ismét új törvénykezést..... akarván Juhász Mihály uram maga kész akarattyából le térni mind perlekedéséről mind társaságokból Vezendi Uraiméknak ki állásából per amicabilem Compositionem edgymást követések által mentek edgyességre ; ugy hogy edgyik fél is nem háborgattyák ezen állapotot Sub : Vinc ..... mellyet p. futura protoculaltunk. Tempore Judicis Andreas Ignath et Jud : Notar Debreceny.

Ezek mellett az írásbeli bizonyítékok mellett tárgyi bizonyítékunk is jelentős van arranézve, hogy a balmazújvárosi Kadarcs partján a XVIII. sz. elején nagy halászat volt. A balmazújvárosi Erdős-sziget egyik pontján szántás közben az eke néhány hálósúlyt vetett fel. Utána keresgettek, meg is ásatták a környéket és összesen 35—36 darab egyforma típusú agyagból égetett hálósúlyt találtak. Az ásás azt mutatta, hogy ezek a hálósúlyok kis, alig egy négyzetméternyi területen voltak összerakva és a közelben egy jó tenyérnyi nagyságú füstös, égett földű tűzhely volt, ami azt bizonyítja, hogy efelett a hely felett a halászkunyhó állott. Varga Antal igazgató a hálósúlyokat a községi múzeumba helyezte, három darabot a debreceni Déri-múzeumnak juttatott (2. ábra).

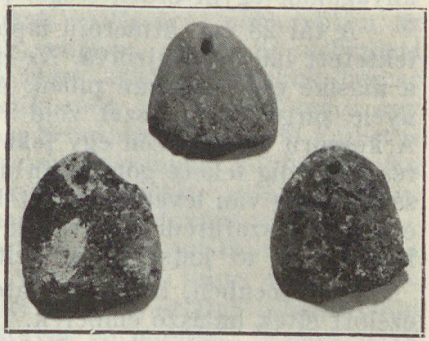

Fig. 2. ábra.

Hálónehezékek égetett agyagból a XVIII. századból. Balmazújváros.

Netzgewichte aus gebranntem Ton XVIII. Jahrhundert. (Déri-museum.)

A súlyok alakja egyenlő szárú háromszög. Nagysága: alap 10 cm., magassága 11—12 cm., a csúcsán ½ cm. átmérőjű lyuk van fúrva, mely a használattól felül ki van kopva. — Anyaga durván kimunkált agyag, égetése gyenge, késsel nehezen bár, de faragható.

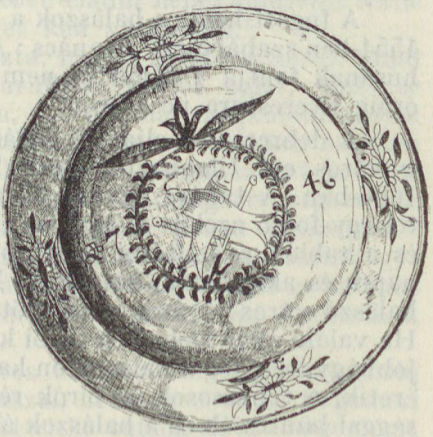

Fig. 3. ábra.

Halásztál 1746-ból.

Fischerschüssel aus dem Jahre 1746. (Déri-museum.)

A halászsulyok alakra azokhoz hasonlítanak, melyeket eddig őskori daraboknak ismertek. Ámde ezek kétségtelenül a XVIII. század elejéről valók, azok a halászok használták, akikről a községi jegyzőkönyv szól és vagy a halász maga csinálta és égette, vagy fazekassal készíttette. A hálónehezék alakja évszázadok óta nem változott.

A halászok életközösségét bizonyítja az a halastál, mely a XVIII. század közepén készült és a Déri múzeum halászati anyagának egyik érdekessége. (3. ábra.)

A tál 28 cm. átmérőjű lapos tál, a fenekén két egymásrafektetett hal van rajzolva. Az egyik hal hátsó fele egy evezőn, a másiké egy csáklyán pihen. A halak, az evező és a csáklya nyele sárga. Az egészet zöld rozmaring koszorú veszi körül. A koszorú felső részén egy fekete gömbből tulipán nő ki. Alsó részén pedig fekete gömb van magában. A tál karimáján nagy sárga virág van levelekkel. A tál a Tisza vidékéről került, talán éppen a tiszafüredi cserepesek készítették, de hogy halászok használták, az kétségtelen. Leltári száma V. 42—1920.

Debrecenben, bár a Tiszától távol volt, már századokkal ezelőtt éltek halászó emberek. Halászó joga is volt a városnak. Már 1462-ben Erzsébet, Mátyás anyja Debrecen városának ajándékozta a Hortobágy-folyó mentén a halászatot.[3]

1554-ben a tanács elhatározta, hogy senki az idegenek közül a Tócó nevű mocsárban halászni ne merészeljen, a városbeliek közül szintén senki a bíró pecsétje nélkül. Hogy pedig senki se halásszon többet egy napnál, a pecsétet a bíró úrnak hozza vissza, a kishalakat ne hagyja a parton, hanem a vízbe dobja vissza. Mindezeket áthágók 1 forintra büntettetnek.[4]

A fogott halat a halászok a piacon adták el. Ennek árulását 1554-ben szabályozza a tanács : A hegyes orrú keszeg és a ponty húsának fontja 4 dénár és nem több és hogy senki ezeket 12 óráig nyereségre ne vegye.[5]

A debreceniek eljártak halászni a Hortobágy-folyóra, noha a város ezt tilalmazta, mert bérbeadás útján hasznosította 1606-ban. A tanács egyhangúlag elhatározta : Jóllehet a Hortobágy-folyó azelőtt is tilalom alatt állott, de a háború zavarai és a rablók pusztításai miatt megőrizni nem lehetett, néhány napra és aki akarta, halászott. Most midőn más hasznot hoz a halászó város javára, mint előtt volt, ezután is tilalmas lesz. Ha valaki akar Debrecen lakói közül, akár legyen az adót fizető jobbágy, tényleg a halászaton kapatik, vagy ha elfut is, de rajta éretik, a tanácsosok és bírók részrehajlás nélkül 10 forint bírsággal büntessék és a halászok által fogott halak a város javára elkoboztassanak. Ha pedig nem városbelieket kapnak halászaton, lovait, szekerét, vele együtt ott elfogva, minden hálót és vele talált eszközt... És azok a halászok, ha személyesen elfogatnak, mint erőszakot tevők büntettessenek, ha pedig

[3] Herpay : Debrecen sz. kir. város levéltárának regesztái. Debrecen, 1926. 62 lapon, 162. sz. jegyzőkönyv.
[4] Városi jegyzőkönyv. 497.
[5] Városi jegyzőkönyv. 1554. 520.

tényleg nem érik tetten őket, lakóhelyükön üldöztessenek és elfogattassanak.[6]

A vállalkozó szellemű debreceni halászok már a XVII. században jó halat fogni eljártak a Tiszára, noha ebben az időben erre járni még a török védelem alatt álló debreceni embereknek is veszélyes volt, mert kóborgó törökök hamar elfogták. 1638-ban így emlékszik meg a Városi Tanács egy szomorú esetről : Törösdi János és Szentpéteri, másként Callistus Ferenc debreceni lakók, Csege nevű tiszáninneni faluba menvén halászás végett, az egri törökök fogságába estek, honnan Csontos Benedek szenátor nehezen tudta kiváltani őket.[7]

Debrecen város tanácsa a szennytől, piszoktól védte a város körül eső halastavakat. 1645-ben a teljes tanács egyhangúlag határozta, hogy a szűcsmesterek semmi okkal, semmi alkalommal, a Tócó-nevű halastavat bőrmosással beszennyezni és szennyes poggyászaikkal elpiszkolni és ártalmassá tenni, 12 forint büntetés alatt ne merészkedjék, a tanácsnak ettől a visszavonhatatlan határozatától kezdve.[8]

A halárulás a debreceni mészárszékekben nem nyert polgári jogot. A mészárszéken sohasem volt szabad árulni. 1615-ben a tanács egy értelemmel határozta : Mivel a hal más étel, mint a hús, ez által és úgy ne merészeljék mérni a halat a piacon feldarabolva, vagy másként mérve eladni nehéz büntetés terhe alatt, erre alkalmas más helyet kell választani.[9]

1656-ban pedig azt határozta, hogy : mind mészáros, mind vidék, mind lakos a piacon árullyon fontos halat, senki se házánál, se székben ne árullya, mert a hal megkülönböztetik egyébféle victualétól, hústul, kiket az mészárszékben szoktak árulni. Mivel nehányszor a halárulás az mészárszéket kedvetlenné tötte és megvesztegette a szék tisztaságáért végezte az T. Tanács. Alioquin transgressores gravi poena puniantur.[10]

Debrecennek voltak halászai, akik főleg a Hortobágyfolyón halásztak, s akiknek a város időnként hálókat és hálóhoz való rátsokat, köteleket, gyalmokat vásárolt. Ez kitetszik a régi városi számadásokból.

Így 1735-ben a nemes város hálóhoz való rátsokat (háló darabokat) vesznek. Így tavasszal, február 9-én a bagaméri születésű Király Istvánnétól, 54 ritka rátsokat, csomagonként 34 dénárért, összesen 18 rhfrt 36 dénár.

Ugyanezen év június 6-án Medvés Mihálynétól négy sűrű

[6] Városi jegyzőkönyv. 1606 febr. 5. 11. sz.
[7] Városi jegyzőkönyv. 1638 febr. 7. 38. sz.
[8] Városi jegyzőkönyv. 1645. 593. § május 18.
[9] Városi jegyzőkönyv. 1615 okt. 28. 479. sz.
[10] Városi jegyzőkönyv. 1656. 151. §. D. V. L. (Debr. Városi Levéltár.)

és 32 ritka rácsokat, á 36 dénárért ; összesen 14 rfrt 24 dénár vesz a város.

Július 25-én 2 sűrű rácsokat vesznek 78 dénárért.

Szeptember 12-én Soproninétól 23 ritka rácsokat, darabonként 34 dénárért és a hozzávaló spárgákat 8 rfrt 18 dénár.

Október 28-án 29 rácsokat, á 34 dénár összesen 9 rfrt 86 dénár.

Két rendbeli hálóhoz és gyalomhoz való hosszú vékony kötelek 15 frt 12 dénár.[11] Egy év alatt 66 frt 54 dénárt fizetett ki a hortobágyi halászok hálójára Debrecen városa.

Debrecen városa 1748-ban ugyancsak a hortobágyi hálóbeszerzésért kifizet 57 frt 06 dénárt. Ez a háló állott 84 drb hálóból és 238 öl kötélből.

Még ugyanez év május 27-én ugyanehhez a hálóhoz csináltat egy 28 öl felkötő hálót 4 frt 21 dénárért, így a nagy háló 6 frt 22 dénárba került.[12]

Az 1755. évi városi számadásban ez olvasható : A hortobágyi halászathoz vásároltatott 78 öl rátsahálókért és összvecsináltatásra való fonalért fizettem 18 rhfrt 09 dénárt.[13] — Ugyanez év december havában a Nemes város halászai kezek alá gyalomnak való hálért 15 frt 13 dénárt fizet ki.[14]

Debrecen város zálogos pusztáin levő vizeken halásztak. 1715-ben Ohaton halásztak és csikásztak.[15] 1728-ban az országos összeírók kiemelik az Ohatnál a város halászati jogait : Az annyiszor említett birtok határai a Tiszáig nyulnak és ott végződnek. Ebben a Tisza-folyóban a halászat jogát gyakorolják. Azonkívül más halasvizek is vannak, népiesen morotvák, melyekben a város a halászat jogát nagyon gyakorolhatja. Mihály Andor ohati provisor 1743-ban jelenti, hogy a csegeiek, mint az egyekiek az Árkusban halásztak, de a városnak nem adtak semmit.[16], [17]

Debrecen város halászó, csikászó helyeit a nemes városnak régen birtokában levő Tiszáját, Völgyest, Szilágyot és a többieket árendázta 1790-ben Esküdt Csáti György ezúton a Debrecenben lakó Borsos Ferencnek és utódainak albérletbe adta 70 forintért, melyet 1791. Szent Mihály napján fizet meg.[18]

1791-ben Debrecen város a Szent Ágotai fogadót vámmal, halászattal, csikászattal 3 évre árendába adja.[19]

[11] Városi számadás az 1735-ből. D. V. L.
[12] Városi számadás az 1748-ból. III/30. D. V. L.
[13] Városi számadás az 1755-ből. IV/23. 99. sz. D. V. L.
[14] Városi számadás az 1755-ből. XII/23. 118. sz. D. V. L.
[15] Vegyes Iratok I. 109/a. sz. 1715. D. V. L.
[16] Conscriptio praediorum Debrecen, 1728. Ohati iratok. D. V. L.
[17] Ohati iratok. 290. sz. 1743. D. V. L.
[18] Ohati iratok. 477. sz. 1791. D. V. L.
[19] Városi jegyzőkönyv. 1791. 526. §. D. V. L.

Midőn 1813 január 8-án a város vagyonának a kezeléséről intézkedik, 16. § elrendeli, hogy a halászó helyeket árverezésen kell kiadni.

16. §. A halászó helyeket árverezésen kell kiadni, az árverés feltételeit jóváhagyás végett felterjeszteni. Az árverezés idejét előre tűzzék ki, hirdessék meg, hogy a vidékiek is részt vehessenek, akiket kizárni nem lehet.[20]

Eszköznélküli halászok.

Az ősembernek nem volt halászó eszköze, ma is sok szegény ember nem készít halászó eszközöket. Nincs rá pénze, nincs ideje, vagy türelme. Ha azonban halat lát, nem jön zavarba, hanem eszköz nélkül is el kezd halászni.

Van olyan szegény halász, aki kézzel is pompásan fogja a halat. Kitapogatja a bokor tövén, a kő mellett megbúvó halat és kezével lassan símogatja. A hal azt hiszi, hogy a víz simogatja és állja. A halász a kopoltyújáig tapogat. Jobbkezének hüvelyk és mutatóujját a kopoltyújába dugja, balkezével pedig a hal derekát átfogja, hogy ne fickándozzék és gyorsan kiveti a partra.

1933-ban Tiszabábolnától Tiszafüred felé gyalogoltam. Az ártéren már akkor visszavonult a nagy víz, csak kisebb vizek voltak a füzesek közt a bányákban. Ezekben sok apró hal maradt vissza. A faluból és tanyákból kijöttek a szegény emberek egy ilyen bánya szélére, a férfiak letették ruháikat, a nők felkötözködtek, begázoltak a térdigérő vízbe és markukat összetéve nyulkáltak a víz alatt. Mikor a kis virgonc halat észrevették markukban, felemelték a víz felé és alul kicsorgatták a vizet, a halat kidobálták a szárazra, ahol egy öregasszony összeszedte kötényébe a kis halakat.

Arra a kérdésre, hogy mit csinálnak ezekkel az apró halakkal, azt felelték: „Jó lesz a macskának." Hallottam azonban, hogy bizony maguknak is megfőzik paprikásnak. Ily kézzel halászó asszonyokat, suhancokat és gyermekeket több helyen láttam.

A tiszamenti kubikgödrökben a gyermekek úgy halásznak, hogy letépnek egy csomó fűzfagallyat. Azon levelesen összeteszik, a két végét a nyalábnak megfogják és ketten húzzák a part felé. A sekély vízben a nyaláb vesszői a feneket érik, a teteje a vízszinen megyen, néhány kishalat kihúznak a partra. Régi egyszerű mód lehet, mert Vésztőn az öreg emberek még most is jól emlékeznek arra az időre, mikor még *hinár*-ral

[20] Különböző tartalmú iratok. 2037. sz. D. V. L.

halásztak. A vizekből feltépték a hinárt, összenyalábolták és úgy húzgálta egy ember vagy két ember a vizen és elég szépen fogtak is vele halat. Ha már pár napig húzgálták, a hinár összetört, elhajították. Mikor halászni akartak, újat, frisset téptek. Ez a halászati mód még a madzaghálók alkalmazása előtt volt divat.

Nem volt sokkal érdektelenebb az a halászati mód, amit a Kállók és Berettyó mentén láttam. Az emberek felkötözködtek a folyó, meder vagy tó partján, derekukra erős házi vászonkötényt kötöttek, a kötény két szabad végét két kezükkel megfogták, a víz alatt kiterjesztették közel a víz szintjéhez és úgy törekedtek előre. Néha, ha halat sejtettek, két kezükkel összecsapták és hasukhoz közel szorították a kötényt, a vízből kiemelték és így fogtak néhány pontyot vagy csukát.

Ehhez hasonló Tiszacsegén a *szükségkendő*-vel való halászat. Ez kenderből kötött lyukacsos kendő, 80×100 cm. nagy. A magyar nekivetkezik, derekára köti, két kezével maga előtt tartja és sétál a vízben, maga előtt tartván a kötényt kiterítve. A kendő menetközben szűri a vizet, ha egy-egy hal beleakad, magához szorítja és megfogja. Egyszerű, ötletes, szegény embernek való mód.

Ezt a halászatot nagy fiúk és férfiak is több helyen űzték.

Halászás fáskosárral. A kisvizek mentén általános szokás, hogy előhoznak a fáskamarából egy vesszőkosarat és azzal elindulnak halászni. Meztelen lábakkal belegázolnak a sekély vízbe és a kosarat meregetik a vízbe. Így szűrik a vizet. Ha a kosárba hal akad, kivetik a partra és az ottálló gyermek összeszedi és zsákba hányja.

Az egész kisvizeken, az alföldi vadvizeken, pecéken, kadarcsokban a rekesztő halászatnak nagyon brutális módja, a *hallaposás* van divatban. E kis vizek nyár végén egészen leapadnak. A verse, vész, kimarad a vízből. Az apróbb, kisebb igényű halak szerencsétlen helyzetükben a kotúba menekülnek.

A szegény ember jól tudja ezt. Szerszámát félreteszi és embereivel vagy családjával elkezdi járni, tapodni a kotút. Taposás által a víz a sárba vesz, a hal pedig nem tudván oxigénhez jutni, kinosan vergődik a sár tetején. Elúszni nem tud, mert még a gödrökben is alig van annyi víz, hogy a hal testét elfedje. A lyukakban vergődő halakat zsákra hányják, és így viszik a kunyhóhoz, ahol megmossák és így kerül a piacra. Kegyetlen halászó mód : kitapossák a szegény halakat a vízből.

Ez a tiltott halászat sok helyen nagyban megy. Azok a földmívelők, akiknek pecéjük van és halászni akarnak, nyár végén lóval tapostatják meg a vizes sarat. Hosszú féken épúgy járatják körbe-körbe a lovat, mint a szérűn. Megtörténik, hogy

egy-egy ügyes fiú felül a ló hátára és három-négy lovat keresztülkasul jártat a már kiapadó éren. A víz pár perc alatt elapad és a ló patája után támadt gödrökből egy nekigyürközött ember hányja zsákra a vergődő csukákat és potykákat. E gyilkos halászat kiadós.

A rekesztőhalászat.

Amióta 1926-ban először írtam a rekesztőhalászatról és azóta átkutattam a Tisza kiöntését, a Sárrét és Ecsedi-láp egykori mocsárvilágát. Kihallgattam számos öregembert, akik közül nem egy egykor jómódú halász volt. Ma nagyon szegény ember. A vízzel elvitték mindenét.

Ezek a kutatások 1926-ban meglévő adataimat új, nagyon értékes adatokkal bővítették és nem egy fontos néprajzi problémát oldottak meg.

A rekesztőhalászatnak ma már nagy irodalma van. *Sirelius* egész nagy könyvet írt a finn-ugor népek rekesztőszerszámairól, összehasonlítva más népekével.[21] *Jankó János* szintén bőven tárgyalja a rekesztőhalászatot,[22] de mindkét tudós csak *Herman Ottó* néhány adatát használhatta a magyar szerszámok tárgyalásában. Herman Ottó maga is kevés magyar rekesztő szerszámot ösmertet örökbecsű művében és utána csak kevesen próbálták az ő gyüjtését kiegészíteni. Ez a tanulmány az egyre pusztuló alföldi vizek rekesztőszerszámait kívánja ismertetni. Néhány eddig ismeretlen adattal pótolja a magyar ősi halászási módot.[23]

Meg kell állapítanunk, hogy a rekesztőhalászatnak legősibb formája a *gátrekesztés*. Ez abban áll, hogy a szegény halász gátat emel a kis folyón, vagy nem mély állóvízben, ezen bizonyos meghatározott távolságban réseket hagy, a réseken át menő halat kosárral megfogja.

A Berettyó és az Érmelléken még ismerik a *hurcagát*-at, az egykori lápos vidéken a *csikgát*at. Mind a kettő egy és ugyanaz, amennyiben az alföldi ember gondolatvilágában a csík is hal (csíkhal), csak kisebb.

A gátrekesztés ma is megvan hegyi patakoknál épúgy, mint a Magyar Alföld meglevő tavainál. A hegyi patakoknál köveket raknak át a sebes vizen, a kövek között rést hagynak és ide alkalmazzák a fogó készüléket, mely lehet egy merettyű is. Járnak is át a gáton, halat is fognak.

[21] Sirelius : Über die Sperrfischerei bei d. finnisch-ugrischen Völkern. Helsingfors, 1906.

[22] Jankó János : A magyar halászat eredete. Budapest, 1900.

[23] Hermann O. : A magyar halászat könyve. I—II. k. Budapest, 1887-ből.

A magyar Alföld egykori ezer-tó világában nagyban folyt a halászat. A szegény embernek nem volt eszköze, csak két keze munkája. Anyaga a körülményekhez képest föld, nádtörmelék, sás, káka, községek közelében trágya, a füzesek közelében fűzfagally volt.

A szegény ember a sekély alföldi tóban földből hányja a gátat. Magassága annyi, hogy a vízből kiérjen. Az alföldi szikes agyag jól is megáll. Egy-két méter távolra rést hagy rajta, melyet ő „*síp*"-nak nevez. Jól megtapossa, annál jobban megáll. A parttól egyre beljebb építi úgy, hogy lassan átgátolja a vizet. Az ilyen gát gyalogjárónak nagyon alkalmas. Ahol bomlik, vesszővel megerősíti, különösen a sípnál, hogy a kis nyílás be ne folyjon földdel.

A síphoz kosarat tesz és fel van állítva a rekesztő halfogó. Ez a gát évekig fennáll, csupán a szegény halásznak kell tavaszonkint újból megtölteni.

A magyar ember a vesszőből font merítő vagy tartó eszközöket *kosár*nak nevezte. Ismerte a *halfogó-kosarat*, *csíkfogókosarat*. A halfogó-kosár már kiment a divatból, helyébe a verse jött, a csíkfogókosár még megvan, akár mint csíkfogókosár, akár mint csíkkas. (4. ábra 2—4.)

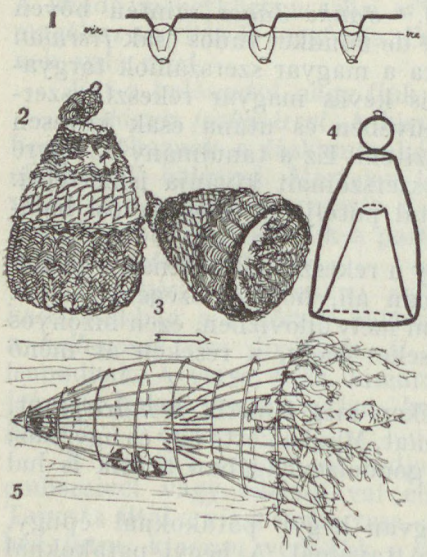

Fig. 4. ábra.

1. Hurcagát. 2—3—4. Halkosarak. 5. Fenékverse felgalyazva, kivetve.
1. Fischerdamm. 2—3—4. Fischkörbe. 5. Bodenreuse mit Zweigen versehen und ausgestellt.

Eddig nem ismert versét mutat be a Kálló-vidékéről a 4. ábra. Ezt a kállóvidéki halászok halfogókosárnak, a berettyóvidékiek *hurcá*-nak nevezik. A néprajzi tudomány talán rövid versének nevezné. — Alakja kövér csonkakúp, jóval gömbölyűbb, mint a *csíkkosár*. — Anyaga vessző. Mérete a kisvizekhez és csatornákhoz szabott, rövid. Hossza 105 cm. Első bővebb nyílása 53 cm. Ennek külvilága 62 cm. A hátsó része 22 cm. átmérőjű kerek lapban végződik, mely az egyik oldalán le van kötve a kosár széléhez, ezen mint sarkon nyitható. Egy, a sarokkal szemben levő füle segíti. Mikor a vízben van, a sarokkal szemben is le van kötve. Mikor azonban

a halat kiveszik, ezt a lapot felemelik és a zsákmányt kiöntik. A versek a kosár testében 64 cm. mélyen benyúlik és a versek 15 cm. átmérőjű nyílásban szorul össze. Igazi kisvízi szerszám. Ezt a kosarat tették régen a hurcagátak nyílásaihoz és ez fogta meg a halat. Ez a szerszám Pocsaj vidékéről került a Déri múzeumba.

A hal a gáthoz ér, orrával végig tapogatja, ahol rést talál, bebúvik a sípba és belejut a kosárba. Mivel az állóvízben épített gát mindkét oldalánál kutat a hal, ép ezért a sípokat felváltva mind a két irányba kiépítették és egyik kosarat a gát jobb, másik kosarat a gát baloldalára fektették. Így bármely oldalról érkezett a hal, belejuthatott a kosárba. Évek multán a keskeny gát kiszélesült. A sípok tetejét is gallyal lefedték, a gyalogúton járművekkel jártak és a hurcagát közlekedési út lett a vizek világában. A XVIII. században Sárrét térképén nem egy csíkgát fel van tüntetve, mely egyik városból a másikba közlekedési útként szolgált. A térképen az út Várad felé Csíkgáton megy a Körösön át. (5. ábra.)

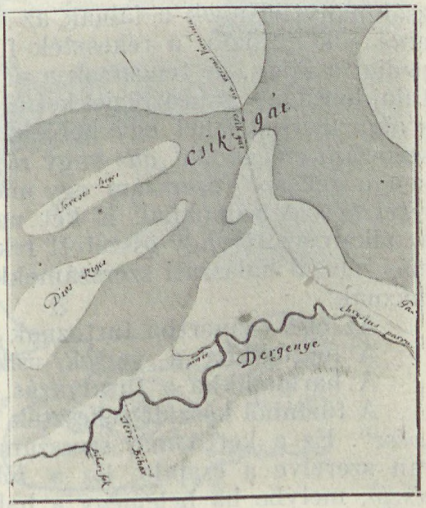

Fig. 5. ábra.

Csíkgát a Körös kiöntésén, mint országút XVIII. századbeli térképen. *Schlammbeiszerdamm über dem Flusz in einer Karte aus dem Jahrh. XVIII.*

Ott, ahol a földgát gyengének bizonyult, fűzfavesszővel erősítették. Mindkét oldalánál egymástól egyenlő távolságban kihegyezett karókat vertek le, a karók közeit fűzfavesszővel vagy bebélelték vagy kifonták és a bélés közét töltötték ki földdel. Így azután sokáig ellenállott a vízmosásnak.

A nádasok közelében könnyebb anyagból építették a gátat. Nádtörmeléket hordtak a kijelölt helyre, egy irányba beleszórták a vízbe, földdel leszorították, megtaposták, a földelés előtt és utána is. Ezen is lehetett közlekedni, ez is soká eltartott. Falvak közelében trágyából építették a gátakat, karókkal erősítették meg. Ezek is évekig, sőt évtizedekig eltartottak, csak évenkint kellett ráhordani és javítgatni.

Sőt a gátak akkor is megmaradtak, mikor a vizet levezették. Természetesen a víz elvonása, a halászat megszűnte után

csakhamar elromlott. Nem törődött vele senki, de nyomai még most is megtalálhatók árokban, hosszanti kiemelkedésben, melyeket gátnak, ördögároknak mond a nép.

A gátak felépítéséhez rengeteg munka kellett. A kultúra terjedése, a halállomány erős fogyása, nem tette gazdaságossá. Ezért a halász esze könnyített az erős testi munkán. Nem emelt többé gátat, hanem csak egy falat készített, ezt állította a vízbe, ezzel rekesztett. Nem járt többé a rekesztő-szerszám tetején, hanem csónakjával ment a fal mellé és meríti meg a zsákmányt. Ennek a falnak az anyaga vidékenkint más. Ott, ahol sok a fűzfa, a rekeszték fűzfagallyból készül. Ott, ahol pedig fa nincs, de tengersok a nád, nádból csinálják. Így közös tulajdonságuk van a régiekkel és egymással : a vízbe leállítják s akár évekig lehet egy helyen. Így lett a hal- és csíkgátból szerszám, mégpedig *álló* vagy *rögzített, rekesztő szerszám.* Szemben a rekesztő szerszám egy másik fajtájával, a mozgatható *rekesztő* szerszámokkal. E két nagy csoporthoz sorozzuk még az alkalmazott vagy összetett rekesztő szerszámokat, melyeket más mozgó halászati szerszámokkal együtt vetésszerűen alkalmaznak.

Az első csoportba tartoznak lészák, vészfők, vészek.

A másodikba a versék, csíkkosarak, a véter, haboknya.

A harmadikba a turulyázás, Tiszaverés.

A fűzfából készült rekeszték neve *lésza.* A nádból készültе „*vész*". Ez a kettő már szerszámeszköz, mert mindenikre fel van szerelve a csapda. Ez a *Fő.* A lészán *lészafő,* a vészen *vészfő,* melybe ha belemegy a hal, nem tud kijönni.

A rekesztőszerszámok régebbi, tehát ősibb csoportját azok a szerszámok teszik, melyek állandóan le vannak rögzítve. E szerszámokat *vész*-nek, *vejszé*-nek, *lészá*-nak nevezi a halász. Ősi szerszám ez és mindenfajta halásznépnél megvan. *Herman Ottó*[24] négy vész-fajtát közöl. *Jankó János*[25] és utána *Sirelius*[26] egész kötetet írnak a rokon vagy még nem is rokon halásznépek vészeiről. *Antipa*[27] az al-dunai, különösen a Duna deltájában használatos vész-fajtákat mutatja be.

I. Vészlés.

A magyar vész ősi szerszám. A Tisza mentén a gazdag füzes adja hozzá a vesszőt. A távoli kisvizek medrében lengő nád nagyban szolgáltatja a nyersanyagot a vészkészítéshez. — A Tisza árterére az erős vessző-vész szükséges, a nem mozgó

[24] Herman O. id. m. I. 154—158. l.
[25] Jankó id. m. 49—153. ll.
[26] Sirelius id. m.
[27] Antipa : Pescaria si pescuitul in Romania. Bucuresti. 643—657.

eliszaposodott kisvizen a gyengébb nádból készített vész is eleget tesz.

A vész legegyszerűbb fajtája a szegletes vész. Ezt *lésza* vagy *lécka* néven ismerik a tiszadadai halászok. A lészka készí-

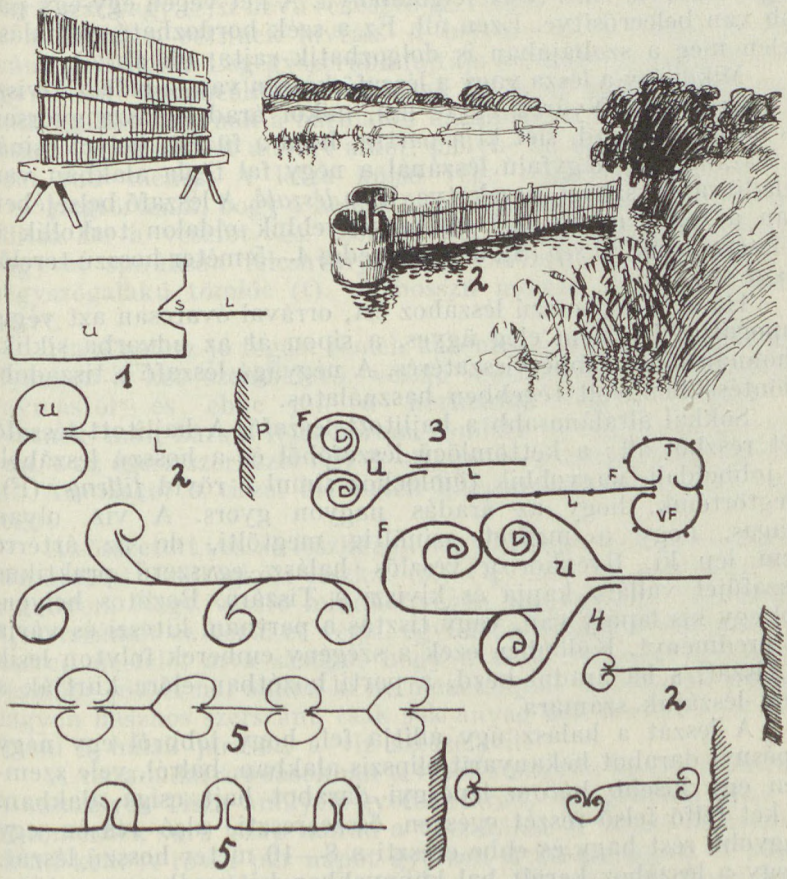

Fig. 6. ábra.

Vészfajták a kisvizeken. Fent lészaszék lészával. 1. szegletes lészafő (u = udvar; s = síp; L = lésza); 2. vakvészfők. 3. kéttömlöcű; 4. háromtömlöcű; 5. (felső) leveleslészka; 5. (alsó) középtömlöcű vész; jobbra kétvak vészfő.

Sperrarten von Hortobágyflusz und Sumpfe.

tése igen egyszerű. A halász téli munkája. Ősszel jó érett vesszőt szed. Téli szállása mellett jó napos helyen leállítgatja a vastag vesszőket egymásmellé, szép sorjában, amilyen sűrűnek vagy ritkának kívánja elkészíteni. A vesszőket vastagabb végükkel

a földbe szúrja és aztán vékony, hajlós vesszővel a szükséghez képest *áthimeli*. A négy oldalhoz négy darabot készített. Az ügyesebb halász széket csinál. A *lészaszék* áll egy hosszú nyárfa- vagy fűzfagerendából. Felső része laposra van faragva ; kellő távolságra kifúrva. Alsó része félgömbölyű. A két végén egy-egy pár láb van beleerősítve. Ezen áll. Ez a szék hordozható. A halász télen még a szobájában is dolgozhatik rajta. (6. ábra.)

Mikor így a lésza vagy a lészafő készen van, a halász kiviszi a kiöntésekre. Nyáron egyre lesi, mikor árad a Tisza gyorsan és ha erősen árad, siet ki a partra. Irtja a füzest, helyet csinál a lészának. A négyfalú lészánál a négy fal tégla alakban van felállítva, vesszővel összekötve. Ez a *lészafő*. A lészafő belsejében van a tágas udvar (U). A keskenyebbik oldalon torkollik a tölcsérre szűkűlő *síp* (S), a sípba pedig 4—5 méter hosszú terelőlésza (L).

Ha a hal a hosszú lészához ért, orrával óvatosan azt végig tapogatja. Ha nem elég ügyes, a sípon át az udvarba siklik, ahonnan nincs többé visszatérés. A négyágú lészafő a tiszadobi kiöntésekben volt régebben használatos.

Sokkal általánosabb a hajlított lészafő. A hajlított lészafő két részből áll : a kéttömlöcű lészafőből és a hosszú lészából. A jobboldali, nagyobbik tömlöchöz simul a rövid *filleng* (F). Megtörténik, hogy az áradás nagyon gyors. A víz olyan magas, hogy a medret színültig megtölti, de az ártérre nem lép ki. Ilyenkor a vészlős halász egyszerű praktikus lészafőjét vállára kapja és kiviszi a Tiszára. Bozótos helyen, hol egy kis lapály van, vagy tisztás a partban, kiteszi és várja az eredményt. Különben ezek a szegény emberek folyton lesik a Tiszát, s ha áradni kezd, a parti bozótban előre kiírtják a gazt lészájuk számára.

A lészát a halász úgy állítja fel, hogy jobbról egy négy lépésnyi darabot bekanyarít elipszis alakban, balról, vele szemben egy kisebb három lépésnyi darabot hajt csiga alakban. A két félfő felső részét egészen összeereszti, alsó részén egy nagyobb rést hagy és ebbe ereszti a 8—10 méter hosszú lészát. Hogy a lészához került hal könnyebben betévedhessen a tömlöcbe, a bejárat elé egy 12 szál vesszőből készült fillenget állít és a lésza baloldalán a nyílást elzárja vele. A filleng tehát csapda. Egyik része a vészfőlésza baloldalához van kötve éppen a fordulónál, a másik vége az udvarban szabadon nyúlik.

A filleng a maga görbületével, mely könnyen is mozdul, betéveszti a halat a tömlöcbe, ahonnan már nincs többé visszatérés, mert a filleng *torsos* része és a lésza hegyes vége visszatartják a kifelé tolakodót. A kétségbeesett hal mégis mindenképpen igyekszik menekülni a lészafőből. Végső kétségbeesésében a potyka, csuka, mint jól ismert szökőhal, hatalmas

lendülettel keresztülveti magát a lészafőn. A ravasz harcsa pedig, mint mászó hal, simán felemelkedik a lészafő széléig és keresztülveti magát.

Tiszadobon és a Tisza mentén vesszőből fonják a labirintusszerű *vész* vagy *vejsz* nevű rekesztő-szerszámot. A vészt Biharban és a Sárréten *vészinek* hívták. A helyhez és a vízhez képest számtalan alakú. Legegyszerűbb fajtája az, amelyet két fonatból egymással szembeállólag karóznak le és az egyik végén egy szűk nyílást hagynak a harmadik darabnak, a lészának bevezetésére. A vészfő két udvart alkot, melybe ha bejut a hal, vissza nem tud menni. A lésza külső vége rendesen a partig ér.

Megtörténik, hogy a halász úgy látja jónak, hogy spirálisan állítsa fel a vészfőt. Ez esetben két darabot hosszú nyakra hagyva, spirálisan felcsavarja és a csavarodás végén van a négyszögalakú tömlöc (t). A hosszú nyakba 3—4 öles lésza vezet.

Ha a halász jó fogást remél, három spirális vészfőt állít fel. Ilyenkor a két szembelevő vészfő hátulsó részét eltávolítja egymástól és ebbe jön a harmadik vészfő. Ennek a vésznek már három feje, három tömlöce és egy nagy udvara van, s az egész szerkezet egy 8—10 méteres lészán, mint terelőn áll. Áradáskor a tiszai ártereken nagyon sok halat lehet vele fogni.

Az összetett vesszőlészkának nagy, jellegzetes faja a 6. ábrán bemutatott Bodrogközi lészka. (5.) Úgy néz ki, mint a falevél a gallyon. Négy vészfő mindkét végén van egy-egy vakvészfő. A szerszámot ez kezdi és végzi, egyfelől a halnak vészfőbe terelésére, másfelől arra szolgál, hogy a szűk nyíláson egyszer a vészfőbe jutott hal onnan ki ne meneküljön. A halászok szerint nagyon hasznos szerszám, csak sok anyag kell hozzá és jól kell érteni a halak járását, a víz szeszélyeit.

A tiszadadai áradásokban a vészlés nagyon ki van fejlődve. A szeszélyes Tisza amilyen gyorsan árad, oly gyorsan apad is és tömérdek sűrű iszap marad a vész körül. A vészlő halásznak sietni kell. A rövid pár napot gyorsan is kihasználják. A késedelmesnek üres maradt a vésze. Innen érthető meg, hogy két-három szegény ember összeállott, lésza és vészfők darabjait kihordta a kiöntésbe és közösen állítottak fel egy vészcsoportot. Ilyen közös munka eredménye az a tiszadadai vész, melyen a vészfők két darabból álló veseidomúak. A lészát a vészfők feldarabolják és egy-egy lészadarab egészen az udvar közepéig bevezet. Az egyirányban felállított nyolc-nyolc vészfő nagyon tetemes zsákmányt nyujtatott a vejszés halászoknak egyszermásszor.

A Tisza áradása nagyon gyorsan lemegy. A lészafők és vészfők szárazon maradnak a lábolhatatlan iszapban. Vejszés,

lészás halász várja az iszap száradását, ha megbírja, felhuzogatja az iszapból a vészdarabokat és hazaviszi. Elteszi a padlásra száradni. Ha a víz szélén felejti, a friss tavaszi kötésű vesszőlészа a nedves talajban gyökeret ver és új életre ébred. A vészfő vesszői kezdenek kihajtani és lassan kilevelezni. A Tiszaparton járó gyakran talál egy-egy ottfelejtett, szépen kileveledzett lészafőt.

A kisvizeken nincsen vessző, ezért a vész nádból készül. A kisvízi halász a vészt nádból csinálja. Közepes vészhez 35 kéve nád kell. A szép nádszálakat egymásmellé állítja, azután náddal, gyökérrel összehímeli vagy korcolja és viszi oda, ahol

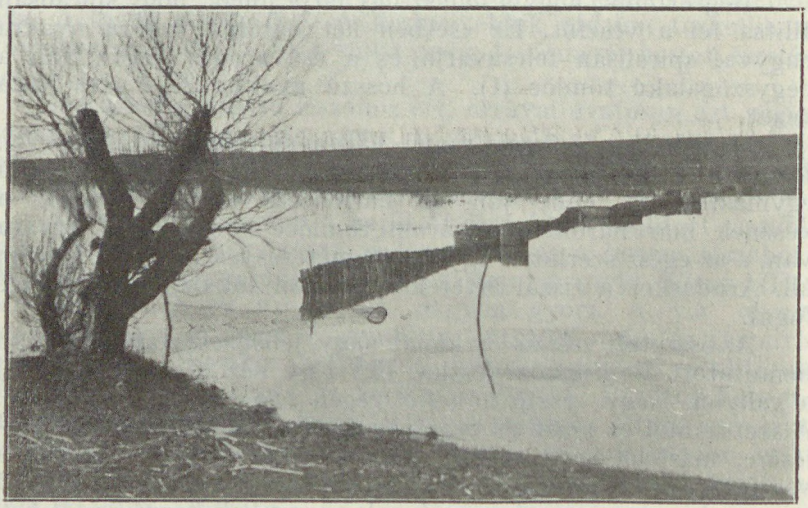

Fig. 7. ábra.
Vész a Hortobágy-folyón keresztül.
Fanggeflecht über dem Flusse Hortobágy.

a hal jobban jár. A vészt rendesen tavasszal, halivászkor rakják le. Ott vár nyárig. Ha benthagyják a vízben, egy év alatt tönkremegy.

Ma a nádvész legegyszerűbb alakja a *vakvészfő*. Nem egyéb ez, mint egy félgömbalakú, két sarkán behajtott vészfő, melybe 5—6 lépés nádlészа vezet be a parttól. Egyszerű szegény halászok az ereken, fokokon és kis folyókon használják. (6. ábra 2.)

Fejlettebb fajtája a *háromfős-vész*. A Hortobágy és Kösély folyásokon megteszi a halász, hogy a folyások keskenyebbrészét nádvésszel elrekeszti, mindkét parthoz közel egy-egy vakvészfőt formál. Ezeknek udvarából hosszú lészát vezet a folyóba és a két lészа a víz közepén felállított nyitott vészfőbe hajlik.

A vészfő a vízfolyás ellenében nyílik azért, mert a hal mindig a víz ellenében úszik.

A hortobágyi halász gyakran nem rak vészfőt a lésza végére. Teszi pedig ezt akkor, mikor a lésza szélén nádas vagy sík víz van. Ilyen esetben a lésza két szélét szabadonhagyja. Csak a mélyebb vízben rak le három vészfőt. E vészfők kengyelalakúak. A lésza végét a halász a vészfőkbe hajtja. Bejáratuk szűk, udvaruk elég kicsi. A hal könnyen betéved a szépen hajló nádfal mentén, sürög-forog a vészfőben, de a tüskeszerű nádfal nem engedi ki. Ezt a lészát nem merőlegesen állítják a víz folyására, hanem ferdén, hogy a lészához tévedt halat még jobban félre, a vészfőbe vezesse. (7. ábra.)

A vészelés nagyon kényelmes halászat. Ha a halász lerakta a vészt, jól lekarózta, naponkint kétszer kimegy ladikján a vészfőig, ha van benne hal, *merettyűjével* kikanalazza a vészfőből a csolnakba. Ha jó szerencséje van, egy fél ladikkal is kikerül a három vészfőből.

II. Versézés.

A rekesztőhalászat minden módja több-kevesebb átalakítással megvan a magyar halászoknál. A *versék* vagy *verselyek* egyes fajtájával a kishalász alkalmas időben kimegy a vadvizekre, erekre. Kiveti verselyét, kirakja lészáit a *langókon*, az áradásos partokon, de az állószerszámokat legfeljebb csak holtágakban, a Tisza egykori fattyúhajtásaiban, az elnádasodó vadvizekben rakja le. A verse anyagát a környezet szolgáltatja.

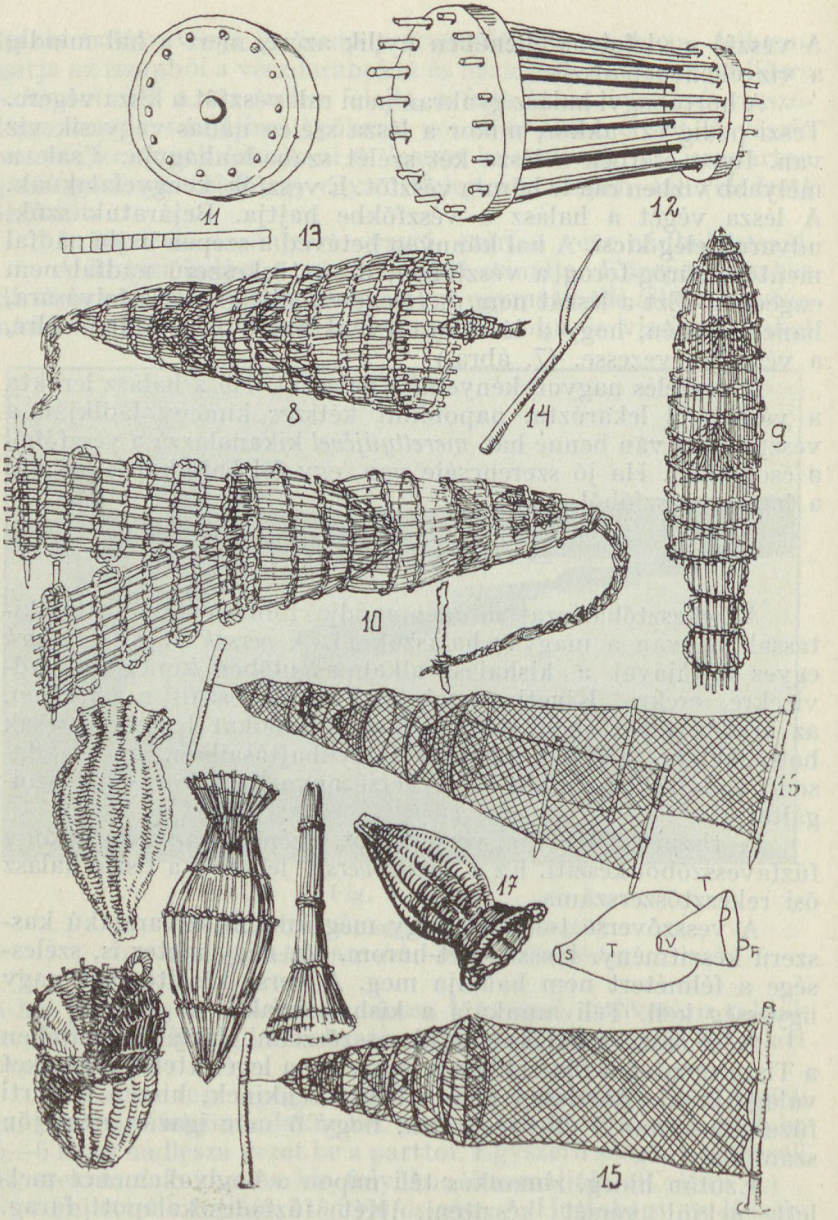
A tiszai halász, ha versé-t köt, szép vékony, hajlékony fűzfavesszőből készíti. Ez a „*vesszőverse*“ lehetett a tiszai halász ősi rekesztőszerszáma.

A vesszőverse torpedó, vagy még inkább szivaralakú kasszerű készítmény. Hossza két-három, sőt négy méter is, szélessége a félmétert nem haladja meg. A verse készítéséhez nagy ügyesség kell. Téli munkája a kishalásznak.

Késő ősszel a halász elindul vesszőszedni. Jártában-keltében a Tisza mentén a füzesekben a legszebb, a legérettebb vesszőket válogatja ki. Rendesen nem ad hírt senkinek, hiszen a parti füzeseknek annyi ellensége van, hogy ő már igazán nem jön számításba.

Ezután hideg, zimankós téli napon a boglyakemence mellett nekiül versét készíteni. Két fűzfadeszkalapot farag. Köralakúak ezek. Az egyik átmérője 20 cm., a másiké csak 15 cm. Ez a *versekfa*. (I. tábla 11.)

A két versekfa szélén lyukakat furkál oly sűrűn, mint amilyen sűrűre a versét fonni akarja. Következő lépése a vesszó-

Tafel I. tábla.

Rekesztő szerszámok. Versék. 11. versekfa; 12. síp vagy versek; 13. abroncsmérő; 8. fenékverse; 9. egyszárnyú verse; 14. versekaró 10. kétszárnyú verse.

Abschlussgeräte. Reusen.

válogatás. A két versekfát felállítja úgy, hogy a nagyobbik elől, a kisebbik hátul álljon. A szép, egyenes vesszőből átdugdos egyeseket a két peremén kifúrt deszkákon, úgy, hogy csonkakúp keletkezik belőle. Ezzel elkészítette a verse *„vesszőjét"*, *„síp"*-ját, vagy *„versek"*-jét. (I. tábla 12.) E tölcséralakú betét hátulsó nyílása szabadon álló vesszőkben végződik és egy kis környílást hagy szabadon. Ezen a derékhal beúszhat, de vissza már nem tud jutni.

A nagyobbik versekfán áthúzott vesszőt hozzáeresztik a verse testének oldalához. Mikor ez megvan, a versekfákat lehúzzák a vesszőről és kész a síp, vagy jobban kedvelt elnevezéssel a versek. Egy vesszőversében két versek van egymástól félméterre és erre építik a hengeralakú testet.

Szép szál vesszőket fektetnek a verseken keresztül. A vessző vékonyabb részét az egyre szűkülő vége felé eresztik, a vastagabb részét e verse szája felé hagyják. A vesszők között két ujjnyi széles nyílást hagynak. A vesszőket 50—60 centiméter távolban keresztül *„himelik"*. Erre ismét a legvékonyabb vesszőt használják.

A verse szűk végét bezárják, ehhez még egy hosszú farkat eresztenek vékony vesszőből. Ennek a segítségével emelik fel a versét használat közben a vízből.

A verse lényeges alkatrésze az ajtó. Ezt a hátulsó versek mögött közvetlenül hagyják meg. A nyílásra pontosan záródó vesszőajtót tesznek, melyet egy hegyes fanyárssal tűznek a verse vessző oldalához, miáltal az be van zárva. Az ajtó arra szolgál, hogy itt rakják a versébe a köveket nehezéknek, és itt szedik ki a halakat. E munkák után elkészül a vesszőversék legegyszerűbb fajtája : a *fenékverse*. (I. tábla 8.)

Ezt a versét a Tisza fenekére rakják le. Szárnya nincsen. A letevés úgy történik, hogy a versét először felkövezik, ezután leeresztik a Tisza fenekére, de úgy, hogy végén levő farkát vagy vesszőkötelét egy megjegyzett helyen megerősítik. Ha most már időnkint a versét meg akarják nézni, a *„kormányövező"*-*kaccsá*-t farkába akasztják és ezzel felemelik a versét. A verse szájára sokszor hosszú és leveles fűzfagally-csomókat kötnek, egymással szemben négyet. Ez arra való, hogy mikor a versét a vízfolyás irányában elbuktatja, a hal pedig a folyással szemben úszik, belejut a leveles gally közé és gyanutlanul belejut a versébe.

A vesszőversék fejlettebb faja az *„egyszárnyú verse"*. Készítése másfél, két méter hosszan meg vannak nyujtva, át vannak *himelve* és a felső himelés fül alakjában nyílik ki, ami a kezelés megkönnyítésére szolgál. A kinyujtott vesszőszálak legtöbb esetben szabadon végződnek. Az egyszárnyú vesszőversének legtöbb esetben nincs farka. Ha van, akkor ezt a verse magas-

ságában egy parti karóhoz erősítik és ennek segélyével úgy emelgetik, mint a fenékversét. (I. tábla 9.)

Az egyszárnyú versét csapatostul használják. Nagyon szegény ember már az, aki csak egyet-kettőt rak ki. Valamirevaló halásznak 10—20, sőt ötven vesszőverséje is van. A versék kirakása áradáskor történik. A lankásabb partokon : „*rapály*"-on „*langó*"-kon rakják ki a folyás ellenében. Kövekkel terhelt farát a Tiszába eresztik. Szárnyát előlről, hátul egy-egy „*versekaró*"-val megerősítik s így hever a verse napokig, hetekig a Tiszában. A halász naponta kétszer megnézi, hogy mi van benne. Ha a szeszélyes Tisza apad, a verse szárazon marad. Ilyenkor felszedik és lejjebb eresztik a vízbe. Ha nem fog, akkor nem fárad a halász vele és így történik azután meg, hogy nyaranta Tiszafüred környékén százával hevernek a szárazon maradt egyszárnyú vesszőversék a parton.

E két versénél sokkal ritkább rekesztőszerszám a „*kétszárnyú vesszőverse*". Ez már a kettő kombinációjából áll elő. Először egy fenékversét készít a halász, aztán külön két szárnyat vagy *terelőt*. A szárnyak vagy terelők nem a verse testéhez vannak építve, ezért csak a felállításkor alkalmaztatnak rá. Lapos partszélen, áradásokban használják.

Felállítása úgy történik, hogy előbb a szárnyatlan versét lefektetik a vízbe, azután hozzáillesztik a két szárnyat vagy terelőt. Lekarózzák és a verse testéhez kötik. A víz változásával a terelők összébb vagy széjjelebb állíthatók. (I. tábla 10.)

Több halat nem fog, mint az egyszárnyú vesszőverse. Nehéz kezelhetősége miatt egyre megy ki a használatból, helyette inkább a kétszárnyú hálóversét használják. Régen minden verse vesszőből volt, a hálóverse csak egészen korai eszköz. Kovács Gergely halászmester állítása szerint csak a nyolcvanas években hozták divatba.

A környezet, a kisfolyók, a *kadarcsok*, *pecék*, az álló belvizek nagyban átalakítják a rekesztőszerszámokat.

E sekély, csendes folyásokon, melyet felver a dudva, telenő sással, kákával, náddal, a mozgatható rekesztőszerszámok közül a hálóversét használja a halász. A tiszai vesszőversét odahagyja a Tisza partján.

A kisvizi hálóversék kicsinyek. Rövid szárnyakat kíván a keskeny ér, alacsonyabb karikákat a sekély víz. A hálóverse szárnyai, s maga a verse teste annál inkább nő, minél közelebb vagyunk a Tiszához. A Tisza holt ágaiban gyakran találkozunk hatalmas hálóversékkel, melyeket a folyó Tiszában nem alkalmaznak. A hálóverse gyenge a folyóvizekben és felállítása is nehéz.

A kétszárnyú verse előlről nézve két szárnyból áll. A két szárnyat nagyobb vizeken nemcsak a két szárnykaró, hanem

derékban még egy „*botló*“ is megrögzíti. A szárnyak az első karikánál jönnek össze, amelyből az első, vagyis nagyversek rögtön kiágazik. A versek négy madzaggal az utána következő második karikához van kötve. Alakja csonkakúp, hátsó nyílása ellaposodásba szűkül. A második vagy kisversek a negyedik karikából ered és a hatodik karikához van kötve. A karikák után jön a verse fara, melynek szemei egy madzagra vannak szedve és a madzagon nyitható vagy zárható. A madzag hosszan elnyuló vége a jó erős, néha kétágú farkkaróhoz van kötve. (I. tábla 16. kép.) Ez jobban beleszurható a kotúba.

A kétszárnyú verse a vizekhez és a halász anyagi erejéhez mérten lehet ötkarikás. (I. tábla.) Ilyet mutat be dr. Szabó

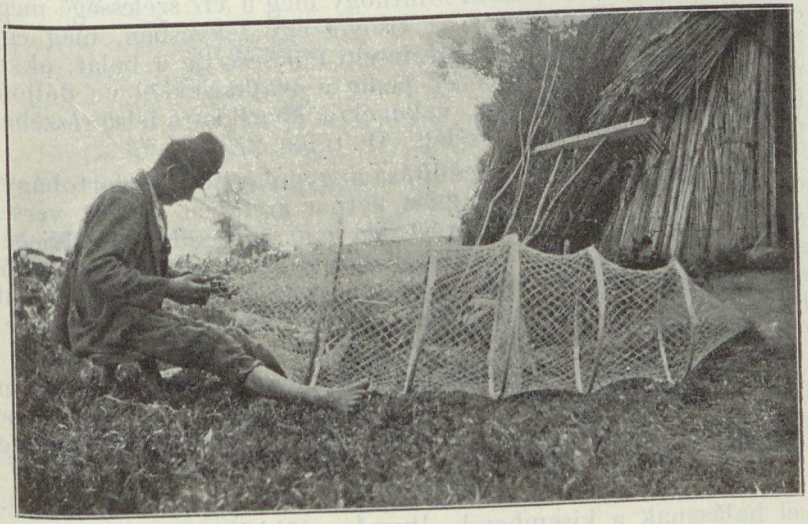

Fig. 8. ábra.

Halász köti a versét.

Fischer verfertigt eine Reuse.

Kálmán Kecskemét vidékéről, *Sztripszky* a Nyírség egykor virágzó halászéletéből egy pár szerszámot elbeszélés után közöl.

Az igazi kisvizi halászok háromkarikás, egy versekes kis versét használnak. Ezeket a nádasok szélén vetik ki egyesével, míg a sík vízben csapatostól rakják ki. A verse összeállításában a kishalász nagyon leleményes. Ha a víz megengedi, a Késélyben az az egy versét is megtoldja egy vagy két oldalán terelővel (T). Nem egyéb ez, mint egy másfél vagy kétméteres hálófal, melyet a verse szárnyaihoz tompa szög alakban fektet. Közepén egy *középkaróval* meg is erősíti. (II. tábla 18.) Az ilyen egyversekes versét a Berettyó mentén „*hurca*“ vagy „*hurdsza*“ néven ismerik.

Két versét a kis Hortobágy-folyóban már több alakban állít fel. Leginkább szembeállítja a két versét, hátul a két karót egymás mellé szúrja és összeköti, a vízzel szemben kicsi nyílást hagy a két verse karói között és e nyíláson egy terelőt vezet be. (II. tábla 19.) Ha a hal a terelő mentén betéved, zárt udvarba jut és innen a versékbe csúszik.

Ha a víz iránya, a hal járása úgy kívánja, a két versét ellentétesen teszi a folyó medrébe. Ha a verseszárnyak nem zárnák a sík vizet, egy rövid terelővel megtoldják a szárnyat. (II. tábla 20.)

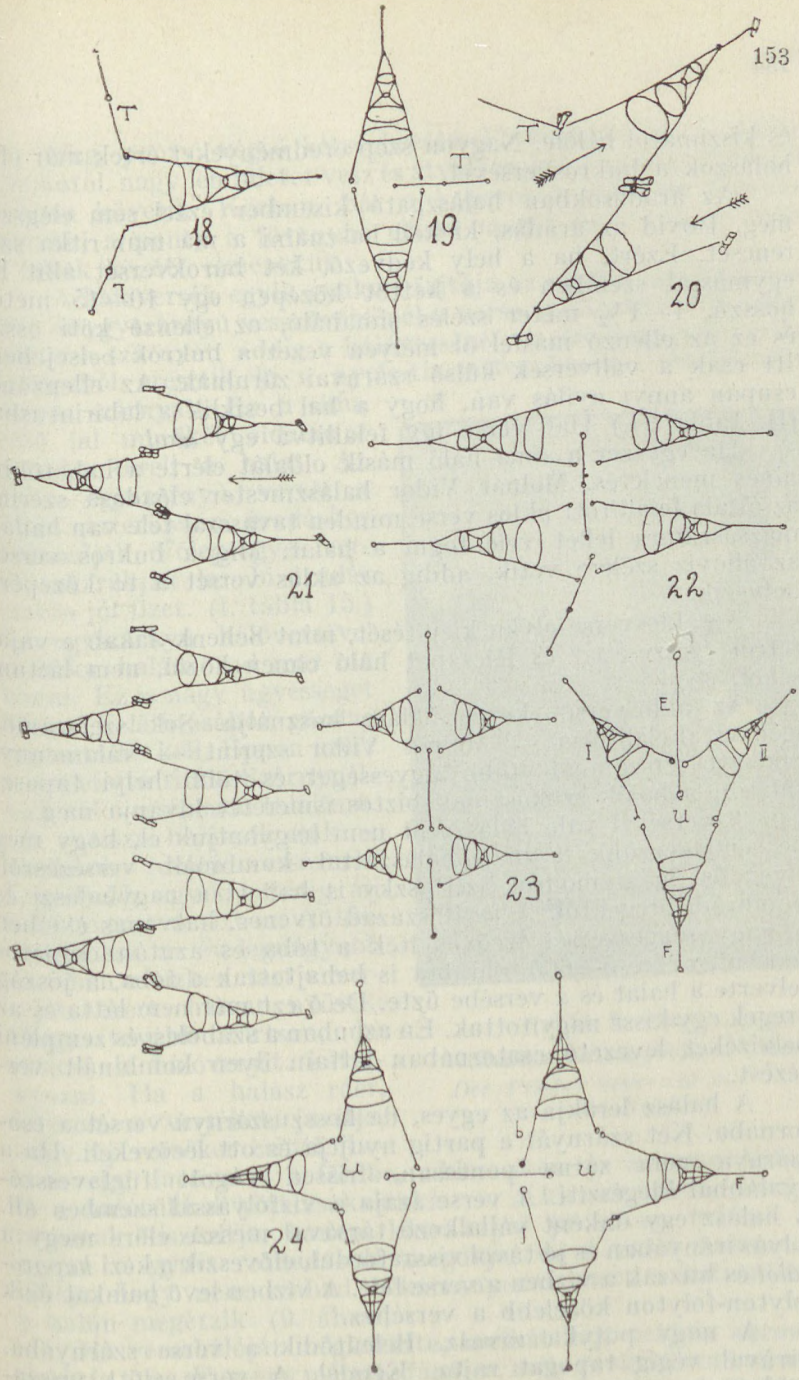
Szép, csapatos összeállítás történik három versével. A nádas felől letesz egyet. Ezzel ellentétes fekvésben lerakja a másikat. A belső karókat összeköti. Minthogy még a víz szélessége megengedi, ezzel ellentétben, az elsővel egy fekvésben, még egy harmadikat is letesz. Bár itt terelő nincsen, de a halat, akárhonnan jöjjön, elfogja. Hogy pedig a szájkarika el ne dőljön, le ne feküdjön, a kishalász valamelyik közeli karó felső részéhez megköti a karika felső szélét. (II. tábla 21.)

Négy verse páros összeállítása nagyon gyakori a Hortobágy-folyóban. Nem egyéb ez, mint kétpár szemben állított verse, melyet négy-hat lépés hosszú *terelő* vagy *tiltó* köt össze. Kiegészíti az a lésza, mely a nádas felé nyúlik, s mely a nádasból előjövő halakat a versepár udvarába tereli. Ez a terelő öt-hat lépés hosszú hálófal, néha három karóval megerősítve. (II. tábla 22.)

Ha a víz széles és a halász csak négy versét rak le, nem tudja másképen elzárni jól a hal útját, minthogy a két pár verse mindkét oldalából egy-egy öt-hat lépés, szükség esetén még hosszabb terelőt rak le jobbról-balról. (II. tábla 23.)

A Hortobágy-folyó széles kanyarulataiban néha hat versével halásznak a kisemberek. Ilyenkor többen állanak össze és osztoznak a zsákmányon. Hat verse már teljesen elzárja a Hortobágy vizét, ezért itt a lészát vagy az *ellenzőt* elhagyják, csupán a verse szárnyait használják fel, terelőkül. Hat verse felállítása kétszer hármas lerakásban történik. Sokszor a hármas csapat egy kis hézaggal is el van választva. (II. tábla 23-tól balra.)

A nagy állóvizeken, a Tisza kiöntéseiben nagyobb és érdekesebb rendszerrel rakják a verséket. Molnár Vidor Cibakháza környékén *bukrosverséket* rakott le. Egy bukor — szerinte — három verséből állott. Az első a *farverse*, erre támaszkodik a jobb *vállverse* és a bal *vállverse* úgy, hogy a három verse két-két szárnya egy udvart (U) alkot. Az udvarból egy öt-hat méteres *simaháló*, az *ellenző* vagy *őr* vezet ki a víz széléig, esetleg a partig. (II. tábla 23-tól balra.) Ebbe az ötletes labirintusba aztán legtöbb hal beletéved, csak az öreg potyka nem veszti el lélekjelenlétét

Tafel II. tábla.
Rekesztő szerszámok. Versék felállítási módja.
Abschlussgeräte. Arten wie Reusen aufgestellt werden.

és kiszimatol belőle. Nagyon szép eredményeket értek már el a halászok a bukrosversével.

Az áradásokban halászgató kisember ezzel sem elégszik meg. Rövid az áradás, ki kell használni a ma már ritka szerencsét. Ezért, ha a hely kedvező, két burokversét állít fel egymással szemben és a kettőt középen egy 10—15 méter hosszú, 1—1½ méter széles simaháló, az ellenző köti össze és ez az ellenző másfél öl mélyen vezet a bukrok belsejében. Itt csak a vállversék külső szárnyai zárulnak. Az ellenzőnél csupán annyi nyílás van, hogy a hal besiklik a labirintusba. (II. tábla 24.) Hat verse így felállítva egy *akol*.

Ha egyszer a síma háló másik oldalát elérte a hal, többé nincs menekvés. Molnár Vidor halászmester előadása szerint az általa felállított aklos verse minden tavasszal tele van hallal, mázsaszámra lehet vele fogni a halat. Míg a bukros versét az állóvíz szélére vetik, addig az aklos versét a tó közepére helyezik.

Az aklosverse olyan kiépítését, mint Schenk Jakab a vajai rétről egészcsapat és félcsapat háló címen közöl, nem láttam sehol.

Az aklosversét kevés halász használja. Sok szerszámot igényel. Felállítása — Molnár Vidor szerint — valamennyi rekesztőszerszámnál több ügyességet és több helyi tapasztalatot, a halak szokásainak biztos ismeretét kívánja meg.

A versével való halászatot nem hagyhatjuk el, hogy meg ne emlékezzünk a hajtóhalászattal kombinált versézésről. Ilyen ősi halászmódról Sztripszky is hallott a nagyhalászi és dombrádi öregektől. A mult század ötvenes, hatvanas éveiben a nagy seggesversét lecövekelték a tóba és azután csapatos marhát, néha 5—600 darabot is behajtottak a tóba, a jószág felverte a halat és a versébe űzte. De ő ezt már nem látta és az öregek egy kissé nagyítottak. Én azonban a szabolcsi és zempléni belvizeket levezető csatornában láttam ilyen kombinált versézést.

A halász lerakja az egyes, de hosszúszárnyú versét a csatornába. Két szárnyát a partig nyujtja és ott lecövekeli. Ha a szárnya nem zárna pontosan, frissen vágott fűzfavesszőnyalábbal kiegészíti. A verse szája a vízfolyással szemben áll. A halász egy önként vállalkozó társával messze előre megy a folyás irányában és jó távol visszafordul, előveszik a kézi *kaparóhálót* és húzzák a vízben a verse felé. A vízben levő halakat űzik folyton-folyton közelebb a verséhez.

A nagy potyka ravasz. Beleütődik a verse szárnyába. Orrával végig tapogat rajta. Kémlel. A verse előtt visszahökken és a másik oldalon próbál szerencsét. Közben a két ember közeledik a kaparóval. Nincs sok idő a kémlelésre.

Az öreg ponty végső kétségbeeséssel visszahátrál, a versekarikától, nagy lendületet vesz és átveti magát a versén. Példáját többen követik. Közben, bár a kaparót a csatorna fenekén húzzák, a ponty a fövenybe elássa magát és a kaparó alatt a lábuk között elmenekül.

A hálóversék egyik gyakori fajtája az *egyszárnyú hálóverse.* Míg az egyszárnyú vesszőversénél a verse egyik oldalából nevelték ki a szárnyat, addig a hálóversénél az első vagy szájkarika közepéből eresztik ki a nyolc-tíz méter hosszú, másfélméter széles szárnyat. Ez a síma háló fal mindkét oldalán a versébe tereli a halat. Az ilyen egyszárnyú versét a Tisza árterületén áradáskor használják. Főleg egyes verseként rakják le. Jó áradás esetén jól fizet. (I. tábla 15.) Az egyszárnyú hálóversével is ritka halász tud már ma bánni. Ez is nagy ügyességet kíván. Felállításához gazdag tapasztalat kell. Éppen ezért e versefajta ritka. Szárnynélküli hálóversét nem találtam.

Fig. 9. ábra.
Kishalász kátrányozza a versét.
Der Fischer bestreicht mit Teer die Netze.

A tiszai halászok csak az áradások idején verséznek. Legfeljebb egy-két hétig áll a hálóverse a vízben. A kisvizi halász az év legnagyobb részében a vízben tartja verséjét, ezért hamar nyövik. Hogy tovább tartson, be szokta a hálóversét kátrányozni. Ha a halász ráér, folyton a verséket javítja, vagy új verséket csinál. Leszúr egy facöveket a földbe, abba akasztja a verse hálóját és a hálótűkkel köti zsákalakká. — A kisvizi halász verséjét nemcsak kiszárítja, hanem kátránnyal jó bőven bekeni. Ez ugyan a gyors rothadástól megóvja, de a tiszai halász azt állítja, hogy nem szabad bekátrányozni, mert a kátrányszag a halon megérzik. (9. ábra.)

Ha versehálóját megkötötte, karikát hajt neki az abroncsmérő fa után. Egy-egy méteres fapálca, mely rovátkázva van a kisebb vagy nagyobb versék abroncsainak megfelelően. (8. ábra.)

Mikor pedig a kisvíz teljesen elapad, a haljárás megszűnik,

felszedik a hálóverséket a vízből, a folyók, erek partján kiszárítják, azután karikára szedik és állóhelyre elteszik. Itt várnak az új áradásra. (10. ábra.)

A rekesztőszerszámok nagyon ősi szerszámainak tekinthetők a *csíkkasok*. A szerszám elkészítése igen egyszerű. Vékony vesszőből sűrűre fonják, felül meghagyják a *tányérját*. Tányérja egy szűk *versek* által van a kashoz kötve. A versek a tágas tömlöcbe nyílik, a végén van a feneke. Felállítása úgy történik, hogy a csíkkas fenekét kákacsutakkal bedugják. Azután fenékre ültetik, de nem merőlegesen, hanem ferdén. Tányérja a vízszintjével egy magasságban van. A csík a vízszintjén jár és

Fig. 10. ábra.
Versék száradnak a fákon.
Reusen trocknen auf dem Bäumen.

beleveti magát a csíkkas tányérjába. Onnan a szűk verseken át a tömlöcbe esik. A csík kivétele úgy történik, hogy a végéből a csutakot kihúzzák és a kasból a csíkot kirázzák. (I. tábla 17.)

A versék szintén ősi fajtája a *tarajosverse*. Ennek a szerszámnak nincs szárnya, azt egy széles tálalakú taraj pótolja. Vesszőből készült szerszám. Szája kívül hatalmas köralakú taréj van. Teste két méter hosszú. A szájából befelé szűk versekje szabadon végződik domború hasában. Alsó vége zárt. A versébe tévedt halat az oldalán levő ajtón szedik ki. Bodrogközön és a Pallagcsa mocsaraiban még ma is gyakori eszköz.

Nagyon hasonlít hozzá a *véter*. A véter embermagasságú, fűzfavesszőből készült rekesztőszerszám. Szárny helyett taraja

van, de a taraj itt lényegesen kisebb, mint a tarajos verséé. Teste domború és öblös. A taraj már a szájban a nyak előtt versekbe megy át. A verseken át a véterbe került halat az oldalán hagyott ajtón szedik ki. A Tiszakiöntésben és a Bodrogközben használt szerszám. (I. tábla balsarokban.)

Sztripszky a szabolcsi morotvákból egy olyan vétert közöl, melynek sem terelője, sem taraja nincsen. Lapos, zsebpohár-alakú. Hosszát 1·4 m., szélességét 0·7 m. és magasságát 0·3 méternek írja le. Szűk kerek szájat mutat az ábrán, versekjéről nem szól semmit. Sűrű nádasokban használják. Én ilyet csak haltartóban láttam versek nélkül. Erről a különös szerszámról sem Herman Ottó, sem Jankó nem tesz említést. Pedig ez legjobban hasonlít a finn és osztják vesszőversékhez.[28]

Különös nevű és alakú szerszám a *haboknya*. Ez a szerszám két-három méter hosszú és harminc-negyven centiméter belvilágú. Egyenletesen hengeralakú vesszőből font cső. Hengeralakú teste csak szájánál bővül ki hirtelen. A tiszai ártér szűk csatornáiban szokták lerakni. A halak a haboknya nagy száján beleúsznak. A nagy halnak még helye sincs a megfordulásra. Szabó Sándor bodrogközi jómódú halász állítja, hogy tavasszal haljárás idején egy éjszaka annyira telemegy, hogy a halászok csak kihengerítik a csatornából és kiöntik belőle a halat. (I. tábla 17.-től balra.)

A rekesztőhalászatnak ritkább, bár érdekesebb módja az, amikor a rekesztőhalászatot mozgóhalászattal kötik össze. Ilyennek nevezhetjük azt a fent említett halászó módot, mikor a csatornát elzáró versével szemben kaparóhálóval húznak. Ez lenne a rekesztőhalászat harmadik csoportja: az összetett halászat.

Ennél sokkal nagyobbszabású az a mozgóhalászat, melyet a tiszaörvényi halászok szoktak a Tiszába ömlő kisvizeken, csatornákon véghezvinni. Ezek a nagyhalászok akkor mennek a kis erekre, csatornákra, mikor már a Tiszából kikoptak. Kicsi a víz, nem jár a hal. Vagy nagy az áradás, mikor meg a halász nem járja a Tiszát.

Az örvényi Pócs-testvérek a kisvizet őrhálóval elrekesztik. A nagyszemű, öreghálóval *átteszik* a vizet. Nehéz láncokkal lesúlyozzák, két apacsát a víz két partján leerősítik. Az őrháló túlsó, előretolt apacsához kötelet kötnek, melyet az innenső parton egy ember tart. Egy nagy húzóhálóval hat ember elmegy jó előre.

Az őrhálótól távol, de azzal szemközt, bevetik a nagyhálót. A háló apacsa a part mentén, a vízben halad. Mindkét parton hosszú vontatókötélen két-két ember húzza a hálót. Hogy

[28] Jankó J.: id. m. 196. l. Herman O. haltartónak tartja. II. 240.

pedig a háló zeg-zugos és bokrokkal benőtt part mentén meg ne akadjon, mindkét apacsra egy hosszú kötél, *rántókötél* van kötve. E köteleket az ellenkező parton tartja egy-egy ember. Ha a háló megakad, akkor ránt egyet rajta. Így biztosítja a háló útját a víz szélén.

A négy ember pedig lassan vontat, jól vigyáznak, hogy a háló egyik széle előbbre ne menjen, mint a másik. A megriadt halak a lassan húzódó hálónak szaladnak. A háló „*szebesz*"-e már akkor tele van hallal, mielőtt a háló az őrhálót elérné. (11. ábra)

Mikor a halászok elérték a lerögzített háló előretolt apacsát, az ez oldalon levő vontatók abbahagyják a nehéz munkát.

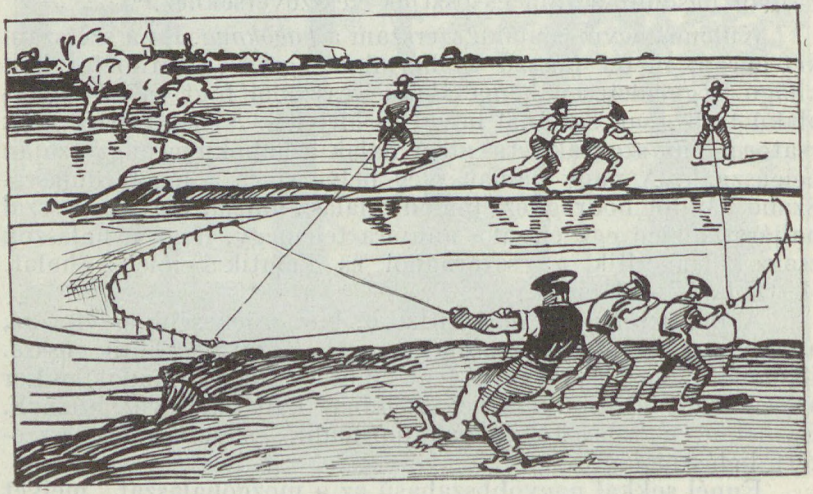

Fig. 11. ábra.
A hálókat összehúzzák.
Netze Zusammenziehung.

A halászlegények összekötik a mozgóháló apacsát az őrháló apacsával és várnak, míg a mozgóháló másik apacsa az őrhálóhoz közel nem ér. Ha ez megtörtént, akkor az összekötött apacsokat egy halászlegény felhúzza és a túlsó parton levő ember lassan áthúzza. Az így keletkezett körben a halak vadul úszkálnak, néhány elmenekül, de nagyon sokat megfognak. Embereink gyorsan szedik partra mind a két hálót és összegyüjtik a gazdag zsákmányt. Kevés halász alkalmazza ez összetett módszert, de azt állítják, hogy bőségesen fizet.

A rekesztőhalászatnak hajtó és kerítőhalászattal való egyesítése a *tiszaverés*. A halászok mindig szeretik a halat verni,

zavarni. A megijesztett hal jobban ugrik, nem olyan óvatos, mint nyugalmában és hamarabb horogra akad. A tiszaverés késő őszi munkája a halászoknak. Rendesen a környék összes halászai összejönnek az utolsó nagy hajtásra.[29]

Késő ősszel a Tisza vize erősen hülni kezd. A hal mélyen jár, sebessége nagyon megcsendesedik. A halászszerszámokat beszedik. A környék halászai ez időre tartják a tiszaverést. A próbált halászok a Tisza mentén kimérnek egy alkalmas helyet. Olyat, ahol kevés a *tönkő*, elég mély a víz és a Tisza medre jó darabig egyenes. Ahol a víz megtekeredik, egy nagyszemű öreghálóval elzárják a vizet.

Az elzárás úgy történik, hogy az öreghálót két jó erős karóval a két partba lecövekelik. Alsó, ónos inára nehéz súlyokat, sőt láncokat tesznek, hogy erős falként álljon. Tetejére a palánkon kívül kis ladikot kötnek. Ez a víz színtjétől pár arasznyira feljebb tartja a *tetejt*. Szükséges ez azért, hogy a szökőhal, mint a ponty, át ne ugorja. Ez az így kikötött háló „*őrháló*".

Ezután a halászok ladikjaikkal az őrhálótól szemközt, messze előre mennek. Mikor néhány kilométer távolságra el távoztak, a ladikok csata sorban állnak fel keresztül a Tiszán. Elől a *bónésok, kecések*. Hátrább a nagyobb halászok a *lapsolóval*.

Az egész hadjáratot vezető halászmester jelt ad. A kishalászok előre *ciklendeznek*. Szörnyen kiabálnak, bottal, dorongal, lánccal verik a Tisza vizét, riasztják a halat.

A bonésok, kecések kis szerszámaikkkal hajszolják a halat, köztük a nagyhalászok húzóhálóval köröznek a Tiszán. Az egész halásznép lassan, de nagy zajjal közeledik az őrháló felé.

Az őrháló közelében még egy utolsó nagy iramot tesznek. Itt a legnagyobb kiabálást, csörtetést viszik véghez és roppant verik a Tiszát. A bonék, kecék, lapsolók itt aratnak igazán. Ha csak van a Tisza e szakaszában valamire való hal, most foglyul esik.

Az ügyes számítással keresztülvitt tiszaverést bő zsákmány követi. Ezzel vége van a Tiszán a nyári halászatnak. Békét hagynak neki a téli jeges halászatig.

Helyi jelentőségű, de érdekes rekesztőhalászat dívik a Sebes-Körös egyes szakaszán. Ez a „*matatás*". Itt a húzóhalászatot mint kerítő és rekesztőhalászatot fejezik be. — A matatáshoz kilenc ember kell. Éspedig: *két bottóvivő, négy taposó, két mutató, egy turulyás*. Ez a kilenc ember mind nekivetkezik és gázolja a vizet. Szerszámuk a 14 méter hosszú

[29] Ecsedi I.: Poros országutakon. Debrecen, 1925. 38—40. ll.

kétközháló, melynek mindenik végén egy-egy *botlófa* van. E fáknál fogva húzza az alacsony vízben két ember a hálót. A halfogáshoz padmalyt, vagy öreg fűzfa tövét keresik, mely alól a víz kimossa a földet. Itt sok hal meghúzódik, hűsöl.

A botlófát vivő két ember óvatosan bekeríti az alkalmas helyet. A botlófák alsó végét ferdén alászúrják a padmalynak. Amikor a hálót megrögzítették, már körül van zárva a fűzfatő vagy padmaly. A körön kívül a négy taposó tapossa a háló ónos inát a fövenyben. A két matató pedig bemegy a körbe és kézzel-lábbal keresi a halat. A matatók kézzel kapnak a hal után s ha megkapják, kiadják a hálón kívül figyelő turulyásnak, aki kezében a hegyesvégű haltartó kast, a *turulyá*-t tartja. Körösladány vidékén sokat próbálkoznak a matatással és néha egy mázsa halat is matatnak egy nap.

Az ütőhalászat. Szigonyozás.

Az ütőhalászat kétségkívül az emberiség legősibb halászási módja. Az ember ősi szerszáma az ütőszerszám volt. Ez kezdetben nem is volt szerszám, hanem egy darab kő, vagy egy keresetlen fa, mellyel a halat a vízben elütötték. Lehetett egy tompa balta, talán éppen kőbalta, melyet hosszú nyélre alkalmaztak és úgy ütötték a vízben a meglátott egy vagy több halat.

Mi sem természetesebb, minthogy az ilyen keresetlen fával való halászat mielőbb a szúróhalászatba ment át. A primitív halász kihegyezte a vékony erős rudat, rálesett a halra, ügyes csapással felnyársalta azt és a partra vetette a zsákmányt.

Ezt a fából készült szúrót csakhamar egy jobbminőségű vasszúró követte. Több méter hosszú rúdra vashegyet erősítettek. Az erősítés módja egészen primitív volt. A vékony vashegyet gyökérrel, vagy másik vashuzallal a fa végéhez kötötte és kész volt az egyágú szúró. Ezt az ősi szerszámot ma is szigonynak nevezi a nép.

Minthogy a primitív módon felkötött vashegy sokszor leszaladt a rúdról, arra jött az ember, hogy ha a vashegyet a rúd végére húzza, jobban megáll. A szúró végére *köpű*-t képzett ki. Ezzel már a kimunkált szigonyhoz jutunk.

Kimunkálatlan szúró ma már csak a gyermekek kezében található, akik a rúd végére drótot kötnek, vagy a rúd végébe szeget vernek, reszelővel kihegyezik és a Tiszántúl mocsaraiban halászgatnak vele. (12. á. 1.) Ha a tél beállt, a kis víz befagyott, a szigonyt korcsolyázásra használják fel. Két lólábszárcsontra állanak, vagy fából faragnak korcsolyát, a szi-

gonyt a lábuk közé veszik és így hajtják magukat a jégen „*szigonyoznak*“ „*iszánkodnak*“, vagy *iszonkodnak*.

A kimunkált, köpűs szigonyt sem használja ma már a magyar halász. Még a Berettyó, Sárrét, vidékén megtaláljuk

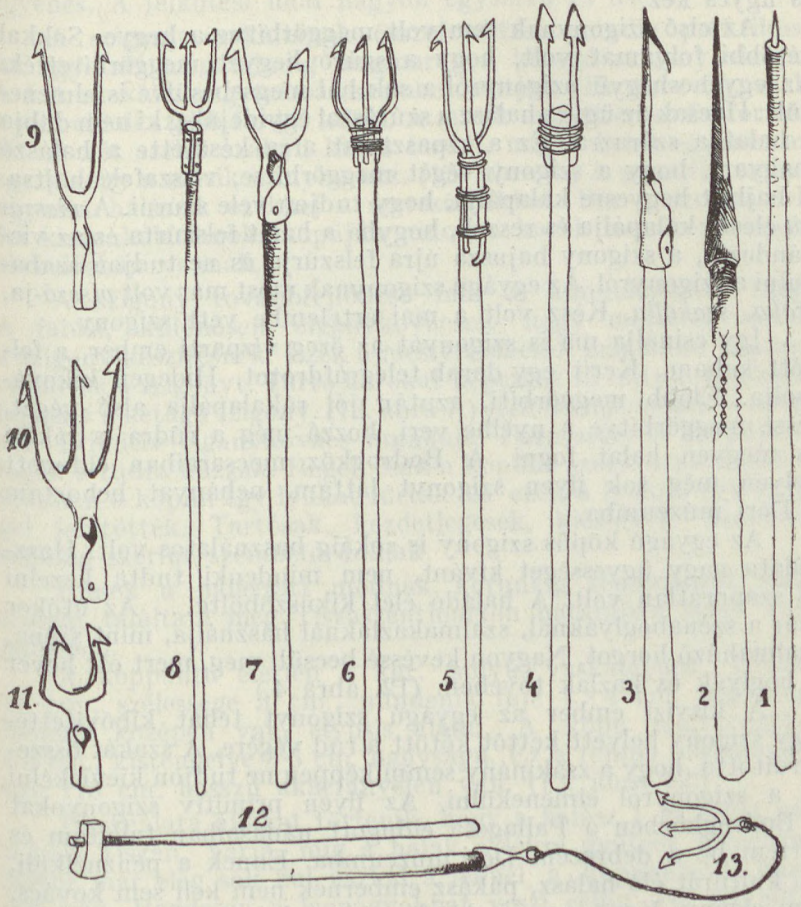

Fig. 12. ábra.

Szigonyok. Horgonyok fejlődése. 12. Koppantó. 13. Háromágú, szíjjon levő szigony.

Harpunen. 1—11. Entwickelungsgang. 12. Schlagzeug. 13. Dreizackige am Riemen befestigte Harpune.

a padláson. Télen elvétve gyermekek síkálnak véle a jégen. Ámde, mivel nehéz, ők is eldobják. De a neve : *szigony*, mutatja régi rendeltetését és ez a név csak újabban változott „*kusztony*“-nyá. (12. ábra 2.)

Hogy pedig egyszerű szúró szerszámmal is lehet halászni, mutatja az, hogy a magyar alföldi paraszt sokszor háromágú vasvillával beáll a tanyája megetti vízbe. A nádast megzörgeti. Üti, szúrja és kiveti a fürge halat. Nem kell hozzá, csak jó szem és ügyes kéz.

Az első szigonynak sem volt meggörbítve a hegye. Sokkal későbbi folyamat volt, hogy a szúró hegyét meggörbítették. Az egyeneshegyű szigonyról a sok hal megsebesülve is elmenekült. Hacsak az ügyes halász a szúrással egyidejűleg ki nem dobja a halat a szárazra. Ez a tapasztalat arra késztette a halászó magyart, hogy a szigony végét meggörbítse, visszafelé hajtsa. A hajlást hegyesre kalapálja, hogy tudjon vele szúrni. A *visszáját* élesre kalapálja és reszeli, hogyha a halat felszúrta és az vickándozik, a szigony bajusza újra felszúrja és ne tudjon szabadulni a szigonyról. Az egyágú szigonynak most már volt *visszá*-ja, *szaka, szakálla*. Kész volt a mai értelembe vett szigony.

Így csinálja ma is szigonyát az öreg vízparti ember, a felnőtt suhanc. Kerít egy darab telegráfdrótot. Hidegen kikovácsolja. Előbb meggörbíti, azután jól rákalapálja alsó végét, kissé meggörbítve a nyélbe veri, hozzá még a rúdra is ráköti és megyen halat fogni. A Bodrogköz mocsaraiban eldugott helyen még sok ilyen szigonyt láttam, nehányat behoztam a Déri múzeumba.

Az egyágú köpűs szigony is sokáig használatos volt. Használata nagy ügyességet kívánt, nem mindenki tudta kezelni és szaporátlan volt. A haladó élet kiküszöbölte... Az utókor már a szénaboglyáknál, szalmakazlaknál használja, mint széna, szalmahúzó horgot. Nagyon kevéssé becsüli meg, mert ott hever a boglyák és kazlak tövében. (12. ábra 4.)

A kisvízi ember az egyágú szigonyt tehát kibővítette. Egy szigony helyett kettőt kötött a rúd végére. A szakát összefordította, hogy a zsákmány semmiképpen ne tudjon kievickélni és a szigonyról elmenekülni. Az ilyen primitív szigonyokat a Bodrogközben a Pallagcsa eldugott nádasaiban találtam és vittem be a debreceni Déri múzeumba. Ennek a pénznélküli, ősi kulturát élő halász, pákász embernek nem kell sem kovács, sem cigány. Kerít egy jó darab vastag drótot. Fejszéjével kiegyengeti. Végét meghegyezi. Élesre kalapálja, sőt meg is reszeli. Jó erős gyökérrel, vagy vékony dróttal a fűzfarúd végére köti, kész a szigony, megyen vele halászni. Sokszor, hogy erősebben álljon a rúdon, a rúdfelőli végét laposra kalapálja, meggörbíti és a rúdba veri. Teszi ezt azért, hogyha a fa szárad, nem jön le a szigony. (12. ábra. 5.)

A kimukálatlan szigonyok leginkább kétágúak és a rúdból egyenesen vezeti ki az ágakat. Néha nagyobb gonddal és munkával háromágú szigonyt csinálnak. A két oldalsó ág közé

még egy harmadikat is kötnek középre. Itt már lassan kialakul a szigony mai formája. Hogy a középső ág elférjen és használható legyen, a két szélső ág tövét ívesen meghajlítják. Ebből alakul ki a *szigony karja*, de a középső ág mindig egyenes. A felkötési mód nagyon egyszerű és ősi.

A szigony szakállának összefordítása mindig praktikus. Az egyiknél még mindig megmarad a kétágú szigony alakja. A két szakállat egymással szembefordítják (12. ábra 5.), csak a jobboldali szélső fordul kifelé. A másik már eltér az ősi formától. A két szélső szakáll kifelé fordul, míg a belső egyenes az egyik vagy a másik irányba néz. (12. ábra 6.) A primitív ember ügyesen halászik ezekkel a szerszámokkal. Bár a szerszámok ősi kimunkálatlanok, köpűjük nincs, a karok már kezdetleges alakulásban vannak.

A szigony továbbfejlődése már a kimunkálástól függ. A falusi, különösen cigánykovácsok nagy mesterei voltak a szigony készítésnek. Ezek a mesteremberek már mind köpűsre csinálták a szigonyt. Tartó karokat képeztek ki rajtuk. Legősibb formája a kétágú szigony. (12. ábra 7.) *Kettős szigony*-nak is nevezik. Primitív cigánykovács munkája Tiszacsegéről. Köpűjénél fogva a rúdra húzzák. Régen csak a köpűbe szorították a rúdat, újabban a köpűn egy lyukat fúrtak és ezen a lyukon egy szeggel felütötték. Tartósak, kezdetlegesek, kicsinyek. Szakállai szükség szerint szembefordulnak.

Ennek a halászati módnak korunkig fennmaradt szerszámát találtam meg Tiszaszentmárton határában talált *koppantóban*.

A koppantó életlen 1 kgr. súlyú vaskalapács. Hossza 15 cm., szélessége 3 cm., mindenik feje 4×4 cm. négyszög. Köpűje középen van, elypsis alakú. A köpű nagytengelye 4·5 cm., kistengelye 3·3 cm. nagyságú. Ez a tompa vaskalapács egy 118 cm. hosszú akácfanyélen van. (12. ábra 12.)

Használata akként történik, hogy a halász 1 m. léket vág a holt Tiszán. Várja, míg a halak a lékre gyűlnek levegőzni. Mikor már elég sok hal uszkál a léknél a koppantóval közéjük vág. Rendesen a legnagyobbat veszi célba. Ha eltalálta, a hal elbódult. Elveti a koppantót, felkapja a merettyűt és utána nyul, kimeríti addig, míg a hal el nem tűnik a jég alatt. A tiszaszentmártoni halászok azt állítják, hogy régen, mikor még sok hal volt a Tiszában, szépen fogtak a koppantóval. Ma már nincs hal, a szerszámot nem használják. Még ezt a darabot sikerült a Déri-múzeumnak megszereznem.

Az ütőhalászat egyik átmodernizált módja az, mikor a halat gummipuskával vagy rendes vadászfegyverrel lövik. A puskás a víz partján lesben ül, ha észrevesz egy halat, gummi-

puskájával ráereszt egy kavicsot, vagy fegyverével rálő, ha eltalálta, a hal döglötten felvetődik a víz színére.

Fejlettebb a háromágú szigony Ároktőről. Ez a kisközség régi, híres halászfalu a Tisza partján. A tartók rendesen vannak kiképezve. A jobboldali ág és a középső ág szaka szembefordul, a baloldali kifele. (12. ábra 8.)

A tiszadobi *négyágú szigony* azért érdekes, mert a szigony köpűjéből nagy tartókar ívesen van kiképezve és a tartókarból jön ki a két középső ág. A szakállak egyirányba jobbra állanak. (8. ábra.) Rúdja, vagy nyele nagyon hosszú. A halászok ezzel a Tisza bokraiból zavarták ki a halat.

Nagy fejlődést mutat a nagycigándi háromágú szigony. Jó kovácsmunka, praktikus összeállítású. Köpűje bő, egyenes. Tartókarja kicsi és csínos. Ennek közepébe szélesen van összekovácsolva a harmadik egyenes ága. Ez az ága dárda, vagy nyílszerű. Két oldalra van szakálla. (12. ábra 10.) Rendeltetése az, hogy akármelyik oldalról jön az ágak közé a zsákmány, nem ereszti el.

Az eddig tárgyaltaktól eltérő az a Kösély mentén használt szigony, mely Hajdúszoboszlóról került a Déri múzeumba. Jellemző sajátsága hosszú erős, de szűk köpű, mely 4—5 méteres rúdon van. Szűk és erősen hajló tartókarok, rövid vékony ágak és hosszú visszák. A két szélső ág szakálla előre, a középsőé hátrahajlik. A kösélymenti halász *horgony*-nak mondotta, de elismerte, hogy szigonynak is hívják. (12. ábra 10.). E kis szerszámmal a Kösély és Hortobágy nádasaiban szokták a halat űzni.

A szigonyt ma már főképpen az orvhalászok használják. A rendes halász kezéből kivette a törvény. Csupán hajtóhalászat alkalmával a kisvizeken, a nádasban vagy öreg fűzfák tövénél pihenő halakat zavarják ki vele. Téli halászatkor ezzel piszkálják meg a jég alatt a tuskó alá búvó halat.

Még 1933 telén érdekes szigonyt lehetett megfigyelni Tiszaszentmárton határában. A szigony alakra és alkalmazásra is elüt az eddig ismert szigonyoktól, bár ősi szerszám, Herman Ottó alapvető könyvében nem szerepel.

A szigony alakja egy háromágú vasmacskához hasonlít azzal a különbséggel, hogy a vége nagyon hegyes és alul-felül éles *szaka* van. (12. ábra 13.)

A szigony szára 17 cm., ágának hossza 10 cm., a három ág sugarasan ágazik el és a vége ívesen felgörbül. A szigony feje egy cm. vastag körbe hajlított vas. Ezalatt egymáshoz forrasztva a három szár, mely lent szigonyszerűen széttápászkodik és egyre vékonyodva, hegyben végződik félkör alakú ívben hajolva. A szigony fejhajlásában egy 5 cm. átmérőjű forgó karika van foglalva. Bele egy 50 cm. szíjfonat fonva, melynek végére

bőr-telek van varrva és ebbe erős teleksúly húzva, mely egy másik bőrtelekhez köti. Ez a telek már egy 40 cm. hosszú botra van kötve. Az egész egy szigonyos korbácshoz hasonlít.

Használata ütőrendszerű. Téli halászatnál használják. A halász a holt Tiszán 1 m. nagyságú léket vág, hol a hal levegőzik. Ők maguk *levegőlék*-nek nevezik. A halász a lék mellé áll és vár. A halak csakhamar a lékhez gyűlnek, ott sürögnek. A halász egy pillanat alatt szigonyos korbácsával belevág a vízbe. Ha a nehéz szigony eltalált egy halat, puha testén áthatolt az éles ág felnyársalta. Vissza már nem tud esni róla, mert a szigony szaka feltartja. A halász a szigonyt a hallal

Fig. 13. ábra.
Szigonyozás éjjel a nádasokban.
Harpunearbeit in der Nacht.

együtt kirántja. Az épen maradt halak elmenekülnek. Csend lesz egy darabig. Nemsokára újra gyülekeznek és a halász újra közéjük csap. Esetleg siker kíséri szigonyozását. A visszás szigonyt használják nyáron kérész járáskor is, mikor a nagyobb halak a víz felszínéhez közel járnak és így könnyen felé vágható a szigony.

A Palagcsa óriási nádasaiban ma is megtörténik az éjjeli halászat. Az éjjeli halász itt szigonnyal dolgozik. Szabó Sándor elbeszélése szerint az éjjeli halászathoz elő kell készülni. — Először is a nádasban hosszú sikátort vágnak. A ladik fenekével felfele ott pihen a sikátor végén, a zöld fűvön. A halászat előtt egy tapasztalt halász a vízre száll és kikémleli, hol jár a hal.

Halászni este indulnak. Rendesen három ember megy el. A ladikot telerakják nádcsörmővel. A *jeles helyen* a ladik megáll. Az emberek így oszlanak meg. Egy a ladik faránál az evezőt kezeli. A másik egy marék nádcsörmőt összefog, meggyujtja és a vízre világít. A harmadik előveszi a szigonyt és a ladik elejére áll.[30] Itt a szigonyt vagy kétkezével ütésre, vagy jobbjában szúrásra magasan tartja.

A halak a szokatlan fényre a lassan haladó ladik felé úsznak és a víz színéhez közel tartózkodnak. A szigonyos pedig erősen csapkod a vízre. Ügyes keze minden ütésre egy halat vet a csolnakba. A halak meg-megrebbennek, de csak a csónak közelében járnak. Ha továbbmennek, a ladik megy utánuk. A második ember oldalt világítja a vizet. Új és új szalmacsóvát gyujt. A harmadik a ladikot tartja helyes irányban. Egy féléjszaka, ha haljárás van és a szerencse kedvez, pár mázsa halat is összeszed az éjjeli szignyász. Ámde ki is fárad a nehéz munkában. (13. ábra.)

Hajnalban megpihennek. A hűs szellő indulásra készteti őket. Visszaeveznek a sikátor végére, a telő Hold kíséri az éjjeli halászokat.

A szigonnyal való halászat a magyarság legrégibb, de ma már teljesen kiveszett, kiirtott halászati módja. Durva szerszám. A halász annyira szereti a halat, hogy a szigonyos halászatot megveti, a törvény szigorúan tiltja, így már egy emberöltővel ezelőtt Herman Ottó megállapítja, hogy ez a szerszám csaknem teljesen kiszorult a használatból.[31] Az öreg halászoknál a kis és félreeső nádas, bokros vizeken lehet még megtalálni. Még gyakoribb eset az, hogy a használatból kiüldözött szerszámot a régi halászrend tagjai, mint a régi jó idők emlékeit dugdossák és azt a kunyhókban, vagy a halász egyszerű házának nádas padlásán eszi a rozsda.

Én magam évekig járván a Tiszát és kisvizeit, még találtam használatban is a Bodrogköz tavai közelében. A halászfalukból pedig néhány ilyen kedves emléket hosszas rábeszélés után tudtam megszerezni és beszállítani a debreceni Déri múzeumba.

Azt hiszem, hogy helyes úton járok, ha azt állítom, hogy a primitív ember kezdetben ütötte a halat. Ez az ősi halászati mód a Tiszántúl pusztuló mocsaraiban, a kisvizű pecékben és fenekekben ma is megtalálható. A serdülő suhancok egy bottal a vízbe gázolnak és a sekély vízben küszködő csukát, pontyot bottal leütik. A hal megszédül, lábbal megtapossák, kézzel kikaparják a kotúból.

[30] V. ö. Ecsedi István: Az éjjeli szignyász. Poros országutakon 14—16.

[31] Herman O.: id. m. I. k. 339. l.

Horgászat a Tiszántúl.

A horog a szegényembernek halászszerszáma. Ősi egyszerű szerszám. Kis- és nagyvizen jól használható. A *horgász* vagyis *horgos halász* célja az, hogy szerszámával megcsalja a halat, rászedvén, megfogja azt.

A szegény ember, a részes halász a falusi kováccsal, vagy kóbor cigánnyal eldobott *kaszaoromból* hajtat egy horgot. A horog idomtalan derekát meggörbíti, kikalapálja a *szakát*, hátrahajtatja a *fejét* és kész a horog.

A kishalász ezzel még nem elégszik meg. A hegyét és szakállát egy avult reszelővel jó élesre reszeli, egy jó erős kender zsineget köt a nyakára és elindul horgászni.

A horgászat türelemjáték. Órák hosszat elüldögél a parton, vagy az *ülés*-en és várja a horogra került zsákmányt.

A horog nagysága, alakja és alkalmazása más a kis, más a nagy halnál. Más a gyorsan folyó vízben, más a kis alföldi érben. Más ismét a nyári napsütötte melegvízben, mint az őszi hideg, vagy téli jeges vízben.

Nyáron a hal futama gyors, erősen kap. A hideg vízben ellenben a hal járása gyenge, a nyárinak csak egytized része. Az apadó tiszta vízben jobban kell álcázni a horgot, nagyobb a szerencse az áradó zavaros vízben.

A horog a hal nagyságához és erejéhez készül. A nagy *harcsahorog* erős kaszaoromból készül, jól megvan edzve, a kis halak részére elég egy gombostűből hajlított horog is.

A horognak derekával szemben hajlik a fínomra reszelt hegye. Ez a *visszája*, *szaka*, vagy *szakálla*. Felül van a *füle*. Ennek ősi alakja karikába hajlított (III. tábla 4.); újabban laposra kovácsolják.

A fülére jön az arasznyi hosszú erős kendermadzagból készült *pék* (3. ábra), vagy mint a Bodrog vidékén mondják *poton*. A péket régen egyszerűen a horog füléhez kötötték, vagy a nyakára hurkolják. (III. tábla 6. és 8.) Újabban a horog derekára vékony, erős házicérnával *rásodorítják*. (III. tábla 5. és 7.)

A kisvizek legegyszerűbb horgászszerszáma a *pedző*, vagy *peccő*. Ezzel *picézik* az Alföld kis vizeiben a szegényember. A peccő részei a hosszú hajlékony fűzfarúd. Erre van kötve két-három öl zsineg. Ez az *ina*. Az innek harmadik harmadában csutka kóróból vagy gyékényből kicsiny *pálha* van. A derék végéhez kötik a péket, melynek végén van a horog.

Halászunk *felgilisztázza*, vagy *felfergeli* a horgot, azután a rúd segítségével beveti. A rúd fogóját kezében tartja, vagy a földbe szúrja és nézi, hogy mikor mozdul a pálha. Ha a pálha

megmozdul újjongva kiált fel: pedzi mán! és kiveti a halat a partra. (III. tábla 16.)

A picések szerszáma a *fenekespice*. Ez a nagyvizek véges horgának legősibb fajtája. Leginkább az Ér, Kálló, Berettyó folyókon halásznak vele.

Az egész szerszám négy-öt öles vékony zsineg. Minden fél ölre egy-egy vékony potonra egy kis horog van téve. A végére egy nagyobb, közben még pár kis kő van kötve. A horgokra legyet, gilisztát tesznek. Az elejét bevetik a vízbe és a végét egy parti fához, sáshoz kötik és így picéznek.

A fenékpécének fejlettebb, nagyobb faja a *bevető*. Ez is fenék-horog és az alföldi kisvizeken használják. Rajta 10—15 horog van. Végére nagy és derekára több kisebb követ kötnek. A bevetőt a partról ferdén vetik a vízbe. Kikötik. Másnap jóreménység fejében felszedik. Kisvízi embernek egyszerű eszköze. Az Ér, Körös, Berettyó, Kálló folyócskákban találtam. Azt mondják, szeles időben nem lehet vele halat fogni.

Ezek a kisvízi horgok nem alkalmazhatók nagyvizekre. A nagyobb vizekben nagyobb halak élnek. A nagyobb halak elszakítják a vékony zsinórt, vagy ami még nagyobb baj, elviszik mindenestől. Ha a kisvízi halász az ilyen gyenge szerszámmal nagyvízre kerül, nagyon óvatos. Ha észreveszi, hogy egy nagy hal szerszáma felé jön, kiabálással, göröngyök dobálásával elzavarja, hogy az egész vagyonát el ne vigye az erős ragadozó, esetleg félmázsás harcsa.

A nagyobb folyók, így elsősorban a tiszamenti halászok erős horogszerszámmal dolgoznak. A Tisza középső szakaszán, a nyárjasok, füzesek mentén száz és száz karó hajlik a folyó nyugodtan hömpölygő szőke vizére. Mindenikhez horog van kötve, s mindenik horog áldozatára les. A legegyszerűbb szerszámok ezek: *lazahorog*, *csapóhorog*, *csáphorog* a neve. A *lazások* szerszámai ezek.

A horog maga primitív készítmény. Simítatlan kidolgozása a falusi kovácsok elnagyolt munkájának bizonyítéka. Erős, vastag horog kaszaoromból van kalapálva és edzve. A szaka gyilkos, éles és hegyes. Fülénél fogva egy 60—80 centiméternyi hosszú, vastag kenderzsinegre van kötve. Újabban a zsinórt nem kötik a horog fülére, hanem a horog fejét laposra kalapálják, a zsineget a *horognyelén* végigfektetik, vékony kenderfonállal erősen rácsavarják. Ez a fonaltekercs olyan erősen szorítja a zsineget a horog nyeléhez, hogy bármennyire rángatja a horogra került nagy, erős hal, azt a horog lapos *füle* megtartja. Sokszor nagyobb biztonság kedvéért erős telegráfdrótra köti a lazás. A zsineg ellenkező vége egy, vagy másfél méter hosszú *lazakaró*-ra van kötve. Erős hurokkötés ez az erősen a partoldalba szúrt karóhoz. A lazakarót alul egy mögötte

partba vert kisebb 20—30 cm. hosszú karóhoz ki szokták kötni. Az így biztosított horog a *partilaza*. (IV. tábla 10.)

A lazás rendszerint az örvénybe, a *forgó*-ba ereszti lazáját. Az örvény forgatagában ott ólálkodik a falánk harcsa. A lazahorgon eleven hal fickándozik. A harcsa nem kap döghal után. A halász eleven hallal *felhalazza* a horgot. A felhalazás maga is művészet. A lazás tapogatóval vagy versével apró *keszeget*, (Abramus vetula) vagy *kárászt* (Carassius vulgaris. Nils.), vagy *menyhalat* (Lola vulgaris Cuv.) fog. Legszívósabb a csuka (Esox Lucius), *márna* (Barcus fluviatilis), *csík* (Cobitis fossilis), *orsóhal*. Ez utóbbi legszívósabb. Az eleven halnak hátuszonya, vagy mint ők mondják a *hátúszója*, a *sirinye* (sörény) alatt óvatosan áthúzza az éles horgot. Vigyáz, hogy az áldozat gerincét, vagy nemesebb részét meg ne sértse a horog. Minél ügyesebb a műtét, annál tovább él a hal a horgon. Hideg vízben három-négy napig él a halálra sebzett kis hal. (IV. tábla 1.) *Orsóhalat* és *kecsegét* nem kap el a harcsa, mert nincs pénze.

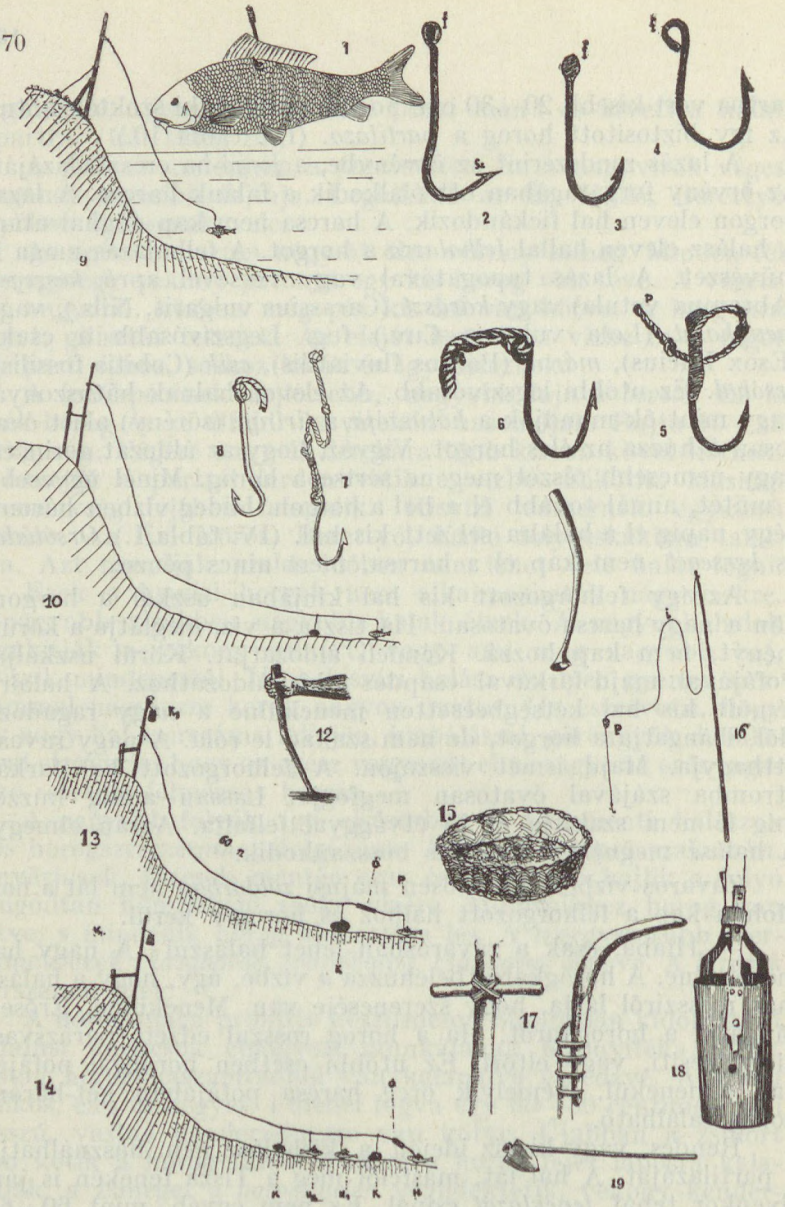
Az így felhorgozott kis hal kínjában uszkál a horgon. Jön a nagy harcsa óvatosan. Ha tiszta a víz, meglátja a körülményt, nem kap hozzá. Kémleli áldozatját. Körül uszkálja. Pofájával, majd farkával csapdos a kis áldozathoz. A halálra rémült kis hal kétségbeesetten menekülne a nagy ragadozó elől. Rángatja a horgot, de nem szakad le róla. A nagy ravasz otthagyja. Majd ismét visszajön. A felhorgozott hal farkát otromba szájával óvatosan megfogja. Lassan addig húzza, míg le nem szakítja és jó étvággyal felfalja. Aztán elmegy. A halász megnézi a lazát és bosszankodik.[32]

Zavaros vízben, különösen májusi *zöldárban* nem lát a hal. Mohón kap a felhorgozott halhoz és horogra kerül.

— Hiába, csak a zavarosban lehet halászni! A nagy hal menekülne. A horogkarót belehúzza a vízbe, úgy, hogy a halász már messziről látja, hogy szerencséje van. Menekülne. Erősen rángatja a horogkarót. Ha a horog rosszul edzett parázsvas, kiegyenesíti, vagy eltöri. Ez utóbbi esetben horoggal pofájában elmenekül. Némelyik öreg harcsa pofájában két-három horog található.

Rendes, vagy kisvíz idején a kishalász nem használhatja a partilazáját. A hal lát, másfelől meg a Tisza fenekén is jár. Ilyenkor tehát *fenéklazát* csinál. Ez nem egyéb, mint 60—65 méteres jó erős kenderzsinegre egy szem horgot tesz. A pék végénél a zsinóron már egy hüvelyknyi vastag ólom is van. Az ólom arra szolgál, hogy a horgon felhalmozott hal vergődésében a fövénybe ne forgassa a horgot. Az ólomtól egy ölnyire egy nagy kő van felkötve, hogy a fenéklazát a Tisza fenekéig

[32] Ecsedi I.: Poros országutakon. Hajtóvadászat a Tiszán.

Tafel III. tábla.

Horgászati eszközök. Egyes horgok. 1. A horog felhalazva. 2—8. Horgok és felkészítésük. 9—10., 13—14. Laza horgok kivetve. 11—12. Puttyogtatók. 15. Horogkosár. 16. Bevető horog. 17—18. Kérészbogár-szedő. 19. Kérészbogár-szedő kapa.

Angelgerät. Einzelne Angeln. 1. Angel mit Fische. 2—8. Angeln und ihre Befertigung. 9—10., 13—14. Freischwimmende Angeln. 11—12. Schlaghölzcher. 15. Angelkorb. 16. Einwurfangel. 17—18, Eintagsfliegensammler. 19. Hacke zum Sammeln Eintagsfliegen.

húzza le. A zsineg másik vége egy, a partba szúrt horogkaróhoz van kötve. A karó felső részén *pergő* van azért, hogyha a horogra került nagy hal rángatja a horgot, a pergő figyelmeztesse a halászt. (III. tábla 13.)

Néha jószerencse reményében nemcsak egy szemet, hanem többet, de legfeljebb három szemet lehet a zsinórra tenni és közel jól kell kövezni. Ha a halász ügyes és szerszámát kellőképpen használja, jószerencse érheti. (IV. tábla 14.)

Nagy Lajos 60 éves öreg halász évtizedek alatt sok halat kiszedett ezzel a horoggal a Tiszából.

— De akkor vót benne! — szokta bánatosan mondani.

Pál Imre, a nagyon ügyes tiszacsegei halász mutatott egy *laza-horgot*. Ez 35 méter hosszú volt. A vége felé 15 ólomgomb volt és a végén egy jó lazahorog. A horog tövénél vörös haraszt szálakból volt a csali. Harcsafogáshoz lótetűt (Gryllotalpa vulgaris. Laxtr.) szed. Kikeresi a porhanyós humuszos áradásos területeket. Megfigyeli a lótetű útját, leás és ott a lótetű. Egy délután 50—100 darabot is megfog. A megfogott rovarnak kihúzza a fejét, hogy megdögöljön, mert ha életbe marad, az erősebb felfalja a gyengét és ha száz darabot szed is össze, végre egy darab marad, a legerősebb. Pál Imre hajóra ül, mély vízre megy. Sajátos lazáját felfergeli, leereszti a fenékre, aztán másfél ölet visszahúzza, hogy játéka legyen. Jobb kezefejére csavarja a horogzsinórt, ugyanebben a kezébe veszi a puttyogatót és szabályosan üti a vízhez. Amint a keze ütemszerűen jár, úgy jár a mélységben is a horog a csalival le s fel, sőt a vörös pamutszálak is csalogatóan mozognak. A mélyben, talán éppen az eldőlt fatörzs alatt leselkedő harcsa észreveszi a csali játékát, kíséri a pompás falatot, buborékok szállnak felfelé: „a galáris (buborék) jön egyik a másik után". A halász annál jobban veri az ütemet. Semmi nesz, csak a puttyogató csaló hangja! A harcsák észreveszik és egyik merészen bekapja a lótetűt és megvan fogva. Ha nagy, megugrik, ereszt utána s megpihen.

Pál Imre beszéli, hogy Tiszapalkonyánál 84 kgr.-mos harcsát fogott ezzel a lazával. Alig tudta csónakjába emelni, mutogatta kezét is, amint a harcsa összeharapdálta.

Alföldünk száraz nyarán a folyóvíz annyira leapad, hogy nagyhálóval halászni nem lehet; ilyenkor a háló a *teritsfán* szárad és nagyhalászok is horgásznak.

A nagyhalászok *végeshoroggal* dolgoznak. A *végeshorog* vagy *véghorog* 180—200 öl hosszú. Részei a *bevető*, vagy *bevezető-zsinór*, a *horogderék*, vagy *derékzsinór* és a horgok. A derékzsinóron minden másfél ölre van egy *horogszem* vagyis egy horog. Maga a horog 30—40 centiméter hosszú, erős zsinegen a péken, vagy *polonyon* (IV. tábla) lóg. Beeresztés előtt minden horgot felhalaznak: halat, békát, nadályt tesznek rá. Ezzel minden-

féle halat csukát, harcsát, márnát halásznak. Ha ellenben a Tisza büszkeségét, a pompás ízű kecsegét akarnak fogni, akkor tűszerű horgot kell használni és arra kérészpondrót kell tenni. Valamennyi végeshorog nyári szerszám. A végeshorog egyes szemei vékonyabbak, csínosabbak, mint a lazások horgai.

Télére *kákóra* vagy *cserepcsík*-ra felszedik úgy, hogy a horgok a kákó fáján fekszenek és száraz helyen, legtöbbször a padláson várják az új nyarat. (IV. tábla 11.)

A véghorog legrégibb és legegyszerűbb fajtája a *fenékhorog*, melyet kitűnően alkalmaznak a tiszai *fenekesek*. (IV. tábla 1.)

Hideg vízben a hal vackon van, nem kél fel. Tiszta vízben a sok apró hal a feneken uszkál, nem mer feljönni a ragadozó harcsáktól, csukáktól. A tiszai horgász mind a két esetben *fenékhorgot nyujt*.

A fenékhorog a bevető fejleménye, de annál hosszabb, erősebb, jobban le van kövezve. Amaz a tiszamenti kis vizeken, emez a Tiszán használatos.

A tiszai halász ma már kecsegefogásra csak fenékhorgot használ. A kecsege (Acipenser Ruthenus L.) a Tisza fenekén uszkál, hegyes orrával a kemény part oldalából turkálja ki ízletes eledelét, a *kérészpondrót* (Palingenia longicauda. Oliv.).

A kecsegehorgásznak tehát mindenekelőtt kérészpondrót kell szedni. A kérész álcája három évig szerves anyagban gazdag szurokfekete partban a víz alatt él, hogy kifejlődve, pár óráig élhessen és meghalhasson, mint *Tiszavirág*. A halász egy három-öt méter hosszúnyelű kapával a víz alól vájja ki. A kapán kiemeli a szurokszerű sarat a ladikba. Ujjával kiszedi a sárból az undok férget. (III. tábla 19.)

A kapával csak kis mélységig lehet dolgozni, ezért a kecsegehalász bádogpléhből, vagy vaspléhből alul szűk, felül bővebb dézsaszerű feneketlen szerszámot készíttet. Ezt Pál Imre halász Tiszacsegén *fúrú*-nak, másik kérészpondró fúrúnak nevezte. Felül három karszerű abroncs tart egy köpűt, melybe öt-hat méteres rúdat tesznek. A rúd felső kéznél való végénél egy keresztfát kötnek, hogy jobban megnyomhassák. Sőt sokszor még hajlítotfát kötnek a végébe. (III. tábla 17.) Ezt a szerszámot erősen a víz alatt levő fekete partszegélybe nyomják. A bádogszerszám telemegy sárral, óvatosan kiemelik és a ladikba kiütik. A kérészbogarat kiszedik. A Tisza mentén a fából készült, Herman O. által bemutatott szedőt a halászok nem ismerik. Nem is hiszik, hogy ilyennel lehessen pondrót szedni.[33] A sárból kiszedett kérészbogarat egy kis kéregbárkába hányják. (IV. tábla 18.) A bárkán apró lyukakat fúrnak, a Tiszába bemerítik. A víz belemehet, de a bogár nem jöhet ki.

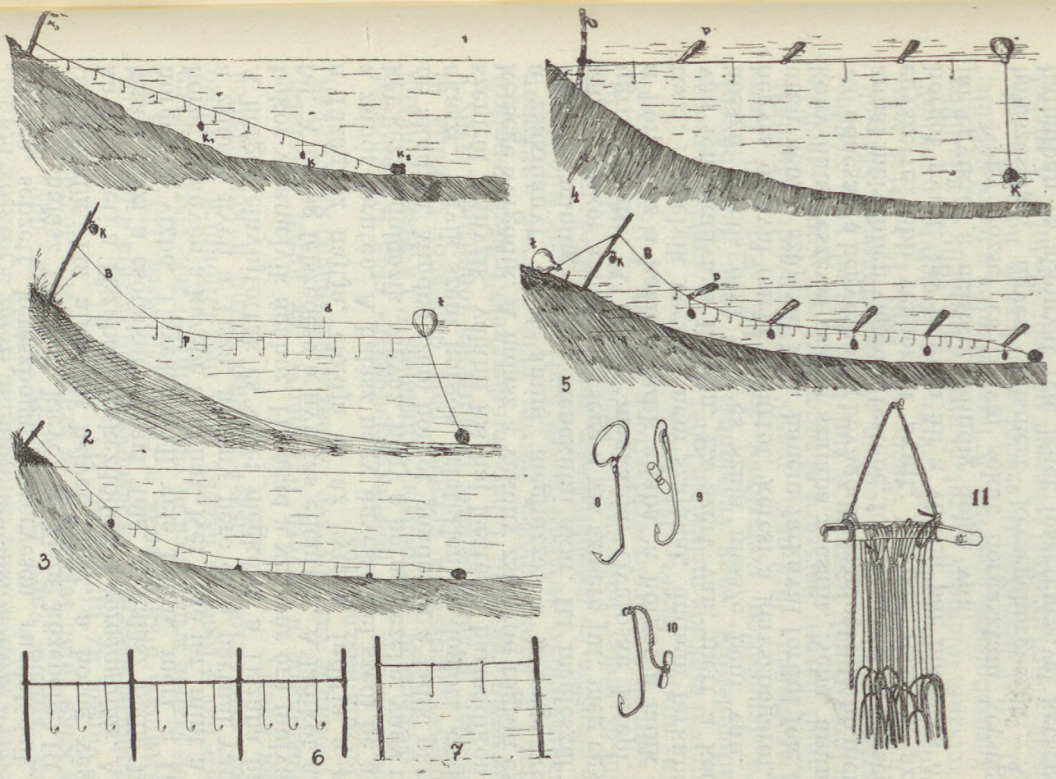
[33] V. ö. Herman O.: id. m. 375. l.

A kis bárkából szedi elő és szúrja tűszerű horgára egyenként a kecsegehalász a *csalit*. Mikor horgát így *felfirgeli*, beveti a Tiszába. Ehhez is művészet kell. A halásznak kitűnően kell ismerni a Tiszát, a kecsege járását.

A felférgelt horog a ladik oldalán renden hever. A sok halálra sebzett kérészbogár keservesen rugdalódzik. Pokoli kép. A halász társával kievez a Tisza közepéig. Itt megáll, tájékozódik. Ha alkalmas helyet talált, a horog végén levő követ beveti a Tiszába. Megkezdődött a *horognyujtás*. Az evezős lassan viszi a csónakot a part felé. A halász pedig hányja a horgot a vízbe. Ügyesen kell vele bánni, mert a tűvékony horog könnyen a kezébe akadhat. Két keze jár, mint a kelepce, a zsinórt nyeli a Tisza, néhány perc és a partnál vannak. — A horgot elnyujtották és végét megkötik a Tiszába hajló fűzbokor valamelyik ágához. Ha árad a víz, pár óra mulva szedi is fel. A horog felszedése a nyujtás ellentéte. A ladikot az evezős a fűzághoz hajtja, eloldja és az evezős indítja a csónakot a zsinór mentén. A halász nagy ügyességgel szedi be a zsinórt, két kézzel dolgozik, vigyáz, hogy a horog kezébe, vagy ruhájába ne akadjon. Minden szem horgot gondosan a ladik párkányára akaszt. Egyik szem horgon érintetlen a döglött csali, másik szemről hiányzik, valami kis hal leette, a harmadikon egy kis kecsege vergődik. A halász a vékony zsinóron rögtön észreveszi a zsákmányt. Mert amint meghúzza, a kecsege visszaránt rajta és mindig húzza, menekülni akar. Itt megfeszül a fínom zsinór. Mikor a sugár kecsege a víz színére jut, még egy nagyot ugrik. Hiába. A halász megkapja. Óvatosan kitépi szájából a horgot és a halat a ladik aljába, a horgot a ladik oldalára teszi. Némelyik kecsege nem szájánál, hanem farkánál fogva van fennakadva a horgon. Ez azért van, mert a kecsegének hosszú porcos orra van és szája messze bent van. Hosszú, hegyes orrával durja a partot, keresi a kérészbogarat. A csali után nem a szájával kap, hanem farkával fordul felé és hajlékony hátsórészével csapja szájába a csalit. Néha, amint farkával odacsap, a hegyeshorog bevágódik és minél inkább menekülne, annál mélyebben vágódik testébe, fogva marad. A kecsegehalász egyszerre több véghorgot nyujt. Egyiket felszedi, azután új horgot nyujt. Így folyton áll a vízben pár horga és ő folyton jár egyiktől a másikig. Mindig dolga van.

Nagy József és fiaival sokat horgásztam kecsegére. Ősi halászcsalád, ügyes, elismert kecsegehorgászok. Szerintük hajnalban és alkonyat felé lehet jószerencsével kecsegére horgászni.

Egy gyönyörű nyári tiszai hajnalon, hat óra alatt száz pompás kecsegét horgásztunk össze. Sürgött, forgott a sok szép hal a ladikban. Mindenik sűrű, nyálszerű váladékot

Tafel IV. tábla.

Horgászati eszközök. Véges horgok. 1. Horogsor haranggal. 2. Tököshorog. 3. Fenékhorog. 4. Tetejhorog. 5. Butykóhorog. 8—9—10. Vágó horgok. 11. Véghorog felszedve.

Angelgeräte. Angelreihen. 1. Angelreihe mit Glocke. 2. Angel mit Kärbis als Schwimmer. 3. Bodenangel. 4. Hochangelreihe. 5. Angelreihen mit Hölzcher. 8—9—10. Schneideangeln. 11. Angelreihe zusammengerollt.

bocsátott ki magából. A csónakban levő kis víz valóságos habban úszott. Nagy híre volt a sikerünknek.[34]

A körösi halász fenékhorogja 300 m. hosszú és 93 horogvas van rajta. A pék 20—30 cm. hosszú. A csali giliszta. A Holt-Körösben két-három óra alatt leeszik a csalit a csigák, mert a víz nem folyik.

A végeshorog másik, gyakran használt faja a *tetejhorog*. Ez az igazi nyári szerszám. A Tisza vize lassan felmelegszik. Derült, nyári verőfényes napokon itt cicázik a potyka, csuka, márna. Ezek után kapkodnak a ragadozó halak : csuka, harcsa. Ezekre vadászik a tetejhorog.

Szerkezete hasonlít a fenékhoroghoz, csak terhelése más. Részei a *beeresztőzsineg* erősebb zsineg ; a 10—15 öl hosszú *horogderék*, melyen 20—80 szem *horog* van és egy *horogtök*. Ez utóbbi egy kobak tök, mely a horog végén szárával van a zsinórhoz kötve, vagy hogy még szilárdabb legyen a tök egy kasornyába van foglalva és így van a horogderék végéhez erősítve. (IV. tábla 2.) A tök alatt egy zsinóron egy kő van a horogderék végére erősítve, mely a horogrendszert a víz alatt tartja. A tetejhorgot *tököshorognak* is nevezik. A horogtököt némely halász be is kátrányozza, hogy a víz ne egye meg. Az egész horogrendszer egy partba szúrt karóhoz van kötve, melynek felső végén van a *kolomp*. Ennek az a rendeltetése, hogyha a horogra került hal a horogzsinórt rángatja, a kolomp megszólal és figyelmessé teszi a parton foglalatoskodó halászt. A felférgezés és halazás épp úgy történik, mint a fenékhorognál. Ha a hal fennakadt, a kolomp szól, a horogtök táncol és a halász felszedi a horgot. Dorogma, Tiszaszőllős körül sok ilyen horog van elnyujtva.

Minden év június végén és július elején a Tisza virágzik. Csúnya szurokszerű partszegélyéből kibúvik a kérészpondró, felveti magát egy selyemzsákban a víz színére. A zsák kiszakad és a kisszárnyas, hosszúfarkú kérész kimarad belőle. Örül a szabadságnak. Nem eszik többé, csak táncol a víz felett, szeretkezik, mígnem szerelmi mámorában holtan bukik a Tisza vizére. Pár óra : születik, örül, szeretkezik és meghal. Minél melegebb a Nap heve, annál több születik. Kora délután születik legtöbb, Napszálltával elmúlik az egész tünemény. Este ezer és ezer hulla úszik csendes szőke vizen.[35] E nagy temető csupa élet, mert a halottakban tömérdek pete hordja az új élet csiráját.

A Tiszavirágzáskor megélénkül a vízi világ. A parti fecskék előbújnak odúikból. Százával szálldogálnak a víz felett. Kapkodják a kérészt. A víz alatt a hal is közvetlen a vízszinten

[34] Ecsedi István : Száz kecsegét fogtunk a Tiszán. „Magyarság."
[35] Ecsedi István : Virágzik a Tisza. „Magyarság."

úszik. A bátortalanok a dög kérészt eszik, a bátrabbak az elevenek után szökelnek. Ilyenkor a harcsa, csuka *kérészel* vagy *keszegel* a meleg vízben. A horgoshalász is ébren van és *paláshorgot* használ. A paláshorog tetejhorog. Palának nevezik a halász azokat a 30—40 centiméter hosszú, fenyődeszkából faragott egyik végén vékonyabb, másik végén lapos, fejes léc-darabokat, mellyel a horgot közvetlen a felszín alatt tartja. A paláshorog rövidebb végeshorog.

A beeresztő zsineg után a horogderékra minden ölre egy szem horgot tesznek. Minden ötödik horogszem után két horog közé középre van kötve egy pala. Négy pala után jön a horogtök. Ez alatt hosszú zsinegen egy nagy kő lóg. Az egész egy jó erős horogkaróhoz van kötve. A hurok itt a karó alsó részében van. A horogkaró egy segédkaróhoz van erősítve és a karó tetején van a kolomp. (IV. tábla 4.) Tiszafüreden a hídnál a szigeten sok ilyen horgot láttam kivetve.

A paláshorog és a fenékhorog kombinációjából állították össze a Pócs-testvérek a *butykó-horgot*. Ez is végeshorog. A víz szintje és teteje közé van eresztve és inkább a fenék felé hallgat. Van beeresztője. A horogderékon minden öl távolra egy-egy szem horog van feltéve. Így 50—60 horog van felrakva a véghorogra. Minden tizedik szemre köt a halász egy-egy 30—40 centiméter hosszú bábalakú palát s közvetlen a palahurok alá egy arasznyi zsinórra egy-egy követ. A horogrendszer végén olyan nehéz kő van, mely a horog végét a fenékre húzza. A többi horog nem éri a feneket, hanem pár arasznyi magasban lógnak a horoggal a fenék felett.

Ehhez a horoghoz is hozzátartozik a horogtök. Ámde itt nem a horogderék végén, hanem a beeresztő zsinór külső végén van és egy félölnyi zsinóron a parton hever.

Az egész horog lazahurokkal a horogkaró felső harmadában van felakasztva és e hurok alatt van a kolomp. (IV. tábla 5.)

Ez a horog az alantjáró halakra les. Őszi szerszám, mikor már a víz lehül. Ha a hal bekapja a horogszem csaliját és megrántja, a karó a víz felé hajlik ; a lazahurok leszalad, a vízbe esik, a kolomp erősen szól. A hal viszi az egész horogrendszert. Hogy merre viszi, mutatja a tök. Nem viszi gyorsan, de nem viszi messze sem. Fáj a horog szúrása, vérzik erősen, mert a horog végén levő nagykövet is vonszolni kell a Tisza fenekén. Inkább meghúzódik egy parti odúban vagy egy fenék *bányában*. Az úszó tök azt is mutatja, hogy hol pihen.

A halászok csolnakba ülnek és a tök után eveznek. A tököt beveszik a ladikba és a horgot óvatosan szedik befele a csónakba. Ez nagyon nehéz munka, kivált, ha nagy harcsa van a horgon. Ügyes embernek kell lenni és vigyázva kell szedni. Vigyázni kell arra, hogy a szedésközben a horog a halász kezébe ne vágód-

jon, mert annyira behatol, hogy csak szakítással lehet kihúzni, ami érzékeny fájdalmat okoz. De vigyázni kell a halra is. Megesik, hogy a nagy harcsa addig vergődik a horgon, míg a horog a pofájába törik és elmenekül. Megeshetik az is, hogy merész ugrással elszakítja a horogzsinórt és elviszi.

A halász tehát szedésközben egyre kémlel. Ha a nagyharcsa megbicsaklik, vagy menekülni akar, a halász zsineget ereszt neki. Ha így megpihen, akkor sebesen feléje evez és közben gyorsan szedi a zsineget. Ha megrántja, a hal újra menekül és húzza a zsineget. A halász nem erőlteti. Ereszt neki zsineget. Hagyja menekülni. Kíséri a csónakkal. A hal újra megpihen. a halász újra szedi a zsineget. Ez a hajsza mindaddig tart, míg a hal teljesen ki nem fárad, megadja magát és ennek jeléül hasával felfordulva a vízszintre veti magát.[36]

Ez esetben a halászok gyorsan felé eveznek és a vérző, kimerült halat nagy merettyűvel kimerítik. Ha a harcsa nagy, *vágóhorgot* vesznek elő. Ez gyilkos szerszám. Félméteres fa- vagy vasnyelű, éles szakállú horogóriás. (IV. tábla 8. és 10.) Egy jó erős kötél van a fülébe hurkolva. A kötelet a halász a hajó farához köti, a horgot a harcsa álla alá vágja. A harcsa óriási fájdalmában mégegyszer neki rugaszkodik. Ezért jó a kötél a végén, mert vergődhetik, de fogva marad. Ilyenkor azt mondja a halász: *sereg a harcsa.* Megtörténik, hogy a halálra sebzett harcsának olyan nagy ereje van, hogy a horgot kiegyenesíti és visszaesik a Tiszába. Ez nagyon ritka eset és soká köszájon marad a halászok közt. Legtöbbször a harcsa már nem próbál menekülni és a halászok az óriási állatot csónakba emelik. Lekötik, a hátára ülnek és diadallal viszik ki a partig.

A tiszai halász csak eleven halat szeret megenni, élő halat szeret a piacra vinni. Ha a harcsa 20 kilogrammnál nagyobb és nincs nagyon megsérülve, kikötik a parthoz és így megkötve tartják mindaddig, míg el nem adják.

Halászaink a parton ismét egy súlyos műtétnek vetik alá a megfogott nagy harcsát. A csónakban, vagy ha a harcsa túl nagy, a fövenyes partoldalon *felpeckelik* a száját egy arasznyi kemény fával. Vigyázni kell, hogy a körülte dolgozó emberek kezét meg ne harapja. Az egyik halász most egy vékonyabb kötelet vesz elő, ezt a kopultyúján keresztül tolja egy vékony fával a szájába. Mikor a vége kiér a szájból, óvatosan kihúzza és oldalt a pofáján jó erősen megköti. A kötél másik végét pedig egy partba vert karóhoz jó erősen megköti. Ezután a szájából kiveszi a fát és a nagy halat beleeresztik a Tiszába.[37] (14. ábra.)

[36] Ecsedi István: Izgalmas harcsafogás a Tiszán. Poros országutakon. Debrecen, 1925. 33. l.

[37] Ecsedi István id. m.

A sok vért veszített állat így kikötve is nyáron három-négy napig, ősszel és tavasszal a hidegebb vízben egy hétig is elél. Ez idő alatt sikerül a halászoknak valamely közeli városban eladni.

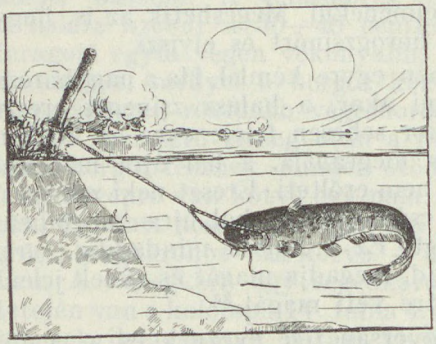

Fig. 14. ábra.
A harcsa kikötve a horgon két hétig is elél.
Die Hecht ausgebunden.

Tavaszi áradáskor a tiszai morotvákon, vagy réteken a sekély vízben sikerrel alkalmazzák a *stangli horgot*. Az egész két szem horogból áll, melyet a sekély vízbe vert két karó közt kifeszített zsinegre kötnek. (IV. t. 7.) Ha a víz széles, több szerencsére van kilátás, többször két szem horogot kötnek ki és több stangli-horgot állítanak fel. (IV. t. 6.) Dorogma környékén számos ilyen horgot lehet találni.

Nyáron a halász a csendes Tiszán csónakázik. Csendesen úszó ladikja mellé két-három szem horgot ereszt. Míg legénye lassan evez, maga a hajó farán ülve egy fakanálszerű szerszámmal a vízet ütögeti, s a víz pukkanásszerűen szól.

A puttyogás hallatára a ladik körül ólálkodó harcsa azt hiszi, hogy a hal megugrik, vagy más hal kap a csali után: eszeveszetten kap ő is és rajta veszít a vigyázatlanságán.

Gyakran nagy baj éri a végeshorgot. A halász addig huzgálja, vagy a zsákmány addig rángatja, hogy elszakad és egy része a Tisza fenekén marad. A halász nem hagyja odaveszni a horogdarabot. Találékonyságán nem fog ki. *Fentő*-t csinál. Keres a

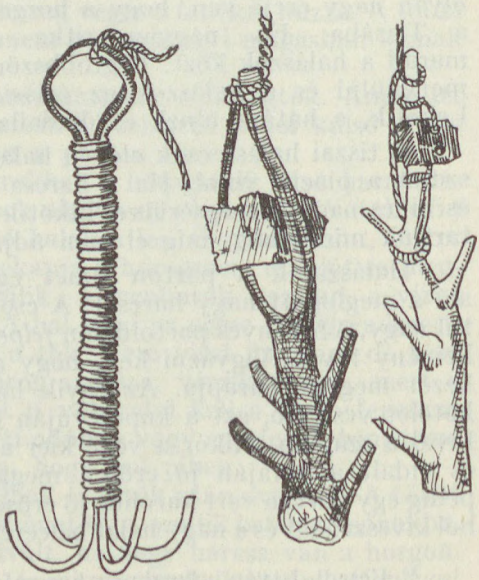

Fig. 15. ábra.
Fentő. — *Angelsucher.*

füzesben egy ágas-bogas jó vastag faágat. Derekára az ágak közé egy jó darab követ köt. Az így elkészített szerszám felső végére vékony, de erős kötelet köt. (15. ábra.) és elkezdi a vízben huzgálni. Főleg a Tisza fenekét karmolja vele ott, ahol gondolja, hogy az elszakadt rész fekszik.

Az ügyes halász a ladikról hamar megtalálja. A fentő, vagy *frentő*, vagy mint jobban nevezik *foglár*, lehet vasból. Azóta erősebb drótból is csinálják. (15. ábra.)

A horog nyári szerszám. A horgászok szegény emberek. Ők csak nyáron dolgoznak. Ha eljön a tiszai komor ősz, a hal megcsendesedik, téli fészek után néz a Tisza fenekén. Többé nem kap a horog után. Ilyenkor a véges horog a kákóra kerül. A kákó két végére zsineget kötnek és ennélfogva a padláson száraz helyre felakasztják s így pihen tavaszig.

Pál Imre a horogzsineget időnként rézgálic-oldatba áztatja és azt mondja, hogy így sokkal tovább bírja a munkát, mint a be nem áztatott horog. A horogvasakat azonban nem ereszti bele, mert ezek rézrozsdát kapnak az oldattól. Állandó munkánál jó két hónaponkint megáztatni a horog zsinegrészét, így öt évig is kibirja.

De mégsem pihen ilyen hosszan. Tél végén még befagyva áll a Tisza. A halász lékre megy. A véges horgot pihenni hagyja. Egy szem horgot köt egy nádcsomóra, a horogra csalit tesz és beereszti a vízbe. A horgot egy nádtutajon a jég két partja tartja. Sokszor egy távolabb eső kiemelkedő tárgyhoz kötik. A szegény horgos halász így próbálja meg szegényes szerencséjét. A jég alatt megszorult hal előkerül *pipálni*. A falánk csuka bekapja a csalit, fennakad a horgon, a lék mellett szalmán ülő halász kihúzza a jégre. (16a, 5. ábra.)

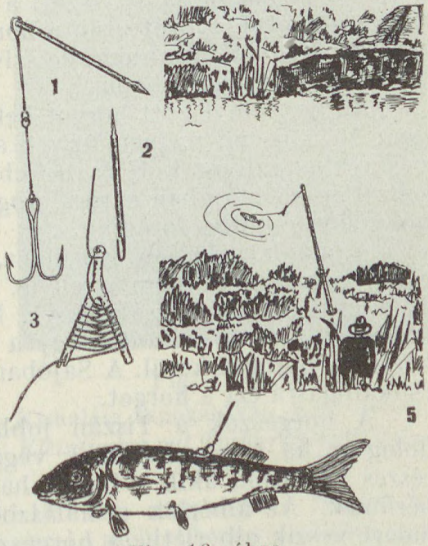

Fig. 16. ábra.

Csukahorog 1. A kétágú horog. 2. A tű. 3. A horogzsineg. 4. A horog felhalazva. 5. A horog kivetve.

Hechtangel. 1. Zweizackig. 2. Nadel. 3. Angelschnur. 4. Angel mit Fisch. 5. Angel ausgeworfen.

Nagyon érdekes horgot sikerült megszerezni a Déri múzeumnak a Sajóban dolgozó halászoktól. A halászok *csukahorog*-nak nevezik. Csukára halásznak vele. (16. ábra.)

A horog maga 5 cm. hosszú, kétszeresen hajtott acéldrót, a hajtás fülként használható. Horga szög alatt hajlik a horogszárra. A horog 2 cm. hosszú szaka kifelé áll, kissé a közepe felé hallgat. Falusi kovács munkája.

A horog két darab 10 cm. hosszú, vékony sárgaréz dróton függ, melyhez egy méternyi hosszú vastagabb zsineg van kötve. Nyugalmi helyzetben a zsineg 17 cm. hosszú, kétágú gallyra van csavarva, mely gallynak alsó vastagabb végén nyak van faragva a tartózsineg részére, mely az előbbi zsineg folytatása. A kétágú fagally egyik vége be van vágva, a horogzsineg vége ebbe van behúzva és ezen át hurkolva. A szerszám tartozéka még egy halásztű. A halásztű egy 9 cm. hosszú acéldrót, melynek egyik vége fülbe van hajtva a drót vezetésére, másik vége kopjaszerűen élesre van kiverve, illetve kihegyezve.

A horgászás a csukahoroggal úgy történik, hogy a halász fog egy sügért vagy balintot. Egy hálótűvel a bőre alá szúr és a tűt 3—4 cm. hosszan vezeti a bőr alatt. A tűvel a bőre alá húzza a drótot, a drót után a horgot, úgy, hogy a hal a horgon fekszik. Kegyetlen munka, de szívós életű sügér vagy balint hal kibirja három-négy napig.

Az így felhalazott horgot beleereszti a vízbe, de úgy, hogy csak 10—15 cm. mélyen legyen a víz alatt. Most a horgot egy vastagabb gallyra köti és beljebb nyujtja a vízbe. A halálra sebzett csali kínjában sürög-forog a vízben, a halász vigyáz rá, hogy körbe-körbe forogjon.

A falánk csuka jön. Körülnéz, úgy látja, hogy a hal menekül előle, bekapja, de nem nyeli le. Ekkor a madzag szabad lesz és a csuka viszi a zsákmányt. Most már a csukának semmi kétsége nincsen aziránt, hogy a zsákmány szabad és próbálja lenyelni, horogra kerül. A Sajóban még sok kishalász használja csukafogásra ezt a horgot.

A horgászok a Tiszán jobbára szegény emberek. Nagy dolog az, ha a nagyhalászok végeshorgot nyujtanak. Rendesen részes halászok, akik a fogott hal felét, harmadát adják a főbérlőnek. Az albérlők a halászbérlőtől bizonyos mennyiségű halért veszik albérletbe a horgászatot. Sovány kenyér ma már ez a Tiszán.

Borítószerszámok.

A borítószerszámok kétségkívül ősi szerszámok. Együtt használták a rekesztőszerszámokkal, jóval a háló alkalmazása előtt. Igazi kisvizi szerszám. Inkább sekély, kissé kákás vízben eredményes a használata. Az *aprószerszámos* halászok egyenkint dolgoznak vele. Sok ügyességet kíván az alkalmazása.

Borítószerszámok elsősorban a *tapogatók*, azután a *lepiháló*. A tapogatót a kishalász maga készíti vesszőből. Rendesen fekete

gyűrű, veresgyűrű és orgonavesszőket használ, szükségből szívesen veszi a fűzfavesszőt is. Ősi alakja csonkakúp-alak volt. Felső részére fűzfaágból egy kávát hajtottak, mely 40—50 cm. átmérőjű volt. Ezt hajlékony vékony vesszőből körülhimelik és ebbe állítják a lefelé nyuló oldalvesszőt, melyeket lefelé egyre nagyobbodó távolságban körül *himelnek* (kötnek). (V. tábla 4. ábra, K-káva, H-himelés.) Legalól egy erős himeléssel befejezik. Kész a tapogató. A káván egymással szemben egy-egy rést kötnek ki, olyan nagyot, hogy egy-egy jó nagy marok, illetve kézfej beférjen. Munkaközben itt markolják meg.

A fenti tapogatóról a víz gyorsan leszalad, zaj nélkül rakja a halász ide-oda. Ámde a Déri múzeum kapott egy tapogatót Vésztőről, mely oldalt nagyon sűrűn be van hímelve. Ezáltal erősebb és a Sárréten nagyobb számmal tenyésző apróhalak fogására alkalmasabb, de a víz nehezebben csorog le róla és nagyobb zajjal lehet a víz ben továbbrakni, ami elzavarja a halat. (V. tábla 7. ábra.)

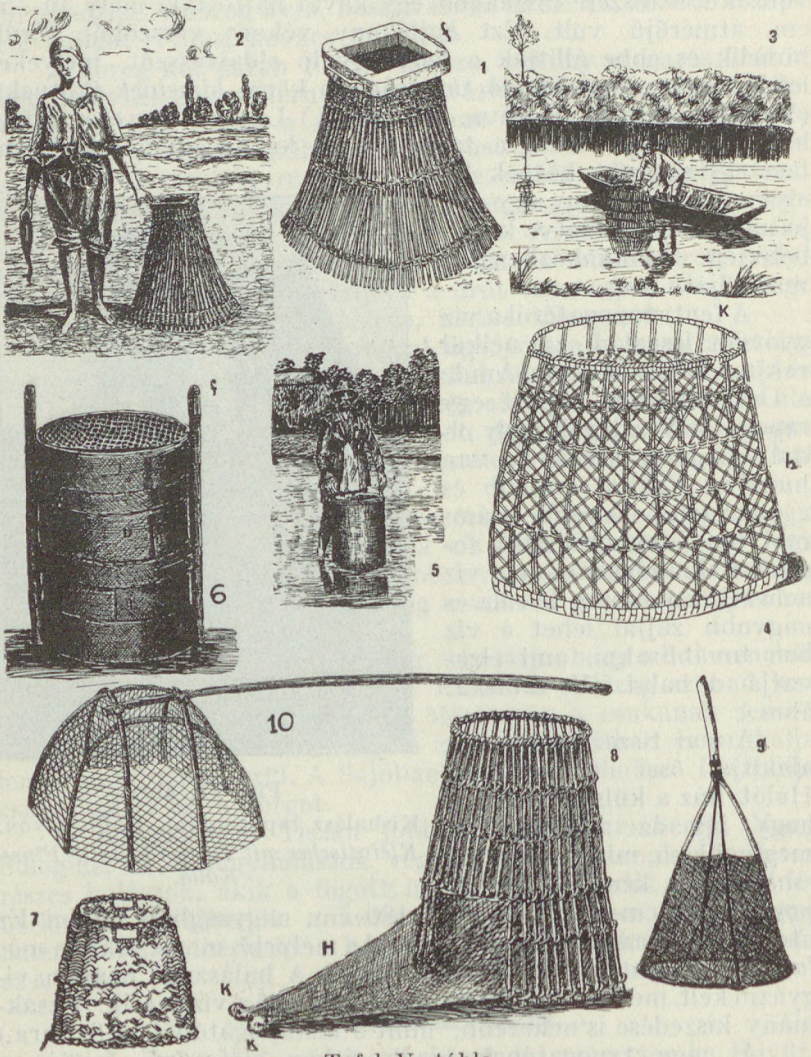
Fig. 17. ábra.
Kishalász tapogatóval. Kálló-folyón.
Kleinfischer mit Tastgeräte beim Flusse Kálló.

A mai tiszai halász már alakítja ősei tapogatóját. Hálót húz a külsejére azért, hogy így az apróhalat is megfoghassa, mint ő mondja, *csali*-nak. A kerekkávájú tapogatót 60 cm-től lehet 150—180 cm. nagyságban találni. Ez utóbbi fűzfavesszőből készül és ezzel a mélyebb morotvákban már *ladikról tapogatnak* (V. tábla 3. ábra.) A halásznak nagyon vigyázni kell, mert a ladik könnyen billen és ő a vízbe esik. A zsákmány kiszedése is nehezebb, mint a kistapogatóból. (18. ábra.)

A nagy tapogatónak egyik ritkán előforduló fajtája a *seggestapogató*. Ezt is mély, álló vizeken, morotvákon használják. Ez abban áll, hogy a nagytapogató alsó részét kivágják, egy 30×30 cm. nyílást, *kapu*-t kötnek ki vesszőből. Erre egy hálózsákot kötnek, szegletes végének mind a két csúcsára egy-egy nagy követ kötnek. (H-háló, K-kő) (V. tábla 8. ábra.)

A tapogatóval a kis halász úgy dolgozik, hogy felgyürkőzik

Ezzel is ladikról tapogatnak. Előnye az előbbivel szemben, hogy a zsákmányt nem kell okvetlen kivenni belőle. A halász

Tafel V. tábla.

Borító szerszámok. 1—9. Különböző tapogatók. 10. Lepiháló. *Deckgeräte. 1—9. Verschiedene Tastgeräte. 10. Überraschungsnetz.*

többé nem kezével, hanem egy rúddal kavarja a tapogatóban a vizet, zavarja a halat. A hal addig bujdokol, kering a tapogatóban, míg megtalálja azt a rést és beleszalad a hálózsákba.

Itt kell megemlékeznünk a *nyelestapogatóról*. Ez már egész a mai kor szerszáma. A halász vesz egy két-három ágú fűzfát. Ezt vasrúddal kipótolja négyágúvá. Alul egy vasabroncsot helyez el és az ágakat ehhez köti. Ezt a vázat 80—100 cm. magasan hálóval körülfogja, az ágak találkozásánál vaspánttal megerősíti és kész a *nyelestapogató*. (V. tábla 9. ábra.)

Ezek a tapogatók a Tisza kiöntéseiben a morotvákon használatosak. A kisvizeken az apró tapogatók járják. Ezek magassága 80 cm., anyaguk különböző. A Hortobágy-folyón nagyon felkapott a fűzfa vagy nyárfa kávástapogató. Ez a tapogató felül négyszögalakú faragott fából készül, kávával kezdődik, melyen két rászegezett fül van a fogásra. A káva alatt sűrűn van himelve. Félhosszban csonkagúla-alakú sűrű vesszejű. Ettől lejjebb erősen kiöblösödik és a tapogatók hagyományos csonka-gulájába megy át. Csak a derekán és az alján van egy-egy keskeny himelés. Az alsó himelés az aljától egy jó arasszal van feljebb. Erős szerszám, bírja a kotút. (V. tábla 1. ábra.) Ezt a darabot egy asszony-halásztól szereztem meg a Déri múzeum számára a szentágotai csárdánál.

Fig. 18. ábra.
Tapogatás ladikról a Holt Tiszán.
Tasten aus dem Kahn im toten Arm der Teiss.

A Kösély-folyón *rostakéreg tapogatót* láttam és szereztem. A szegényember négy darab rostakérget dróttal összekötött és kétoldalt egy-egy lécdarabot szegezett rá úgy, hogy egy jó arasszal túlérte a szerszámot. Ez volt a *fül*-e. Ennél fogta meg, mikor dolgozott a folyóban. A felső nyílásának felét hálóval befedte, hogy a hal ki ne ugorjon, míg ő a tapogatóban kaparász. (V. tábla 6. ábra.)

Ugyancsak a Kösén egy öregember *bodontapogatóval* halászott. Egy méteres bádoglemez hengeralakban meg volt hajtva. Felső és alsó része egy-egy abronccsal megerősítve. Két fafüle van a fogásra. Kérdésemre elmondta, hogy a sógora, aki falusi bádogos, csinálta neki. Annyira szerette a szerszámot, hogy alig akart megválni tőle, mikor a Déri múzeumnak megszereztem. (V. tábla 5. ábra.)

kötésig. Belegázol a vízbe. A tapogatót felemeli és lenyomja a vízbe. Most vár, hogy mozdul-e a víz. Ha igen, kezével belenyul a tapogatóba, keresi a zsákmányt. Addig űzi, míg meg nem fogja és a vállán átvetett madzagú hálózacskóba teszi, melyet menetközben a vízben húz maga után. Ha nincs mozdulás a tapogatóban, nincs zsákmány sem. Ilyenkor felveszi, lép egyet és újra lenyomja. Így gázolja a vizet, nyomkodja a tapogatót fél nap, sőt egész nap is előre, jobbra, balra. Nagy munkájának kicsi a jutalma, de ő kevéssel is beéri. (19. á.)

Végezetül meg kell emlékeznünk a *lepi háló*-ról. Ez is borítószerszám, de ezt inkább a nagyvizekben használják. A szerszám egyszerű. Ez a szerszám a háló és tapogató összeszerkesztése. — Alakját tekintve megegyezik azzal a szerszámmal, melyet Hermann O. borító-néven említ a Velencei-tó vidékéről.[38] Négy fűzfagallyat meghajlítanak és ezt páronként egymáson keresztül teszik, megkötik. Alul egy nyolcszegletes gúlán áll, felül egy négyszegletes nyílás van, melyen egy 3—5 méteres rúd van keresztül fektetve. A szerszám oldala hálóval van bevonva. (V. tábla 10. ábra.)

Fig. 19. ábra.

A halászok tapogatnak a Hortobágy-folyóban.

Ftscher tasten den Fluss Hortobágy ab.

Ősszel a halak, különösena ponty, csapatokban jár. Pihenni összebúvik, bányát ver. Nagyhálóval való halászatkor a körbe beszorult pontyok sokszor leszállnak a Tisza fenekére, gyorsan gödröt ásnak, bányát vernek és így akarnak a veszélytől kimenekülni.

Az előbbi esetben a halász veszi a lepit, óvatosan odaférkőzik és hirtelen lefedi, meglepi őket. Odamegy és felül kiszedi a zsákmányt. Az utóbbi esetben szintén odamegy ladikon, hol a víz erősen buborékol, a nagy háló megáll és itt is leborítja az összebujt halat. Vállalkozása jól sikerül, megérdemli a fáradságot.

[38] Herman O. id. m. I. k. 337 l. 221. ábra.

A borítószerszámmal nagyon sok kisember keresi élelmét. Egyszerű és népszerű szerszám. A Tisza-mentén fekvő falvakban, a halász- és révészkunyhók körül még ma is megtalálható ez a szerszám.

Emelő-halászat a Tisza-vidékén.

Emelőszerszámmal a szegényemberek, a kisvizi halászok dolgoznak a Tisza vidékén. A Tiszán csak akkor dolgozik a nagyhalász e szeszámmal, mikor a víz olyan kicsi, hogy más szerszámmal nem lehet rajta dolgozni. Tehát kényszerűségből. Leginkább a partról dolgoznak vele. A folyóra szállt halász csak egyes szerszámokat használ nagy ritkán.

Az emelőszerszámnak legegyszerűbb és általánosan használt szerszáma a *szák*. Főalkatrésze a fűzfából hajlított káva és a villaalakban végződő rúd. A hosszas körben hajlított kávát összekötik a rúd villája ágához és erre egy félméteres hosszú hálózsákot kötnek és kész a szák. (VIII. tábla 11. és 12.) Ezzel meregetnek bele a vízbe.

A szákhoz hasonló a *merettyű* vagy *mereggyű*. A merettyű régen fűzfavesszőből készült. Ez az ősi darab. A hálóból készült merettyű csak az 1880-as évektől terjedt el, mikor a Kendergyár olcsón adta a hálót. A vesszős-merettyűt ma már egy-két öreg halász tudja megcsinálni, de ez sem használja. A vesszős-merettyű kávája kétágú villaalakú fűzfaág, melynek egyik ága jóval hosszabb, mint a másik. Mind a két ág vége laposra van faragva és a hosszabbik ágat a rövidebb felé hajtják és vesszővel elipszis alakúra kötik. Az öblét jó vesszővel befonják. Emelőszerszám ez is. A halászatban nélkülözhetetlen igénytelen, primitív eszköz. A *hálómerettyű* kávájat két szembehajlított fűzfagallyból ereszti össze. Sokszor az egyik görbegallyat egy jóállású kétágú fa helyettesíti s ehhez csak egy hajlított fűzfagally jön. A merettyű feje elipszis alakú. Hossza 30—60 cm., szélessége félennyi. E merettyűkávára jön azután egy hálódarab, mely felkötve nagyon hasonlít a csolnakfejű evőkanálhoz. (VII. tábla 1.) A káva egy vékony rúdban végződik, mely félmétertől három méter hosszú. Ennek segélyével használják. Abban különbözik a szaktól, hogy a hálója kisebb, mint a szaké, nyele is rövidebb. Magában kevésbbé használják, mert szaporátlan, hanem inkább más, nagyobb emelő vagy rekesztőszerszámoknál segédszerszámul alkalmazzák. Így különösen a vésznél, lészánál, versénél a kisvizeken.

A merettyűhöz hasonló szerszám a *milling*-háló. A kanálalakú szerszám egy méter hosszú, hegyes szerszám. Van egy fenék kávája és két derék kávája, rövidebb nyele. (VII. tábla 8.)

Ezt a szerszámot hegyével szúrva csónakról meregeti a halász a vízbe. Csongrád, Szeged vidékén is ismeretes szerszám.

Az emelő halászat főleg kisvizeken dívik. Tavaszi és őszi áradáskor mozdul a hal. Tavasszal megindul téli fekvőhelyéről, ősszel meg már téli vackát keresi. A kisvizi halászoknak szerencsés szerszáma a *teszihálo*, melyet a nép *teszi-veszi*-nek nevez. A Berettyó, Kösély, Hortobágy-folyókban halászók nagyon használják. Ha a víz áll, apadóban van, sikertelen szerszám, mert a hal a nád közt hűsöl. Jól él és nem mozdul. (20. ábra.)

A teszi-háló nagyon egyszerű szerszám. Áll egy *lepedőháló*-ból. Ez a háló négyzetalakú fonalháló. Egy oldala 120—180

Fig. 20. tábla.

A halász teszizik a Hortobágy-folyóban.

Fischer läst sein Netz in den Fluss Hortobágy.

szem. (VI. tábla 6.) Ezt egy kereszt-*kávára* szerelik fel. Hajlós fűzfa, vagy égerfa-vessző van egymásra keresztbe téve. A káva négy végéhez lazán erősítik. A vessző ívben hajlik és a hálónak *hasa* van. Az így felszerelt hálót 5—6 méteres erős rúd végére kötik. Nem szorosan, hogy imbolyogjon. Ez a rúd a *teszirúd* (T). (VI. tábla 3.) Ezt az egyszerű szerkezetű hálót Tiszadob vidékén *csempely*-nek, a Körös vidékén *csömpöly*-nek nevezik.

A kishalász úgy teszizik, hogy ezzel a szerszámmal a folyó partjára áll, a teszit a vízbe ereszti (teszi), néhány percig a vízben hagyja és vár, azután a hálót kiemeli (veszi). Így teszi-veszi sokszor, néha félnapig is, míg egy zsákmány a teszire

akad. Ha a víz a teszi felett mozdul, hirtelen kiemeli. Ha a hal nem tudott elugrani, a víz hirtelen leszűrődött róla és a hal a háló hasában vergődik. A halász a teszi rúdját a part oldalába szúrja és így rúdra állítja a hálót. Most előveszi a *mereggyű*-t vagy *szák*-ot és a halat kiemeli a teszi hasából.

A teszitháló fejlettebb formáját egy kötél egészíti ki. Ez a háló kávája és a rúd találkozásától a rúd végéig ér. Ezt az erős kötelet azért kötik a hálóra, hogy könnyebben kiemelhessék a hálót a vízből. A kötél végén egy erős hurok is van, mely az első fogásra és arra szolgál, hogy a halász a kötelet maga mellett megakaszthassa és a vízbecsúszástól megakadályozza.

Az ilyen teszitháló rúdjának emberfelőli vastagabb végén, a végétől egy arasznyira felfele egy vastagabb, 30—40 cm. lapos, erős fa van keresztbe eresztve. Ez a *szivanó*, vagy *papucs*. Arra szolgál, hogy mikor a halász a teszit a vízből emeli és rúdját a parthoz támasztja, a rúd a lágy sárba mélyen be ne süllyedjen. (VI. tábla 2.)

Ezt a szerszámot a Bodrog-vidékén *zubbantó*-nak hívják. Sokszor a nagyobb zubbantó kötelére nagy görcsöket köt egy-egy araszra felfelé addig, míg a keze jár. Ez arra szolgál, hogy a munkaközben a vizes kéz a vizes kötelen ne csússzon.

Némelyik nagyobb szerszámnál a görcsökbe egy-egy erős fapecket is kötnek, mely még az előbbinél is jobb fogást ad.

Ezzel a szerszámmal úgy *zubbantanak*, hogy a halász a parton megáll, a zubbantó végét a partba nyomja.

A két lábát a keresztfára teszi és míg így nyomja, addig a görcsös kötél segítségével erősen húzza. A nádas, kákás folyóban, mint amilyen a Kösély és a Hortobágy, a *teszihalász* előbb helyet csinál a nádtengerben. Nehéz munka. Elébb kaszával kiveri a nádat, azután veszi a *torsoló*-t és a *nádvágó*-t és ennek segítségével kiveri a vízből a *tors*-ot. (VI. tábla 8.) A torsoló erősen edzett sarlóalakú acél, hosszú nyakon és erős köpűbe, erős nyélbe eresztve. Ezzel dolgozik a sekély, kotús vízben. A nád és káka vízalatti részét is igyekszik kiverni, hogy a hálójárásnak helyet csináljon. Azután csónakba áll és a torsolóval, nádvágóval kivert kákát, nádat, torsot, giz-gazt villával a csónakról a nádasba hányja és mikor így megtisztította a vizet, fog a teszizéshez.

Ha a helyet a partról eléri, könnyen dolgozhat. Ha nem éri el, új munka vár rá. Ülést ver magának gazból. Ez is kétféleképpen történik. A leggyakoribb az, amikor a kivert nád és káka-gazból a parttól befelé egy 3—6 méter hosszú ülésgátat rak. Erre egy öl szalmát terít. A gát elébe két jó erős karót ver, mely tartja egyfelől a gátat, másfelől ennek feszül a *szivanó*. Ha a víz apad, az ülést beljebb építi. Ilyen üléseket Hajdú-

szoboszló mellett nagyon sokat lehet találni a Kösélyben. (VI. tábla 15.)

Sokszor a víz állása úgy követeli, hogy a halásznak el kell hagyni a partot, ha teszizni akar. Ilyenkor az ülést a parttól távolabb a vízben csinálja. A szegény halász ekkor is gazból ver magának ülést. Villával kereken összehányja a levágott gazt. Jó négy, vagy hat karóval körülveri. A víz felé eső két első karó erősebb és jobban le van verve, ehhez feszül a szivanó. (VI. t. 2.)

A teszishalász is éjszaka dolgozik. Estende csónakon az ülésig megy, ott letelepszik, rágyujt és késő éjjelig *szűri* a vizet. Teljes csend van, mikor teszizik, még a ladiknak sem szabad mozdulni. Ha szerencséje van és akad valami hálójába, meretytyűjével kiveszi és a mellette levő ladikba vagy haltartó ládába veti. (VI. tábla 13. és 14. ábra.)

A teszishalász ezermester és a nagyobb teszit úgy alakítja át használhatóbbá, hogy a háló négy széléhez középen egy vastagabb zsineget kötnek. Ezt a négy zsineget a háló közepe felett összehozzák, egy másik zsinegen felkötik a rudak találkozásához. (VI. tábla 2. ábra.) Ez a segítség arra szolgál, hogy a háló széle fennálljon, a hálónak nagyobb hasa legyen és így a hal ne szökhessen meg könnyen. Számol a halnak azzal a szokásával, hogyha megijed, lefelé menekül.

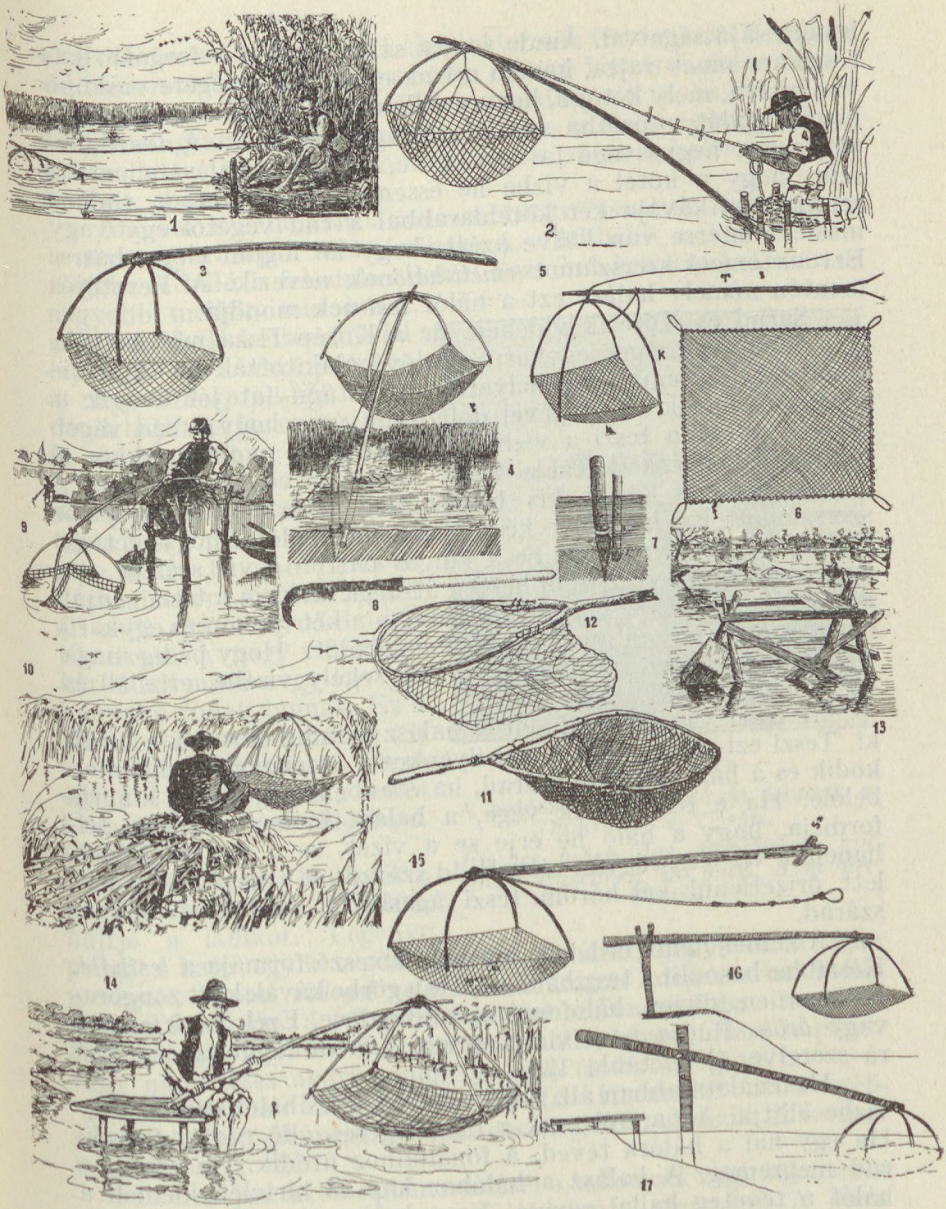
A módosabb kisvizi halászok nem a könnyen süllyedő, rothadó, örökké nedves nádüléseken halásznak, hanem deszkából csinálnak maguknak hordozható *lábasülő*-t. Ennek az ülőnek hossza egy méter, szélessége 45 centiméter, magassága 60 centiméter. Egy keskeny asztal ez, melyet a vízre visznek, s egy-két ember elhalászgat rajta. (VI. tábla 17.)

Szovát határában a kishalász már primitívebb ülőn teszizik a Kösén. Két gömbölyű fát kecskelábra csinál meg. Két deszkával kiköti. Felső részén két deszkaoldalt tesz. Erre egy lócát helyez, végére ráül, úgy teszizik. (VI. tábla 13.)

Perge Ferenc kishalász a Hortobágy-folyón az Ágotai-csárdánál új rendszerű teszivel halászik. Teszihálója túl nagy, 180 szemes. Rúdja jó erős. Vastagabb vége át van fúrva és egy jó erős vas van áttéve, melyen egy forgókarika mozog. A karika egy *teszikaró*-ba van húzva, melynek alsó hegyes végét a földbe verik. (VI. tábla 4. és 7.)

Perge a karó mögött sásból, trágyából ülőt ver magának és mint egy egykarú emelőt emelgeti nagy teszijét a kitisztított vízben. Hogy pedig a nagy teszi ne imbolyogjon munkaközben, vagy pedig a szél össze ne tépje, jobbról és balról egy vékony kötéllel messze kiköti. Ettől a kikötéstől a teszi járhat, de csak fel és le, de nem hajolhat se jobbra, se balra. (VI. tábla 4. ábra.)

A Berettyó- és Körös-vidékén a teszihálónak más faját találjuk. A szerszám általában megegyezik a teszik általánosan

Tafel VI. tábla.

Emelő szerszámok. 1—10., 14—17. Teszi-veszi különféle változatban. 11—12. Merettyű. 13. Kullogó. 8. Torsoló.

Hebevorrichtungen. 1—10., 14—17. Verschiedene Formen. 11—12. Schöpfer. 13. Sitzbank. 8. Haken.

ismert sajátságaival. Ámde sem a szivanó, sem a forgókarikás teszikaró nincs rajta, hanem a rúd emberfelőli végére vasköpű van húzva, mely kétágú, hegyes villában végződik. Ezt a kétágú hegyes villát a partba szúrják és úgy tesziznek. A teszikötél végén egy hegyesvégű fa van kötve, melyet a halász a partba szúr, hogy a kötél a vízbe ne essen. A háló nincs a rúdhoz szorítva és kávája két kötéldarabbal a rúd végétől egy vagy másfél méterre van kötve azért, hogy ne lógjon előre, hátra. Ezt az emelő szerszámot *emeli-hálónak* nevezik. A Berettyómentén némely halász ezt a hálót *lesi*-nek mondja.

Sarud és Kőtelek vidékén, de a Közép-Tisza más helyein is, a teszit valóságos egykarú emelővé alakították át. A teszirudat egy kétágú fába helyezik. A kétágú fát jól leverik a partba és ennek segítségével dolgoznak úgy, hogy a rúd végét ereszti, akkor a teszi a vízbe sülyed; lefelé nyomja, akkor a teszi emelkedik. (VI. tábla 16.)

A Szolnok körüli kis halász még jobban megjavítja a szerszámot. Ez már úgy készíti az emelőhálót, hogy kétágú fa helyett egyágú fát ás be a langós parton a víz szélébe. Az ágas víz feletti részét több helyen átfúrja. Átfúrja a teszi rúdját is. Csinál egy erős faszeget. Ezt átdugja a két lyukon és egykarú emelő módjára ezen mozgatja az emelőhálót. Hogy pedig maga a vízben ne álljon, lócát rak a Tisza sekély vizébe, erre áll és úgy dolgozik. (VI. tábla 17.)

A teszi vagy emelőhálót a halász mindig óvatosan emeli ki. Teszi ezt azért, mert a hal ilyenkor — szerinte — elgondolkodik és a háló hasában marad, ha ellenben megrántja, kiugrik belőle. Ha a teszizésnek vége, a halász kiemeli hálóját, felfordítja, hogy a háló ne érje se a vizet, se a nedves földet, hanem a víz lecsorogván róla, hadd száradjon meg. Az ülés mellett őrizetlenül két-három teszi ágaskodik lábával felfelé és szárad.

Az emelőhálók érdekes, ma már kiveszőfélben formája a *lesiháló*. Készítése hasonlít a teszihálóhoz, De a görbe kávák közt zongoradrótszerűen, sürjen, hálófonal van kifeszítve. Ezek az *őrfonalak* vagy *örök*. Rúdja nem vízszintesen, hanem függőlegesen van rá szerelve. (VII. tábla 13.)

Használata abban áll, hogy a halász a lesihálót nem a mély vízbe állítja. A partról csak a függőlegesen álló rúdját figyeli. Ha egy hal a hálóra téved, a fonalfalhoz ütődik. Ha érinti, a rúd megremeg. A halász a hálóhoz kap és hirtelen kiemeli a hálót a téveteg hallal együtt. Ez a halászati mód nagy eredménnyel nem jár, nagy türelmet igényel. A Bodrogban és a Tisza kisebb mellékfolyóiban, általában sekély vizekben alkalmazható szerszám.

Az emelőszerszámok egyik nagyon ősi faja a Tisza vizén

elég divatos *villeg-* vagy *villekháló*. Herman Ottó szerint[39] nagyon ősi halászszerszáma a magyarnak, messze Keletről, talán Ázsiából hozta és Lóczy Lajos Kelet-Ázsiában ezt a hálót látta.[40] Idegenhangzású nevét Herman O. sem tudja megmagyarázni, azt hallotta, hogy nevét onnan kapta, mert a halász munka-közben „billegteti".[41]

Magam is hallottam a halászoktól tréfásan, de nem tartom a névmagyarázatot valószínűnek. A villekhálót a Tiszán használják. A háló a felszínhez közel úszó halakra les. A Tiszán és nagyobb mellékvizein használt villekháló kétrészből áll éspedig a kis *villekpipából* és a nagy *villekpipá*-ból, mindenik hajlított fa, vagy görbe fa és *mankó*-ban végződik. A nagy villekpipa a hajláson alul át van fúrva. (VII. tábla 2. és 3.) Mindkét mellékpipa szára be van fúrva és használatkor a két villekpipát (P és P) egy *derékrúd*-dal kötik össze. A nagy villekpipa két oldallyukába egy-egy vékonyabb rúdat dugnak. Ez a jobb és bal villekszárny (S) és az így elkészített vázra egy 3—4 méter hosszú hálót kötnek és kész a villegháló. (VII. tábla 1.)

Fig. 21. ábra.
A halászok bokorhálóval felverik a bokrokat a Tiszán.
Fischer heben das Buschwerk mit einem Buschnetz im toten Arm der Theiss.

A szerszám használata nagyon kényelmes. A halász hajtja a ladikot. Legénye pedig a hajó egyik végén kiereszti a hálót, hegyével a vízbe meregeti, lassan *villegel* vele. Tiszavirágzás idején a hal a felszínhez közel jár, a *billeg*-háló sokkal szerencsésebben használható. A hal ugyanis ilyenkor a behulló kérész után kapkod, vagy napsütéses nyári napon „a felső élővízben pipál".

A villekháló könnyen kezelhető. Használat után szétszedhető. Hálóját megszárítják, összehajtják, elteszik. A farésze is kicsi helyt elfér.

Az emelőszerszámok ismertetését a *bukorszák* vagy *bokorszák*kal fejezem be. Ez a szerszám egykávájú szerszám. A káva hajlított fűzfavesszőből készül, melynek két végét alul erős

[39] Herman O.: id. m. I. k. 303. l.
[40] U. o. 303. l.
[41] U. o. 304. l.

spárga köti össze. A káva tetejére egy kétágú rúd van kötve. A kávára egy 2—3 méter hosszú, egyre szükülő zsákszerű háló van erősítve. (21. ábra.)

A bukorszákot a morotvákon és a folyó Tiszában bokros helyeken használják. Hosszú rúdján szájával felfele öblös káváját odavetik a bokor alá, ott tartják hosszabb vagy rövidebb ideig, a bokrot megütögetik egy rúddal. A halat felzavarják és az ijjedt hal beleesik a nagy zsákba. Ügyes halász nagy szerencsével halászhat. Ez a szerszám az emelőhálóból átmenetet képez a hajtó-szerszámhoz,[42] mert itt a kettő már össze van kötve : az emelőszerszámba hajtják a halat.

Az emelőszerszámok főleg a kisvizeken használatosak. A haladó kor a Tiszáról a mellékvizekre és a mocsarakra szorította. Sok türelem kell használatához. A szegényember birja a türelmet. Egész éjjel fáradságos munkával szűri a vizet, ha így egypár kiló halat tud fogni, kevés igényét kielégíti kis szerencséje.

Keresőhalászat a Tiszán.

A keresőhalászatnak az a legfőbb sajátsága, hogy a halász folytonosan mozogva dolgozik és úgy keresi a zsákmányt. A Tiszán folyton ladikon van. Nagy vizet bejár, s útközben a csónakról veti ki hálóját.[43]

Holt Tiszákon a parton jár, hosszú nyelén benyujtja a hálót a bokrok, füzek tövéhez és itt fogja el a halat.

Kisvizeken begázol a vízbe, kezében hordván kis szerszámát, folyton járkál, keresget a folyóban.

A keresőháló legősibb fajtája a *kecehálo*. Ez a háló Herman Ottó szerint legősibb hálója a magyarnak.[44] A mai tiszai halászok azt mondják, ez a háló egyike a legkényelmesebb, legkiadósabb halászszerszámoknak. Keresésre és hajtásra a legjobb háló. (VII. tábla 14.)

A keceháló áll egy bakra állított *kecefá*-ból, melynek felső részét egy *közfa*, keresztfa feszíti meg. Két ága aljára két jó súlyos *kecekő* van erősítve. (K és K 1 és 2). A kecefa (K) felső harmadrészét *üstök*-nek nevezzük. (Ü.) Ahol a két fa összejön, kötik rá a húzókötelet. (H.)

A kecefára kettős háló van erősítve. Egyik a külső vastag zsinórból készült, nagy egész egy □ deciméter szemű *regena*, a másik egy beleálló finom háló, a *léhis*. A háló alsó részén, a kecefa egyik ágától a másikig vastagabb kötél halad. Ezen

[42] Herman O. : id. m. I. k. 313. l.
[43] Herman O. : id. m. I. k. 324. l.
[44] Herman O. : id. m. I. k. 173. l.

súlyosabb ólomsúlyok vannak, míg az ólomsúlyok közt hatnyolc darab ló lábszárcsontot kötnek fel. Az in laza és a lábszárcsontok könnyen átviszik a fenék egyenetlenségein ezt a feneken járó szerszámot. (VII. tábla 15.)

Kishalászok szerszáma a nagyobb folyón. A kisember „kecézni" megy a Tiszára. A *kecézés* úgy történik, hogy a kece egy kötélen a csónakhoz van kötve. A *kecés* a csónakról a vízbe ereszti és elindul lassan. A hal belejut a hálóba, nem sejt semmit, viszi az ár. Ha észreveszi a bajt, megugrik, már késő. A bő léhis zsákalakban keresztül nyúlik a regenán, a hal beleesik, a háló megfogja. Az egész Tiszamentén használják.

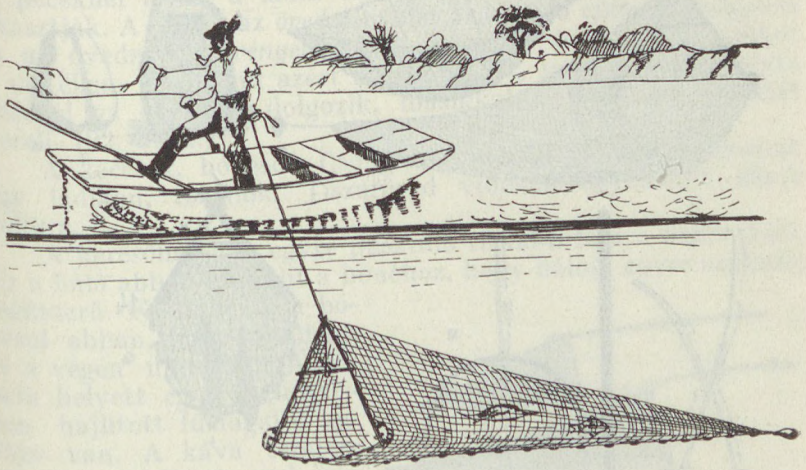
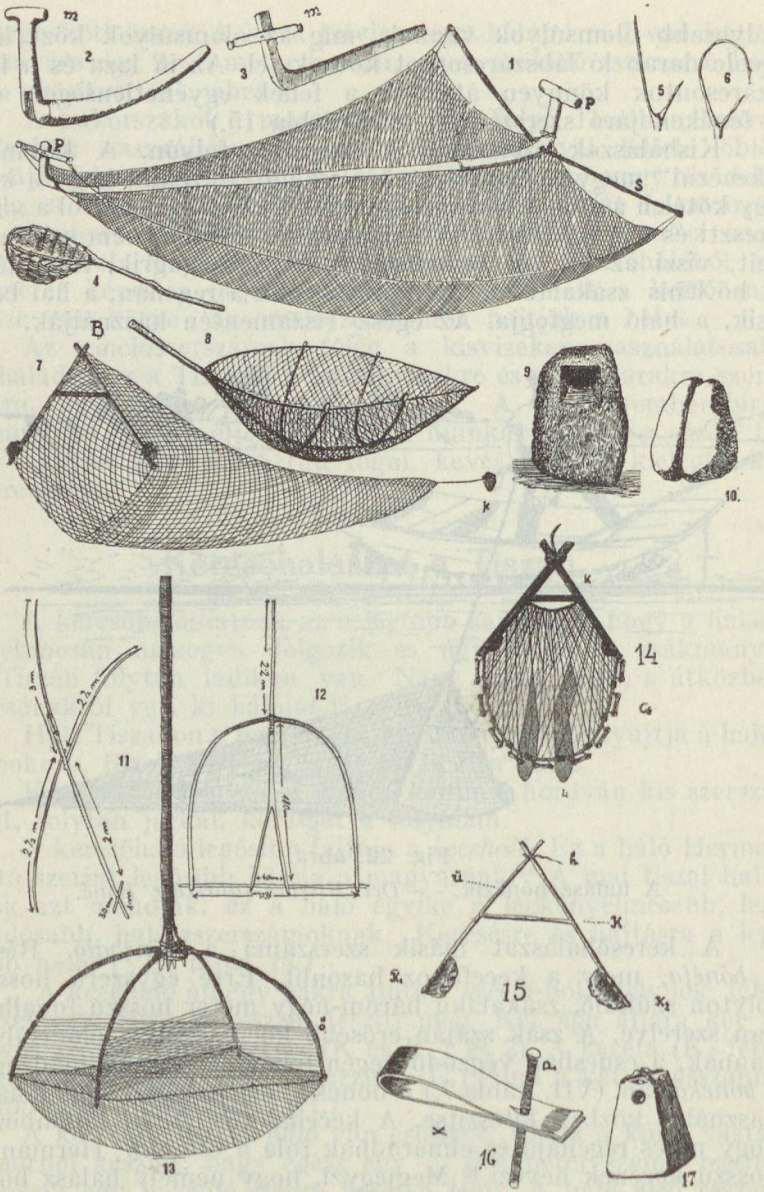

Fig. 22. ábra.
A halász bónézik. — *Der Fischer führt die Bóné.*

A keresőhalászat másik szerszáma a *bónéháló*. Részei a *bónéfa*, mely a kecefához hasonlít. Erre egyszerű hosszú, folyton szűkülő, zsákalakú három-négy méter hosszú fonalháló van szerelve. A zsák száján erősebb kócmadzagon ólomsúlyok vannak, a csúcsban végződő végén félméter erősebb madzagon a *bónékő* van. (VII. tábla 7.) A bónékő arra szolgál, hogy a hálót használat közben kifeszítse. A kecehálótól abban különbözik, hogy nincs regenája és elmaradnak róla a csontok. Herman O. hosszú kecének nevezi.[45] Megjegyzi, hogy némely halász bónénak nevezi. Én a Tisza mentén azt tapasztaltam, hogy a halászok élesen megkülönböztetik a kecét a bónétól, a kecéshalászt a bónéshalásztól. A Tisza nagyvize idején felváltva használják

[45] Herman O.: id. m. I. k. 329. l.

Tafel VII. tábla.

Kereső szerszámok. 1. Merettyű. 3. Villeg-háló. 2—3. A villeg részei, 5—6. Merettyű káva. 6. Millig-haló. 7. Bóné. 9—10—11. Bóné kövek. 13. Lesiháló, 11—12. a részei. 14. Kecehálo. 15. Kecefa. 16. Ciklend.

Suchgeräte. 1. Tauscher. 3. Villegháló. 2—3. Bestandteile der Schöpfnetz. 7 Bóné. 9—10—11. Steine für Bóné. 13. Hebenetz, 11—12. dessen Bestandteile.

a bónét a kecével és a halászok azt tartják, hogy a kece sokkal sikeresebb halászó eszköz, mint a bóné. Külön halászrend van : a *bónésok* rendje.

A Közép-Tisza védékén nagyon felkapott szerszám. A kisemberek kötélre kötik és a ladikról eresztik a vízbe. A kő lehúzza a bóné farát, nyitva tartja a háló száját. A bónés egyedül, vagy ritkán másodmagával a vízfolyás mentén, vagy azzal szemben *bónézik*. A hajó fülére akasztja a *ciklendet* és ennek segítségével *ciklendezik*.

A ciklend egy jó arasznyi erős szíj. Összehajtják és az alsó végét átlyukasztják. Ezen a lyukon egy fapecket dugnak át. A peceknél fogva a ladik hátulján e célra szolgáló karikába akasztják. A halász az *övedző* nyelét átdugja a ciklend *kengyelén* és az övedzővel *örvényel*, vagyis kavarva hajtatja a ladikot a víz ellen. A ciklend azért szükséges itt, mert a halász egyik kezével az evezővel dolgozik, másikkal a kecét és a bónét kezeli. (22. ábra.)

A kecések, bónések Csongrád vidékén többen dolgoznak egy ladikon, Szolnok, Tiszafüred vidékén egyenként ülnek ladikra.

A keresőhálónak egyre pusztuló ritkább faja a *kaparóháló*. Ez a háló abban hasonlít a bónéhoz, hogy hálója egyre szűkülő, zsákszerű. Különbözik a bónétól abban, hogy rövidebb és a végén nincs kő. A bónéfa helyett egy fél elipszisben hajlított fűzfagally kávája van. A káva tetejére egy nagy kétágú rúd van kötve. Néha nagyobb erő kifejtésénél a rúdat a káva két lábához is kikötik. (23. ábra.)

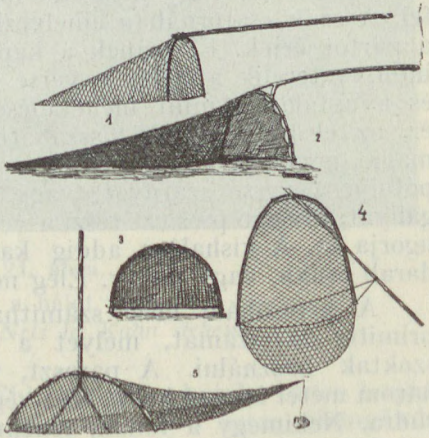

Fig. 23. ábra.

Kaparó szerszámok, kaparó hálók fejlődési sorrendben.
Kratzgeräte. Kratznetze.

A *kaparóhalász* ezzel a szerszámmal magafelé dolgozik. Beáll a sekély vízbe, benyujtja a három-négy méteres rúdon a kaparóhálóját és húzza magafelé. Folyton halad tovább a part mentén. Ha nincs sekély part, a partról is *kaparnak*. Kaparóhalászokkal nagyon sokszor találkoztam a Duna oláh, szerb, bolgár szakaszán is. Ezek a part mentén haladtak, válluk on volt a kaparóháló. Alkalmas helyen bevezették a vízbe, maguk felé húzták, felfordították. Ha nem volt zsákmány,

sietve léptek tovább és kapartak szorgalmasan. Sovány halászás, csak apró szemét halat fog a szegényembernek.

A kaparóháló a Bodrogon a következő : a háló nyílását egy méter magas sugarú fűzfakáva adja. A hálózsákjának felső része a hálórúd vékony és meghajtott végéhez van tüzdelve. A rúd maga öt méter hosszú. A halász a parton áll és a kisvizű folyóba beteszi a hálót és húzza a fövenyes feneken, kaparja a feneket. (23. ábra.)

A kaparóhálónak egy visszafejlesztett fajával is találkoztam a Bodrogköz csatornáiban. Nem egyéb ez, mint félbenmaradt kaparóháló. A kávát hajlós fűzfából maghajtja. A káva két lábát madzaggal átköti. A félköralakú kávát hálóval vonja be. Bő lap, zsákja nincs. (23. ábra.)

Ezt a kisszerszámot két ember kezeli. Az emberek levetkeznek, nekigyürkőznek, belemennek a csatornába. Két ember (A és B) két oldalt két kézzel alul, felül megfogják a hálót és maguk közt tolják úgy, hogy a háló lába a víz fenekén, a háló teteje a víz szintje felett haladjon. Egy-egy kisebb szakasz meghúzása után felemelik, hogy vajjon a bő léhésben nem maradt-e hal. Ha igen, kiveszik, partra dobják, ha nem, viszik tovább.

Ha a halász így nem tud fogni, hajtóeszköznek használja fel. A szűk csatornában elhelyezi a versét úgy, hogy szárnyai a partot érjék. Elmennek a kaparóval messze előre és innen indulva terelik a halat a verse felé. A megzavart hal félénk és nyugtalan. Amint menekülése közben a verse szárnyához ér, az első akadályra visszahátrál, lendületet vesz és átveti magát a versén. A halász szomorúan nézi a veszteséget. Kipótolja a verse szárnyát, vagy tetejét akként, hogy leveles gallyat, füvet tép és ezt teszi a verse szárnya fölé. Ezt már nem ugorja át. A kishalász addig kapar, míg a versébe kerül pár darab csuka, vagy ponty. Elég neki ebédre.

A keresőháló közé számíthatjuk az alföldi magyar ama primitív szerszámát, melyet a tavaszi és nyári tócsákban szoktak használni. A paraszt, vagy pásztor kerít egy két-három méter hosszú hálót. Két végét ráköti egy-egy kétméteres rúdra. Nekimegy a tónak, fenéknek, foknak, magának feszíti a hálót és tolja maga előtt. Herman O. a kerítőszerszámok közé sorozza,[46] noha a hálóval csak húznak és nem kerítenek. Sztripszky az erdélyi őshalászattal foglalkozva[47] keresőszerszámok közé sorozta, melyet az erdélyiek is épúgy, mint a tiszántúli kisvízi halászok, húzóhálónak neveznek. A húzó-

[46] Herman O. : id. m. 245. és 285. ll.
[47] Sztripszky H. : Adatok Erdély őshalászatához. Budapest, 26. l.

háló azonban bár ugyanilyen primitív szerkezetű, de jóval hosszabb.

Ez utóbbi két szerszámot a szegényemberek kezén találjuk meg. Jobbára alkalmi halászok ezek, akik, mikor a földművelés szünetel, az alföldi szikes mocsarakra mennek halászni.

A vetőhalászat.

A vetőhálóval való halászat is divatos a Tiszán és kisvizein. A vetőháló egyike a legősibb szerszámnak, melyet a magyar keletről hozott és mind a mai napig használja. Kerek háló,

Fig. 24. ábra.
Halász dobja a hálót ladikról.
Fischer wirft das Netz in Kahn stehend.

melynek felső részén kör van. Ebbe szolgál a kötele. Innen terjed köralakban a háló, melynek alsó inán 500 szem ólomgömb van. Az alsó inához őrmadzagok vezetnek.

Kétféle vető háló van : 1. a *pendelyháló* és 2. *rokolyaháló*. A kettő közt az a különbség, hogy a pendelyháló elvetés után, húzáskor csak összeszorúl, a rokolyaháló pedig egy jó arasznyira buggyosan visszahajlik (rokolya) és a rokolyában fogja meg a halat. A vetőháló mindkét fajtájával Herman O. kiváló művében bőven foglalkozik, azért mi csak röviden foglaljuk össze.

Elvetése nagy ügyességet kíván. A hálóvető a folyó partján alkalmas helyen megáll. A tartókötelet balkeze csuklójára hurkolja, e kézben a kötél többi részét karikára összeszedi. A hálót úgy veti a balvállára, hogy a karika a vállán van, az ólmos in pedig köpönyegszerűen feszíti a hálót. Erre jobbkézzel megfogja a háló ólmos inát, egy darabját foga közé szorítja, s hirtelen sarkonfordul. A háló tányéralakra nyílik, (24. ábra) a halász elereszti a hálót és kötelet és az egész lap-

Fig. 25. ábra.

Bolgár dobóhálós az Iszkeren.

Bulgare mit Wurfnetz am Iszker.

Fig. 26. ábra.

Magyar halász a dobóhálót elvetésre készentartja.

Kleinfischer hält das Wurfnetz zum Wurf bereit.

jával a vízre zuhan, leborítja a halat, mely azon a ponton tartózkodott. Most a halász a tartókötelet húzza, az őrmadzagok körtelakú zacskóvá húzzák össze a hálót és a hal fogva maradt.[48] (28. ábra).

A hálóvetést a Marica és az Iszker-folyókon hasonlóképpen láttam (az 25. és 26. ábra). Míg a magyar halász leginkább a partról veti el a hálót, csak olykor a ladikról, addig a bolgár halász belegázol a kisvízbe és úgy dobja el a hálóját. A Magyar halász nem gázol a vizbe, hanem vagy a partról vagy a ladikról dobja el a hálót. (27. ábra.)

[48] Herman O. : id. m. I. k. 330—333. l. bőven foglalkozik a hálóvetéssel.

Kerítőhálóval való halászat.

Kerítőhalászatnak nevezi Herman Ottó az olyan halászatot, amelynél egy hálófalat a vízbe süllyesztenek és nagy körben a két végét egymáshoz hozzák s a hálófal olyan kört fog fel, melynek átmérője a víz két partja.[49]

A tiszai, még inkább a kisvízi halász jól ismeri a halászásnak ezt a módját. A Tisza és mellékfolyóinak halászai is használnak nagyhálókat. Maguk is ezeket *nagyháló*-nak, *húzóháló*-nak nevezik. Ezt a hálót a Tisza vidékének más-más helyén másképp nevezik.

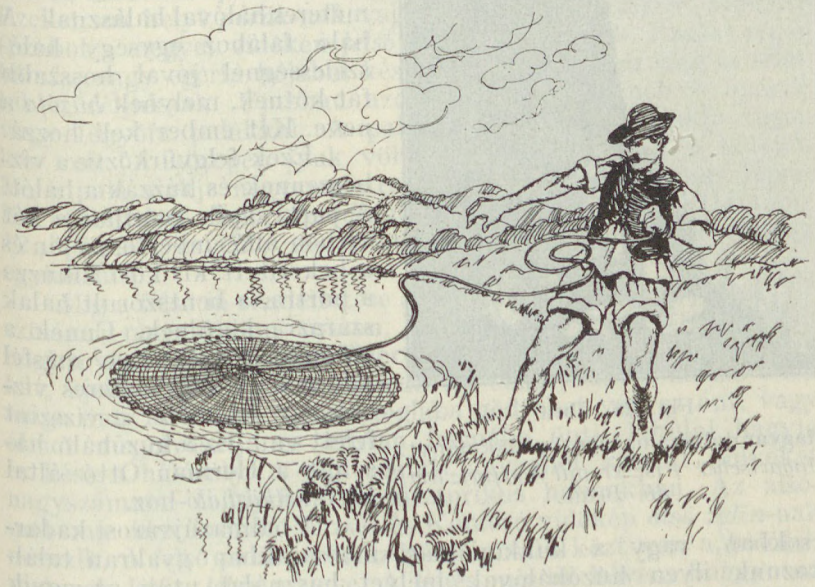

Fig. 27. ábra.
Pendelyháló eldobása. — *Aufwurf eines Netzes.*

A halászás a Tiszán többféleképpen történik. Leginkább vagy partról halásznak, vagy ladikról. Az előbbit a kisebb vizeken, holt Tiszákon, az utóbbit a folyó Tiszán alkalmazzák. Van még egy harmadik mód is: mikor az egyik ágát a hálónak a nyílt Tiszán, a ladikon viszik, a másik ágát a part mentén vezetik. Ehhez lapályos part, úgynevezett *lapály*, *rapály*, *langó* szükséges.

[49] Herman O.: id. m. I. k. 148. l.

Legtöbb halász maga köti a hálót. Ez a háziipar egyre kisebb lesz, a gyárak állítják elő a hálót.

Minden halásznak a csizmaszárában, vagy zsebében benne van a *hálókötőtű*. Ha újat nem is csinál, a régit mindig kell javítani, foltozni. Az új hálónál a szemeket a pálhafára szedi és így nyujtja a hálót. A háló nagysága és hossza mindig a víz szélességéhez és a halász vagyoni helyzetéhez igazodik. A Tisza áradásaiban, továbbá a kadarcsokban és pecékben öt-hét méteres hálóval halásznak. A háló falához egy-egy hálószélességnél jóval hosszabb fát kötnek, melynek *húzófa* a neve. Két ember kell hozzá.

Fig. 28. ábra.
Magyar dobóhálós kiönti a zsákmányt.
Ungarischer Fischer mit Wurfnetz leert die Beute.

Ezek felgyürkőzve a vízbemennek és húzzák a hálót. A part egyik pontján a két vízben álló ember összejön és a bekerített kis kört kihúzza a partra, a bentszorult halak szárazra kerülnek. Ennek a hálónak a szélessége másfél méter s az alig méteres vízben egy fél méter a vízszint felett van. Ez a húzóháló hasonlít a Herman Ottó által leírt *kétközháló*-hoz.

A balmazújvárosi kadarcsokban, vagy a kunkápolnási mocsarakban gyakran találkozunk ilyen húzóhálóval, melyet használat után az egyik húzófára csavarnak és eltesznek száraz helyre.

Már sokkal nagyobb az a húzóháló, melyet a Kösün, vagy a Hortobágy-folyón használ a halász. A háló szerkezete olyan, mint az előbbié, de hosszabb : 14 méter, amannál szélesebb is. Húzásához szintén két ember szükséges. Húzókötelet sem ennél, sem amannál nem használnak, hanem a két végén levő karók segítségével úgy viszik a vízben, hogy egyik kézzel alul, másik kézzel felül fogják és lassan úgy húzzák, hogy a háló alja a sekély víz sarán csúszik. (VIII. tábla 2.)

A nagyobb vizeken már erősebb és jobban felszerelt háló válik szükségessé. A halász más hálót készít az állóvizekre és mást a folyóvízre. A Tiszán és morotváin erős, széles, öblös

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

hálót használnak. A nagy mélységű vízbe már nem lehet bemenni, így vagy a parton húzzák, vagy a csolnakról eresztik a hálót, vagy a kettőt összekötve alkalmazzák.

A háló nagyobb, mint a kisvízen. Felszerelése több ügyességet kíván. A nagy hálónak az összeállítása a következő: A háló felső részén a szemeket egy vékony, de nagyon erős kötélre szedik fel. Ez a felső ina vagy *parás* ina.

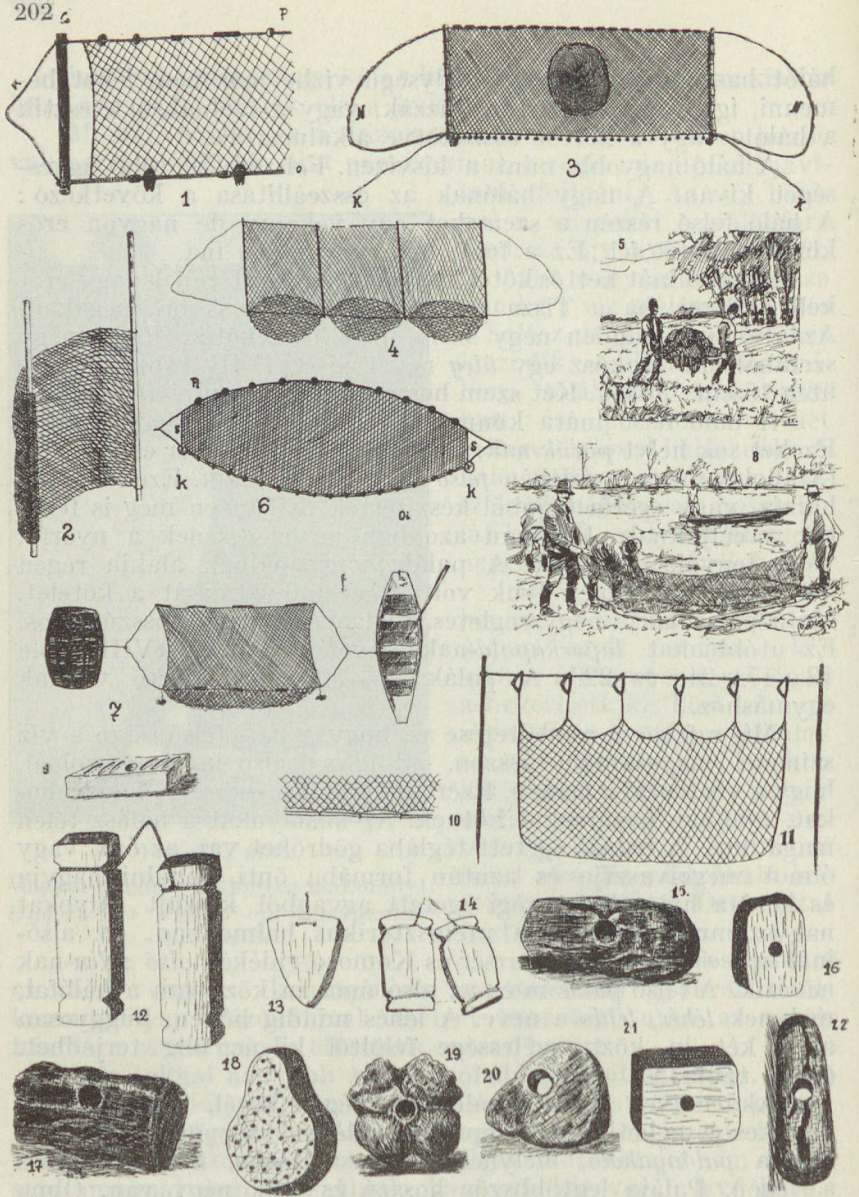
Az alsó inát kettős kötél képezi azért, mert ennek nagy erőt kell kiállani, ha a Tisza fenekén egy-egy tuskóba megakad. Az alsó inát minden négy szem után összekötik. Ez a négy szemből álló szakasz egy *üteg* nevet visel. (VIII. tábla 2.) Egy üteg 15 cm. hosszú. Két szem hosszú és négy szem van rászedve.

A háló felső ināra könnyen úszó fákat *palá*-kat kötnek. Ezeket sok helyt *parák*-nak, vagy *pálhák*-nak, Tuzsér és Komoró (Szabolcs megye) vidékén *felső zalin*-nak nevezik. Ezeket régen hársfa, vagy egérfa héjából készítették. Kitűnően meg is feleltek a céljuknak. Újabban azonban megelégesznek a nyárfa, vagy fenyőfa palákkal. A palák, vagy pálhák alakja régen kör volt. A közepén lyuk volt és ezen húzták át a kötelet. Ma a pala alakja négyszegletes, téglaalakú, vagy hosszú lapos. Ez utóbbiakat *lapockapalá*-nak nevezi a halász. (VIII. tábla 12., 17., 21. és 22.) A palák 20—30 centiméterre vannak egymáshoz.

Míg a felső in rendeltetése az, hogy a háló felső része a víz színénél magasabban ússzon, addig az alsó in arra szolgál, hogy a víz fenekén ússzon. Ezért erre égetett cserepet, kődarabokat, újabban ónsúlyokat kötnek. Az ónsúlyokat a halász télen maga önti. A halász égetett téglába gödröket váj, az ónt, vagy ólmot megolvasztja és azután formába önti, kihülni hagyja és kész a hálósúly. A régi égetett agyagból készült súlyokat nagyszámmal találjuk a prehisztorikus halmokban. Az alsóinát ma *ónos in*-nak, Tuzsér és Komoró vidékén *alsó zalin*-nak nevezik. A felső palás in és az alsó ónos in közt van a hálófal, melynek *léhés*, *léhís* a neve. A léhés mindig bőven, buggyosan áll a két in közt, szélessége félöltől kilenc ölig terjedhet. (VIII. tábla 3.)

Akármilyen fajta a háló, két végén kötél, vagy fa van. Érdekes és egyetlen a közép Tiszavidéken használt hálófajtáknak a *palónyaháló*, melynek az a sajátsága, hogy fa nincs a végén. Palája legtöbbször hosszú és csak négy van. Ólma ritka és aprószemű. Mindenik végén egy-egy kötél van és a kötél alsó végén egy nagy kő csüng. (K.) A háló száját a szájmadzag fogja össze (S). A háló léhise a közepe felé folyton bővül, közepén a legszélesebb. (VIII. tábla 4.)

A palónyaháló kezelése könnyű. Csónakról halászik vele két ember. Két csónakon két-két ember dolgozik. Az egyik

Tafel VIII. tábla.

Húzó szerszámok. 1. Háló felszerelve. 2. Kétközháló. 4. Palónya. 5. Hálóvitel. 9. Hálósúly-öntő. 11. Marázsaháló. 12—17. Háló pálhák. 18—19. 21—22. Háló súlyok.

Ziehgeräte. 1. Netz gespannt. 2. Netz mit zwei Zwischenräumen. 4. Palónya. 5. Wie ein Netz getragen wird. 9. Form zum Giessen der Netzgewichte. 11. Zweispiegeliges Netz. 12—17. Netzschwimmer. 18—19., 21—12. Netzgewichte.

ereszti, vagy húzza a hálót, a másik *ciklendezik*. Ha kevés az ember, a négy helyett kettő bánik vele. Ilyenkor a két ember egy csónakot használ és a háló másik végét egy üres hordó közepéhez kötik. Halászás közben a hordó párhuzamosan halad a csolnakkal. Tiszaszőllős körül találtam. (VIII. tábla 7.)

Ezt a hálót Herman Ottó nem ismeri. Ugyanis „A magyar pásztorok nyelvkincse"-ben a 727. lapon egy adatot közöl, melyszerint az Ónodi Urbariumban 1689-ből előfordul, mint olyan szerszám, mellyel csak apró halat, keszeget szoktak fogni, mivel „azon háló nem öreg halnak való".

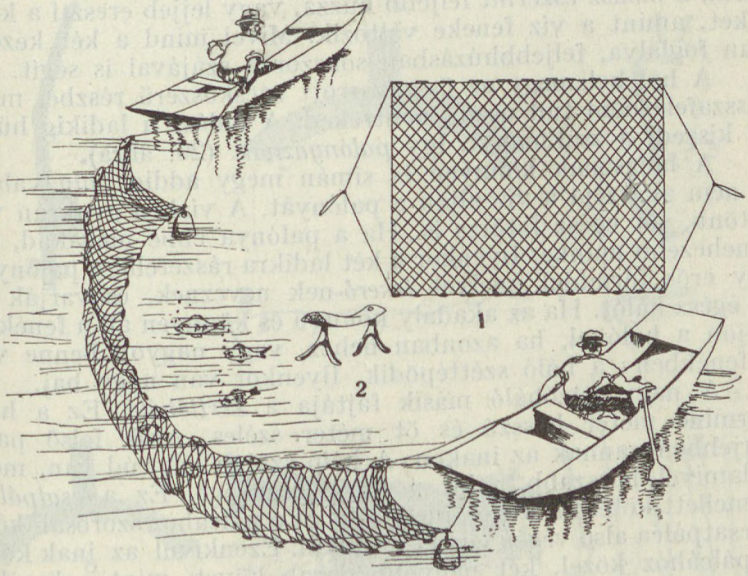

Fig. 29. ábra.
Palónyázás. 1. Palónyaháló kiterítve. 2. Palónyaszék.
Palónya. 1. Netz ausgebreitet. 2. Stuhl.

A palónyahálót a közép Tisza mentén jól ismerik, sőt használják is. Pál Imre csegei halász megmutatta nekem 1934 tavaszán nemcsak a hálót, hanem a vele való halászást is. A háló maga 7·5 öl hosszú, 120 szem, vagyis 4·80 cm. széles. Kenderfonálból kötik, mint a többi hálót. Mindkét végén háromöles csatkötél van, melyben halászatkor a 25—30 méter hosszú húzókötelet kötik. A palonyaháló mindkét sarkához egy-egy csatkövet kötnek. Egy-egy kő két-három kilogramm nehéz. Alsó inához hét darab ólmot kötnek, mely lehúzza a mélybe, felső inához pedig kilenc darab fenyőfa palát erősíte-

nek, mely a felső szélét a víz szinten tartja. Most a hálót összehajtják és alsó negyedrészét két szélén összevarrják. Ezáltal úgy néz ki, mint egy oldalán kihasított zsák. Ezt az összevarrott részt „*kuk*"-nak nevezik.

Ha a vízbe teszik, a kő és a súlyok az alját lehúzzák a víz fenekére, a palák a felső szélét a vízszintjén tartják. Két halász két ladikon húzza. A halász a ladikban a *palonyaszék*-en ül, úgy, mint a nyeregben. Egyik kezében a palonyakötelet tartja, másik kezében pedig a ladik oldalában levő karikában dugott evezőt fogja és evez. A partfelőli ladik mindig hátrább jár, mint a másik. Mivel a palonyának mindig a víz fenekén kell járni, a halász eszerint feljebb húzza, vagy lejjeb ereszti a köteleket, amint a víz feneke változik. Mivel mind a két keze el van foglalva, feljebbhúzásban sokszor a szájával is segít.

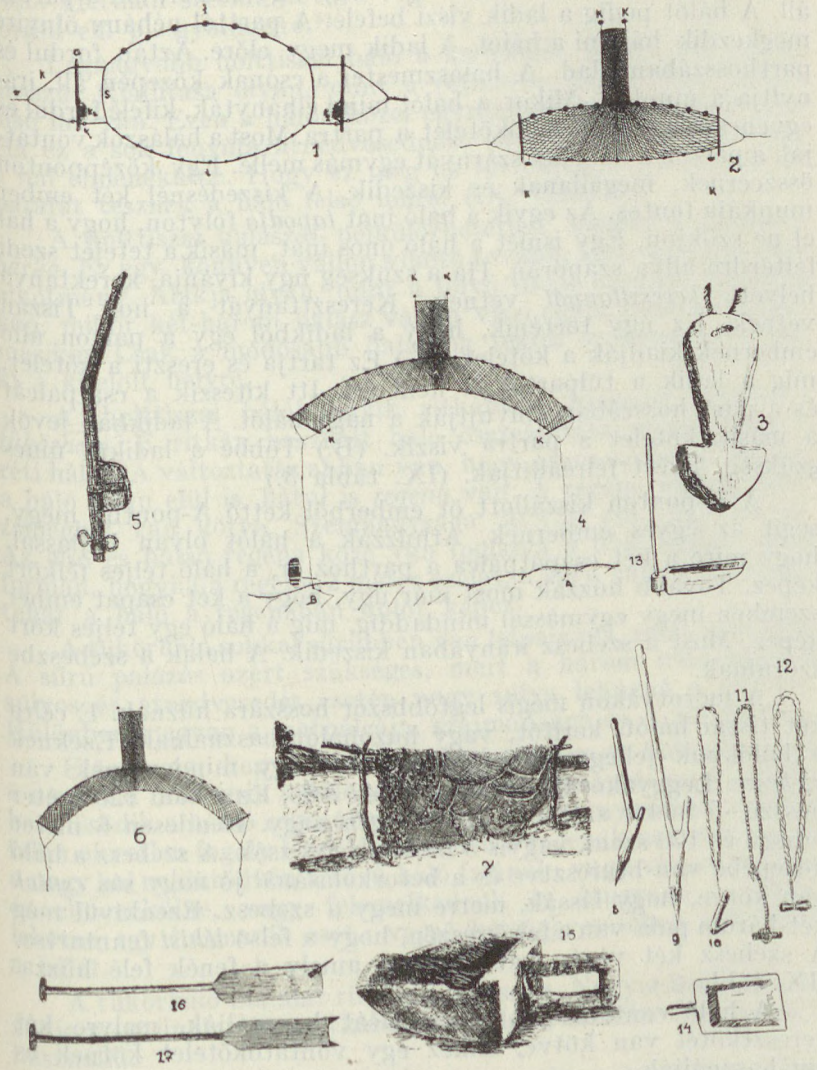
A hal belemegy az összevarrott zacskószerű részbe, mivel visszafelé nem tud úszni, bentreked. A halász a ladikig húzza és kiszedi a zsákmányt. Így *palónyáznak*. (29. ábra).

A halásznak könnyen és símán megy addig, míg valami el nem akasztja a víz alján a palónyát. A vízben gyakran van fatönk, sőt egész fatörzs is. Ha a palónya ebbe megakad, jön a nehezebb munka. Ilyenkor a két ladikra rászerelik a palónyát, egy erős farúddal, melyet *tekerő*-nek neveznek, csavarják fel az egész hálót. Ha az akadály könnyű és könnyen áll a fenéken, feljön a hálóval, ha azonban nehéz, vagy nagyon benne van a fenékben ; a háló széttépődik. Ilyenkor van nagy baj.

A nagy húzóháló másik fajtája a *kerítőháló*. Ez a háló harminc méter hosszú és öt méter széles. Alsó, felső palái sürjebben vannak az inakon. A háló száján két rúd van, mely valamivel hosszabb, mint a háló szélessége. Ez a *csatpálca*. E mellett kötél fut végig, mely a hálót a pálcához szorosan köti. E csatpálca alsó végén egy-egy kő van. Ezenkívül az inak közé, a pálcához közel, két nagyobb darab követ, mint nehezéket kötnek. A háló közepén van egy zsákszerű öblösödés, ez a *szebesz*, vagy *sebesz*, vagy *segge*. Ezzel fogja meg a háló a halat. A szebesz végéhez kő van kötve, mely lehúzza azt. Felső nyílásához *farpálha* van erősítve, mely nyitva tartja az öblét. (XI. tábla 1.) A húzáshoz kell még *keresztkötés*, mely a csatpálca alsó és felső végéhez van kötve és egy vezér- vagy *húzókötél*. A kerítőháló húzásához három-három ember kell. Ezt a hálót a morotvákon használják, mikor *kerítenek*, vagy mikor *kerektanyát* vetnek.

A nagy halászathoz jóelőre hozzákészül a halászgazda. Embereket fogad és a kitűzött nap reggelén elindulnak. A községből ritkán mennek gyalog. Szekeren mennek, mert mindig van mit vinni. És az emberek se mennek gyalog.

A kerektanya vetése akként történik, hogy a halászok

Tafel IX. tábla.

Kerítőszerszámok. 1. Kerítőháló vázlata. 2. Kerítőháló. 4. Kerítőháló kivetve. 3. Matak. 5. Apacsfa. 6. Gyalom. 7. Háló a terítsfán. 8—9. Laptárbot. 10—12. Laptárhám. 13. Nyeles szapoly. 14—15. Füles szapoly. 16—17. Kaccsos övedző.

Umzäumungsnätze.

a parton *elvetik* a hálót. Ha a beeresztés szép lassú, a halászat is eredményes. A húzókötél végét fogja egy ember, aki a parton áll. A hálót pedig a ladik viszi befelé. A parttól néhány ölnyire megkezdik hányni a hálót. A ladik megy előre. Aztán fordul és parthosszában halad. A halászmester a csónak közepén áll, irányítja a munkát. Mikor a hálót mind elhányták, kifelé fordul és egyenesen kiteszi a hálókötelet a partra. Most a halászok vontatják a parton a háló két szárnyát egymás mellé. Egy középponton összeérnek, megállanak és kiszedik. A kiszedésnél két ember munkája fontos. Az egyik a háló inát *tapodja* folyton, hogy a hal el ne szökjön. Egy ismét a háló ónos inát, másik a tetejét szedi féltérdre állva szaporán. Ha a szükség úgy kívánja, kerektanya helyett *kereszttanyát* vetnek. Kereszttanyát a holt Tiszán vetnek. Ez úgy történik, hogy a ladikból egy a parton álló embernek kiadják a kötelet. (A.) Ez tartja és ereszti a kötelet, míg a ladik a túlpartot el nem éri. Itt kiteszik a csatpálcát és a part hosszában elnyujtják a nagy hálót. A ladikban levők a másik kötelet a partra viszik. (B.) Többé a ladikra nincs szükség. Ezért félreállítják. (IX. tábla 3.)

A B-ponton kiszállott öt emberből kettő A-pontba megy, segít az egyes embernek. Áthúzzák a hálót olyan hajlással, hogy mire a két csapatpálca a parthoz ér, a háló teljes félkört képez. Tovább húzzák most már úgy, hogy a két csapat ember szemben megy egymással mindaddig, míg a háló egy teljes kört képez. Most a szebesz irányában kiszedik. A halak a szebeszbe szorulnak.

A morotvákon mégis legtöbbször hosszára húznak. E célra két tiszai hálót, kerítőt, vagy húzóhálót használnak. Ezeknek a hálóknak jellegzetes sajátsága az, hogy mindeniknek van *szebesze*. Leggyakoribb formája a *réti háló*. Ez a háló 120 méter hosszú, 5 méter széles. Szebesze igen nagy. Rendesen 6 méter hosszú és 120 szem, vagyis 5 méter széles zsák. A szebesz a háló közepébe van beeresztve és a betorkolásánál jó nagy sás *csutak* van kötve, hogy lássák, merre megy a szebesz. Ezenkívül még két-három pala van a felső részén, hogy a felső *léhist* fenntartsa. A szebesz két végén két kő van, amely a fenék felé húzza. (IX. tábla 2.)

A háló vontatására a csatpálcát használják, melyre két keresztkötél van kötve, ehhez egy vontatókötelet kötnek és így használják.

A réti háló fajtája a *holttiszai háló*, a *gyalom*, mely nagyságra és kiállításra nézve megegyezik amazzal, a víz más körülményei teszik szükségessé.[50] A gyalomhálót a Körösön használják. Nemcsak kerít, hanem szebeszével, vagy Herman szerint

[50] Györffy I.: Nagykunsági Krónika. 40. l.

kátájával fog is. Régi háló. Berendezése miatt inkább tavakra való. Herman szerint neve a régi okiratokban a tóval együtt fordul elő pl. gyalmostó.[51]

Legnagyobb holttiszai háló a *kerítőháló*, amely 150 méter hosszú. Kiállítása olyan, mint a rétihálóé. Segge van, kettős alsó ina van. Ezen a hálón közel egymáshoz igen sok pala van. Ha ez a sok fenyőfa átnedvesednék, lehúzná a háló felső inát, a hal elmenekülne. Hogy ez meg ne történjen, fenyőfa helyett parafát tesznek a háló felső ínára. (IX. tábla 6.)

A holttiszai halászat nélkülözhetetlen kelléke a *holttiszai bárka*. Ez egy, könnyen vállon vihető tovább, keskeny és gyenge alkotmány. Alakja olyan, mint a folyó tiszai bárkáé. Megkapó kép, mikor két-három halász vállon viszi egyik Holt-Tiszától a másikig. Csak a módosabb halászok teszik szekérre és viszik ki a kijelölt helyre.

A holttiszai hálók egyik ritkábban használt fajtája a *tükörháló*. E ritkán használt háló összeállítása olyan, mint a réti hálóé. A változtatás abban van, hogy nincs szebesze, hanem a háló falán elül is, hátul is *regena* van. A regena vastag hálózsinegből van kötve. Szemnagysága 30×30 cm. négyzetben. Az első és hátsó regena közé van foglalva a háló léhése olyan formán, hogyha a regena 2 méter széles, a sűrű háló 3 méter bő, tehát a háló a regenában öblöt képez.

A tükörháló sokkal sűrűbben van felpalázva, mint más háló. A sűrű palázás azért szükséges, mert a három háló nagyon súlyos és átnedvesedés esetén nagy súlya lehúzná a víz alá. Különben megvan a csatpálcája, szájmadzaga és a húzókötele.

Előnye az, hogy áradásos területen, vagy holt Tiszákon a nagy hal nekiugrik a hálónak. Az első regenán átmegy, a háló beöblösödik a hátsó regenába. A nagy hálót átnyomván, e hátsó falon okvetlen fogoly lesz. Ha ellenben a regenák nem volnának, a nagy hal nekiütődvén a sűrű háló falának, vagy visszafordulna és elmenekülne, vagy felemelkednék és átugraná a palát, lehetne egy harmadik eset : végső kétségbeesésében szétvágná a hálót.

A tükörháló ma már ritkaság a Tiszán. Nagyon ritka halász tudja megcsinálni. Még ritkább az a halász, aki sikeresen is tudja használni.

A nagy hálóval való halászat hasonlít a körvadászathoz. Minden tanyavetés egyenesen kihúzott hálófallal kezdődik. Ezután a háló két szárnya behajlik. Az így behajlított hálót egy darabon, mely lehet néhány 100 méter is, meghúzzák. Végül a két végét összehúzzák. Az egyik szárnyát lábolva,

[51] Herman O. : id. m. I. k. 287. l.

vagy ladikon áthozzák az innenső partra és itt az egész hálót kiszedik.

Nagyon figyelemreméltó a halak viselkedése a körben. Már akkor, amikor a hálóval elrekesztették a holtmeder egy részét, a halak sejtik a bajt. Izgatottan uszkálnak körbe-körbe, vagy egyenesen a hálófalat tapogatják végig. Amint a kör összébb záródik, félelmük egyre nő. Uszkálásuk szaporább Nagy mozgás van a körben.

Mikor a kör bezárul és lassan, de fokozatosan összébb szorul, a nagyobb és okosabb halak már a felső in közelében tartózkodnak. Lassan a paláig úsznak. Orrukkal óvatosan kitapogatják a palás inat. Ekkor hirtelen visszahátrálnak, pillanatra megállanak és a következő percben nagy lendületet véve, átvetik magukat a háló tetején. Egyik a másik után nagy csobbanással repül át a háló tetején.

A halászok gyorsabban vonják össze hálójukat. Emelik a tetejét. Hiába, mert egyik nagy ponty a másik után veti magát át a háló tetején. Nagy loccsanás jelzi szabadulásukat. A halász bosszankodva számlálja elveszett szerencséjét.

A kevésbbé merészek nem kísérlik meg a repülést. Ezek a kör közepén nyüzsögnek. Rendesen egy öregebb hal körül csoportosulnak. A kör zárul, a veszély nő körültük is. Az egész csoport hirtelen leszáll a fenékre. A megrémült halak gyorsan beássák magukat, *bányát vernek* a laza fövenyben. A bányában megbujnak addig, míg a háló alsó ina átvonul felettük. Lázas munkájukat a kör közepén felszálló ezer buborék jelzi.

Ekkora hálót megállítják egy pillanatra. Az ügyes halászfiú ilyenkor a középre úszik. Lebukik a víz alá, belemarkol a remegve megbuvó ponty-társaságba. Pár darabot kézzel is felhoz, de ami fő, szétugrasztja az összebujtakat. Ezek újra uszkálnak a körben és többé nincs menekvésre idejük.

A gyakorlott halászlegény már egy borítót is visz magával, leborítja véle a bányát. Vállalkozását szép siker szokta kísérni a tisztán csillogó morotvákon.

Tiszaörvény, Kőtelek, Abádszalók vidékén sokszor szemléltem a rekesztőhalászatnak ezt a módját.[52]

Máskor megtörténik, hogy a félkörben kavarított háló felé verik a halakat. Hosszú ágas-bogas faággal emberek hadonásznak a vízben. Verik a víz tetejét, kiabálnak. Ilyen nagy zajjal haladnak a hálóval szemben. Egy part mellett haladó ember hosszú rúddal a parti szakadékokat, az öreg fűzfák kimosott töveit kutatja, hogy az ott kényelmesen rejtőzködő rabló harcsát kiverje. Az ügyes halászlegény két kézzel nyul a fató

[52] Ecsedi I.: Poros országutakon. 40. l.

alá. Ha zsákmányt érez, megkapja a harcsa kifelé álló fejét, két hüvelykujját a nagy rabló kopoltyúja alá dugja, a hal megszédül a meglepő fogástól. Az így megszédített 5—6 kilogrammos harcsát kihúzza a lyukból és diadalmasan tartja feje felett. A szokatlan fogás teljesen tehetetlenné tette a harcsát. Menekülni nem tud, sőt még csapkodni sem. A ragyogószemű vizes legény egy kavarítással a parti gyepre hajítja a harcsát.

A kifogott halat a fűre vetik, felosztják és aztán zsákba rakják és sokszor a háló szebeszéhez kötik és így vontatják a hálóval. Ha több van, csónakba, bárkákba rakják és vízben hagyják estig, míg hazamennek.

Az állóvízben való halászat kényelmes, sok ügyességet nem kíván. Itt aztán sok az alkalmi, tanulatlan halász. A folyó Tiszán már nehezen boldogul az, aki nem tanulta a halászatot. Tanult halászok és nagyon ügyes halászmester kell hozzájuk, hogy a hálóban kár ne essék és a fáradságukat szerencse kísérje. A folyó Tiszán gyors mozgás, biztos és szakértő munka kívántatik meg.

Itt már a szerszámok is változnak. A háló alapsajátsága akként változik meg, hogy a folyó Tiszában járó hálóknál nincs szebesz. Sőt még ha holttiszai hálókat visznek is a folyó Tiszára, a szebeszt kiveszik belőle.

A folyó Tiszán leggyakrabban *lapsoló*-val halásznak, vagy mint röviden mondják: *lapsolóznak*. A lapsolót több helyt *lepsi*, vagy *lebzsi* néven hívják.

A lapsoló 16 öl hosszú, 7 öl széles bő háló. Alsó ina sűrűn van ólmozva. Tartozéka az *apacs*. (IX. tábla 5.) Ez egy méter hosszú, jó erős vastag fadorong. Alsó részén két vaskarika van. Egyik karika hátra, a háló felé, a másik előre, a *keresztkötél* felé néz. (K.) A hátsó karika felett van az *apacskő* (K_2), mely rendesen terméskő és a közepén végighaladó vas félkarikával van az apacsfához rögzítve. A háló szájmadzaga (S) nem szorul az apacsfához, hanem ettől 1·5—2 méter távolra van. A keresztkötél alsó része a karikába, felső vége az apacsfa felső végéhez van kötve. A keresztkötél háromszögalakban végződik és itt van hozzákötve a vontatókötél.

A lapsoláshoz két ladik és hat ember szükséges. Mindenik ladikban három ember van. Egy-egy pár evez, a harmadik egy-egy ügyes halászmester, aki a hálóval bánik. A ladikhoz van kötve a lapsolós bárka, mely öt méter hosszú és félméter széles könnyű bárka a zsákmány befogadására szolgál. A bárka oldalán nyílások vannak, s így a víz járhatja. A másik ladik mellett úszik a *tekerő dorong*. Ez a hengeralakú dorong segítő szerszám arra az esetre, mikor a háló ónos ina a Tisza fenekén egy-egy tuskóban megakad. Jó erős fiatal fatörzs. Hossza 5 méter, átmérője 10—15 centiméter. Ha a hálót lefogja a Tisza fenekén

levő fató, először megkísérlik óvatosan felhúzni. Ha sok erőlködés után sem jön fel, akkor a „hetedik embert", a tekerőfát veszik elő. Itt már a háló épségére nem számítanak. A két ladik egymáshoz közel párhuzamosan megáll. A dorongot a két

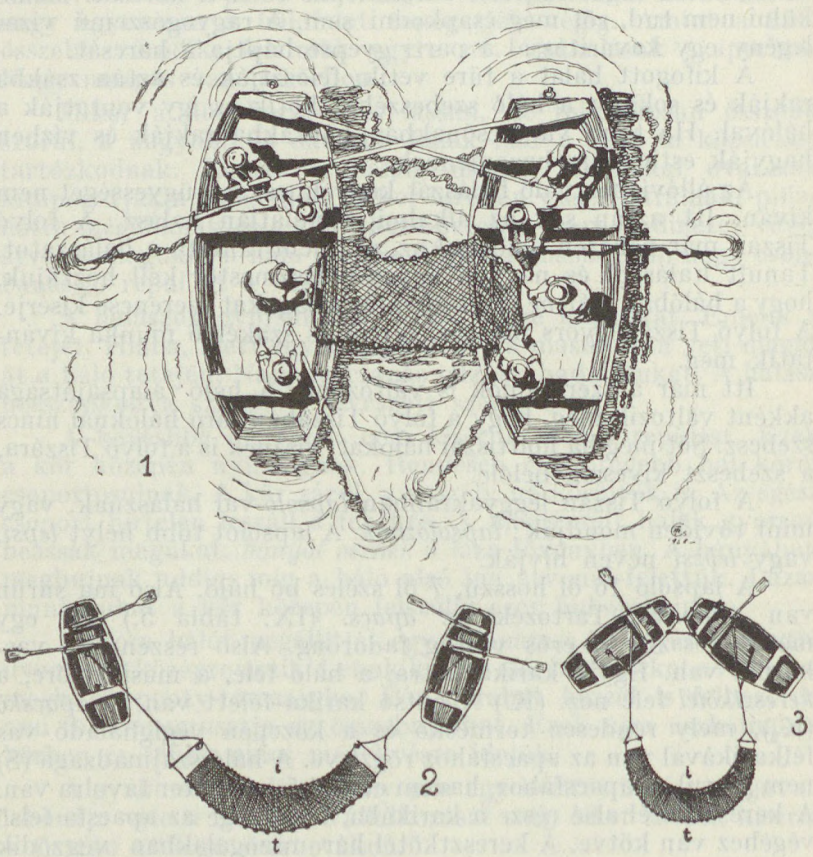

Fig. 30. ábra.

Lapsolás. 1. A háló elvetése. 2. A háló meghúzása. 3. A háló kiszedése.

Fang mittels Kahn. 1. Auswurf. 2. Anziehen. 3. Einnehmen des Netzes.

ladikon átfektetik és rátekerik a hálót. Így sokkal nagyobb erőt fejtenek ki. Nagyon nehéz munka. Sokszor kézzel nem is bírják tekerni. Ilyenkor a *tekerőpálcával* segítenek hajtani. Ez a pálca egy méter hosszú karvastagságú bot, ennek a segítségével forgatják a dorongot, s addig erőlködnek, míg vagy fel nem sza-

badul a háló, vagy el nem szakad erős ina. 1924-ben Tiszaörvény táján egy hatalmas mammut álkapcsot húztak fel a Tisza iszapjából a halászok. 1925-ben pedig ugyancsak nagy erővel az egész állkapcsot nem tudták felhúzni, hanem kihúztak belőle két hatalmas zápfogat. Ezek ma a debreceni múzeumban vannak.

A lapsoláshoz a jellegzetes tiszai ladikot használják. Ez a csónak vágottorrú, laposfenekű jármű. Hossza öt méter, szélessége két méter. A csónak oldalát a *balkony* tartja. Nem egyéb ez, mint a fenéken átmenő és a két oldalhoz feszülő fatámasz. Az orrában egy-egy méterre két *rántószék* van. Ennek a végében egy-egy *rántógúzs*. Az első ülésdeszka után van az *őrfafészek*. Egy lyuk ez, melynek alján kétágú fa van lerögzítve. Ebbe támaszkodik a lyukon beeresztett 3—5 méter hosszú *őrfa*, melynek tetejére egy vékonyabb kötél van kötve, az *alacság*. Az alacság a partra kinyúlik. Ennek segítségével húzzák víznek a ladikot. Két ilyen ladik indul lapsolásra.

A tiszai halásznak ismerni kell jól a folyó fenekét, a hal járását. A halászmester gyakorlata alapján tudja jól, hol lapos a fenék, hol hevernek nagy tuskók, melyek rengeteg kárt tesznek a vigyázatlan halásznak, összetépik a hálót. A halászmester folyton járja a folyót, figyeli, vizsgálja a vizet. A veszélyes helyeket megjelöli. Ha egy öreg fűzfa, vagy nyárfa áll a parton, jó jelző. Ha semmi sincs, ő szúr le egy-egy karót a partba. A Tisza-partján nagyon sok ilyen jeles hely van. A halászmester előzőleg maga jelöli ki a helyeket, ahol tanyákat vetnek. Ha jó tanyát vethetnek, nagyobb szerencséjük van. A halászat a kijelölés alapján történik. A tanyától távol kezdődik és a kunyhó felé tart. Halászni leginkább alkonyatkor, vagy hajnalban kezdenek. Ilyenkor indul a hal. Nappal bányákban alszik vagy fürdik minden hal és nehezen lehet ráakadni. Munka és költség hiábavaló lenne.

A lapsolóval való halászatnak három fázisa van. Az első az indulás. A kétpár evezős az orrpadokon foglal helyet. Víznek evez felfele. A két ladik orrát összekötik úgy, hogy a két belső evezős evezőjével megtámasztja a ladikot. A támasztás következtében a két ladik eggyé lesz.

Ha elég messze felhaladtak, megfordulnak lefelé és a vízfolyása viszi a két ladikot. A halászmester a hálókötelet az első balkonyhoz köti, parancsot ad ki:

— Lökd el!

Erre a két belső evezős a két ladikot széjjel löki. A halászmesterek pedig hányják a hálót a Tiszába. (30. ábra 1.) A háló a Tiszába merül és félköralakban helyezkedik el. Lassan úszik a hajó a vizen párhuzamosan. (30. ábra 2.) Ekkor a hajó hajlik összefelé. A ladik orra lassan összeér. Az egyik ladikból átdobja

a kötelet a másik ladikba. Itt az egy övedzős megkapja és a hajó orrtőkéjéhez köti egy szegbe. Így a ladik egy kétméteres kötéllel össze van kötve. A két hátulsó evezős (övedzős) ezalatt evez (övedzik). (30. ábra 3.)

Most az apacsokat felhúzzák a halászmesterek. A két hátulsó evezős evezőjét a ladik oldalára teszi és segít a halászmesternek. Az evezős szedi a háló inát, a halászmester a tetejét. E gyors munka közepette az első evezős feszíti széjjel a ladik orrát. Ezáltal a ladik fordul összefelé és megakadályozza, hogy léhés rácsapódjék az inra.

Mire a két ladik összeér, a háló ina és teteje fel van szedve. A két mester és a két hátsó inaszedő halászlegény kihúzzák a léhést, a halat kiszedik és a bárkába helyezik.

Ha a bárka nincsen velük, a csónakba hányják a zsákmányt. A tiszai halász, ha csak teheti, elevenen adja el a halat. A döghalat sem megvenni, sem eladni nem szereti. A kifogott és a ladikba hányt halra nagyon vigyáz, hogy meg ne dögöljön. Ezért a *szapoly*-val egyre méri rá a Tiszából a vizet. Majd kissé megpihen, ezután meg kifelé hányja az oxigénban szegény, nyálkás, piszkos vizet. Így változtatja a halakon a vizet, míg a haltartót el nem éri. Azután újra felfelé eveznek, újból kezdik a lapsolást, új tanyát vetnek. A tiszafüredi halászok egy kanyarulatban egy délután tizenkét tanyát vetettek. Végre hálójuk egy tuskóba megakadt, a *tekerőfá*-val hozták fel. Elszakadt, hálójavításhoz kellett fogni, mely másnap reggeltől délutánig tartott.

A folyótiszai hálók másik fajtája a *kerítőháló*. Ezzel a hálóval a *rapályon*, vagyis a Tisza feltöltött lapályain halásznak. Két ember kell hozzá. Az egyik belegázol a sekély vízbe, a másik a parton marad és így kerítenek a hálóval. Az ilyen kerítőháló kisebbfajta tiszai háló. Az egész háló 15 méter hosszú és 4 méter széles, csatpálcája egy és fél méter.

Érdekesek, bár ma már nagyon ritkák a *kecsegehálók*. A kecsegeháló sűrűszemű kisebbfajta háló. Nem széles. Szélessége 100—120 centiméter. Léhése öblös. A háló alsó inánál öblösszerűen lefittyen. A háló hossza rekeszekre van osztva azáltal, hogy a háló falához minden méterre egy-egy pálca van kötve. (VIII. t. 4.) Ma már a kecsegét horoggal fogják és az a szerszám csaknem teljesen kiment a használatból. Tiszadob és Tiszabercel körül mutattak, de már nem használták.

Jóreménység fejében középvíz idején, de nagyon ritkán meghúzzák a Tiszán a *tiszai nagy háló*-t is. Ez a háló 208 méter hosszú, szélessége a szájánál 5 méter, innen fokozatosan bővül 6—7, sőt 8 méterre is. Két apacsa van. Külső szájánál van a *kis apacs*, mely félméter hosszú; belső szájánál a *nagy belső apacs*, mely 4—5 méter hosszú.

Ezzel a nagy hálóval a Tiszán mindig keresztül húznak. Kezeléséhez hat ügyes ember kell. A tanyavetés úgy történik, hogy a rengeteg mennyiségű hálót ladikba teszik és feleveznek víznek oda, ahol kezdik. Itt a legügyesebb embert kiteszik a partra, ez a *laptáros*. A laptáros felszerelése egy *laptárhám*, mely egy méter hoszúságú több rétegű kötél. (IX. tábla 10—12.) A laptárhám a laptáros derekára van kötve. A laptárhám végén van a *pecek*, melyre a húzókötél végén levő hurkot akasztja. A laptáros a kezében tartja az épp oly fontos szerszámát, a *laptárbot*-ot. (IX. tábla 8. és 9.) A laptárbot egy 100—130 cm. hosszú erős bot, vége hegyes és 10 cm. hosszú kampója van. Ez a kampó a háló húzásánál nagyon fontos szerepet tölt be. Ebbe a kampóba akasztja a laptáros a hálóhúzó-kötelet akkor, amikor már a

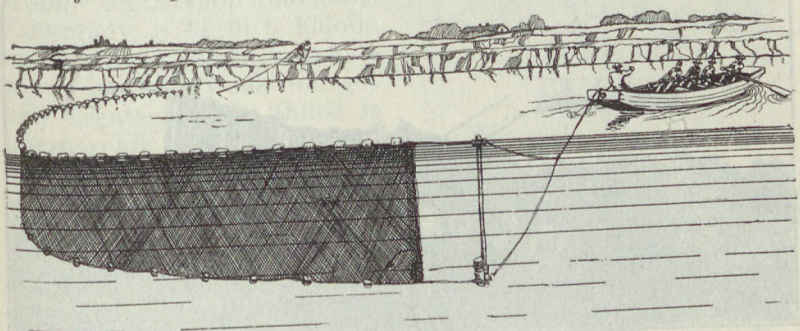

Fig. 31. ábra.

A tiszai nagyháló útja.

Weg eines grossen Netzes an der Theiss.

nehéz szerszámot nem bírja tovább tartani. A laptárbotot hegyével a földbe szúrja és így tartja erősen vissza a hálót.

A laptáros tartja a kis apacsot. A halászmester ladikon négy halászlegénnyel átmegy a túlsó partig, és a vízfolyás irányába elindulnak lefelé. A négy *rántóevezős* lassítja a ladikot. A kormányevező a halászmester kezében van, aki egyszersmind a hálót is hányja kifelé a Tiszába. A laptáros eközben a parton megyen a ladik után. Az óriási súlyú háló húzza az erős embert, annál is inkább, mert az ár megkapta a nagy hálót és nyomja. A halász tartja erősen. A laptáros botjával kapaszkodik a parton. Ha a hálónak néha enged feszessége, a laptáros előre szökik, különben ez az egy ember botjával tartja a háló óriást. (31. ábra.)

A halászmester végre kihányta a hálót. A nagy apacsot is betette a vízbe. A ladikot a kezdő part felé irányítják. Gyorsan evez, elérik a partot. Kiszállanak és a ladikot a bárkával félreállítják. A négy halász *húzóhámot* vesz fel. Ennek *matak*-ját

(XI. tábla 3.) a nagy apacs vontató kötelébe akasztják és teljes erővel húzzák a parton a nagy hálót a laptáros felé.

A laptáros lassan közeledik a húzók felé. Erősen tartja a hálót. Néha egy ember átszalad hozzá, segít neki tartani a hálót.

Végre összeérnek. Az óriás háló szép nagy kört zár be. Most hozzáfognak a háló kiszedéséhez. Egy-egy ember térden állva a háló alsó inát szedi, másik meggörnyedve a háló tetejét. Vigyáznak, hogy a tetejszedő ne siessen nagyon, sem pedig megfordítva ne történjen, mert ez veszélyezteti a zsákmányt. A halat a gyepre vagy a lapályra hányják, azután a bárkába

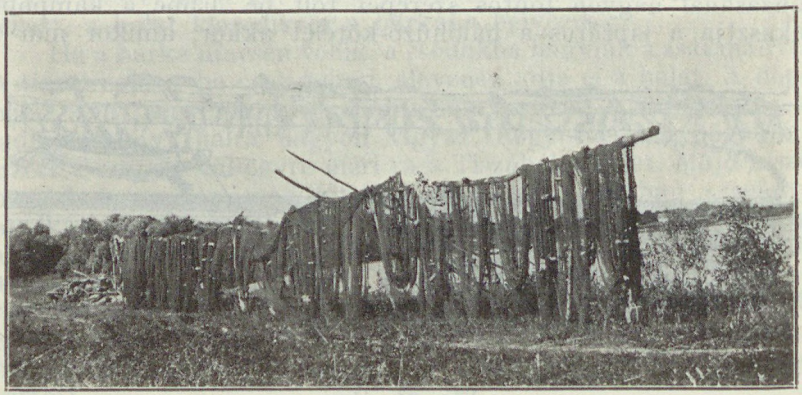

Fig. 32. ábra.

A nagyháló a terítsfán szárad a Tiszapartján.
Grossnetz am Trockenbaum am Ufer der Theiss.

viszik. Naponta három, legfeljebb négy tanyát vetnek ezzel a nagy hálóval.

Szép, nyugodt Tiszavizen nagyon szép eredményt hoz ez a nagy háló. Azonban, mivel a vele való bánás nagyon bajos, a háló is nagyon drága, szívesebben dolgoznak a könnyebb lapsolóval.

A rapályokon sokszor halásznak *marázsa*-hálóval.[53] Ez egy kisebb hálófajta. Mindössze 6—7 méter hosszú és 150 cm. széles. Két rudat beszúrnak és a hálót háromszögalakú náddarabokkal a két rudon keresztül fektetett kötélre akasztják. A hal nekiúszik és a sebes vízben addig vesződik, míg fennakad a hálóban. (VIII. tábla II.)

A ladik felszedte a hálót. Nem vetnek több tanyát. A csurgalék és a beszivárgott vizet a nyárfa *szapoly*-lyal kihányják

[53] A bolgár halász is ismeri e hálót a Dunán és az Iszkeren.

a ladikból. (IX. tábla 13 és 14.) Jókat isznak a pompás ízű tiszai vízből. Lassan eveznek a tanyára.

Otthon a hálót a hosszú terítsfára kiterítik. (32. ábra) Maguk pedig pihenve terveznek új halászóhelyet.

A téli halászat.

A halász télen sem pihen. Legfeljebb azokat a halászeszközöket pihenteti, melyek csak a nyári vizekben használhatók, jégen, jég alatt, vagy jeges vízen nem alkalmazhatók.

Sőt a halász azt tartja, hogy a jeges halászat a legszebb, legtisztább halászat. Zsákmány is kerül a hálóba annyi, mint nyáron. Egy hátránya van, hogy sok hideget kell szenvedni, de ahhoz is hozzászokik az ember. A téli halászatot jeges halászatnak, jég alatt való halászatnak szokták nevezni.

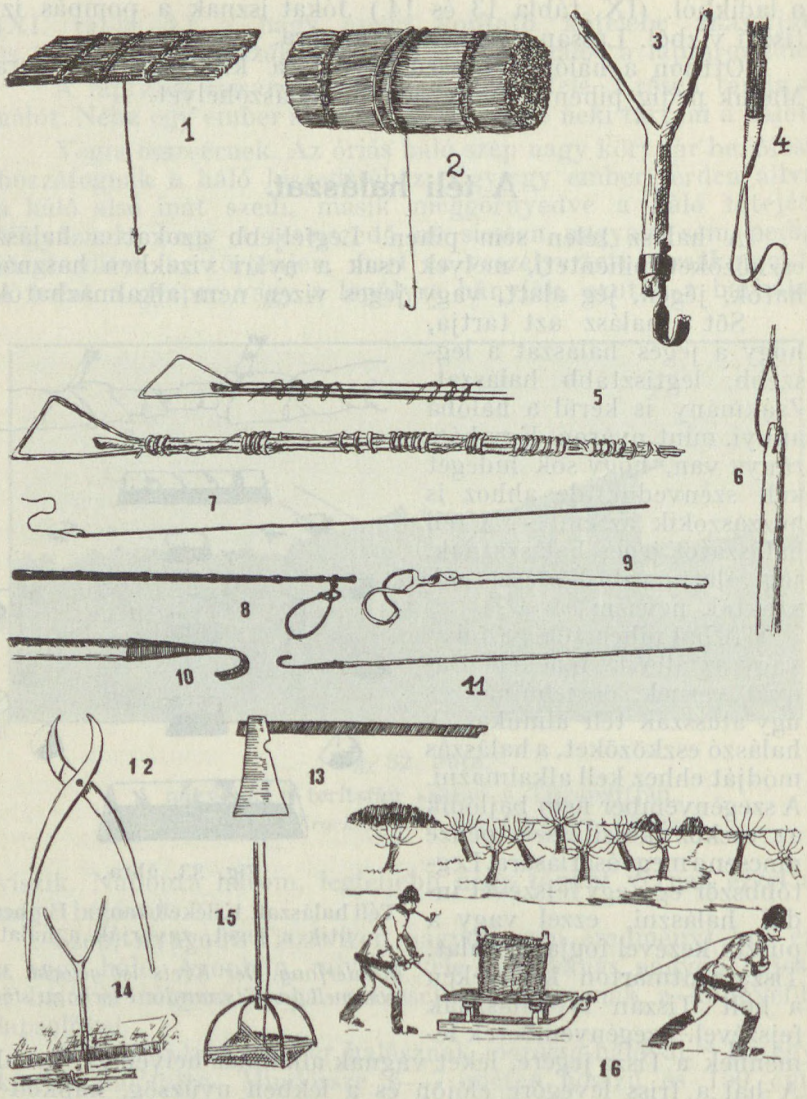
Fig. 33. ábra.

Téli halászat. Kilékelt tanya. Emberek ütik a jeget, zavarják a halat.

Winterfang. Der Kreis ist gelocht. Man trommelt das Eis, um die Fische zu stören.

A hal pihen télen a folyó vagy az állóvíz fenekén. Bányát vernek, összebújnak és úgy alusszák téli álmukat. A halászó eszközöket, a halászás módját ehhez kell alkalmazni. A szegényember nem bajlódik az eszköz készítéssel, pénze nincsen a megvásárlására. Legtöbbször egy-egy fejszével indul halászni, ezzel vagy a puszta kezével fogja a halat. Tiszaszentmárton környékén a holt Tiszán is halásznak fejszével. Szegényemberek lemennek a Tisza jegére, léket vágnak alkalmas helyen és várnak. A hal a friss levegőre előjön és a lékben nyüzsög, kapkod a levegő után. A halász a nagyfejszével csapkod feléjük. Amelyiket eltalálja, megdöglik és felveti a víz. A halász meg kiszedegeti.

Szabó Sándor régi halász beszéli, hogy egy pár évtizeddel ezelőtt a bodrogközi falvak népe, téli hideg napon hóna alá vette a baltát, karjára öltötte a kaskát és elindult halászni. Az erősen befagyott jég alatt meggémberedve aludt a hal. Az átlátszó jégen jól lehetett látni, hol van. A halász a hal feje

Tafel X. tábla.

Téli halászati eszközök. 1. és 2. Tutajos horog. 3—4. Gámzsa. 5. Halkapzsi. 6. Hajtórúd. 9. Letartó villa. 3., 4., 10., 11. 12. Fafogó hálóhúzáshoz. 13. Jég vágó fejsze. 15. Téli háló. 16. Gyalogszánka húzása.

Wintergeräte für den Fischfang. 1. 2. Angel mit Schwimmplatte. 6. Treibstange. 9. Gabel zum Festhalten. 12. Holzzange zum Netzziehen. 13. Eishacke. 15. Winternetz. 16. Handschlitten.

felett levő jeget fejszéje fokával jó erősen megütötte. A hal megszédült. A fejsze élével hirtelen meglékelte a jeget és kivette a halat. Régen nagyon sokan jártak így a jégre, ma már csak egynéhány orvhalász kísérli meg e primitív halászatot.

A szerszámnélküli halászat érdekes fajtája divatozott Tépén. Balla Lajos 65 éves halászó ember beszéli, hogy régen, amikor még a Kállót „le nem vették", kanyargó medrében nagyon sok hal volt. Télen ő és sok más ember elindult a Kálló jegére egy nyírfa seprűvel meg egy baltával. A havat a jégről elseperték és ott látszott a jég alatt a nagy potyka. Ekkor vette

Fig. 34. ábra.

Téli halászat. A tanya kijegelése.

Fischfang im Winter. Schlagen von Löchern im Eise.

a baltát, kivágta a léket és kezével alányult a jégnek, a szendergő potykát megfogta és kidobta a jégre.

Eszköznélküli téli halászatnak érdekes fajtája az, melyet a Túr folyón szoktak alkalmazni a szegényemberek.

A befagyott folyóra mennek egy-egy falapáttal. Léket vágnak a folyón és ketten nekiállnak, a falapáttal lapátolják a vizet. Ha hal kerül a lapátra, akkor azt is kivetik a jégre és már akkor megvan fogva. Ezek tehát falapáttal halásznak. Ez a példa is mutatja, hogy a halászatnak nincsenek kiszabott eszközei, mindenki úgy fog halat, ahogy tud. Éppen azért mindenki halászik, aki víz mellett lakik.

A Hortobágy, Kösély, Berettyó mellett tanyázó szegényember már léket vág a jégen. Erre egy tompaélű *nagyfejszét* használ. Mikor a jeget négyszögletre meglékelte, egy hónalj szalmát a lék mellé tesz, egy nagy juhászbundában ráül és vár addig, míg a hal a lékre jön, levegő után kap ; mint mondani

szokták „pipál". Előbb egy-egy, később több sürög a vízben. A szegényember puszta kézzel feléje kap és ügyesen a jégre dobja a halat.[54]

A Bodrogközön gyalommal halásznak a jég alatt. Ez kisebb háló, kevesebb ember kell hozzá. A halászatnál sok gyerek van, ezek fejszével vagy fával ütik a jeget, hogy a halat felzavarják és a hálónak kergessék. Ez a halászat halzavarással van egybekötve. Sőt az apró léksorok közé egy pár léket is vágnak, hogy a hal had mozogjon levegő után. Mikor fejik a hálót a jég alól és a halat a jégre dobják, a közeli fákról élénk figyelemmel nézik a varjak és elindulnak halat lopni. Ekkor a nézők kötelessége a varjakat elzavarni, mert sok halat ellopnak. (33. ábra)

Fig. 35. ábra.

Téli halászat. Kishalász léken szákkal halászik.

Winterfang. Kleinfischer fischt durch das Eisloch mit Schöpfernetz.

A tiszaszentmártoni halászok már rendszeresen kivágják a *levegőző léket.* Ők akár a folyó Tisza, akár a morotva jegén halásznak, a két nagy léket nagyon hosszúra vágják és a két nagy léknek nemcsak a szélén vágnak kis lékeket, hanem a közepén is vágnak sorban nagyobb levegőző léket. Jellemző, hogy ők legtöbbször a Tiszán keresztül húzzák a hálót.

A másik ember már ügyesebb. Hosszú, hajlékony fűzfavesszőt vág. — Meghajlítja úgy, hogy alsó része egy kengyelt képez. Hogy erősebb legyen, még egy harmadik vesszőt is ereszt közbe. Ezt a három vesszőt vékonyabb vesszővel harántosan becsavarja és kész a *halkabzsi* (halkapzsi).

Ezzel a szegényember a lék vagy a jegen keletkezett kerek lyukon nyelvelő eleven víz mellé ül és vár. A szerszám a vízbe van állítva. Ha a hal a kengyelbe úszott, ő hirtelen kiveti a jégre. Ez a szerszám az Ecsedi-láp vidékén : Börvely, Tyukod, Porcsalma környékén ma is használatos. (XII. tábla 5.)

A Berettyó és Hortobágy-folyókon a téli halász lékeket vág. Bundáját felveszi, kezébe vesz egy merettyűt, pipára

[54] L. dr. Györffy István : A szilaj pásztorok. Kiadja a Debreceni Földrajzi intézet. 1928. 8., 9., 22., 11.

gyujt és a lék mellé fekszik. Amint a hal elkezd sürögni a levegős vízben, merettyűjét a lék alá dugja és merít. Ha szerencséje van kimerít egy-egy halat. Néha hajnaltól délutánig elmereget, míg pár kiló apró halat fog. (35. ábra.)

A kisvízi halászatnál gyakori a téli teszi-veszizés. A kisvízi halász nagy léket vág, amelyiken teszi-veszije könnyen járhat. Kiül a nyári ülésre és *teszizik*. A Kösén, Hortobágyon hálója olyan, mint nyáron.

A téli halászat egyik érdekes fajtája a *téli háló*-val való halászat. Egy ilyen téli háló 1934 elején került a Déri múzeumba a Sajóról. Ez a téli háló nagyon hasonlít a teszi-veszihez, vagy csempelyhez. Alapja egy 180—180 cm. háló, mely két egymásra merőlegesen fektetett erős mogyorófa káva végére van hurkolva. Eddig úgy néz ki, mint a teszi-veszi. Most a két káva szemben levő ágai egymásra merőlegesen fektetett öt-öt szál zsinórral, az úgynevezett *neszelő*-vel van összekötve. Az alsó zsinór a háló szélével egy síkban van elhelyezve. Ott, ahol a neszelő zsinórok egymást keresztezik, egy vékony zsinór van kötve, mely a tartórúdon megy felfelé és melynek a vége a halász kezében van. Ezt a halász *felmenő madzag*nak mondja. Ott, ahol a két káva egymáson fekszik, függőlegesen áll bele a rúdja. Rúdnak a halász egy öt méter hosszú, könnyű, alul öt-hat centiméter átmérőjű, felfelé egyre vékonyuló drugánt keres. A vastagabb végét egymásra merőlegesen négy felé, behasítja és ezen négy hasításba ékelődik be a két káva. Hogy a hasadás ne nőjjön és a kávát ki ne engedje, a hasítás végeit egy vasgyűrűvel szorítja össze, alul még megbiztosítja gyökér vagy kóckötél kötelékkel és ezzel kész a téli háló. (X. tábla 15.)

Télen, mikor már befagy a folyó és a *halászok bandába verődnek*, elkészítik a hálókat. Mikor jó kemény, de ragyogó fényes idő van, kimennek a folyóra „*léket vágni*".

A léket baltával vágják. A kivágott jégtáblát a lék alá nyomják, hogy a víz hadd vigye el és a lék a jégtől tiszta legyen. A lékvágást mindig a folyó felső végén kezdik, hogy a jeget az alsó rész felé vigye.

Két nagy téglalapalakú léket vágnak. Egy-egy lék 2½ m. szélességű, hosszúsága a folyó szélességétől, a víz mélységétől függ. A két lék közötti távolság 150—200 m. A két lék közé apróbb 25—30 cm. átmérőjű, köralakú lékeket vágnak a hajtóknak. Ezeket a lyukakat *rudaló lyukak*-nak nevezik.

A rudaló lyukat nem sorban és nem rendben vágják, hanem össze-vissza, vigyázva arra, hogy hajtatlan hely ne maradjon.

„*Erős időben* a hal nem mozdul" — mondják a halászok, lágy időben mozdul. Ha az idő meglágyul, kezdődik a halászat. Már kora reggel megindul a halásztársaság. A banda két csoportra

oszlik. Egyik csoport a halászok csoportja, másik a *rudalósok* csoportja. A halászok a téli hálóval, a rudalósok hosszú rúdakkal felszerelve indulnak szánkán, vagy gyalog szánkát húzva. Mindenik járművön bőségesen visznek rőzsét vagy szalmát.

A rudalósok a hajtólyukakhoz állanak. Baltával a bepillézett nagy léket lepucolják, a rudaló lyukakat szintén kitisztítják a gyenge pille jégtől. A halászok pedig a szánkóról rőzsét vagy szalmát hoznak a nagy lékhez. A felső szélére teszik. Felső széle a léknek az, amelyik a folyás irányával ellenkezik. Ezt a rőzsével fedett lékszélt *halászállás*-nak nevezik. Ennek a rendeltetése az, hogy a halász lába meg ne fázzon a hosszú állástól.

Ezalatt a rudalósok a léket kitisztították, a halászok elfoglalják állásukat és a lék fala mentén merőlegesen leeresztik

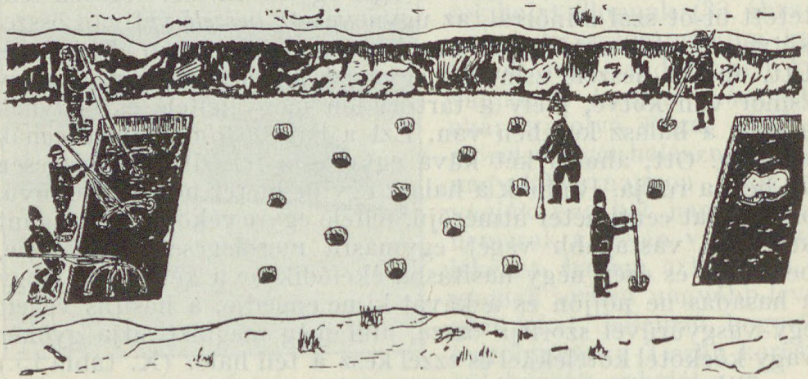

Fig. 36. ábra.

Halászat jég alatt téli hálóval. Elől a rudalók, hátul a halászok.
Winterfang unter dem Eise mit Winternetz.

a téli hálót fenékig. A hálórudat és az őrmadzagot kezükbe tartják, várnak. A rudalók most kis lékről kis lékre járva kavarják, zavarják a vizet. Topognak, ütik is a jeget, hogy zajt csináljanak, szóval hajtanak. (36. ábra)

A megzavart hal felfelé, vagyis a víz folyásával ellenkező irányban menekül, nem pedig „lefelé", a vízfolyás irányában. A halász jól tudja ezt. Ámde azt is tudja, hogy a hal télen ha összebúvik és ha egy megijed, a többit is viszi magával és nagycsoportokban menekülnek. Ezért a halász a felvezető zsinórt figyeli. A megugrott hal a fenékhez közel úszik. Menekül. Eléri a hálót, rámegy. Megüti a neszelőt. Megzavarodik, visszafelé menekül; találkozik a többi megijedtekkel, melyek viszik magukkal a háló felé. Mögöttük úgy is dübörögnek a vízben

kavargó rudak. Így még jobban összetömörülve, kavarognak a háló közelében.

A halak menekülésében nagy szerepük van a *neszelők*-nek. Most, mikor a tömeg hal a neszelőkhöz ér és erősen megüti és megrázza az őrzsinórt és ezt a rázást a *felvezető zsinór* mozgása a halásznak tudtára adja. Ha a halász mozgást érez, *ráemel*. Azt beszélik a halászok, hogy néha a hal olyan tömege jön a neszelő zsinórnak, hogy szinte megtolják a hálót, sőt megimbolygatják a feneken.

Ha a halász egymaga nem bírná kiemelni a hálót a sok hallal, úgy a *rudalók*, akik akkor már véget értek a hajtással, a kiemelési munkával segítenek neki.

Ha egy ilyen tanyát meghajtottak és meghalásztak, mennek a másikra és egymásután a víz folyásával ellenkező irányban, meghalásszák a Sajó jó hosszú szakaszát.

Azt beszélik, hogy a halászatot csaknem minden héten megismétlik, míg csak halat fognak. Bizony így a folyó egyes szakaszából teljesen ki tudják pusztítani a halakat.

A Sajón használt téli hálónak további képzése a vasas zsák, mely Bodrogsáráról került a Déri múzeumba, amelynek első részletes leírását és a vele való halászatot dr. Ébner Sándor írta le.

Érdekes és jellegzetesnek írja le Ébner Sándor a Bodrogon *vasas szákosok* téli halászatát.[55] Ez hajtó és lesőhalászat összetétele, mint az előbb leírt téli halászat. A szák két kávára van kötve. A káva mind a négy lábán vas van, mely a szákot lehúzza a fenékig. Olyan, mint a teszi-háló, csak a kávák közt keresztőr van kihúzva. A két keresztőr sorozat találkozási pontján van egy hosszú fonal : ez a *feljáró őr*, vagy *őrzsinór*, mely kis hajlékony pálcikára, a pedzőre van csavarva. A szák kötelen van. Ezzel eresztik be és húzzák ki a lékből. A vasas szákkal Sára községben bandában halásznak. 10—15 szákos, négy-öt fejszés, nyolc-tíz rudas megy ki a Bodrogra halászni.

Ahol tanyát ütnek, szákléket vágnak. Előbb a pedzőt erősítik a jég szélébe. Beeresztik a szákot. A lyukvágók előremennek, a szákkal szemben egymástól három-négy lépésre kerek lyukat vágnak. A lyuksorban négy-öt méteres rudat dugnak be, minden irányban felkutatják a halak rejtekhelyeit és hajtják a szák felé. A halak egyenként kerülnek a vasas szákba. Egyik ereszt, a másik húzza *mindaddig*, míg a pedzés tart. Hasonló ehhez az *őrös kabóna szák*, (teszi-veszi), melyet Ung vármegyében a Tiszahát-i halászok használnak. Deák Geyza szerint ezt nem kötelen, hanem rúdon emelik ki, mint a teszi-

[55] Ébner S. : Adatok a Bodroghalászathoz. Ethnographia XXXVII. évf. 1. sz. Értesítő XVIII.

veszit.[56] Alkalmazása nem hajtó, se nem tisztán leső, hanem a *gereggye*[57] által elrekesztett hal megfogására irányul.

Hasonlít ehhez a Szernye-mocsáron halászók *örvös háló*-ja, mely olyan, mint a teszi-veszi, de őrök vannak a kávák közt kifeszítve és az őrzsinór a halász kezében van. Ha a szerencse kedvez, rúddal emeli ki a hálót. E halászatot, mely télen és nyáron divatos, eleven színekkel külön fejezetben méltatja Herman Ottó nagy munkájában.[58]

A kishalász a jegeshalászatnál sikerrel alkalmazza a háló-versét. A jeget egyenesszárú háromszögben vágja ki. Bő szájat hagy neki vagy négy-öt versét a víz folyás irányában egymás mellé rak, vagy öt versét állít úgy, hogy hármat egysorjában, kettőt vele szemben. A jégtöredéket a verse szájából vesszőmerettyűvel szedi el.

Fig. 37. ábra.

A halászok tisztítják a hirtelen befagyott léket.

Fischer brechen Löcher in das Eis im toten Arm der Teiss.

A Tisza holt medreiben és kiöntéseiben a téli halászok horgásznak. A jegen léket vágnak. A horgot felcsalizzák és bevetik a vízbe s várják, míg a hal ráakad. Többen dolgoznak egymás-mellett és várják a zsákmányt. Egyik-egyik megunja a várakozást, horgát kiköti. Sáskévéből tutajt csinál a horognak. Ezen úszik a horog. Ha a tutaj fent lebeg, nincs rajta hal; ha lemerül, hal vergődik rajta. (X. tábla 1. és 2.) Az eddig említett halászatot az aprószerszámosok űzik.

A tiszai halászok szerint a téli halászatnak legszebb fajtája a *jég alatt való halászat*. Ezt a halászatot gyakorolják a holt Tiszán épúgy, mint a folyó Tiszán. Megvárják a nagyobb fagyást. Mikor a Tisza már jól megbírja az embert, egy halászmester és hat halászlegény egy gyalogszánkóval és egy rakás halászszerszámmal kimennek a jégre. (X. tábla 16.)

[56] Deák Geyza: Az ungvármegyei Tiszahát halászatáról. Értesítő, XII. évf. 2—3. füzet.

[57] A Tiszántúl gerággya a neve.

[58] Herman O.: id. m. I. k. 499—504. ll.

Kinézik a tanya helyét, azután *jegelnek*. Minden halász felköti csizmája talpára a *jégpatkót*. A jégpatkót a csima sarka elébe kötik. Viszik széles táblájú jégvágó fejszéjüket és szép félholdalakúan vágják a lékeket. A kijegelés akként történik, hogy a halászmester a jégen kirajzolja a félholdalakú lékeket, a legények kifejszézik először a félkör mentén, azután az átlóra egyet-kettőt ütnek és beszakad a jég; a kivágott jégdarabot *jégkű*-nek nevezik. Kiteszik a jégre a lék mellé, mert ha a lék alá engednék, a háló elé kerülne és akadályozná a munkát. A lék jegét pontosan a lyuk mellé helyeik. A lékeket olyan távol-

Fig. 38. ábra.

Téli halászat. Hálókiszedés a jég alól a holt Tiszán.
Fischen im Winter. Herausnehmen des Netzes unter der Eisdecke im toten Theissarm.

ságra vágják, hogy a *vezérrúd* elérje. A vezérrúd hossza tíz méter. A tanya 18—20 lékje egy görbe vonalat zár be. A görbe két végén van két nagy bányalék. Ez a két lék nagyon nagy. Egyik lék a *beadólék*. Itt eresztik be a hálót. Ez mindig félholdalakú a Tiszán és morotváin. A másik a *kiszedőlék*. Itt szedik ki a hálót. Ez mindig négyszögalakú. Kovács Gergely beadólékje a morotva közepén négyszögalakú 2×3 m. Ennek jegét kiszedik, hogy a háló elé ne kerüljön. Kiszedőlékje a partnál háromszögalak, alapja két lépés, magassága három lépés, a hegy csúcsa lekerekítve. Ezt úgy vágják, hogy a két szárat kifejszézik, alapélére csak hármat-négyet ütnek. Csúcsára állanak és rögtön lereped. Ezt a jégtáblát a víz alá lökik. (37. ábra.)

A Berettyó vidékén az apró lékeket *fiók lékek*-nek ; a nagy léket *bánya lik*-nek nevezik. A jegelés szép ütemes csapásokkal jár, messze hangzik a téli világban a két part közt. (34. ábra.)

A tanya kijegelése után jön a háló beeresztése. A háló összeállítása a következő. Holttiszai hálót használnak. Rendesen harminctól ötven méter hosszú a háló, hét méter széles, hogy a fenékig érjen, mint mondják, a vizet *lábolja*. Szükséges ez azért, mert a halak télen a víz mélyén vannak. A háló két végén két apacs van, az apacson egy-egy 30—40 méteres húzókötél. A húzókötél végére kötik a *vezérrudat*. A vezérrúd vagy *vezér* 7—9 méter hosszú, vékony egyenes rúd. Alsó végét kifúrják, ezen keresztül fűzik a kötelet (XII. tábla 6.) A hálóhoz két vezérrúd szükséges.

Fig. 39. ábra.
A jég alatti hálót húzzák a Holt-Tiszán.
Das Netz unter dem Eis wird im toten Arm der Teiss gezogen.

Az így felszerelt hálót beadják. Ez úgy történik, hogy a hálót gyalog a tanya hátulsó lékjéhez viszik. A két vezéres halászlegény elindítja a két rudat. Az egyik rudat a lékhez jobbra, a másikat balra indítja. A rúd a víz színén, közvetlenül a jég alatt gyorsan halad. A lék nyeli a rengeteg kötelet. — A kötél eltűnt a lék alatt. A vezéresek a *hajtólék*-hez vezetik továbbtovább a rudat. (X. tábla 14.) Most a halászmester beadja a hálót. Az apacsokat a vízbe ereszti. Két ember pedig egy-egy görbe vassal nyomkodja a lék alá a hálót.

A munka nehezebb része most jön. Két ember hajtja folyton a vezért. Meghajlított ágú vasvillával vagy e célra készült *gámzsa*-val vagy *hajtórúd*-dal (X. tábla 10. és 11.) a hajtólékeken emelik, tolják, dobják a jég alatt, a víz felett a vezérrúdat. A háló is bement, az apacs lassan mozdul a vízben. A hajtóléken két ember kiveszi a kötelet. Derekukon hám van. A hám matakjába akasztják a hálókötelet és nagy erővel húzzák a hálót előre. (39. ábra.)

A nagy háló megterül a jég alatt, lassan halad előre. (40. ábra.) Az átlátszó jégen figyeli a halászmester a háló lassan előre haladását. Megtörténik, hogy a háló megakad egy tönkőbe. Húzzák a legények a kötelet, de nem megy a háló. A halászmester keresi a bajt. Körüljárja a megterült hálót és a jégen keresztül észreveszi az akadályt. Megállást parancsol. Az embereket előhívja és a szebesznél kivágják a jeget. A görbe-vassal addig pisz-

kálják, míg újra meg nem indul a háló. Végre a vezérrúd a kiszedőlékhez ér. A halászlegény kihúzza a két rudat és jó erővel megdobja. A síkos jégen a könnyű rúd egészen a másik tanyáig csuszik.

Mikor a háló az egyik hajtólékhez ér, a legények azt mondják : Csat ! — Ez azt jelenti, hogy a csatpálca a lékig ért, abba hagyják a húzást. Elmennek kettővel, hárommal tovább, ott veszik ki a kötelet és húzzák lassan a lékig. Mikor a háló a kiszedőlékhez ér, egy kört zár be. Az apacsot kiveszik, leoldják és félreteszik. Hozzáfognak a háló kiszedéséhez. Egyik legény összefogja a haló inát, hogy a hal ki ne szökjék. Jobb- és baloldalt a szárnyakon két-két legény húzza a hálót és mindenik szárnyat maga mögé rendben lerakja. Az egyik szól :

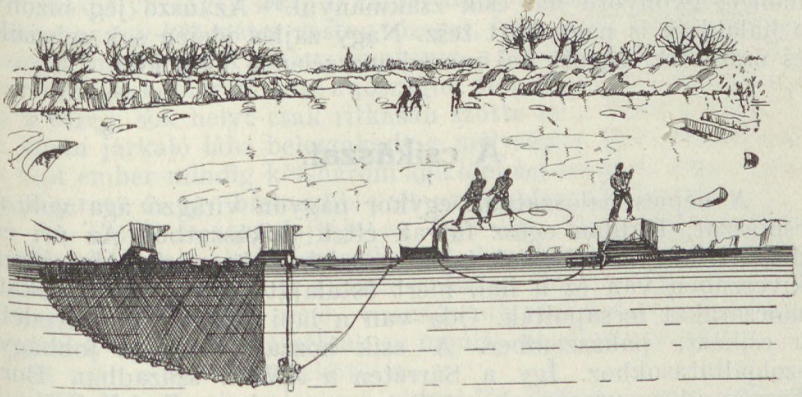

Fig. 40. ábra.

Hálóhúzás a jég alatt. — *Zog unter der Eisdecke.*

„csóva". A háló két oldala az első csóváig kijön. Most a mélyvízi része jön. A halászmester előveszi a görbe letartó villát, beleakasztja mind a két alsó inát és lenyomja fenékig azért, hogy a hal ki ne szökjön. A görbe *letartóvas*-sal (X. tábla 9.) összetartják a háló alját, hogy a hal meg ne szökjön. Most jön a háló kiszedése. Egyik halász a palás inat, másik az ónas inat szedi, vagy mint ők mondják : *feji* a jég alól. A háló fejeséhez nagy gyakorlottság kell. Egyik nem maradhat el a másiktól. Egyenlően kell a hálót kifejni. A hálóba szorult halat pedig egymásután hányják ki a jégre. Jó fogás esetén mázsa halat is fognak egyszerre. De megtörténik, hogy egyetlen hal sem akad a hálóba. Ellenben a holt Tiszában temérdek sulyom, gaz, szemét jön belé.

Ilyenkor a másik tanyára mennek, innen a harmadikba. Rendesen naponta három tanyát lékelnek ki és húznak meg.

A jég alatt való halászatot szereti a tiszai ember. Tiszta és nem sáros az ember, a hal. Nincs olyan csikorgó téli idő, mely a halászt visszatartaná. Sőt, ha kemény idő van és a jég hízik, annál nagyobb örömmel megy a jégre.[59] Örül, ha nehéz munkáját jó szerencse kíséri, de nem kedvetlenedik el akkor sem, ha netalán hiába dolgozott volna.

A merészebb halász akkor remél jó szerencsét, ha tavasszal a jég megindul a Tiszán. Ilyenkor csónakra száll és a fordulókat keresi. Itt még áll a nagy jég, de előtte tiszta a víz. Az álló jég alól kiörvénylő vízben úszkál a nagy harcsa. Örül a szabadság első napjainak. Itt a halász horoggal, merettyűvel, szákkal jár és dolgozik. Vigyázni kell, hogy a zajló jég kárt ne tegyen ladikjában. Megtörténik, hogy kis ügyesség, de nagy merészség mellett gyönyörű hal esik zsákmányul.[60] Az úszó jég bizony a halakban is nagy kárt tesz. Nagy zajlás idején sok sebesült és összetört, vágott hal marad vízszélen a langókon.

A csíkászat.

A népies halászatnak egykor nagyon virágzó ága volt a csíkászat. Hajdan egész falvak éltek csíkászatból. Az úri és polgári magyar lakomák ínyenc eledele volt a csík. Ma erősen kiveszőben van ez a hal, mert őstalaját: a magyar lápokat, mocsarakat lecsapolták. Oda van a lápi világ, elszegényedett a csíkász, pákászember. A csík hozzátartozott a jobbágyi szolgáltatásokhoz. Így a Sárréten a XVIII. században Bors község ad az uraságnak egy évre egy cseber csíkot,[61] Csökmő 1760 körül hat cseber csíkot ad az uraságnak, melynek csebrét 51 kr.-ért veszik.[62] Sarkadkeresztúron minden jobbágy földesurának egypár teknősbékát és három cseber csíkot tartozik adni a többi földesúri szolgáltatásokon kívül.[63] Sárrétudvariban ugyanezen időben a jobbágyi terheken kívül hat cseber csíkot szolgáltatott a jobbágy, s csebrit 34 kr.-ért lehetett kapni.[64] Szentpéterszeg földesurának 1769-ben egy cseber csíkot adott. A rábéiak, a bárándiak a plébános részére évenként 50 font halat, négy cseber csíkot tartoztak adni, s a csík csebrit 34 kr-ért vették.[65]

A láp az állóvizeknek egy sajátos alakulata. Fent korhadó és rothadó szerves anyag tetemes vastagságban. Alul rothad,

[59] Ecsedi I.: Egy tiszai téli halászat. Poros országutakon. 147. l.
[60] Ecsedi I.: A Tisza hőse. Poros országutakon. 28. l.
[61] Bihar vm. levéltára. Urbarium gyüjtemény.
[62] U. o.
[63] U. o. 45. sz.
[64] U. o. 48. sz.
[65] U. o.

felül zöld, üde tenyészet van. A rothadó fekete anyag új életet teremt magából. E felső réteg alatt vastag vízréteg van. Ha árad a víz, emeli a felső tőzegréget, ha apad a víz, leszáll a tőzeg. A víz alatt vízhatlan agyagréteg van.

Magyarországon jellegzetes lápi terület az Ecsedi-láp 100,000 kat. hold területe. Mély föld, melyet a Kraszna és Szamos árvizei töltöttek meg. Most mindkét folyó le van csapolva. Kiapadt a lápi víz és a tőzegréteg az agyaghoz ragadt. Kisebb lápok a Körös folyásán a Sárrét, a Latorca, Ung vidékén a Szernye-mocsár, a Bodrog közén a Pallagcsa. Sorsuk ugyanaz : az elmulás.

A felső tőzegterületen a hinár itt-ott megszakadt, nyílt víz lett. A nyílt vizet *lápikút*-nak nevezte a halász.

Máshelyt rengett a láp az ember alatt, ha valamivel átszúrta az ember az egy-két méter vastag tőzeget, friss vizet ért el. Ha egy csapat marha a lápi kúthoz ment inni, a láp lehajlott a súly alatt és a víz csakhamar felvette a jószágot. Még ahol nem szakadt meg is a tőzeg, sok helyt csak ritkásan szőtte be a vizet a hinár és a lápon járkáló lába beleszakadt a mélységbe. Ezt elkerülendő, a lápi ember mindig két-három ágú *lápi bot*-tal járt. Ezzel előre tapogatott és így biztosabb volt az átkelés. (XIII. tábla 7.)

A lápok sajátos fajtája az *ingó láp*. Nagy darab nádas területek nem voltak lerögzítve. A hosszú, nagy szél addig nyomta, hogy lecsúszott a vizen messzire. Ha most egy ellenkező irányú szél támadta meg, visszaúszott régi helyére. Az öregemberek még sokat beszélnek az ingólápról, de a vízszabályozás most már mindeniket lekötötte.

Ezek a lápok valóságos eldorádói voltak a réti csíknak (Cobitis fossilis. L.). Most jött a csíkhalász, vagyis a *csíkász*. Hozta a *csíkkas*-t, vagy mint ő nevezte : *csíkkosarat*. Vesszőből font urnaalakú kas egy versekkel. *Lápmetsző*-vel vagy *lápvágó*-val átvágta (XI. tábla 4. és 5.) a tőzeg felszínét, bedugta a kas végét és az így keletkezett lápi kútba belehelyezte a csíkkast.

A csíkászatról Herman Ottó a Magyar Halászat II. kötetében 476—485. lapokon ír. Inkább hangulatos cikk, mint néprajzi leírás. Nem sorolja fel a csíkász eszközeit, kunyhóját. Nem rajzolja meg, még körül sem írja a csíkgátat, mely pedig ősi volt és nagyjelentőségű a vész megértéséhez. Én utána néhány évtizeddel az alábbiakat tudtam meg :

Szatmár megyében az Ecsedi-láp környékén a csíkászok csíkgátakat építenek. Jégelmenés után a csíkgödröket, ahova télen a csík megbújt és örökös mozgásával kinyalta a jeget, csíkgátakkal rekesztik el. A csíkgát készítése erős munka volt. Gallyat, rőzsét hordtak, hosszasan beletaposták a ganét, szalmát, míg a gát felül nem ért a vizen. A gát nem volt összefüggő, hanem rajta nyílások voltak hagyva. Ide tettek egy csíkkosarat,

oldalra leszúrták az altalajba és várták, míg a csík felszáll. Ha a gödör mély volt, két kosarat is helyeztek egymás fölé. Egy csíkgáton két-hat rést is hagytak és ugyanannyi kosarat helyeztek ki. Nagy zsákmányt ejtettek.

A nagy és mély gödröt *doh*-nak nevezték. Az ilyen doh 3—4 méter széles és 4 méter mély volt. Még élő öreg csíkászok bemondása szerint 80 véka csíkot is ki lehetett belőle szedni. Aki két ilyen doh-ra talált, egész éven át megélt belőle. Nem árulta el, sőt féltve őrízte. Kiköltözött mellé. Mert ha ott hagyta, ellopták belőle a csíkot.

A nagy síkvizeken *lábót* épített. Nem egyéb ez, mint egy gát a lápon, mely úgy készült, hogy a csíkász karvastagságú karókat szedett össze. Ezeket leverte a tőzegbe és arra hosszába rudakat rakott le. A rudak közeit *csörmelik*-kel meghányta és e keskeny úton roppant ügyességgel járt. A lábón itt-ott hézagot is hagyott. Ebbe szorította a csíkkasokat. A kasok egymástól három lépésnyire voltak oldalt fektetve. Jellegzetes volt az, mikor ellentétes irányban állították. Egyik a lábón innen, másik a lábón túl feküdt. (XI. táb. 1—3.) Megesett az is, mikor a lápi kutakon taréjával lefelé állították fel a csíkkast. Ezt két horgos karóval (XI. tábla 11.) leszorította. Ezt a lápvíz emelgette, a csík beleesett.

A kitett kasokat a csíkász mindennap megnézte, úgy, hogy a kast szájával lefordította, a kas fenekéről a csóvát kihúzta és belenézett. A kasban vickándozó barna, vékony *csíkhalat* a *csíktökbe* vagy *csíkputtonba* töltötte. (XI. tábla 8. és 13.) A férget, csíkbogarat, pecehalat (Umbra canina Mars.) kidobálta és a csíkot elvitte.

A nyáron fogott halat a csíkász elvermelte télére. A tyukodi (Ecsedi-láp) csíkász a *libogós* (ringó) *láp*-on vermet vágott, abba belebujt és az alját jól megtaposta. Szükséges volt ez azért, hogy a csík meg ne szökjön. Az így elkészült verembe öntötte a csíkot. A veremben a csík nagyon *mohogott*, vize pocsolya lett és ebbe megdöglött volna. Ezért a csíkász gyakorta *megmerte* a csíkot. Ez úgy történt, hogy a csíkász a pocsolyát időnként lemerte róla és friss lápvizet mert a csíkra. A csík megmerésére nagyon kellett vigyázni. A verem bejáratát erős náddal, sással be kellett fedni, hogy a csík *el ne faggyon*. Ha a tél tartós és szigorú volt, akkor a verem másik helyén lyukat kellett vágni, hogy hadd szeleljen. Ha a vermet rendesen kezelték, nem fult meg a csík, hanem élt addig, míg a kupec érte jött. A csíkot vékával adták el a kupecnek, aki ezt az Ecsedi lápról Nagybányára, a Sárrétről Nagyváradra vitte. A veremből a *merő*vel (XI. tábla 10.) merték ki. Ez egy vesszőedény, mely hosszú rúdra van kötve. Becző József, az utolsó öreg tyukodi csíkász azt beszéli, hogy az ő fiatal korában még száz csíkász is élt

Tyukodon.[66] De akkor még virágzott az Ecsedi-láp. Most azonban a lápot lecsapolták. A Kraszna-folyónak új medret ástak, a

Tafel XI. tábla.

Csíkász szerszámok. Csíkkasok kirakva. 2. Ugyanaz vázlatosan. 3. Csíkgát. 4—5. Lápmetsző és lápvágó. 6. Csíkász. 7. Lápi bot.

Geräte für den Grundelfang. 1. Körbe ausgelegt. 2—3. Dasselbe im Durchschnitt. 3. Grundelschleusse. 4—5. Geräte zum Moorstehen und schneiden. 6. Grundelfischer. 7. Moorstock.

Szamos kiöntésre hajló balpartját töltéssel zárták el. A víz elmaradt a lápról, a tőzeg leragadt az agyaghoz. Ahol egykor víz és víz volt, most ártézi kutakból kapják a vizet a marhák

[66] Herman O.: id. m. I. k. 205. és 485. ll.

számára. Az egykor ingó, most lassan korhadó lápot a földműves ekéje járja.

A csíkászat mégis inkább a téli halászathoz tartozik. Mihelyt a láp befagy, a lápvidék apraja-nagyja felkerekedik, megy a lápra, holt Tiszára, kisvízre csíkhalat fogni. A csíknak az a tulajdonsága, hogy ha a jégen léket vágnak, mindenfelől tömegesen tódul a lékhez levegőért, vagy a levegőben gazdagabb vízért. Sőt a holt Tiszán kemény télen is van itt-ott egy tenyérnyi hely, ahol a víz nem fagy be, hanem félméteres jégperem közt fürgén nyelvel a hideg víz. Az ilyen kis nyílt vizeket *csíklyuk*-nak nevezi a halász. Azt tartja róla, hogy a csík elnyálja a jeget; veszedelmes, mert az ember vagy a jószág könnyen belelép.

Az ilyen lyukak felett előzőleg fel volt dudorodva a jég. Ez a jég vékony. A vékony páncél alatt bőségesen van metángáz. Ha az ilyen harangalakú, különböző színű dudorokat megszúrjuk, a lyukon nagy erővel lövel ki a gáz, ha hirtelen egy gyufát tartunk a kitóduló gáz fölé, meggyul, magasan lobogva, rohogva ég el. A vékony jégpáncél aztán berogyik a Tiszába és kész a nyíltvizű csíklyuk.[67]

A csíkász tehát kivágja a léket. Előkészíti a füles csíkkast, mely nem egyéb, mint egy kis tarajos vesszővarsa versékkel. A varsa farát egy csóva csörművel bedugja és így a jég alá dugja úgy, hogy a varsa fara féloldalt a jég alá dőljön, a taraja pedig félig a vízben legyen. Egy lékbe 3—4 versét is tesz egymással szemben, hogy akár merről jön a csík levegőért, bevesse magát a versékbe, honnan nincs többé visszatérés.

A csíkász éjjelre nádcsörmőből egy jó ölnyit a lékre tesz, hogy a lék be ne fagyjon. Másnap leszedi a nádcsörmőt és kiemeli a vízből a kast. A farából kihúzza a csóvát, belenéz és ha van benne csík, a farán keresztül a csíkputtonba tölti. Mikor valamennyit kiürítette, újra befedi a léket és ballag tovább, viszi a csíkot a csíkverembe, esetleg új alkalmasabb helyen új léket vág.

Tavasszal legelébb csíkra halásznak. Jó bőjti eledel ma is. Kis vizek mentén lakó szegényemberek alkalmi foglalkozása a csíkászat. A jég elmenetele után húsvétig űzik. Ahol a kisvíz összeszűkül és kissé gyorsabban folyik, oda rakja le a csíkkast a csíkász. A csíkkas lerakása nagy helyiismeretet kíván. A csíkkasok farát bedugja. A fülén keresztül egy hosszú, vékony rudat ledug, hogy jól kiálljon a vízből, ezzel leerősíti szemben a kasokat. Az egyik kast szemben a vízfolyással állítja, a másikat lehetőleg farral állítja a folyásra, de úgy, hogy a kasok taraja összeérjen és a csík könnyen el ne meneküljön. Ha nincs annyi kasa, rekesztéket csinál a kasok közt. Gallyal, földdel, deszkával

[67] Ecsedi I. : Egy tiszai téli halászaton. Poros országutakon. 148. l.

tölti ki a kasok közét. Így hagyja napokig. Ha a kasnak nincs füle, a karót egy dróttal köti a kashoz.

Az így lerakott kasokat naponként kétszer: hajnalban és a délesti órákban, lehetőleg naplement után megnézi. Sorban felhúzza a karókat, kiemeli a vízből a csíkkast, felfordítja szájával lefelé, kihúzza a farából a csóvát, belenéz, ha van benne valami, kiönti a ladikban elhelyezett kosárba.

Nyüzsög a sok vergődő csík a vesszőkosárban. Vergődésében habot ver. A habzó csíkok közt apró hal, sok csíkbogár mászkál. Ezután a csíkász a kas farát a régi csóvával újra bedugja. A karót a kas fülén újra átszúrja, leereszti a vízbe és a karót a mély sárba erősen leszúrja. A ladikon a másik csíkgáthoz megyen. Így tart ez napokig.

A csík az időjárás iránt nagyon érzékeny. Ha egy kicsit lehül az idő, nem mozdul, ekkor a fogás kevesebb; ha jó idő jár, megindul a csík, sokat fognak.

A csíkért megjönnek a kupecek és kofák. Szűrik-mérik a csíkot a vesszőből font *csíkszűrő*-kön. A szegényember maga viszi a piacra. Ketten viszik a dézsát, néhány fillérért adják mérőnként. Kedvelt téli eledel a vizek mellett lakóknak, de csak húsvétig, ekkor már ivik és büdös. A Tiszamentén nagyobb mértékben a katholikus lakosságnak kedvelt bőjti eledele. A protestánsoknál nincsen bőjt, nem is nagyon veszik.

A pákász és a pákászat.

A pákászatot, mint foglalkozást nem ismeri a debreceni, általában a tiszántúli nép. Sőt a pákászt úgy ismeri, mint aki semmiféle komoly munkára nem alkalmas, hanyag, szédelgő, munkakerülő ember — „Halaggyatok mán, ne *pákásszatok* össze-vissza!“ — mondja ma is a debreceni öreg gazda a cselédeknek.

— Meddig *pákásztok még?!* — mír nem mentek dógotok után?! — kérdi az erre-arra támolygó emberektől bosszúsan.

— Elpákásznak ezek itthon Isten napig — feddi fiát az öreg.

— Ereggy mán szójj neki! — olyan pákászó ember a!

Ez a néhány feljegyzett mondat is mutatja, hogy a pákászfogalom a semmittevést, kutatást-keresést fejezte ki a debreceni nép nyelvén.

A régi irodalom is támogatta ezt a felfogásomat.

A Magyar Nyelv Szótára 1870-ben így írja le a pákászt: A tiszamelléki Sárréten pákászoknak nevezik azokat az embereket, kik folytonosan a réten és a rétből élnek. A pákász se nem vet, se nem szánt, se napszámba nem jár, hanem a kész után

nyul, vagyis „pákászkodik". Az elnevezés hihetőleg a már elavult „pák" gyökszóból ered. A pákász valóban, mint valamely pákász eb, szünet nélkül koncot keres a réten, s minden zsákmányon, mit magának itt kilesett, mohón kap. Ő az egész Sárrétnek korlátlan ura s birlalója, de egyszersmind nemtője, ki nélkül e roppant vadfészket elveszettnek kellene tartanunk. Vétereit, vészeit és varsáit kirakja minden irányban, azokban csíkot, halat, puszta kézzel nadályt, s nagy bosszúságára rákot fog, mely utóbbiról úgy van meggyőződve, hogy az Isten nem teremtette ételnek, miért is féregnek nevezi, s nagy méreggel hányja ki a fogóból. Minden vízi vad után leselkedik, s ha nincsen lőfegyvere, csapófát és tőrt vet neki ; a vadludak, vadrucák, szárcsák és libucok fészkeiből a friss tojást ezrével szedi, apró vadlibát fogdos,kócsag, vakvarjú, s vadgémtollakat szedeget ; a vízi vadászatokon a vadász kalauza és kis sajkájával a közlekedést tartja fenn, stb. Ezeket is Bérczy Károly : Hazai és Külföldi Vadászrajzok 88., 89. lapjairól veszi.

A Magyar Tájszótár 59. lapján azt mondja : Rétségi kis halász, vadász, aki az egész évet a rétségben halászattal és vadászattal tölti". Ezt a megállapítást az Oklevél Szótár is átveszi. Herman Ottó : A magyar halászat I. kötetében szép hangulatos fejezetet szentel a pákászatnak. Ámde a kiváló tudós is a letűnt kort dicsőíti, annál kevesebb tárgyi néprajzi adatot sorol fel idevonatkozólag.

A pákászembert legjobban ismerteti dr. Györffy István, aki Nagykunsági Krónika című értékes leírásában „*rétes emberek*" néven ír róluk és vadászó, halászó, őseink utódainak tartja és azt mondja róluk, hogy ezek az emberek kiveszik magukat a rétségbe és ott mint halász, csikász, rákász, vadász, darvász, sólymász, békász, méhész és piócaszedő élelmeskednek.

A pákász foglalkozása volt mindez. Ehhez járult télen még a *nádolás*, vagyis nádvágás, gyékénydolgozás. E sok foglalkozás mellett mégis szegények voltak.

Főfoglalkozásuk a vadászat, madarászat volt. Tojást szedtek, azt élték fel. Madarakat fogtak, azt is felélték, tollát dísznek adták el. Ha a tojás megritkult vagy a madarak elmentek ősszel, foglalkozott jobban halászattal. Eszközei olyanok voltak, mint a kishalászoké. Verse, vész, merettyű és tapogató. E szerszámok anyagát a gyékényt, gallyat, a rét termette. Neki volt ideje elkészíteni. Télen csíkot fogott és adott el bőven. Sőt még a sulyomszedés is főfoglalkozásához tartozott.

Hogy milyen volt a rétes ember, dr. Györffy István egyszerűen, világosan megírja. Halász, csikász, rákász, darvász, pákász, vadász, solymász, békász, méhész és piócaszedő. Györffy szerint a pákász, általában a rétségi emberek hat hétig laktak egy helyen, azalatt annyira kiélték, hogy el kellett húzódniok

onnan. Kunyhóikat rendesen valaminek szárazulatán állították fel, ha ilyet nem találtak, az ingó lápon is ellaktak. A kotúra vagy zsombokokra építkeztek. A lápokon három-négy ágú tapogató bottal óvatosan járt. Ezt a járást maga sem nevezte menésnek, hanem lábadozásnak.

A határt járó hivatalos egyéneknek, úri vadászoknak, nádvágó parasztoknak jó és megbízható vezetői voltak.[68]

Ősi soron szabad emberek voltak. Közszolgálatot nem teljesítettek, adót nem fizettek, rendes munkát nem végeztek. Nem nagy becsületük volt a megye előtt. Ugyanezt állítottam már egy évtizeddel ezelőtt és állítom most is a nádi, lápi emberről. Ilyenekkel én még találkoztam a Bodrogközön, az Ecsedi-lápon és a Sárréten. Nem leli az ilyen ember a helyét, nem fogja a hely otthon. Megyen, kóborol a réten, a lápon, keres és mindig talál valamit.

Tehát a pákászás nem foglalkozás, még kevésbbé hasznos foglalkozás, mint inkább állapot volt. Folyton keresgető, szimatoló, kutató embert jelentett. Hogy az ilyen ember vizek közelében halászattal, csíkászattal is foglalkozott, azt lakóhelye és kutatgató természete hozta magával. Azonban még így sem ez volt a főfoglalkozása. Nyugtalan kereső természetének a vadászat felelt meg legjobban. Felkeresni a vadmadarak fészkeit, kirabolni, a felnőtt madarakat a vizen és a lápon, a nádasban egész nap hajtani, ez volt az ő fő eleme. A hatóságok nem szerették őket, maguk is kiközösítették magukat a társadalomból. De szegénységükben szabadok és gondtalanok voltak. A nádvilág táplálta, óvta őket. Kitűnő vezetői voltak a vadászoknak. Talpig becsületes embereknek ismerte és emlegette a letűnt kor világa őket.[69]

Kitűnő vadászok voltak egytől-egyig. Ha halat fogtak, vészt építettek, tapogatóval lábolták a kisvizet. Versét, csíkkosarat raktak ki. A hálóból csak a merettyűt használták. Járművök a nagyon hegyesorrú csónak volt. Hajlékuk a nádból, hinárból rakott kunyhó.

Osváth Pál a régi bihari nádasokról megemlékezve, azt mondja, hogy a halászok kettős tarisznyát viseltek, melynek egyik fele elől a mellen, másik fele pedig a háton csüngött, ennélfogva *átalvető-nek* nevezték.

Rendesen azonban ez az egyszerű nép vagy kecskeszőrből készült *szeredást*, vagy házivászonból készült zacskót hordott, mely utóbbit *bakó*-nak nevezett.[70]

[68] Györffy id. m. 35—37. ll.

[69] Dr. Györffy István Nagykunsági Krónika 2., 31., l. Ecsedi István: Poros országutakon. Debrecen, 1925. 10. és 107. l.

[70] Osváth Pál.: Közbiztonságunk multja és pandurkorom emlékei. Budapest, 1905. 34. l.

Osváth Pál, az egykori bihari csendbiztos, nagyon rokonszenvesen ír a pákászokról. Különösen hűségüket, megbízhatóságukat emeli ki. Ritka eset volt, hogy a gonosztevőknek bűntársai lettek volna, bár a betyárokkal saját érdekükben jóviszonyban voltak, sőt egyik Komádi környékén a nádasban élő pákásznak, akinek a Bach-korszakban tiltott fegyvere volt, ő adott puskaport.[71]

Ma a rétek lecsapolva száradnak az alföldi melegben. Az ekevas felforgatta a szűz földet. A réti emberek koldusok lettek, hírükkel, nevükkel elpusztultak.

A réti embernek egyik hasznos foglalkozása a *gyíkinyezis*. Szegény, egyszerű emberek századok óta nyár utolján eljárnak gyékényezni, télen pedig feldolgozzák. A sáros, vizes vidéken, elsősorban a Sárréten, laposokon bőven terem a gyékény. A gyékényvágó emberek társaságba verődnek és elmennek gyékényt vágni. Ma már egy vállalkozó fogadja őket *ríszibe*, rendesen két kévét kap öt kévéből. A gyékényezők dolgozó ruhája a fehérítetlen vászonból készült „kankó" (ing), „sinkó", a hosszú, bő gatya, csizmaszárból bocskor. Eszközük a kaszadarabból kikalapált hosszúnyelű kacor. Kötésig belegázolnak a vízbe, tövénél vágják el a gyékényt, kiusztatják a partra, kiteregetik, forgatják. Tíz nap mulva kévébe kötik, keresztbe rakják, elszállítják. Ez a kinti munka.

Télen otthon feldolgozzák. Erre három eszközt használnak, a „*gyíkinyvágót*", a „*szövőt*" és a „*kosárkötőtűt*". A gyékény szövését részletesen megírta dr. Ébner Sándor[72] és Szűcs Sándor.[73] Amaz a bodrogközi, emez a sárréti gyékényszövést írja le részletesen.

Készítményekül a szakajtókosarat, a szatyort, kenyér, tyúkültető és ruháskosarat, lábtörlőt, kupulykót, gyékénycipőt említenek.

Én az Ecsedi láp vidéki gyékényeseket láttam, akik csíkputtont, szakajtót, méhkasokat, liszt és búzatartó-kosarakat készítettek. A Déri múzeumban levő ilyen edénybe 100—150 kg. búza is elfér. Magassága 110 cm., átmérője 80 cm. Ezeknek alakja ősi. Bizonyára a hatalmas búzatartó agyagedények után következtek, a magyar kulturális életben messze megelőzvén a gabonáshordókat és a kenderből szőtt zsákokat.

Ámde jól keresett a gyógyítófüvek árulásából is. A magyar ember azt tartotta : fűben, fában van az orvosság. Ki ismerte jobban a rét virágait, gyógyító füveit, mint a pákász. Nem volt olyan betegség, amelyre ő gyógyítófüvet ne tudott volna

[71] U. o. 67. l.

[72] Ébner Sándor, Gyékényszövés a Bodrogközön. Ért. XXI. (1929)109—112. l.

[73] Szűcs Sándor : A gyékény feldolgozása és eszközei a bihar-megyei Sárréten. Debr. Szemle, 1933. évf. 10. (72.) sz.

adni. A fekélyfű és a vízikender a bőrbajt gyógyította. A csikó farkfű az orrvérzést megállította, a százlyukú fű a gondot eltávolította. A pokolvarra az ördögharapta fű volt az orvosság. Virádiccsal a bénát gőzölték. A bénaember béna tagjait a méhfű levelével mosogatták. A süket vagy fájósfülű embert fülbe csepegtetővel gyógyították. Az ürmösbor készítéséhez a hamisítatlan ürmöt és a veresbor festéséhez a mályvarózsát a pákászok szedték. A gyujtovány füvet hideglelés ellen használták. A tetemoldó fű a boszorkányok rontása ellen volt jó. Erre jó volt a boszorkánylépteű, sőt az ebszőlő is. Az aranyistápfű a vízibetegség ellen nagyon jó. A vérre hulló fecskefű sebet, a kisfecskefű golyvát, a fekete csalánfű gugát gyógyított. A pemetefű, szikfű, párlata, köhögés, fejfájás, kifázás ellen volt jó. Csonttörés ellen feketenadálytő ajánlatos. A vérbefagyott embert az élek-halok fű állította talpra. Jó orvosságok voltak a kocsord, tókincs, párló, rétizsálya, csikorgófű, drótfű, ezerjófű.

Nemcsak az ember, hanem a jószág bajára is adott a rét füvet, melyet ismét a pákász szedett. Így a körömfájást lókörömfű, a métely t mételyfű, nyeregtörési sebet a farkasalma, útilapú, rühet a rühfű gyógyította. A lusta lovat a nancsifűvel szilajították. A halat vadkenderrel, beléndekkel, szatytyinnal bódították.

A vasfű kinyitotta a betyár kezében a békót.

A rétnek minden bajra volt füve. A pákász volt a doktor és a patikárus.

Ma még elvétve árulnak füveket a debreceni zsibvásáron, de a detektívek, rendőrök háborgatják az árusokat és a nép sem hisz a gyógyító erejében. A réttel együtt e csodálatos füvek is eltűntek. A debreceni tanyákon még a szénamurva főzetével gyógyítanak köszvényt, de a hőforrás csodahatása ezt is kifogja szorítani.

Rákászás.

A rák az Alföld tiszántúli részének folyóiban és tavaiban régen nagymértékben tenyészett. Bakonszeg község címerében most is ott a két rák. Osváth Pál azt írja, hogy Komádi utcáin mászkáltak a rákok. A Sárrétről Debrecenbe hozták eladni és az ő korában Debrecenben Kisúj-utca szagos volt a haltól és a ráktól. Szerinte ekkor készült a rákáruló lányról is a következő dal:

„Minap amint Debrecenbe jártam.
S a szekeren rákvevőre vártam;
Egy légátus állott meg mellettem
Szemem, szívem rajta felejtettem.“

Komádiból ered az a közmondás : „Elverte a jég a rákot". Ez a közmondás Osváth szerint onnan van, hogy a bírák a felettes tisztviselőknek mindig hal és rák ajándékkal kedveskedtek. Egyszer azonban elfelejtették az ajándékot. Midőn a komádii bírót a főszolgabíró ezért tréfából felelősségre vonta, a bíró zavarában azt mondta „elverte a jég".[74] Osváth azt is tudja, hogy az 1839. évben megégett komádii templom karzatán egy koszorú volt faragva és ebben a koszorúban négy veresre festett rák volt.[75] Ma már nincs meg.

Én még jól emlékszem, hogy néhány évtizeddel ezelőtt nagy délnyugati vihar után Debrecen utcáin rákok mászkáltak. Ezeket a szél hozta és ejtette le, mi gyermekek pedig nagy gyönyörűséggel szedtük össze.

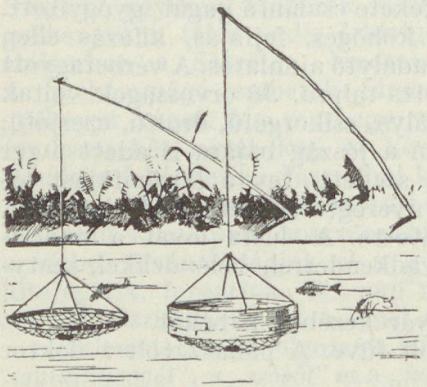

Fig. 41. ábra.
Rákfogás rácsával.
Krebsfang mit Sieb.

Bár a magyar népmondás azt tartja, hogy az volt a legbátrabb ember, aki a rákot először megette, a rákfogyasztás az urak asztalán gyakori és jó falat volt. A rákleves ma is nagyon kedvelt eledel. A háziasszonyok azt tartják, hogy a rák csak az „r"-es hónapokban (január, február, március, április, szeptember, október, november, december) jó. A nép maga nem ette, mert nem volt rajta mit falni. Ma már a rák nagyon kipusztult, pedig most volna nagy kelendősége. A rákfogás ma már ritkaság, de egyszerűségénél fogva nagyon érdekes.

A rákfogást „*rákászás*"-nak nevezi a nép. A szegényember eszköz nélkül rákászik.

1. A Berettyó, Kraszna, Túr folyókba begázol a magyar. Kezével mélyen benyul a padmalyok alá vagy odukba, jól magkaparássza, ha akad kezébe rák, kiveszi. Oda sem néz neki, ha egy rák ollójával a kezét megcsípi.

2. *Pákával.* A vesszőnek meghasítják a végét és ebbe májat tesznek, leeresztik a vízbe. A rák rászáll és óvatosan felhúzza.

3. *Tálalakú vesszőfogóval.* Madzagot kötnek rá, közepére büdös húst tesznek. A rák rámegy és vele kihúzza.

[74] Osváth Pál : Bihar vármegye sárréti járása leírása. Nagyvárad, 1875. 443. l.
[75] U. o. 445. l.

4. A Berettyómentén az ócska szita-rostakérget használják fel rákászásra. Ennek az alapját madzaghálóval vagy fűzfagallyal befonják és erre teszik a májat. A felső részére három zsineget tesznek, mely kantárszerűen fut össze. Ebből egy madzag nyúlik egyenesen felfelé, ezt kötik rúdra és ezen függ a vízben a rákfogó. Kivetése úgy történik, hogy a keretre három egyenlő távolságú helyen egy ócska patkót kötnek. Ez a három patkó lehúzza a különben könnyű kérget a vízbe. Leeresztés előtt egy darab májat tesznek a fonadékra. Erre megy a rák, de elmenekülni nem tud.

Ilyen rákfogóból egy-egy három-négy tagból álló rákásztársaság húsz-harminc darabot lerakott a Berettyóba vagy az Érbe és sokszor szerencse kísérte munkájukban. (41. ábra.)

5. *Rácsával.* Ez a neve az Alföldön annak a külön szerszámnak, mellyel kizárólag rákot fog a magyar. Feltehető, hogy a rács szóból származtatják.

Egy ilyen rácsa Sajóról került a Déri múzeumba. Egyszerű nagyon. Egy 40 cm. átmérőjű hordóabroncs hálóval van bevonva. A kör szélén egyenlő távolságban négy darab 40 cm. hosszú madzag kantárszerűen egy csomóba összekötve, melyből felfelé egy 65 cm. függesztő vékony zsinór jön ki. Ez a zsinór arra szolgál, hogy ezt egy két-három méter gally végére kötik és a szerszámot ennélfogva eresztik a vízbe.

Kivetése úgy történik, hogy a rákász egy nagyobb szagos májat tesz a szerszám közepébe, a szerszámot vízbe ereszti, megerősíti a parton és vár. A rák rámászik a májra és eszi. A rákász óvatosan kiemeli a vízből és leszedi róla a rákot. A rákász legtöbbször nem egy rácsát, hanem öt-tíz darabot kivet és így nagyobb a szerencséje. Matolcson a rácsa alatt a tenyérnyi nagyságú kagylót értik.

6. *Hálóval.* A csegei halászok hálóval fogják. Beleakadt, kihúzzák és leszedik a hálóról. Maklári Sándor öreghalász beszéli, hogy Tiszacsegén, Ároktőn, Dorogmán a nagyhalászat alkalmával annyi rák került a hálóba, hogy három-négy óráig szedték ki belőle.

A Túr folyóban ma is nagyon kezdetleges, de ötletes rákfogót használnak. Egy szál vesszőt meghasítanak, ebbe szösszel beszőtt gilisztát kötnek. A gilisztát azért kell beszőni, hogy a rákok le ne egyék a fáról. Az így felcsalizott vesszőt beleereszti a vízbe. Mikor a rák észreveszi a csalit, rákapaszkodik és bontogatja. Addig kinlódik vele, míg a rákász észreveszi és kihúzza a vízből. A kifogott rákot zsákba rázza.

Békázás.

Az Alföld álló és folyóvizeiben nagyszámmal élnek a különböző fajtájú békák. A békák beleférkőznek a nyitott gémes kútba és jól érzik magukat. A magyar paraszt nem irtózik tőlük, sőt azt tartja, hogy az a jó ivóvíz, amelyikben béka van. Este az árok partjára kiülnek és a csendes nyári estéken pompás muzsikálást visznek véghez. A nép meg is érti beszédét és azt állítja, hogy a béka azt mondja : „varrok, varrok!". A nőstény béka kérdi tőle : „Mit varrsz? ! Mit varrsz? !". — Mire a hímbéka harsányan kiáltja : „papucsotcsotcsot!".

Kisvizeknek nevezetességei a *mocsári teknősbéka* (Emys orbicularis L) és a *kecskebéka* (Rana esculenta). Ezek a hüllők és kétéltűek a Tiszántúl vizes talajain nagyszámban fordulnak elő.

A derecskei jegyzőkönyvben 1761-ben részletezve van, hogy Mártha György dominiális bíró a Dominium részére, honnan mennyi teknősbékát szerzett be :

ápril. 18. Zsadányból 25 drb, à 9 dénár, összesen 2 Rfrt 25 dénár ;
május. 14. Zsadányból 59 drb, à 9 dénár, összesen 5 Rfrt 31 dénár ;
juni. 24. Zsadányból 69 drb, à 9 dénár, összesen 6 Rfrt 21 dénár ;
juli. 28. Zsadányból 41 drb, à 12 dénár, összesen 4 Rfrt 92 dénár ;
ápril. 18. Sassrul 30 drb, à 9 dénár, összesen 2 Rfrt 70 dénár ;
ápril. 23. Sassrul 36 drb, à 9 dénár, összesen 3 Rfrt 24 dénár ;
majus. 23. Sassrul 34 drb, à 9 dénár, összesen 3 Rfrt 06 dénár ;
juli. 1. Sassrul 13 drb, à 9 denár, összesen 5 Rfrt 17 dénár ;
ápril. 20. Gáborjánból 4 drb, à 9 dénár, összesen 36 dénár ;
maj. 30. Komádiból 162 drb, à 9 dénár, összesen 14 Rfrt 58 dénár ;
juni. 24. Komádiból 53 drb, à 9 dénár, összesen 4 Rfrt 77 dénár ;
juli. 11. Komádiból 11 drb, à 9 dénár, összesen 99 dénár ;
juli. 8. Zsadányból 12 drb, à 12 dénár, összesen 1 Rfrt 8 dénár ;

Ebből megállapítható, hogy a teknősöket az év első felében, tavasszal szedték, nyár elején már nem.

A magyar nép a békát sohasem ette, sőt útálta. Fajrokona a török sem eszi a békát, teknősbékát, rákot. Ma a

Korán tisztátalannak tartja és tiltja, a Korán előtt pedig a nép nem szerette.

A békát a magyar nem tartotta hasznos állatnak. Míg a halat, a rákot, csíkot megette, a nadállyal bő tápláléktól elsűrűsödött vérét szívatta, tehát orvosságnak használta, addig a békának legfeljebb babonázásnál vette hasznát. A Déri-Múzeumban van egy kecskebéka vállcsont, melyet 1910 körül a csendőrség egy vén kuruzsló asszonytól vett el, s amelyet az öreg nő gyógyításra használt, olyanformán, hogy az emberen és állaton keletkezett daganatot a vállcsonttal „kilencszer megkerekítette".

A régi debreceni házak kamaráinak mestergerendáiban fehérruhában göngyölve fel volt téve a béka múmia, melynek csak az orra látszott ki a göngyölegből és az orrával kerekítették körül a daganatot, vagy kelést kilencszer. Meg voltak győződve arról, hogy ettől a kelés vagy daganat elmúlik. Az ilyen gyógyerejű békákat Szent-György nap előtt fogták míg meg nem szólalt, nyársra húzták és a nyársnál fogva a nádas ereszbe dugták száradni. Ha kiszáradt, fehér gyolcsba göngyölték és álló helyre tették. Ez a béka múmia évtizedekig megvolt és apáról fiúra szált a háznál.

A békát a nép elvétve ette meg. A bihari kishalászok öregjei azt mondják, hogy inkább felvidékről idekerült emberek ették. A béka inkább az urak ínyenc eledele volt.

Adatunk van arra, hogy századokkal ezelőtt a Tiszántúlon termett teknősbékák grófi és hercegi asztalokra kerültek. Így, midőn 1702-ben Lipót Derecske környékén 400 ezer hold földet herceg Eszterházynak ad, Eszterházy kismartoni és eszterházi asztalára Bihar megyéből százával szállítják a teknősbékát. Sőt, hogy a nagy szükségletet fedezni tudják, Bajomban (Biharnagybajom) teknősbéka tavat létesítettek és a tavat először a Bereg vármegyéből hozott teknősbékákkal népesítették be.[76] Ezért a szállítmányért Bihar vármegye gyűlése 1761 augusztus 25-én 45 magyar forint és 70 dénárt szavazott meg Mártha György dominiális bírónak, aki a szállítást lebonyolította.[77]

Furtán 1750 körül a jobbágyoknak teknősbéka-tavat kellett fenntartani.[78]

A hercegi család nagyon szerette a teknősbékát, mert évenként sokat kellett szállítani. Így 1760-ban azt mondja a jegyzőkönyv, a Kegyelmes Hertzegünk számára 100 darab, a consiliarius részére 50 drb teknősbékát szállítottak. A teknős-

[76] Lőherer A.: Derecske nagyközség monografiája. Budapest, 1908. 16. l.

[77] Jegyzőkönyv Derecske irattárában. 80. l.

[78] Urbarum gyüjt. Bihar vm. levéltára.

béka ára ezidőben darabonként 19 dénár volt.[79] Ez alkalommal kifizetett a megye a teknősbékákért a bajomi bíráknak 3 frt 18 dénárt, a bajomi deputátusoknak 20 frt 55 dénárt, a sassi bíráknak 30 békáért, à 9 dénár, 2 frt 70 dénárt, majd ismét 2 frt 82 dénárt, a zsadányi bíráknak 25 drb békáért 2 frt 25 dénárt, újabb szállítmányért 12 frt 24 dénárt, a komádi bírónak 15 frt 80 dénárt.[80] Az 1761. évben ezt olvassuk a jegyzőkönyvben: Bajomban a nemes Dominium Tavából Teknősbékákat kifogó emberséges embereknek fáradságokért háromízben, hogy fáradoztak, adatott 2 frt 4 dénár. (Derecskei jegyzőkönyv 36.) Ámde az emberek ki is fogták a békákat, mert 1762-ben a tó már nem tudta fedezni a teknősbéka szükségletet és így Szabó István derecskei lakost Bereg vármegyébe expediálták békák fogására. Szabó uram jól végezte megbízatását, mert 150 drb teknősbékát fogott és kapott a munkájáért szállítással együtt 20 frt és 40 dénárt. Ugyanez évben a derecskei határban fogott békákért kifizettek 39 frtot. A komádi bíróknak 23 teknős békáért, à 12 dénár, fizettek: 27 frt 76 dénárt.[81]

Csökmő 1760 körül 200 teknősbékát ad az uraságnak, ezeknek párját 10 kr.-ért szerzi be.[82] Sárrétudvari község jobbágyi szolgáltatásában 50 teknősbéka is volt, melynek párját 6—7 kr.-ért szerzi a be község.[83] Sarkadkereszturon minden jobbágy földesurának egy pár teknősbékát tartozik adni a földesúri szolgálatokon felül.[84]

1763-ban az Adminisztrátor saját költségén szedett össze Zsadányban teknősbékákat, de a Nemes Dominiumnak átadja a 329 teknősbékát, és kap érte a megyétől 39 frt 48 dénárt.

1764-ben a zsadányi bíráknak teknősükért 3 frt 60 dénárt, a sassi bíráknak 7 frt 20 dénár. A bajomi teknősbéka-tó javítására 6 frt 14 dénár járt.

1765-ben újra Beregből hoznak teknősöket 38 frt 36 dénárért, ugyanekkor Furtáról, ahol 1750 óta a jobbágyoknak teknősbéka tavat kellett fenntartani, 7 frt 72 dénárért, Konyárról 7 frt 20 dénárért, Komádiból 18 frt-ért vesznek békákat.

E nagyszámú teknős elszállításáért Kismartonban Bojti Pál 28 frt 80 dénárt vesz.[85]

Úgylátszik Bojti Pál megbízható fuvaros volt, mert 1766-ban ezt olvassuk róla a jegyzőkönyvben: Bojti Pál uramnak Kismartonban Felséges Kegyelmes Hertzegünk számára felküldetett Teknősbékákkal tett felmeneteléért és az azok

[79] U. o. 15. l.
[80] Lőherer id. m. 16. l.
[81] Derecskei jegyzőkönyv. 30. l.
[82] Urbarium gyüjt. Bihar vm. levéltára.
[83] Urbarium gyüjt. 48a. sz. Bihar vm. levéltára.
[84] Urbarium gyüjt. 45. sz. Bihar vm. levéltára.
[85] U. o. 76. l.

körül tett éjjeli-nappali fáradozásáért és nyugtalanságáért resolváltatott alázatos instantiájára Rfrt 10.[86]

A bajomi tó mellé nehány év mulva másik teknősbékástavat is csináltak. Legalább arra mutat a derecskei számadási jegyzőkönyv, midőn ezt mondja: „Mindkét rendbeli békástónak adatott 2 frt 38 dénár". Ugyanez évben a Komádi bírák 140 drb teknőst adtak a hercegi asztalra és 16 frt 60 dénárt kaptak érette. Magánosok is tenyésztettek teknősbékákat. Ilyen volt Füredi János konyári lakos 1760-ban 100 drb, à 12 dénár, 12 Rfrt. Egy dénárért,1765-ben,1766-ban és 1768-ban adott el teknősöket a megyének.[87]

Különben 1768-ban 300 drb teknősbékát küldött fel a hercegnek és azt nem tudták máskép előteremteni, mint hogy Debrecen városában lakó nemes Böszörményi Mátyástól vettek 200 darabot 48 Rfrt-ért.[88]

1776-ban 606 teknősbékát 77 Rfrt 63 dénár értékben szállított Derecske a Hercegi asztalra.[89]

A derecskei jegyzőkönyv 1777-ből közöl egy kimutatást, mely egyebek mellett azt is mutatja: évenként 1700 darab teknősbékát kellett az uradalomnak a herceg Eszterházy asztalára Kismartonban vagy Eszterházára szállítani. Ez a mennyiség az egyes községek között így osztódik meg:[90]

Derecske	tartozott	szállítani	200	drb-ot
Kaba	„	„	200	„
Berettyóújfalu	„	„	200	„
Konyár	„	„	80	„
Bagos	„	„	50	„
Sáránd	„	„	20	„
Gáborján	„	„	20	„
Félegyháza	„	„	100	„
Bajom	„	„	100	„
Sass	„	„	100	„
Komádi	„	„	200	„
Zsadány	„	„	100	„
Nagyszalonta	„	„	200	„
Feketebátor	„	„	40	„
Ó-szentmiklós	„	„	50	„
Méhkerék	„	„	40	„
		Summa	1700	drb-ot

[86] U. o. 113. l.
[87] U. o. 124. l.
[88] U. o. 137. l.
[89] U. o. 260. l.
[90] Lőherer id. m. 16. l. — Der. jkv. 235. l.

A békának ez az élvezete nem csak Eszterházy herceg udvarában, hanem másutt is megvolt. Így Fényes Elek azt írja Dombrád községről, hogy a „környéki tavak teknősbékákkal kedveskednek".[91]

Gyarmat 1792-ben Almási Péternek Cséfa árendájában 800 frtot és 100 pár teknősbékát szállított Törökszentmiklósra. A karcagiak is 1743-ban templomuk építése körül elkövetett szabálytalanságot egy szekér teknősbékával igazították helyre.[92]

A teknősbékát ma is eszik a vendéglőkben. Kutatásaimban csak Orbán Gábor egykori daruvadász, ma öreg juhásszal találkoztam, aki elbeszélte, hogy ő sokat evett békát és szereti is. Orbán Bálint azt mondja, hogy a világháborúban Volhiniában kapott a békaevésre, jó társa volt egy horvát katona. Esténként leültek a mocsár partjára és kurrogásszerűen fütyöltek. Erre a teknősbéka a part felé úszott, mikor a szárazra evickélt, Orbán kézzel kilökte a gyepre. Most a fejét levágták, testét felkötötték egy vasvillára és a parázs felett forgatták, nagyot csattant a teknője és a lapátja levált. A puha testet forró vízbe mártották és így lejött a bőre, ott maradt a szép fehér húsa. Az egy szál belét kihúzta, a testét feldarabolta, hagymás zsírban vagy faggyúban megsütötte és megette.

Egyes faragó-pásztorok is fogják a teknősbékákat, levágják a fejét, tűzön melegítik a békát, míg le nem csattan a páncélja. A páncélból faragják a karikásnyelek és botfejek berakásához szükséges alakokat.

A kecskebékát a halászok versével, merettyűvel fogják. A békászok horoggal fogják úgy, hogy a horogra piros harasztdarabot kötnek és a horgot elég gyorsan húzgálják a vízben, hogy az lebegjen. A béka utána kap és horogra kerül. Ha megfogja, levágja a fejét és a hátulsó részét. Ez utóbbit megtartja, a többit visszadobja a tóba.

A csintalan gyermekek kővel ütik, gummi puskával és flóbert puskával lövik a békákat. Nagy az öröm, ha egy eltalált béka szétterpesztett lábakkal a vízszínen marad. Ezt eltalálták.

Érdekes békafogást láttam a Tisza mellett. A békázó egy hosszú rúdra deszkadarabot szerelt. Ebbe be volt verve néhány hosszú hegyes szeg. Ezzel a szerszámmal a gyepes partra hasmált és csendben várta a béka közeledését. Mikor a béka közel ért, felszúrta a szegre, kirántotta a gyepre. Levágta a fejét. Két combja végén a testét kettévágta. A combrészt megtartotta, a többit visszadobta. A combokat forróvízbe mártogatta, bőrét lenyúzta, körmeit eldobta. Szép fehér húsát hagymás-zsírba megsütötte és megette.

[91] Fényes Elek : Magyarország leírása. Pest, 1847. II. rész. 408. l.
[92] Győrffy id. m. 43. l.

Még az is ritka eset, ami az idén Szentesen történt. A katholikus Kör egy novembervégi vacsoráján 500 kecskebékát fogyasztottak el a Kör ínyenc tagjai.[93] A békacombok rántva készültek. A békaevésen a győztes 27 pár békacombot evett meg. A vacsorázók átlag 12 pár békacombot fogyasztottak egyenként és egypár békacomb ára 10 fillér volt. Ez alkalommal ezt a nótát dalolták:

Mocsárban, patakban,
Hej jura nép lakik ottan.
Zöld a háta, kék a lába,
Rettentően nagy a szája!
Ua! Ua! Brekk! Brekk! Brekk!

A hírlapi tudósítás után a békavacsorát rendező Kreter István városi adópénztáriellenőrt kérdeztem meg e szokatlan kosztolás felől. Megtudtam tőle, hogy Szentesen a békát 35 éve eszik, minden évben egyszer nagy vacsorát rendeznek. Rendszerint tavasszal rendezik, de az 1933. év annyira hideg volt, hogy nem tudtak a halászok békát fogni, ezért hagyták ez évben őszre a vacsorát. Szerinte a békahús époly jó tavasszal, mint ősszel.

Fig. 42. ábra.

Békanyúzás Szentesen.

Zubereiten der Frösche in Szentes.

A békát a halászok hálóval és varsával fogják. Gyüjtik olyanformán, hogyha szerszámaikba kerül pár béka, nem dobják vissza a vízbe, hanem a tartóba teszik. Csak a kecskebékát eszik, a varangyos béka nem jó enni.

A béka megtisztításáról azt írja Kreter István: A *békaböllér*, ezt a tisztet én töltöm be, — mészárolja le a békákat. A békának a derekánál egy izületszerű, hajló, mozgó része van. Ezt kell keresztülvágni, vagyis ezáltal a két combot, lábat lemetszeni a testről. Hogy a béka a vágást ne érezze, elkábítom. Megfogom a két hátulsó lábát és a fejét az asztalhoz csapom, amitől elkábul. Leírhatatlanul panaszos sírást, jajgatást csap

[93] „Az Est" 1933 november 26. számában 13. oldalon.

ilyenkor a béka. Nincs hang, mely ilyen fájdalmasan tudná az élettől való elmúlást érzékeltetni. A béka kiegyenesedik, a száját eltátja, a két első lábát összeteszi, pontosan úgy tesz, mintha imádkozna. Bizony nem gyenge idegzetű embernek való látvány. (42. ábra.)

Amint a béka elkábult, egy éles késsel elválasztom az alsó testet a felsőtől, a törzset eldobom, aztán a lábak körmös részét — a bocskort — is levágom, úgy, hogy csak a combok maradnak meg. Az így kitermelt békacombot átadom a nyúzóknak. Ezek felhasítják a bőrt és így kifejtik a bőrből a combot, amit vízzel telt nagy edénybe dobnak. A békacombot többször — mindaddig — mossuk, míg minden vért eltávolítunk róla és a lekerülő víz tiszta lesz. A megmosott békacombokat a rendesnél jobban besózzuk, hogy a hús édeskés ízét elvegyük. Besózáskor a békacombok mozognak, mint a pókláb: rángatóznak.

A békahúst paprikásnak, becsináltnak is lehet fogyasztani. Mi kirántva fogyasztjuk. Ez így készül: A békacombokat meghentergetjük lisztben, azután tojásban, végül prézliben és bőséges zsírban hirtelen kisütjük. Fölséges valami!

Mi évente egyszer eszünk békát szokásból és kuriózumból. Ma már nemcsak nadrágos emberek, hanem parasztok, egynéhány gazda is bevetődik a békavacsorára. A békakedvelők száma mintegy 150—160-ra tehető.[94]

A békabőr lenyúzásához nem szükséges valami éles kés, mert a debreceni ember minden életlen kést vagy fanyelű bicskát *bikanyúzó*-nak gúnyol ma is.

Nagycserén, Debrecen északi erdős pusztáján sok a tócsa, vízlevezető árok, vizes rét. Rengeteg teknősbéka és még több kecskebéka tenyészik benne.

A tanyai gyermekek és suhancok el is jönnek és békára vadásznak. A teknősbéka meleg nyári napon kimászik a szárazra és itt nagyon nehézkes és ügyetlen a mozgása. A gyorslábú fiúk meglepik és elfogják. Zsákba hányják és otthon játszanak velük. A nagyobbakat káddba, moslékba teszik, hadd hízzék. Azzal a szándékkal hízlalják, hogy Debrecenben a nagy vendéglőben eladják.

A kecskebéka fürgébb állat. Ha észreveszi a vidám támadókat, nagyugrásokkal szökdel a víz felé és nagyloccsanással már el is tűnt a posványban. Ezt a fürge állatot már fortéllyal kell megfogni. A fiúk egy zöld kákamerítőt csinálnak. Anyaga azért frissen tépett káka, mert az így készült szerszám job-

[94] Kréter István hozzám intézett levele.

ban beolvad a környezetbe és valószínűbb a béka megfogása. (43. ábra.)

Ez a primitív rögtönzött szerszám *kákamerettyű*. Kávája 15 cm. átmérőjű font zöldkáka. Oldala kákaszálakból 28 cm. hosszan csüngenek le és ezek végén a csomóba kötve végződnek, úgy, hogy a szerszám süvegszerű. A gyermekek tréfából egymás fejére teszik és úgy játszanak vele. A merettyű 1—2 m. hosszú, kétágú vesszőre van felkötve és úgy dolgoznak vele.

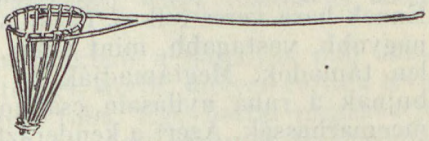

Fig. 43. ábra.
Békamerettyű kákából.
Tauchgerät für den Froschfang.

A békázó lefekszik (lehasmál) a víz partján, csendben vár, míg a béka felbukkan, akkor hirtelen alámeríti a merettyűt. Ha a béka benne van, kirántja s mielőtt elugrani tudna, kezével kiveszi, vagy leborítja a merettyűt a szájával a kis vízben és a merettyű alatt a kezével keresi meg.

Ezt a merettyűt nagyon ősi szerszámnak kell tekintenünk, melyet egykor a kisvízi halászok használtak és amelyet nálunk ma már kiszorított a hálóból készült fakávára szerelt merettyű.

Fig. 44. ábra.
Békarepítés.
Der Frosch muss fliegen.

A csintalan gyermekeknek érdekes játéka a *„békarepítés"*. „Gyertek, repítsünk bíkát" — mondják egymásnak a fiúk. Ez a tréfa abból áll, hogy egy félméteres keskeny deszkadarabot egy félméter hosszú, 8—12 cm. vastagságú lefektetett hengeralakú fadarabra tesznek, úgy, hogy hosszabbik vége a földet éri. Erre a végére ráteszik az agyonkinozott vagy megsebzett békát és egyik a deszka fentálló rövidebb végére teljes erejével ráüt. A deszka és a béka messze repül. A vásott fiúk szörnyen nevetnek a levegőben magasan kalimpáló békán. (44. ábra.)

E kinzó csinyt csak vásott tanyai suhancok csinálják. A komolyabb békázók vagy az egyetemnek szedik a békát kísérleti célokra, vagy az éttermeknek megevés céljából fogják.

A nadályozás.

A nadály vagy pióca mindkét fajtája és pedig: az orvosi nadály (Hirudo medicinalis és a lópióca (Haemopis sanguisuges L.) alföldi álló, különösen hináros békalencsés vizeknek nagyon gyakori lakója. A nadályos jól ismeri e két fajtát. Ennek hasa veres csíkos, hátán veres pontok vannak és sokkal nagyobb, vastagabb, mint amaz. Nagyon falánkok és kíméletlen támadók. Megtámadják az embert, az állatot. Keresztül bujnak a ruha nyílásain, csakhogy az ember meztelen testét megmarhassák. Azért a kenderáztató nők férfi hosszúnadrágot és lábbelit húznak fel, szoknyájuk alá, hogy a kellemetlen víziállatoktól megvédjék magukat.

Nemcsak halakba, hanem békákba is csimpaszkodik, sőt a vízbe vezetett lovakba és tehenekbe is beleharap és a vérüket szívja. Minden veszedelmes és utálatos volta mellett egyike a leghasznosabb férgeknek. A halász csalinak vágja horgára, de előbb leszakítja elejét és hátulját, hogy a horogra ne tudjon gömbszerűen felcsimpaszkodni, a népies gyógymódokban egyik leggyakrabban használt orvosság a pióca.

A nadályt szegényemberek, főleg cigányok fogják. Az orvosi nadályt tavasszal fogják, míg még rossz vérrel nem szívta teli magát. A nadály, mindenütt fogja a tiszaparti ember, hol a víz kecsij. (Sekély.) Térdig felgyürt nadrágban belemegy a vízbe, meztelen lábaival köröz benne, így felkavarja a vizet, még a kotúját is. Erre a megháborított nadály kinyujtózva igyekszik a lába felé és beleharap. A nadályszedő leveszi és edénybe rakja. Király Tamás szegényember Tépén kis pálcikát csinál, beleáll a vízbe és úgy csalja magához a nadályt. Ez elkezd feléje kígyózni, ő alányul a pálcikával és kiveti. A szárazra került nadályokat a *bakó*-ba, egy *botos* (harisnya) szárba szedi és eladja.

Dorogma környékén egy madzagra húst kötnek és a vízbe eresztik. A nadályok észreveszik, hozzáúsznak, megszállják a húst. A nadályos felhúzza a húst és leszedi a nadályt. Tiszabezdéden a húsdarabot erős kampós drótra akasztják, felkavarják jól a vizet, aztán vízbe „bocsátik", rátapad a sok nadály. Lefejtik, köcsögökbe, tóvízbe „rakik". Házról-házra hordják liszt, zsír, tojásért „adik". A nadályosok azt állítják, hogy a nadályt csak Szentgyörgy napig jó fogni. Addig tiszta. E nap után minden rossz vért kiszív és ha elfogják, két nap mulva megdöglik.

Vannak, akik úgy fogják a nadályt, hogy mellényzsebükben egy kis *lágy* (darált) sót tesznek és meztelen lábszárral bemennek a nadályos vízbe. A nadályok rárohannak, bele-

harapnak meztelen lábukba, felvágják a bőrt, szívják a vért. A nadályos lassan kihúzza a vízből a lábát, zsebéből egy csipet sót vesz ki, minden beleragadt nadályra hint egy parányit. Mihelyt a só olvadni kezd, egyre-másra fordulnak le és ő összekapkodja, edénybe teszi.

Néha egy vagy két ember a vízben ül, egy harmadik meg rúddal veri a vizet, így fogják a nadályt. A lábára tapadt nadályt meleg pipával érinti, vagy füstöli és lehull a lábáról, ő meg felszedi.

A hajdúböszörményi mocsarakban a nadályos már másképpen fogja a nadályt. Egy tengeri kórót, melyen rajta a levél és a csuha, beledob a mocsaras tóba. Egy bottal megzavarja a vizet. A nadály hirtelen a csutka felé rohan és levelei közt keresgél. A nadályos kiveszi a kórót, kiszedi a levelek alatt megbújt nadályt, kiválogatja. A lónadályt elhajítja és az orvosi nadályt üvegbe teszi, a tóból vizet merít rá és viszi árulni.

A cigány nem a saját lábával szedi ki a nadályt, hanem rossz lovát a vízbe állítja és a vizet egy vesszővel üti, kavarja. — A nadály a lóra ragaszkodik. Kis idő mulva kivezetik a lovat a tóból és a nadályt leszedik testéről, kiválogatják és a javát üvegbe teszik.

Érdekes embertípusa az Alföldnek a *nadályos*. Tavasszal az alföldi városok utcáin fel-feltűnik egy öreg kopottas, szennyes külsejű, rongyos ember. Kezében bekötött szájú csuprot vagy üveget tart és harsányan kiabálja: „Nadályt vegyenek, nadályt!" Be-be kukkant a gyógyszertárakba is és erősen ajánlja rút portékáját a patikusnak. Ez a *nadályos* ember.

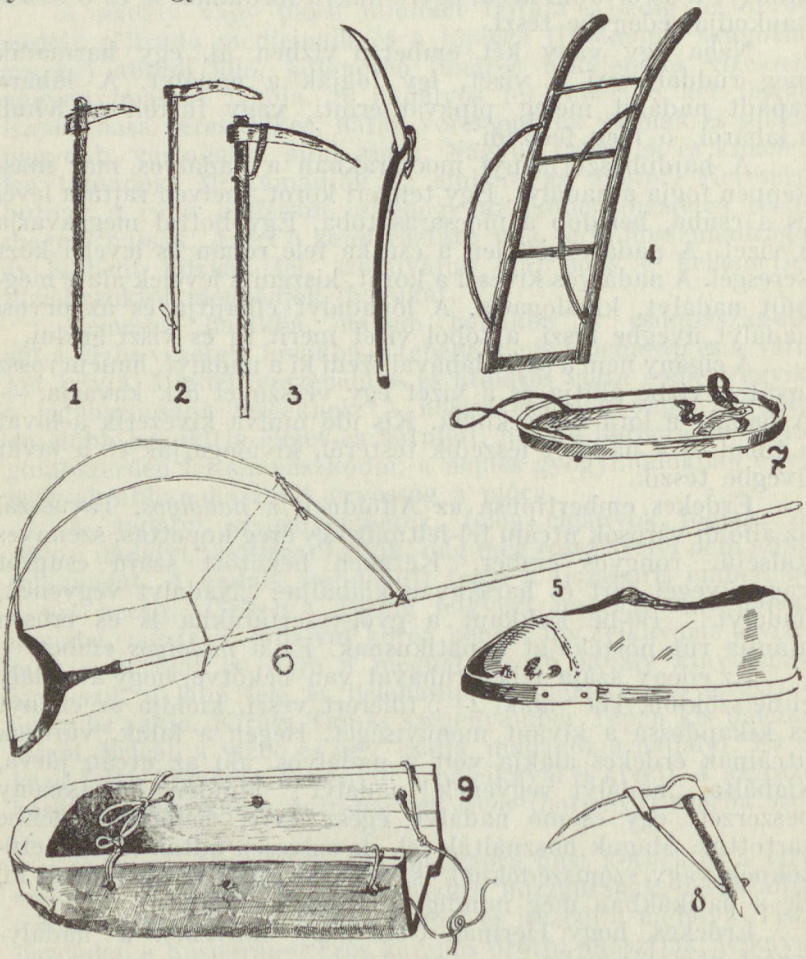
Az edény szája fehér ruhával van bekötve, hogy a nadály el ne szökjön. Ha valaki 2—5 fillérért veszi, kioldja az edényt és kikapdossa a kívánt mennyiséget. Régen a faluk, városok utcáinak érdekes alakja volt a nadályos, aki az utcán járva, kiabálta „nadályt vegyenek! nadályt!" Minden háziasszony beszerzett egy csomó nadályt egész évre, befőttesüvegekbe tartották. Maguk használták fel, de szívesen adtak a jóismerősöknek vagy szomszédoknak is. Ma már ritka orvos rendeli ki, de a patikákban még mindig tartanak nadályt.

Érdekes, hogy Herman Ottó nagy művében a nadályfogást nem tárgyalja.

Nádvágás.

Az alföldi sekély folyóknak, ereknek, laposoknak, fenekeknek, mocsaraknak leghasznosabb növénye a nád volt. A házak falát nádból készítették, a házakat náddal fedték. A nád mindenre jó volt. Az udvarok kerítését nádból csinálták. A jószágnak karámot, szárnyékot, kosarat nádból készítettek. A nádcsörmő pompás tüzelőanyag még ma is. Györffy, a bajomi református

pap 1827 leírását idézi, mikor a bajomi Batonyás-réten olyan nádak termettek, hogy hossza a három ölet meghaladta, vastagsága egy jó hüvelykujjnyi volt. A szegényemberek gyékénynyel három-négy szálat összekötöttek és szőlőkarónak használtak.

Tafel XII. tábla.

Nádvágó szerszámok. 1—3. és 8. Kacorok. 4. és 6. Nádtolók. 5. és 7. Nádvágó papucsok. 9. Fabocskor.

Werkzeige zum Rohrschneiden. 1—3., 8. Schneidesense. 4., 6. Sammelgerät. 5., 7. Bundschuhe zum Rohrschneiden. 9. Holzpantoffeln.

A nádnak csak a javát vágták le, a hitványát otthagyták. Tavaszra kelve felgyujtották, hogy leégvén friss, és jobb minőségű nád vagy gyékény nőjjön.

A nádat télen vágták. Mikor a víz befagyott, a nád megérett. A vízetjáró emberek felhagytak a halászattal, megkezdték a nádvágást.

A szegényember kézzel vágta a nádat. E célból kaszadarabból egyszerű félkéz szerszámot csinált. Ezt a szerszámot *nádvágónak*, *kacornak*, *nádvágó kacor-nak*, az Ecsedi-lápon *gorzsá-nak*, vagy *garzsa-nak* nevezik. A szerszám nagyon egyszerű, egy 20—30 cm. ócska kaszadarab, mely egy 60—70 cm. hosszú fanyélhez van erősítve. A kaszadarab vagy át van dugva a nyélen és előtte, utána meg van erősen kötve, vagy ezenfelül egy vaspánttal is meg van erősítve, hogy ne mozogjon.

Újabban a cigánykovács kikalapálja a kaszadarab végét, köpűt hajt neki és ebbe húzza a nyelet, ezután még pántot is ad neki, hogy munkaközben ki ne hajoljon. (XII. tábla 1., 2., 3. és 8.)

Ezt a nádvágót jobbkezébe fogja a magyar, balkezével átölel egy öl nádat, a jég szintjén elvágja. Az öl nádat félreteszi. Mikor egy-egy kévényi összegyűl, sásból, gyékényből kötelet sodor, aláteszi, felül összefogja, megtérdeli és összeköti egy kévének. Ez a kézzel való vágás elég szaporátlan munka.

Nagyobb munkánál a *toló*-t használják. A nádtoló egy darab 70—80 cm. hosszú kaszapenge, mely gyengehajlású körben van hajtva, s melynek első oldalát a falusi kovács kiélezte, hátulsó része tompa marad. A hajlás külső részén egy hosszú köpű van. A toló két végére fület kalapál a mester. A köpűbe 3 m. hosszú erős nyél jár. A rúd első harmadából két vékony ág hajlik a toló füleihez. Ezeket vékonyabb fűzfa ágából csinálják, *kává*-nak nevezik. A két káva első harmadában egy keresztfa van kötve, mely a kávákat párhuzamosan tartja. A tartója mindkét végétől egy zsineg megy a rúdba fúrott fatartóra. Ez vezeti a drótot a toló füléhez. Így a nád nem hullhat ki a tolóból, több is fér bele, mint amelyiken nincs drót kihúzva. Az egyszerű nádtoló része csak a tolóvas, a nyél, a két káva. (XII. tábla 6.)

Bár a nádvágó ember neki van öltözve a munkának, bőr-téli ruhája jól melegíti, csizmájába egy jó csóva szalmát tesz, mégis a jó, vastagtalpú csizma talpa alá egy *fabocskort* köt, hogy fel ne fázzék alulról. Ezt a fabocskort újabban *papapucs*-nak hívják. A fabocskor nem egyéb, mint nyárfatalp, melyet szíjjal vagy madzaggal a csizma talpa alá köt. A fa rossz hővezető, egész nap eljárhat benne anélkül, hogy a lába fázna. (XII. t. 7. ábra.)

A fabocskort kötözni nehézkes, ezért a talpnak szélére két ócska bőrdarabot szegel fel, mely középen szétnyitható és ebbe, mint papucsba dugja a lábát. Ez más, inkább mondható papucsnak. (XV. tábla 8. ábra.)

Tipikus régi fabocskort hoztak be a debreceni Déri múzeumba Demecserből a Nyírségből. Az egész egy nyárfavályú, melynek felső része nyitott, orra kerekre van faragva, hátulja nyitott és oldalt 5 cm. magas, úgy, hogy magasan védi a lábfejet. Mindkét oldalán egymással szemben három-három lyuk, ebbe zsineg van húzva és ezzel a madzaggal kötik fel a lábfejen és a csizma torkánál. (XII. tábla, 9. ábra.)

Ha a nádvágó fabocskort vagy fapapucsot nem használ, jégpatkót köt fel, hogy a jégen el ne csússzon.

Így felszerelve, hozzáfognak a nádvágáshoz. Az éles vaslemezt tolják a jégen. Ez elvágja a száraz nádat és a levágott

Fig. 45. ábra.

Nádvágás tolóval. — *Rohrschnitt mit Schiebhacken.*

nád belehul a kávák közé. Aki tólja, az nádvágó. Egy másik ember kimarkolássza a nádat a kávák közül és beköti kévébe. Ez a kévekötő. Ez a két ember, ha szaporán dolgozik, még a rövid téli napon is 200 kéve nádat betakarít, mely négy szekérre való. Ennek ára szekerenként 1827-ben 50—60 garas, ma egy kéve nád 10 fillér. (45. ábra.)

A nádat vagy hosszában elnyujtva fektetik a földre, mint mondják *halhíj*-ba rakják, vagy a kévéket torsos végére állítják, hogy a bojtja lebegjen vagyis *kúp*-ba rakják össze.

A nádtoló sokszor saroglyaszerű. Két vastagabb nyár vagy fűzfakar között egyenes, széles, erős vas van alkalmazva. A vágó vastól felfele még három keresztfa van, mely arra szolgál, hogy a nádat felfogja. Ezenkívül két oldalt vékony fűzfa káva

hajlik, azért, hogy a nád le ne csússzon a tolóról. (XII. tábla, 5. ábra.)

Régen a réti emberek, újabban a Tiszaparti emberek egyik jövedelmi forrása a vesszőszedés. Rekettye, fűzfavessző anyaga érdekelte. Akinek nincs is füzese, másnak megy napszámba vesszőt szedni. Ősszel a tiszai füzesekben házmagasságnyi kazlakban van a vesszőkéve rakva, ezt lassan meghántják és akkor jön a kereskedő érte.

Fig. 46. ábra.

Nádhordás szánon. — *Heimführen des Rohres mittels Schlitten.*

A szegényember bizony sokszor eljár vesszőt lopni. Ladikja ott bolyong a füzes szélén, ő maga kiszáll az esthajnalon szed egynéhány kéve vesszőt és szépen hazasiklik.

A vesszőkből kerítések, kapuk, házfalak, halászó eszközök, versék, merettyűk, csikkosarak, haltartók készülnek. De szedik a finomabb vesszőt korcvesszőnek. Karámot, nádfalat, nádkunyhót ezzel korcolják be. Ez a felhasogatott hajlékony vessző mellyel tetőfedésnél a nádat a tetőfához kötik. A nádfedelek virágkorában rengeteg korcvesszőre volt szükség, ma már a gyáripar dróttal pótolja.

Haltartók.

A haltartó a hal raktározására szolgál. Az eleven hal pénzértéke sokkal nagyobb, mint a döglötté. A döghal hamar romlik, nem tarthatják el, míg vevő jön. Végül a magyar ember

csak eleven halból szereti készíteni a paprikást. Nem ismeri a jegelt halat. Újabban a nagyobb paraszt halászmesterek már primitív jégvermet csinálnak, télen televágják jéggel, s így egész éven át tartják benne a halat.

A legősibb haltartó gödör volt. A folyó árterületén gödröt ásott a halász. Ezt a gödröt olyan mélyre ásták, hogy a folyó alulról táplálja. Ebbe hányták az apró halat és ebben a hal nemcsak tovább élt, hanem nőtt is és a halász válogatott belőle, ha vevő jött. A halak enemű tartására azt mondotta a halász : elvetette a halat.

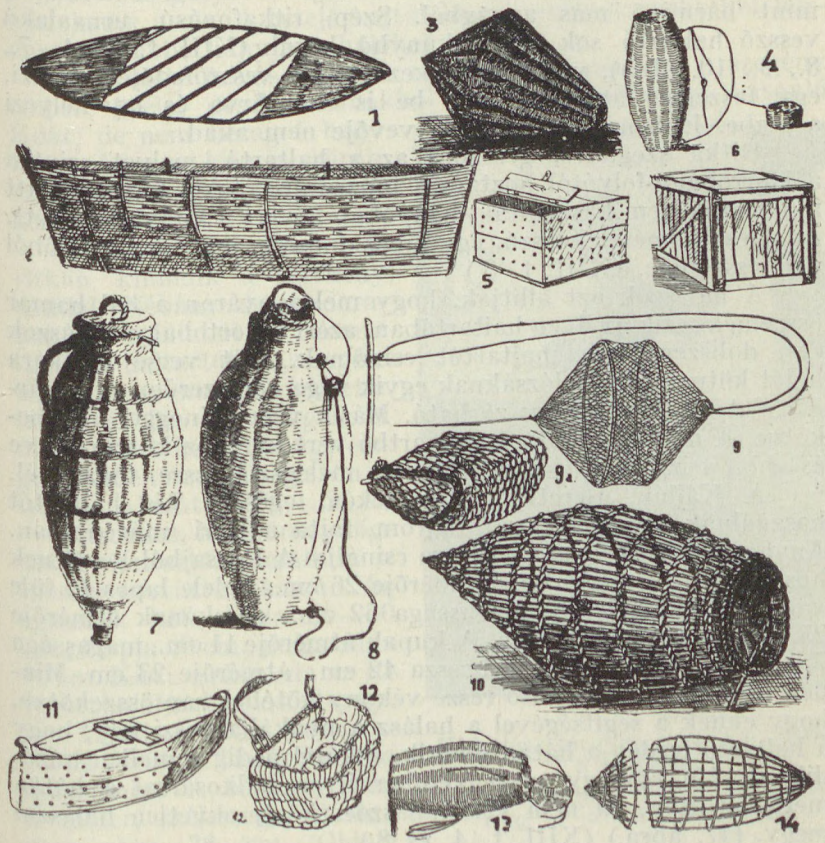
A csíkot verembe tartották. A lápon vermet ástak és ebbe öntötték a csíkot. Többször meg is merték vízzel, hogy a hab lemenjen róla. Innen azután vesszőből készült csíkmérővel merték ki, ha eladták.

A gödör-haltartó helyhez kötötte a különben mozgó halászt. Sok és nehéz munkával ásta ki és tartotta fenn az iszapodástól. Ezenfelül könnyen meglehetett lopni. Ezért a halász már korán könnyen hordozható haltartót készített. A haltartó anyagát a környezet adta. A Déri múzeumban vannak haltartók nádból, vannak fűzfavesszőből, vannak gyékényből és vannak deszkából.

Nagyon ősinek tartom azt a hajóalakú haltartót, melyet 1914-ben hoztak be a múzeumba, a Hortobágy-folyóból. Ennek anyaga kenderkóró és nád. Alakja keskeny hajó, hossza három méter, magassága 70 cm., szélessége 60 cm. Oldala egymásmellé fektetett vastag nádszálakból, mely közé készítője kenderkórót tett, hogy erősebb legyen. A nádakat vastagabb kenderkóró-szárak fogták át, hogy a használatban szét ne essen. Tetején ferdén öt vadkender szár van fektetve, mely négy olyan széles rést alkot, melyen az ember keze könnyen ki és bejár. Ezt az alkotmányt a halász a Hortobágy folyóba tette. Beletette a halat szépen gyékénnyel, később hálóval lefedte és addig tartotta benne, míg el nem adta. Mivel a folyó vize járt rajta keresztül, a hal nagyon soká elélt. Ez a halbárkák ősének tekinthető. (XIII. t. 1., 2.)

Kisvízi halász mégis legszívesebben fűzfavesszőből csinálta a haltartót. Ezek alakja legtöbbször olyan, mint a vesszőverséé, csak nincsen benne versek, szája a felső nyílásán van és kupakszerű fedelet kap, mely vagy peremével símul a haltartó szájához és akkor fedőszerű, vagy a csúcsa befelé fordul és a fedő domború. A zárja egy 50—60 cm. hosszú kihegyezett fa, melyet úgy dugnak át a vessző fonaton, hogy a fedelet a szájhoz hozzáfogja. Egy kötéllel a vízbe hajló fűzfaághoz kötik. Ha fűzfa nincs, egy parti karó is elég a kikötéshez. A Tiszáról került egy hatalmas vessző-haltartó 170 cm. hosszú, 55 cm. átmérőjű és a kalapja 33 cm. átmérőjű.

A kisebb folyókról kisebbeket lehet hozni, így a Hortobágy-folyón ugyanolyan készítésű, de csak 99—110 cm. magasságú haltartók vannak. Kupakja befele van fordítva. Érdekes

Tafel XIII. tábla.

Haltartók. 1—2. Haltartó kenderkóróból. 3., 4., 7., 8., 9., 10., 11., 14. Haltartó vesszőből. 5—6. Haltartó lécből. 9. Haltartó hálóból. 9a. Halszatyor vesszőből. 11. Haltartó deszkából. 12. Halszatyor gyékényből.

Fischbehälter. 1—2. aus Hanfstengeln. 3., 4., 7., 8., 9., 10., 14. aus Ruten. 5—6. aus Latten. 9. aus einem Netz. 9a. Fischkorb aus Rohr. 11. aus Brettern. 12. aus Binsen.

gerezdes, narancsalakú vesszőhaltartó került a Hortobágy és Kösefolyókról. A gerezdes rész 60 cm. magas. Ebbe tölcsérszerűleg torkollik a szája. Fedője hegyes kupak, mely hegyével befele zár. Zárja kihegyezett nyárs, mely zsineggel van hozzáerősítve.

Ha olykor a szerencse kedvez a kisvízi halásznak, elraktározza halát. E célra szolgálnak a *haltartók*. A haltartó anyagát megint a környezet adja. A halász, ha egy kis vesszőre tesz szert a tiszai füzesekben, szívesebben csinálja vesszőből a haltartót, mint bárminő más anyagból. Szép, ritkafonású, urnaalakú vessző haltartó sok van a kunyhó körül. (XIII. t. 3., 4., 7., 8., 9., 10. ábra), vagy pedig kezdetleges vesszőfedőjét ráteszi, egy faszeggel átszúrja, már be is van zárva és így helyezi a vízbe. Ebben él a hal, míg vevője nem akad.

Ritka szegletes, gerezdes az a haltartó, melyet szintén a Hortobágy-folyótól hoztam a múzeumba. Sűrű fonása miatt a halászok nem használták, hányóban hevert a kunyhó mellett. Az egész félméter hosszú, egy lapos gúla és egy csonkagúlából van összetéve. (XIII. t. 3.)

A halászok azt állítják, hogy meleg nyáron a hal hamar összemelegszik az ilyen haltartóban, azért a hortobágyi halászok egy dobszerű háló haltartót csinálnak. Két verse karikára hálót kötnek és a hálózsáknak egyik vége korcszerűen egy spárgán fut, nyitható vagy zárható. Másik vége zsineggel van bekötve. A *nyári haltartó* egy a partba vert karóhoz ki van kötve és abba a hal állításuk szerint nem melegszik össze, tovább él.

A Kállók, Berettyó és vidékén, egészen kis haltartót használnak. Ilyen is van három fajta a Déri múzeumban. Anyaguk vessző, a halász maga csinálja. A Pocsajból kerültnek hossza 55 cm., derekának átmérője 26 cm., fedele lapos és füle van. A tépei haltartó magassága 52 cm., derekának átmérője 25 cm., fedele kupakszerű. A kupak átmérője 11 cm., magassága 7 cm. Az esztári haltartó hossza 42 cm., átmérője 23 cm. Minden haltartó alsó és felső része vékony kötéllel van összekötve, hogy ennek a segítségével a halász a nyakába veszi úgy, hogy a haltartó ferdén a hátán fekszik, a kötél pedig a mellén húzódik át. Ha egy-egy szegényember ilyen halkosárral a hátán megy az úton, ha nem visz halászóeszközt, okvetlen halászni megy. (47. ábra.) (XIII. t. 4. és 8.)

Szabolcs vármegye régi vizes területein divatban volt a gyékényből készült *szatyor*. Ez egy széles és 40 cm. magas tarisznya, melynek felső végén szíj volt. A szatyort a halász a szíjnál fogva a nyakába akasztotta úgy, hogy a szatyor egyenesen a hátán volt és így vitte a halat. (XIII. t. 12.)

Érdekes félcsonkakúp alakú *szatyor* került a Déri múzeumba a Bodrogközről. Anyaga fűzfavessző, készítési technikája sűrűn fonott, magassága 35 cm., szájának átmérője 16 cm., fenekének 26 cm. Egy oldala egyenes, ez a sík metszette ketté a csonkakúpot. ez fekszik az ember hátán, a többi része gömbölyű. Két vesszőfüle van, melynél fogva a háton hordozták. Igazi ősi haltartó és halhordó, melyben a piacra vitték és ott árulták a halat.

Városok közelében a halász ma már nem kínlódik sem vessző, sem gyékényfonással. E helyett egy kis ócska deszkát kerít és abból összevág egy ládaalakú haltartót. A deszkát keskenyre hasogatja és egy félcentiméter nyílást hagy. Ezen közlekedik a víz. A tetején ajtót hagy, melynek sarka két bőrdarab és ebbe hányja a halakat.

A Kösély folyás vidékén már jobban módizik a szegény ember. Széles deszkadarabokból készít az előbbihez hasonló ládát, de nem hézagot hagy rajta, hanem kifúrja sűrűn az oldalát, hogy a víz jobban közlekedjen.

A kisvízi halász azonban ritkán kinlódik a törékeny náddal. Néhány deszkadarabot hoz a faluból és összeüt egy kis haltartót. Az egész 60—80 cm. hosszú, félméter széles és 30 cm. magas. A deszka közt hézagot hagy eleget. Ebben tartja a vízben a felesleges halát. (XIII. t. 5., 6.)

Érdekes, kis háromszögalakú haltartót találtam a Kösély szováti szakaszán. Az egésznek két oldala 50—50 cm., alapja 40 cm., magassága 10 cm. Kicsi eszköz, de az itt fogott halaknak nem kell nagy.

Fig. 47. ábra.
Kishalász megyen halászni. Hátán a haltartó.
Kleinfischer geht fischen, am Rücken trägt er den Fischbehälter.

Érdekes kis deszkabárka került a Tiszáról a Déri múzeumba. A bárka hossza 2 méter, szélessége 52 cm., magassága 36 cm. Oldala nagyobb fúróval kifúrva. Hasonló a nagy halászbárkákhoz.

A szegény halász zsákba, vászontarisznyába gyüjti a halat. Ez utóbbi madzagját a nyakába akasztja, tapogatás közben húzza maga után a sovány zsákmányt. A zsákot a nagyháló után köti és úgy vontatja a nagyhálót a holt Tiszában. Ha a zsák kioldódik vagy lyuk van rajta, a zsákmány egy része elmenekül.

Még csak arról kell megemlékezni, hogy pakolja a halász az élő halat. Nedves csalánba teszi és órák hosszáig élve marad a hal. Sokszor hozok hátizsákomban így elpakolt halat a Tiszából s négy és fél óra hosszat élve kibír a hal, míg a vicinális becammog Debrecenbe.

Közlekedés a vizen.

A folyó és állóvízben közlekednek eszközzel és eszköz nélkül. Ez utóbbi régibb és egyszerűbb, de kulturális szempontból nem olyan érdekes és értékes, mint a másik.

Az eszköz nélkül való közlekedésnek fő módszere az úszás. A tiszamenti gyermekek már jókorán tanulnak úszni. Bemennek a vízbe és maguktól veszik a tempót. A fiúk a gatyájuk szárát felfujják és ez a levegőhólyag fenntartja őket. A leányok disznóhólyagot, vagy könnyű faövet kötnek a derekuk köré és úgy úsznak ruhástól. Alacsony vízálláskor a felnőttek felgyürkőzve átsétálnak a Tiszán és mellékfolyóin. Érdekes jelenségnek tetszett 1930 nyarán, úri nők ünnepi ruhába, fejükön kalappal, napernyőt fenntartva sétáltak a lassan folydogáló folyón. Nekik térdig ért a víz. Kisgyermekek nyakig a vízben a nagyok ruhájába fogódzva tipegtek át a vízen. Meleg nyáron számos lovat visznek a vízbe. Lemossák, felfrissítik. Az apró kocsisok felülnek a ló hátára és úgy vitetik magukat át a vízen.

Simon Józsiról, a híres hortobágyi gulyásról beszélik, hogy lopott tinóit úgy vitte keresztül a Tiszán, hogy nekiverte a víznek s mikor a tinók a vízbementek, egyiknek belefogódzott a farkába és átvitette magát a hömpölygő áron. Ez az átkelés elhihető, mert a szilaj jószág gyönyörűen úszik a vízben.

A Hortobágy-folyón a pulik, disznók egész szépen úsznak át napjában többször. A hortobágyi vásárkor a megugrott szilaj bikák nekiszaladtak a folyónak és pillanat alatt átuszták és eltüntek a pusztában, visszatértek a gulyába. 1931-ben a csegei Tiszaparton vendégeskedtünk. Muzsikált a cigány, szépen dalolt a vendégsereg. A szomszéd partról egy bivalycsorda, kb. 50 bivaly átúszott felénk. A vízből nem jöttek ki, csak a fejüket dugták ki és órák hosszáig elhallgatták a bivalyok a zenét. Okos szemük ragyogott, fülüket hegyezték és jógatták, tehát élvezték. Este visszaúsztak és a csordás ösztökéjésére hazamentek.

A halász életének nagyobb részét a vizen tölti. Nemcsak dolgozik a vízen, hanem sokszor még a vizen alszik is. Nem egy esetben láttam, hogy a Tiszaparton kikötött ladikban heverészett vagy aludt a halász. Természetesen olyan ladikban, melybe nem ment a víz. A vízen való járás jó eszköze a hajó, csónak és a ladik. Mindegyik egyforma, teknőalakú szállító eszköz.

A felső Tiszán érdekes átkelési eszköz van divatban. Ez a *lábó*. Nagyon egyszerű eszköz. A magyar mindenik lábára

ráköt egy-egy két méter hosszú deszkát. Kezébe vesz egy evezőt és rááll a Tisza vizére. Lábát széjjelveti, az evezővel lendít magán és szép lassan átkel a Tiszán. (48. ábra.) Ezután a parthoz farol, a deszkákat leoldja, kihúzza a partra, melléteszi az evezőt, elvégzi dolgait, visszajön újra, felköti a talpakat és ahogy átjött, vissza is megyen.

A halász más járművet használ a híg vizen, mint az álló vizen; másat a sebes vízen, mint a csendes vizen; másat a mély tónál, másat a rét mocsarain, a sásban, mint a sík vizen.

A régi csónakot egy darab fából maguk vágták és égették ki. A régebbi nagy csónakot tölgyfa törzséből vájták. Az ilyet *hajó*-nak nevezik. A hajó a halász szerint az a nagy nehéz vízijármű, melyet egy darab tölgyfatörzsből faragott ki. Súlyos darab, hegyes orra, vagy eleje van. A Tiszamentén nagyonéha még találunk egy-egy ilyen primitív ősi csónakot, a mai halász a könnyebb, olcsóbb ladikon járja a vízet. Debrecen sz. kir. város Déri múzeumában van ilyen vájt hajó kettő. Az egyik Kunmadarasról került, 4 m. hosszú, 80 cm. széles, 27 cm. mély. A Tisza egyik morotvájában találták elsülyedve és így került Madarasra az olajmalomba, hol félszázadon át olajpogácsát kevertek benne, ezzel impregnálván, súlya 156 kgr. Tagolva van, orránál egy 27 cm. és faránál egy 52 cm. hosszú rés van. A másik ennél is nagyobb, a gergelyi halászok emelték ki a Tiszából és behozattam a múzeumba. Ez is tölgyfa. 430 cm. hosszú, 71 cm. széles, 28 cm. mély, 356 kgr. súlyú. Ez négy osztályú, elől egy széles borda. Ezek a hajók laposfenekűek, elől hegyesek, hátul ívesek, túl nehezek. Éppen ezért megülnek a vízen, nem borulnak könnyen. Három rekeszének két vége el van rekesztve a hosszú derekától. Az evező tartására nincs fülük. Hegyes orruk ki van lyukasztva. Ebbe fűzték a kötelet, amikor ki akartak kötni. Ez is tagolva van. Elől 120 cm., faránál 65 cm., régen ez volt eleje. Ámde itt megcserélhették a helyet, mert régen az első részbe egy lyuk volt fúrva, melybe a kötelet húzták, de az utóbbi időben a farát használták elejének és ebbe van eresztve egy nagy vaskarika, melynek segítségével kikötötték. (49. ábra.) A nóta is ezt mondja:

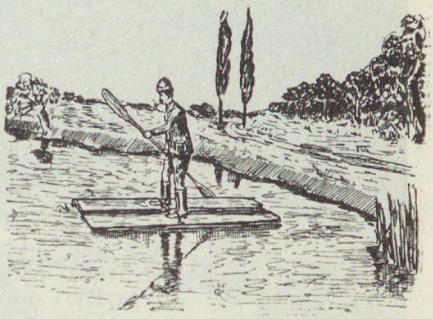

Fig. 48. ábra.
Átkelés a Tiszán „lábó"-n.
Übergang über die Teiss auf einer Fussrille.

Tisza partyán van egy hajó kikötve,
Abba' van egy halászlegin megölve.
Gyertek lányok öltöztessük bíborba,
Temessük el egy nefelejts bokorba.

Hajó alatt csak ilyen nehéz csónakot kell érteni.

Ma már ha fából faragnak csónakot, a könnyebb nyárfából faragják és két végét levágják és úgy a csónak kusza lesz.

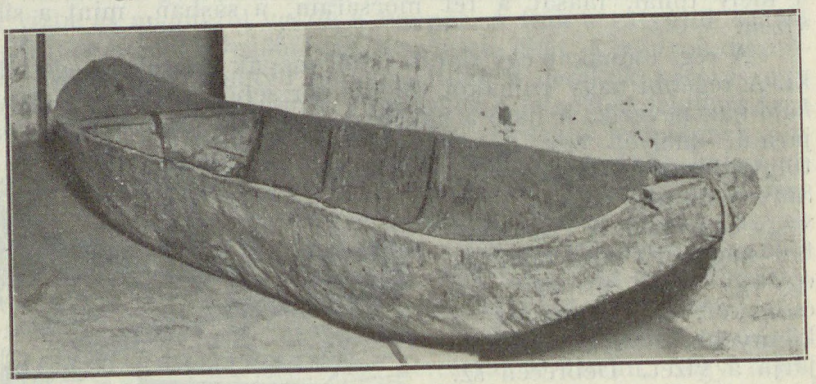

Fig. 49. ábra.

Tiszai hajó egy darab fából vájva. A Tiszában találták, most a Déri múzeumban.

Kahn aus einem Stück, gefunden in der Theiss, jetzt im Déri Museum.

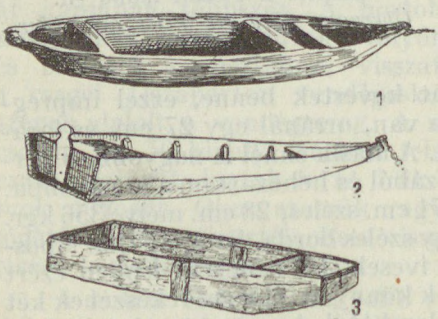

Fig. 50. ábra.

Közlekedési eszközök a folyón. 1. Hajó. 2. Nádtörő. 3. Csónak.

Verkehrsmittel auf dem Flusse 1. Schiff. 2. Rohrbrecher. 3. Kahn.

Ámde ma már ez sem kell, hanem deszkából építik a csónakot. Elől van az orra, hátul a fara, közepén a dereka.

A réti lápi ember csónakja, a *nádtörő*, abban különbözik a halászcsónaktól, hogy orra nagyon hegyes. Ez azért kell, mert így könnyebben tud a nád között utat törni. Hossza négy méter, szélessége 50—60 cm., mélysége 28—30 cm. Könnyű szerszám, a fara szegeletre van vágva, hat bordája van, *csákkal* hajtják. A csák egy 2·5—3 méter hosszú kétágú rúd. Az egyik ága hosszabb, mint a másik. Ezt a csákot a hinárba, a káka tövébe akasztja és így tolja vele a csónakot. A csónak a kunyhó előtt

áll. Ha elmegy a faluba, a csónakot néhány kéve náddal letakarja, hogy idegenek el ne lopják. (50. ábra 2.)

A kisvizeken, mint a Hortobágy, Kösély, Berettyó, egész kicsi hosszúderekú csónakot használnak. Ennek mind a két vége vágott. Ezt *ladik*-nak nevezik. A halász egy nagy rúddal, *csákkal* hajtja a kotúba, vigyáz rá, hogy vízzel tele ne menjen. Ha a víz belemegy, a szapollyal kihányja. (50. ábra 3.)

Vígh Miska, a leleményes juhászbojtár úgy csinálta a tutajt a Hortobágy-folyóra, hogy levette az ólajtót, rákötött elől-hátul egy-egy kéve nádat, rátette a Hortobágy-folyóra, erre az őrnivalót, ráült, ő meg a komája és egy nagy rúddal

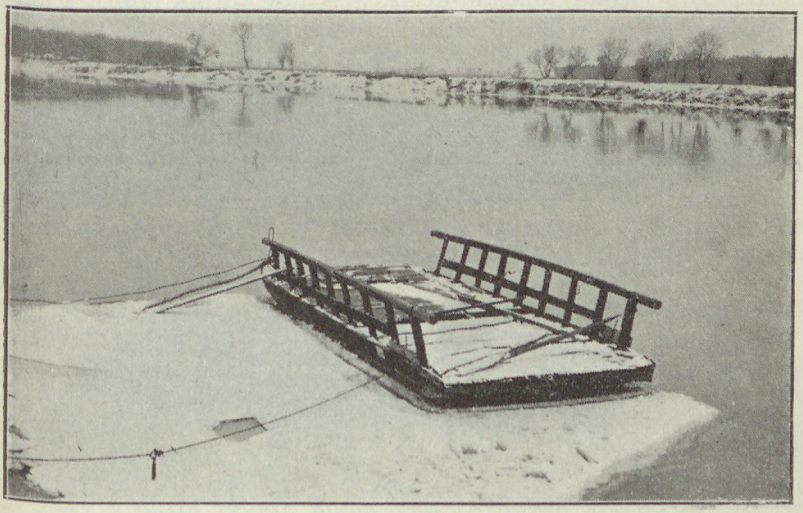

Fig. 51. ábra.

Csámesz a Tiszán jégben. A jég körül vágva.

Plätte im Eis der Theiss. Das Eis ist rundherum aufgebrochen.

nyomta átal a vízen. Egyszer a nád kicsúszott az ajtó alul, a tutaj féloldalra fordult, leesett a komája a vízbe és az ajtó alá került, alig tudta Miska kihúzni a fiút a víz alól.

A holt Tiszán ugyanezt a fajta *ladik*-ot használják, mint a kisvizen. A ladikot öt darab deszkából üti össze. Kettő a feneke, kettő a két oldala, egyet oldalt ereszt bele. A ladik hat méter hosszú, két sukk, vagyis 30 coll széles és 14 coll magas. Orra és fara le van vágva. Ez azért kell, hogy a szerszámot könnyebben vihessék és könnyebben dolgozhassanak vele a ladikról. Ennek oldalán két *kallanytúja* is van, amibe a *rántó övedzőt* teszik. *Övedzője* kétféle: *kormányövedző és rántóövedző*. Amabból egy, emebből kettő van. Az övedzőnek három része van. Van *lapálja*,

szár-a és *kocs*-a. A rántóövedzőnek nincs kocsa, csak síma szára. A ladik elejébe egy karika van verve, ebbe kötik a kötelet vagy láncot és ezzel húzzák a partig, ahol a levert karóhoz kikötik. (53. ábra.)

A ladik belsejét öt-hat balkóny tartja, fent van két ülésdeszka, ezek előtt a kallantyú, ahova az evezőrúd jár. Az ülésdeszka előtt az őrdeszka, melyen az őrfa részére lyuk van.

A *csámesz* gyakori szállítóeszköz a közép Tiszán. Leginkább partok között közlekedik. Szénát, vesszőt, rőzsét hoz egyik partról a másikra. Kisebb komp, melyet evezőkkel hajtanak. Télen a parthoz állítják, naponként körülvágják

Fig. 52. ábra.
Komp átkelés a Tiszán. — *Fähre über die Theiss.*

és így várja a tavaszt. A tiszai nép csámesznak nevezi a kő vagy kavicsszállító bárkákat is, melyet gőzös vontat a Tiszán. (51. ábra.)

A régi világ nevezetes szállítóeszköze volt a *csajka*, ez kőszállító bárka volt. Kezelőit *csajkások*-nak nevezték. A csajkát lovak, sokszor emberek vontatták. A Tisza árterén vontatták a csajkát, ezért ez szabadterület volt és a halász ide szabadon épített kunyhót. Mióta a vontatás megszűnt, a vontatóút magántulajdon lett s a halászt a tulajdonos elküldi.

A leggyakoribb közlekedési eszköz még ma is a *hidas*, mely egy nagy karfával ellátott szállító eszköz. Állandó helye van, ezt a nép „*ri*-nek", kezelőjét pedig *rivisz*-nek nevezi.

A hidas maga egy 10—12 m. hosszú, 5—6 m. széles fa és deszkahajó, melynek két oldalán méter magas erős korlát van.

A part lejtősen van levágva, alul a víz szintjén egy deszkahíd építve. Ez a dobogó. Ez szükséges azért, hogy mikor a *hidas* hozzáfarol és kiköt, a deszkahíd és a hidas vége egyszintben van, a szekér könnyen rágördülhet és a lovak erős nógatásával sebes vágtatva felmehet a szekér a töltésre. (52. ábra.)

A hidas útja felett a levegőben erős drótkötél van kifeszítve. Ez a két parton a kikötő mellett egy-egy ágason áll. A hidas karfájához elől és hátul egy-egy lánc van szerelve, mely felér a drótkötélig és egy gördülő vaskerékben végződik. Ez drótkötélen szalad. A hidas könnyebb kezelését teszi lehetővé. Kisebb forgalmú kompoknál, csámeszeknél se drótkötél, sem gördülő karika nincsen. Az induláskor magas a révésznek, azért egy hosszú faághorgot, *kákó*-t akaszt a kötélbe és erősen húzza maga felé előre és a komp indul. A hidas egyre beljebb megy a Tisza közepe felé, a drót lejjebb-lejjebb ereszkedik. A révész most kézzel fogja, úgy húzza. A hidast az, érkezési oldal felé már fékezi a révész. Lassan megérkezik, orrát a hídhoz vágva. Ott egy ember kiköti, a kötelet kihúzza. Előbb a gyalogemberek szállanak ki, azután a kocsik, autók, egymásután. A kiszállás alatt az utasok bejönnek és indul vissza a hidas. Fent a parton egy szerény nádfalú, nádfedelű kunyhó áll. Ez a *ríház*.

A révész egy-két segéddel dolgozik. A révész éves cselédje a községnek, 12 mm. búzát vagy más természetbeni járandóságot kap. A segédrévész hat-hét mm. búzát, egy pár csizmát, vagy havifizetéses nyugdíjas alkalmazottja a községnek vagy vármegyének. Nagyobbforgalmú helyen egy-két napszámos révészt tartanak, attól függ, hogy milyen forgalmat bonyolít le a rév.

Az ároktói révész maga van. Fizetése kikelettől szorulásig 28 köböl élet, 1 hold tengeri föld, 1 hold füzes, egy pár fehér ruha, egypár csizma. Télen nem szolgál. Hajnaltól késő estig dolgozik.

A révész egész éven át, éjjel-nappal kinn él a *ríház*-ban, ünnep- és vasárnap épúgy, mint hétköznap. A révház egyszobás kis lakás. A berendezése három dikó, ezen alusznak. Közepén van egy asztal, a sarokban konyha. Nyáron a szabadban vannak egész nap, télen pedig a *rí*-házban élik életüket. Ételeiket maguk készítik kint bográcsban. A maguk részére halászhatnak, ezért gyakran esznek halat is, de legtöbb esetben Tiszacsegén *lacsuha* (lebbencs) tésztából és krumpliból főzik a lacsuhalevest (lebbencs-levest) és a slambucot.

A révésznek nyáron elég könnyű dolga van. Csupán arra van gondja, hogy aki át akar kelni a Tiszán, minél előbb átvigye vagy áthozza. Nehezebb dolguk van a kiáradt Tiszán. Ilyenkor csak gyalogos embereket szállítanak a Tiszán csónakon.

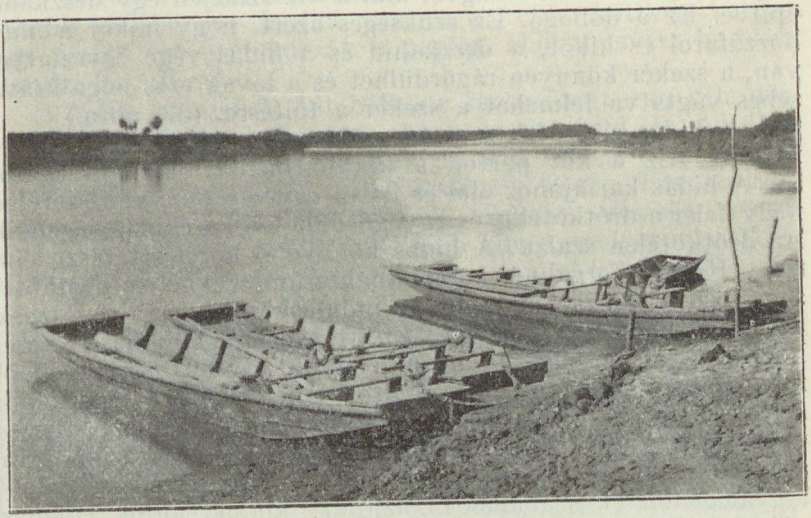

Fig. 53. ábra.

Ladikok a Tisza partján. — *Kähne am Ufer der Theiss.*

Fig. 54. ábra.

Ladikok, haltartó a Hortobágy partján.

Kähne und Fischbehälter am Ufer des Hortobágy-Flusses.

A hidas ilyenkor nem jár, mert a tulsó parton nem tud kikötni. Ha a kiáradt Tiszán akarnak átkelni, csónakon csak nagy kerülővel jutnak Tiszacsegétől az ároktói védőgáthoz. A kiáradt Tisza nagyon sebes, s nehéz munka a csónakot „felkarolni". A révjáratot virradatkor kezdik és naplementkor beszüntetik. Ősszel, illetve télen akkor szüntetik be a révjáratot, mikor a víz kezd befagyni, a jég zajlik. „Ilyenkor a víz megvan romolva!" A zajló vízen nem lehet közlekedni. Nagyon ritkán fordul elő, hogy a zajló vízen átvigyenek valakit. Ha mégis csónakba ülnek a révészek, itt meg kell mutatni ügyességüket a jegek kerülgetésével. Ha a Tisza beáll (befagy) egészen, elkészítik a jégen való közlekedést. Mikor a Tisza jege megbír egy embert, hajnalban 2 órakor megkezdik a jeget hízlalni. Kijelölik a jégen az útirányt, gallyakat dugnak a jégbe. Léket vágnak a jégen és a kimerített vizet kiöntözik a jégre. Mindaddig hízlalják így a jeget, míg 30—35 cm. vastagságot el nem ér. Ilyenkor már nemcsak gyalog lehet átkelni a Tisza jegén, hanem terhelt szekereket is átengednek rajta. Ha olvadni kezd a jég, újra beszüntetik a révjáratot. Ilyenkor táblát tesznek a túlsó partra : „Jégolvadás miatt közlekedni tilos!" A Tisza zajlása néha egy-két hétig is eltart.

A révésznek józanéletű, megbízható emberek. Foglalkozásuk hozza magával. Emberi életre és vagyonra vigyáznak. Ők szedik a szállítási díjakat és pontosan elszámolnak vele.

Közlekedés a jégen.

A Magyar Alföldön régen, abban az időben, mikor még a vízcsapolást nem kezdték meg,télen nagy kiterjedésű jégmezők zárták be az emberi telepek környékét. A közlekedés meglehetősen körülményes volt. A szegényember ekkor sem esett kétségbe. Nem félt a jégen való járástól, nem tipegett rajta, hanem neki-neki iramodott és jó, erőstalpú csizmájával gyorsan haladt tovább. Ezt az utazási módot Debrecenben „*kanyargatás*"-nak, a Tisza mellett „*sinkózás*"-nak ; Szatmárban, általában Szamos közén „*sikankózás*", „*sikanyozás*"-nak, *sikárkózás*-nak (Tiszaszentmárton), a Sárréten „*csúszkálás*"-nak, „*iszonkodás*" vagy *iszánkodás*-nak, Szolnok vidékén „*iringálás*"-nak nevezik.

A csizmatalp nagy surlódó felület és nem lehet elég könnyedén tovamenni. A magyar gondolt egyet, egyik lábát előre, a másikat hátra terpesz-állásba vette és nagy lendület után a csizmatalp szélén és a sarokpatkó szélén kanyargatott, gyorsan siklott és hasította a jeget. (56. ábra.)

Ez régen átkelési forma volt, ma sport. Parasztgyermekek terpesz-állásba csúszkálnak a jégen. Némely ügyesebb a nagyon

síkos jégen erős lendületet véve, menetközben megfordul a jégen. Másik, szintén ügyességből, összetett lábbal csúszik, a többiek utána, az első menetközben leguggol, a többiek szintén és egymásután felsorakozva megfogják egymás ujjasát, hogy egyik se maradjon el. (55. ábra.)

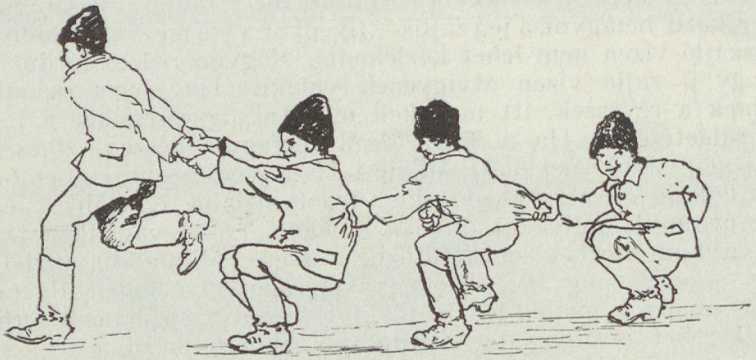

Fig. 55. ábra.
Közlekedés a jégen. Csuszkálás.
Verkehr auf dem Eise. Gleiten.

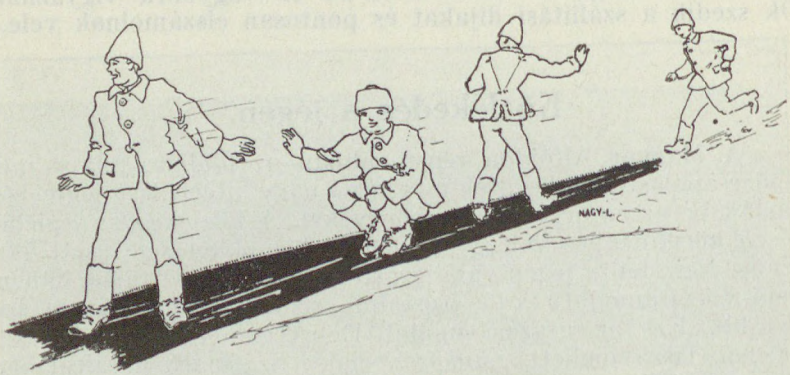

Fig. 56. ábra.
Közlekedés a jégen. Iszonkodás.
Verkehr auf dem Eise. Schleifen.

Megtörténik, hogy egyik gyermek leguggol a jégen, kezét kitárja. Két társa megfogja a kezét és húzza a jégen. Ezt látva a többiek, beleragaszkodnak a guggoló fiú ujjasa hátuljába, leguggolva vontatgatják magukat. Fényes téli napon kedves látvány. Megtörténik, hogy a legügyesebb gyermek kezébe kötelet adnak, s azzal vontatják nagy örömmel. Van jó kedv.

A jégen való közlekedésnek legősibb módja ez. Nagy távolságra elkanyargatnak. (57. ábra.)

A jégen való közlekedés másik módja az eszközzel való közlekedés. Az eszközzel való haladáshoz két eszköz kell: két csont vagy fatalp és egy szeges bot: a „*szigony*". A talpat ma korcsolyának nevezik. Legősibb fajtája ennek egészen egyszerű. Használati szempontból a korcsolyát két csoportba osztjuk: *fel nem kötött korcsolyák* (ez az ősibb) és a *felkötős korcsolyák*. A magyar rááll két darab lólábszár csontra, kezébe vesz egy hosszú szeges botot, melyet szigonynak nevez, a botot lába közé veszi, mintha ülne rajta, szeges végét a jégbe szúrva,

Fig. 57. ábra.

Közlekedés a jégen. Kötelen huzzák a csúszkálókat.
Verkehr auf dem Eise. Die Rutschendeu verden an einem Seil gezogen.

így hajtja, tolja magát: Felső végét két markába fogva szigonyozik. Gyorsan halad toronyirányban. Lábszárcsont nem mindig van kéznél. A magyar nem esik kétségbe. Két darab fát kerít, melynek alja-teteje lapos, két-három cm. vastag, hossza 32—34 cm. Erre áll rá és szigonyával épúgy tolja magát, mint a csonton. (60. ábra 1., 2.)

A lapos fa nagyon surlódik, ezért a talpra két darab vastag drótot fektet parallel, egymástól két-három centiméter távolságra. Ezen száguldoz vigan, a szinte beláthatatlan nagyságú jégen. Ezeket a laposaljú fákat ma korcsolyának nevezik. Régen bizonyára más neve volt, mert a magyar nem korcsolyázik, hanem „szánkózik", „iringál", „szigonyozik", azonban

mi volt a régi neve, nem sikerült eddig megtudnom. Korcsolyának semmiesetre sem nevezték, mivel korcsolya elnevezés alatt egészen más eszközt értettek Debrecenben és így a Tiszántúlon is és a korcsolyások egy külön foglalkozási ágat képeztek Debrecenben. A laposaljú korcsolyát sohasem kötötték fel. Az éles alapúakat mindig fel kellett kötni. A Déri múzeumban levő két drótos-korcsolya 22 cm. hosszú, 4 cm. széles, 2·5 cm. vastag puhafa. A két drót 2·5 cm. távolra halad egymástól. A drót jó hosszú, mert négy centiméterrel van visszahajtva a sarok alá. (60. ábra 3., 4.)

Fig. 58. ábra.

Közlekedés a jégen. Iszonkodás, szigonyozás, iringálás.

Verkehr auf dem Eise. Rutschen, Schleifen, Schnellen.

A lapostalpú korcsolyákat ma sem kötik fel. Ámde a falusi ember még gyorsabb korcsolyát csinál. A darab fát háromtalpú hasábbá faragja. Egyik talpon talpával áll, a szemben levő él szalad a jégen. Ez az eredeti forma. Ezt használták átkelési célokra. Ezt a könnyű billenő szerszámot már a lábra kellett erősíteni. Ez úgy történt, hogy az első részét is, a hátsó részét is átfúrja. Egy-egy madzagot húz át rajta. Az elsőt kengyelszerűen a csizmafejre húzza, a hátsót a csizma kérgén körül az elsőbe belehúzza a csizma torkán, szorosan rákötí. A korcsolya fel van kötve. Hogyha engedne, megszorítja azáltal, hogy a kötésnél *fapecket* vesz át, azt csavarja és szorítja meg jobban. A régi időkben csak egy korcsolyát kötöttek a jobblábra, a balra nem kötöttek, hanem ezzel hajtották magukat. Ez volt a régibb módja, mert a féllábon való korcsolyázás kisebb ügyességet kívánt és nagyobb biztonságot adott. Ma a szegény és ügyetlen gyermek egy korcsolyával kezdi a sportot, azután tér a kettőre, ha jól tud egyen. Mikor mind a kettőt felszorította, veszi a szigony szeges végét és a jégnek feszíti, felső végét két marokra fogja és úgy hajtja magát. Vigyázni kell, hogy a kötelék el ne szakadjon, vagy nagyon meg ne táguljon, mert a korcsolya leesik, az ember pedig elesik. (58. ábra.)

Hogy a korcsolya jobban sikamoljon a jégen, a csúszó szélébe egy vastag vasdarabot tesz olyanformán, hogy meg-

tüzesíti a végét, az első végébe süti, a csúszó élén viszi és a végén megint a korcsolya hátsó végébe nyomja. Szoktak ilyen vasat erősebb kaszaoromból vagy vasfazék (bogrács) füléből alkalmazni. Ez erősebb s így tartósabb, mint a drót.

Tóth Bálint juhászszámadó behozta 78 éves atyjának a korcsolyáját és szigonyát a múzeumba és elmondta, hogy a háború előtt a hajdúszoboszlói jégen téli időben sokszor mentek „rühelni" szigonyozva a tanyákra. Viszont a debreceni határban fekvő Haláp pusztáról hoztak olyan korcsolyát, melynek vasa kaszaorom. Némelyik már a csizmasaroknak egy kis helyet farag, hogy a sarok szilárdabban álljon. Korcsolyázás közben a sarok nem mehet előbbre, a sarok lépcsőbe akad. A tiszalöki fiúk a sarokba két szeget vernek, hogy a sarok ne mozdulhasson.

Keresztes fakorcsolya. Alakjára nézve szokatlan az a fakorcsolya, mely Vésztőről került a Déri múzeumba. A korcsolya anyaga puhafa, felső része 22 cm. hosszú, 2·2 cm. széles, 21·5 cm. magas. Talpa 17 cm. hosszú. A talpon drót van végigeresztve, két végén felhajtva és egy-egy szeggel beleszorítva. Felső részén elől és hátul 11 cm. hosszú deszkadarab van keresztülfektetve, s közepén rászegezve. Úgy néz ki, mint a kettős kereszt. A keresztfa két végén nyaka van faragva. E nyakra drótot vagy madzagot kötnek és ennek a segélyével kötik fel a csizmatalpára s szigonnyal tolják magukat a jégen. (60. ábra 5.)

Fig. 59. ábra.
Közlekedés a jégen. Fakorcsolya és felkötése a csizmára. Szigony.
Verkehr auf dem Eise. Holzschlittschuh. Am Stiefel befestigt. Benageller Stok.

A korcsolya továbbfejlődése a *szánka.* Ilyen Tiszacsegéről került a múzeumba 1934-ben. Ez a szánka egy pár 28 cm. hosszú fakorcsolya. Talpa 25·5 cm. hosszú, eleje felfaragva, rajta végig vastag drót van fektetve, mely elől egy-egy görbe drótszeggel a korcsolya végébe van foglalva, hátul pedig a felső részére. A két korcsolya 24½ cm. távolságban párhuzamosan van állítva és három darab 4½ cm. széles léc egymástól öt-hat centiméter távolra van szegezve úgy, hogy a két korcsolya

teljesen rögzítve van. Használata úgy történik, hogy a fiú rááll és egy szigonnyal hajtja magát a jégen. Ez a közlekedési eszköz kicsi alakba *szánka*, nagyalakban *szán*. Fejlődése hasonló a finn-lap kapulkához, melynek az alján levő széles talp mutatja, hogy a sítalpból fejlődött, itt pedig a szánka és a szán határozottan a korcsolyából fejlődött ki. (60. ábra 7.)

A szánka vontatási módjában egy lépés a kényelem felé, amikor madzagot kötnek az első összekötő léc közepére és az egyik rááll vagy ráül, a másik gyermek vontat. Még tovább az,

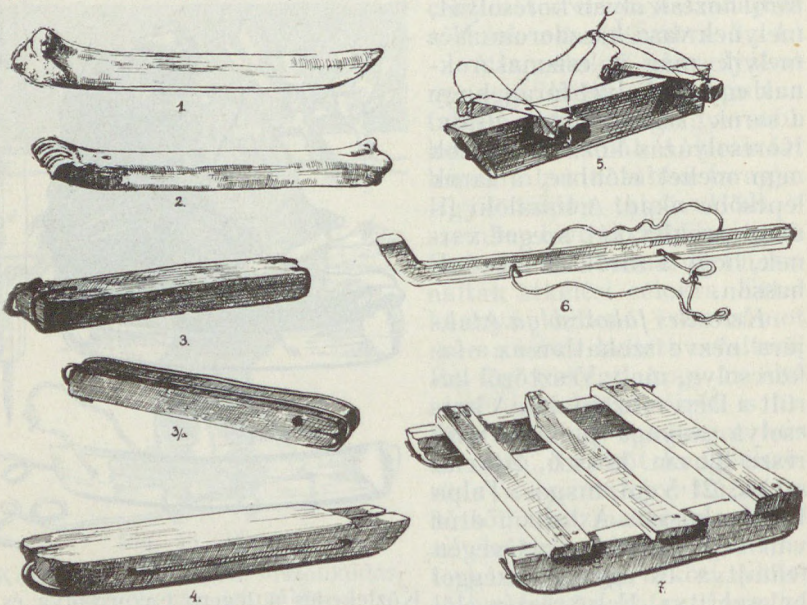

Fig. 60. ábra.

Közlekedés a jégen. Korcsolyák. 1., 2. Csont korcsolya. 3.—6. Fakorcsolyák. 7. Szánkó, mint korcsolya.

Verkehr auf dem Eise. Schlittschuhe, 1., 2. aus Bein, 3.—6. aus Holz. 7. Schlitten als Schlittschuh zu gebrauchen.

mikor a két léc végére kötnek egy-egy erős madzagot és így vontatják. Ez utóbbi nagyobb terhet is elbír. Ez a *gyalogszánka*, a Tisza mellett.

Ha a szánkát a magyar nagyobb alakban csinálja *szán*, Debrecenben *szánka* a neve. A szánba már igavonó állatot, lovat, ritkán a lassújárású ökröt fogják, ezt a pásztorkodásban a téli takarmányozásban, méginkább a mezőgazdaságba, téli szállításra nagyon használják.

Így alakul ki a szánka két talpából a szánka. De ezen a szánkán nem szánkózik, hanem iszonkodik, csak azt a két

talpat ismeri szánkónak, melyet húz maga után s melyet teherhordásra használ.

Ma már mindez szánkózásra szolgál. Gyermekek, suhancok játékszere. Még én emlékszem rá, mikor az egész utca kiment a kubikgödörbe kanyargatni vagy korcsolyázni. Előbb félláb on korcsolyáztunk. A ballábra kötöttük a sajátgyármányú fakorcsolyát, jobblábunkat térdben meghajlítottuk és felemeltük, két kezünkkel úszó tempót csináltunk és úgy haladtunk tovább. Az ügyesebb fiúk már könnyedén suhantak és gyors menetbe fejükről sapkájukat lekapva, felemelt lábuk alatt egyik kezükből a másikba kapkodták a sapkát. Mások már két korcsolyát kötöttek és azzal igyekeztek a jégen Debrecen határában. Szigonyt nem használtak, nem is szigonyoztak.

„Ne menj a jégre, nem esel el", mondja a magyar közmondás. Ámde a halász, vadász, nádvágó-embernek gyakran kell a jégen járni és hogy el ne essen, *jégpatkót* köt lábbelije talpára. A jégpatkó vasból készül. Falusi kovács munkája. M-alakú, egy centiméter széles vas, két végén füle van, ebbe szolgál a kötelék, mely kendermadzag vagy szíj. Hátul két-négy körme van, mely hegyes, ezt a jégbe vágják és így nem esnek el.

A Déri múzeum 12 drb különböző nagyságú és kiállítású és a különböző vidékről összeszedett jégpatkót őriz. Ezek típusonként így oszlanak meg: 1 drb fogas, 1 drb nyeles, 1 drb kéregtartó vassal felszerelt, 2 drb nagyon keskeny aljú, négy körmű, 3 drb keskeny aljú, széles erőskarú, négykörmű, 2 drb terpeszes kiskarú, karikafülű, 2 drb szíjjazott. (XIV. tábla.)

Kiállítására nézve: I. szíjazott jégpatkó 11 cm. hosszú, 4 cm. széles, a talpa két nyitszeggel van a szíjazathoz foglalva. A szíj a talpon kétszeres szíjazata rézcsatokkal van ellátva. Felkötéskor a szíjakat a csizma fejére csatolják, így rögzítik rá. Két körme erősen elkopott.

II. *A szíjazott fogas jégpatkó* 13 cm. hosszú és 3 cm. széles, két nyitszeg foglalja a patkóhoz. Kiállítása olyan, mint a fentié. Körömzete fogszerű. A vas meg van hajtva és egyik végén hat, másik szélén hét darab éles fog van kapaszkodásra. Szélessége 11 cm., jellemző sajátossága az, hogy ennek karja nincs.

III. *Szélestalpú jégpatkó.* Hossza 8 cm., szélessége 5 cm., körme 2·4 cm. erős, karja 6 cm. magas, felső végén fülalakú lyuk van hajtva. Ebbe fűzték a spárgát, mikor felkötötték. Falusi kovácsmunka.

IV. Ez a patkó 10 cm. hosszú, 3½ cm. széles, kartávolsága 11 cm., karja erősen oválisan hajtva, felül füle van. Négy körme kényelmes járást ad. Alakja olyan mint a másiké, de nagyobb.

V. *Karos jégpatkó* távolsága 11·6 cm., rövid karja 14 cm. hosszú, füléül itt karika szolgál. Gyárimunka. Pókszerű.

VI. *Rövid jégpatkó.* Hossza 5 cm., szélessége 3 cm., karja

7 cm., távolsága 11 cm., vége karikába hajtva, közepében lyuk. Négy körme van, falusi kovács munkája.

VII. *Hidas-jégpatkó.* Elől és hátul két-két kar, ezen két-két köröm van. A két kart egy 3 cm. magas, 8.5 cm. hosszú híd köti össze. A karokon karika fül van. Ennek segítségével lehet a csizma fejére kötni madzag vagy szíj segélyével.

VIII. *Nyeles kétkörmű jégpatkó.* Sajátságos jégpatkó. Elől két körme egy szögben hajló karon egy-egy köröm van. A szög végétől egy 10 cm. hosszú nyél vezet hátra. A nyél vége a sarkon túl ér és fülben végződik. A felkötése úgy történik, hogy a két kart a csizma fején átkötik és a nyél végén levő lyukban átvezetik és a sarokhoz is hozzászorítják azáltal, hogy a spárgát a csizma torkán átveszik.

IX. *Háromkörmű jégpatkó.* Egyszerű, de nagyon gyakorlati kivitelű az a jégpatkó, melyet Hegedűs Ferenc demecseri lakos ajándékozott a Déri múzeumnak. Ez a 76 éves öreg halászember már apjától örökölte a szerszámot, melyet az egyik demecseri kovács csinált.

Ez a jégpatkó háromkörmű. Két körme a csizmatalp szélénél, egy középen, szögben összealkotott 9 cm. hosszú híd végén van. A híd mindkét végénél 3.8 cm. magas kar hajlik fel és mindegyik kar fülben végződik. Ebbe a fülbe madzag van húzva, amely a felkötésre szolgál. A talp alatti híd összeszögelésénél a sarok felé 4·2 cm. hosszú, 2½ cm. széles híd nyúlik hátra, melynek végén a harmadik köröm hajlik lefele.

Felkötése akként történik, hogy a két szélső köröm karjának a fülébe húzott madzagot a csizma fején összekötik hurokra és a hurkon kívül levő kb. 40 cm. hosszú madzagot hátra körülveszik a csizma kérge felett és a szabadonlevő végét még egyszer a hurokra kötik. Sőt azt is megteszik, hogy itt e kötésbe egy fapecket húznak és azzal szorítják fel.

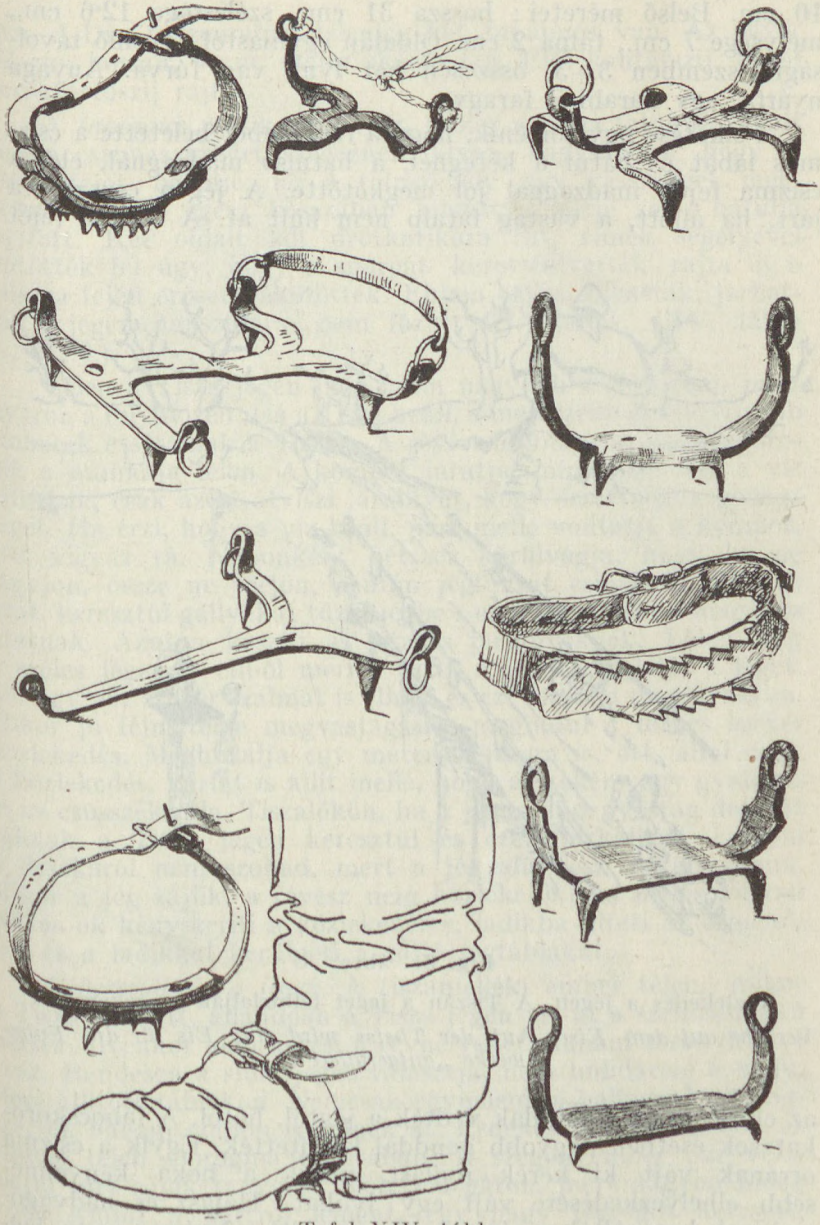
Az öreg Hegedűs azt állítja, hogy régen, mikor még téli időben a Nyírségen sok jég volt, ilyen jégpatkók segítségével járt a nép Demecserről Dombrádra gyalog a befagyott tavak jegén. Ezenkívül téli halászatkor a halászlegények mind ilyet használtak.

A réti ember a jégen való járásra a fabocskort használta Ma már, különösen a város közelében lakók *fapapucs*-nak nevezik. Nem volt ez magyar eszköz, mert a népdal is ezt mondja :

Az oláhok, meg a tótok
Fapapucsba járnak...

Az ősi neve azonban fabocskor volt.

Egy ilyen ősi eszköz Demecserből (Szabolcs megye) került a Déri múzeumba. Úgy néz ki, mint egy kisebb fajta favályú. Külső méretei : hossza 35 cm., szélessége 15½ cm., magassága

Tafel XIV. tábla.

Közlekedés a jégen. Jégpatkók.
Verkehr auf dem Eise. Eiseln.

10 cm. Belső méretei: hossza 31 cm., szélessége 12·6 cm., mélysége 7 cm., talpa 2 cm. Oldalán egymástól egyenlő távolságra szemben 3+3, összesen hat lyuk van fúrva. Anyaga nyárfa, egy darabból faragva.

Felkötése úgy történik, hogy a réti ember beletette a csizmás lábát és hátul a kéregnél, a hátulsó madzagnál, elől a csizma fején madzaggal jól megkötötte. A jégen csusztatva járt, ha állott, a vastag fatalp nem hült át. A csizma fejét

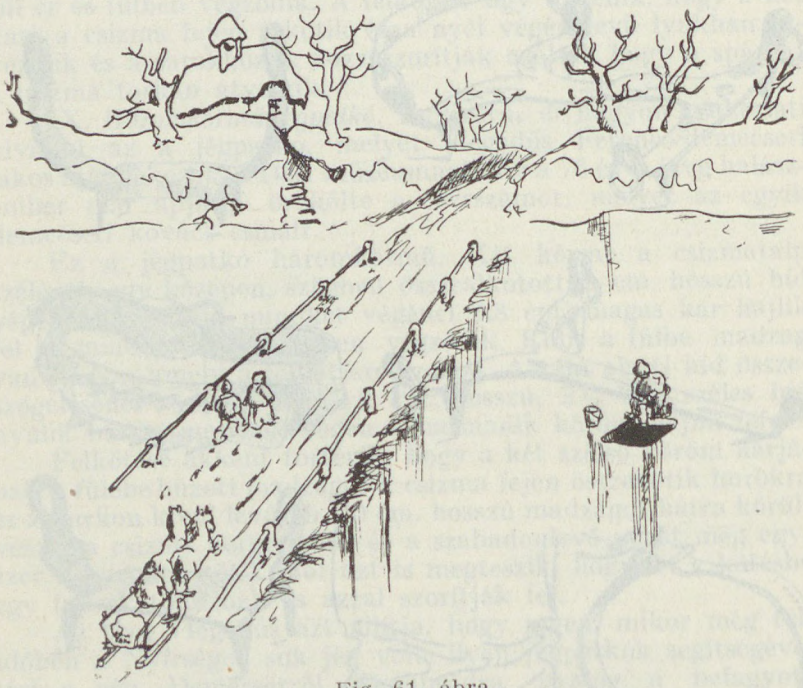

Fig. 61. ábra.

Közlekedés a jégen. A Tiszán a jeget felhizlalják a szekérnek.
Verkehr auf dem Eise. Auf der Theiss wird das Eis für die Fuhrwerke „aufgefüttert".

az elülső és az oldalfalak védték a jégtől, hótól. A fabocskorokat sok esetben nagyobb gonddal készítették. Egyik a csizma orrának vájt ki kerek nyílást, másik a boka kényelmesebb elhelyezkedésére vájt egy lyukat. Halász és nádvágóemberek használták a vízszabályozás előtt a Nyírség nagy jégvilágában.

A *papucs*. A régi nádvágók papucsban dolgoztak a jé-

gen. A Déri múzeumban jelenleg két fapapucs van. Az egyik 32 cm. hosszú, 9 cm. széles akácfa lap. Elől kantárszíj, hátul saroktartószíj rajta.

A *fapapucs* másik típusa az, mikor a puha fatalpra oldalt ócska csizmaszárbőrt szegeznek, olyan nagyságban, hogy a csizmafejet befedje. Ez a talpszegély egy vasszeggel megerősítve, felül egész hosszában kihasítva, eleje zárt, hátulja nyitott. Két oldalt két drótkarikára fut, ennek segélyével kötötték fel úgy, hogy a spárgát keresztülvették rajta és a csizma fején erősen rákötötték. Ebben aztán állhattak, járhattak a jégen napszámra, nem fázott fel a lábuk. (XV. tábla 5., 7., 9.)

Télen a Tisza jegén még talán nagyobb a forgalom, mint nyáron a folyóvizen. Ha a Tisza beáll, a merészebb és szegényebb emberek átsétálnak a Tiszán. A révésznek nagyon megszaporodik a munkája télen. A kompot járatja, míg tudja. Ha a víz pillédzik, csak azért átviszi járművét, hogy összetörje a gyenge jeget. Ha érzi, hogy a víz beáll, part mellé vontatja a kompot. Ott vigyáz rá. Naponként kétszer körülvágja, hogy be ne fagyjon, össze ne törjön, azután jégi utat csinál. Kijelöli az utat, keresztül gallyakat tűz a jégbe s ez jelzi az utat a magános utasnak. Azután készíti az utat a járműveknek. Léket vág a széles jégen, s ebből meri a vizet a jégre ; hízlalja a jeget. Sőt egy pár szekér szalmát is elhint és ezt locsolja meg gyakran. Mikor jó félméterre megvastagszik, megindul a terhes szekér közlekedés. Meghízlalja egy méter vastagra is, ott, ahol nagy a közlekedés, karfát is állít mellé, hogy a szekér vagy gyalogos le ne csússzék róla. Tiszalökön, ha a jég gyenge, vastag deszkát raknak a Tisza jegén keresztül és ezen járkálnak. Lelépni a deszkáról nem szabad, mert a jég alá vész a könnyelmű. Mikor a jég zajlik, a révész nem közlekedik, ha mégis valami súlyos ok kényszeríti a közlekedésre, ladikba ülteti az átmenőket és a ladikkal kerülgeti a zajló jégtáblákat.

Teherszállítás a jégen. A tiszamelléki ember télen, mikor a Tisza beállott, állandóan a Tisza jegén jár át a szemben levő partra. Ilyenkor nem keresi a révhelyeket, hanem toronyirányt vesz. Rendesen a síma jeget választja, nem bukdácsol a nagy, élére állított táblákon. Nemcsak egymásután ballagnak gyalogszerrel, hanem szánon is kelnek át. Érdekes átkelést láttam az elmult télen Dorogma határában. A szegényember pár véka életet vitt egyik tanyáról. Sietett a gáton, mert nagyon hideg volt. Amint a partról lement, egy nagy jégrögöt keresett, rátette a búzát és botjával tolta a jéggel együtt. A teherszállításnak egy nagyon egyszerű és rendkívül ésszerű módját ismertem meg benne. (62. ábra.)

Fig. 62. ábra.
Búzaszállítás a jegen. — *Weizentransport auf dem Eise.*

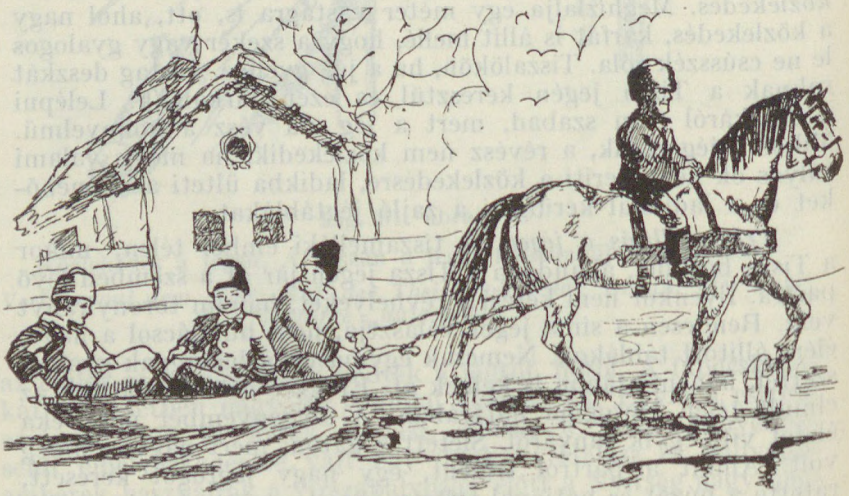

Fig. 63. ábra.
Közlekedés a sáron teknőben.
Verkehr durch das Kotmeer in einem Trog.

Közlekedés a sáron.

A Tiszántúl zsíros földjén tavasszal és ősszel feneketlen a sár és így ősszel meg tavasszal szörnyű nehéz a közlekedés. A vagyonos ember régen lóháton járt, szegényember *sárhajón* hordta pár véka búzáját a malomba, gyermekeit az iskolába. A sárhajót Banner félhajónak nevezi, a szoboszlói öregemberek *teknőnek* nevezik. Azért, mert nagy vájt teknőt használtak ilyen célra. A végébe kampót tettek, ebbe kisefát akasztottak. Három-négy gyermek a teknőben ült, egy fiú a lovon és húzatta. Vésztőn felhajó a neve, azt mondják egy hajóból egy részt elvágtak és ezt használták erre a célra. A sáron való ilyen közlekedést koratavasszal és késő ősszel használták, mikor még a föld nem engedett ki, felül sár, alul jég volt.

Fig. 64. ábra.
Pásztor falában.
Dorfhirt auf Stelzen.

Dr. Godán Ferenc tiszti főorvos öregemberek meghallgatása után így írja le a *sárhajó*-t. Két-három méter hosszú, 50—60 cm. átmérőjű tölgy vagy nyárfatömbből készült, kivésték, kibaltázták. Eleje és hátulja lecsapott volt, hogy a jégen könnyen csússzék. Elejére egy felhérc volt erősítve, melybe a hámfát akasztották, vagy pedig egy vaskampó volt belefúrva és a hámfára kötött láncot vagy kötelet ebbe akasztották. Egy ilyen sárhajóban búzát szállítottak a malomba vagy gyermekeket az iskolába. Egy-két ló volt befogva.[95] A fiú a lovon ült és úgy vontatták a sárhajót. Banner János dr. szerint Békésen 1794-ben minden malomnak volt egy sárhajója. Kiss György debreceni gyakorló-iskolai tanár még jól emlékszik, hogy az ő gyermekkorában a gyermekeket teknőben vitték az iskolába Szoboszlón. A teknő elejében egy görbe vas volt átfúrva, ebbe akasztották a hámfát. Egy jámbor lovat befogtak, egy idősebb fiú ráült, a kisebbek beültek a teknőbe és úgy vonta az iskolába őket a ló a koratavaszi sárban. Ez a szállítás addig volt jó, míg a sárnak a teteje olvadt fel, de alól még fagyott volt. Mikor a föld egészen kiengedett, *falában* jártak.

A Déri múzeumba a sáros Balmazújvárosról került egy faláb. Hossza 90 cm. lába 45 cm. Itt egy álló van rajta lapos lécből 10 cm. szélesen, azon felül 50 cm. hosszú lapos léc, mely

[95] Dr. Godán Ferenc hozzám intézett levele.

a lábszárhoz simult és oda volt szíjazható. A pásztor felállott a faláb állójára, a felső részét a lábszárára kötötte, könnyen járt, egész gyorsan szaladt a jószág után. Nem ragadt be a feneketlen sárba, mely néha még a csizmáját is behúzta. Öregemberek emlékezete szerint régen a parasztok közül sokan használták a falábat, talán azért neveztek el sok embert falábúnak. Régen szükséges közlekedési eszköz, ma már csak a gyermekek ügyeskednek rajta. Az újvárosi ember *gólyaláb*-nak nevezi.[96]

A Sárrét szélén fekvő sáros falukban szokás volt még, hogy tavasszal és ősszel a nagy sárban, a nagyobb iskolás fiúkat lóháton küldték az iskolába. Egy szelíd lóra három iskolás fiú is felült. A legügyesebb első kezelte a kantárt, a többi beleragaszkodott ennek a vállába. A nagy sáron átlábolt a jó ló. Az iskola vagy inkább a templom grádicsánál leszálltak, a kötőféket a nyakába dobták és a ló magától hazament. Délben a lovat kieresztették és elment a templomhoz, várta a fiúkat, felültek rá, hazavitte őket.

A halászok kunyhója.

A réti, lápi, nádi ember kunyhója fedélkunyhó. Olyan, mintha egy fennálló ház fedelét leállították volna a földre s az ajtaja lenne a ház tűzfalára vágott hászija lyuk. Az ilyen kunyhó nagyon egyszerű, ősi hajlék, a szegény réti ember maga eszkábálja össze. Fa nem kell hozzá sok. Négy darab erősebb ág a két végének és vékonyabb ágak a bordáknak és az erre keresztbe fektetett pálcáknak.

A szegényember jó egyenes, kissé magasabb helyre, mint ő mondja, szigetre fészkel. A sárréti ember az „*ormágy*"-on, magasabb helyen üti fel kunyhóját. Kikeresi a szép zöld pázsitos szigetet, kilépi a házhelyet négy-öt lépéssel és építi a kunyhót. Két vastag ágat befele dőlve beás a földbe. Felső végét benn összehajtja, tövét jól megtömi, hogy szilárdan álljon. Építménye hátsó végét megint megcsinálja így. E két tartón egy hosszú, vékony ágat fektet keresztbe. Ez a *girince*. Most egy lépés távolságra odafekteti a bordákat, hogy felső része X-et képezzen és ez is tartsa a girincet. Erre a vázra keresztbe vékony, hosszú ágakat fektet, fűfavesszővel átkötözi és ezzel elkészül a kunyhó váza. (65. ábra.)

Most jön a kunyhó befedése. A szegényember egy nádkötőtűt farag. Jó vastag, szálas nádat vág és azzal befedi a vázat úgy, hogy a nád tövét egy barázdába ereszti a földbe, a bokrétája pedig a girince felett összehajlik. Kívül a belső pálcával párhuzamosan korcot fektet. Veszi a nádkötőtűt,

[96] Banner János: A félhajó. Népr. Értesítő, 1912. évf. 89. l.

abba vékony fűzfavesszőt „*korcvesszőt*“ húz és a nádkötőtűvel áthúzza a nádfedésen, a külső korcot összeköti a belső korccal. A gerincen a bokrétát ellenkező irányban lehajtja és leköti úgy, hogy a girince szépen és erősen be van szegve. Most jön a befedés. E célra frissen kaszált sást, kákát, dudvát használ. Ha ezt az anyagot, ha nem egészen szárazon hányja rá, jobban megnyomja és nem viszi le a szél róla. Ezzel az anyaggal a kunyhót bőven beszórja és akkor már lakhatja. Nem borítja fel a szél és nem ázik be. Érdekes az ajtaja, ezt a végére hagyja. A tetejétől lefele 60—80 cm.-t lezár. Egy gallyal lezár egy csínos háromszöget. Ezt náddal befedi. Oldalt és alul korcvesszővel beköti a nádat. Ez az üstöke. A megmaradt alsó trapézalakú nyílást négyszögre alakítja úgy, hogy a vastagabb ágakból ajtófélfát formál és azt a földbe beleássa, küszöbje nem fontos, csak szemöldök fája és a két oldala. Mikor ez is készen van, ajtót készít. Ez vagy fából vagy nádból készül. Az utóbbi kezdetlegesebb. — Jó vastag nádat válogat össze, egymás mellé fekteti és gyökérrel vagy fűzfavesszővel összeköti alul, felül és kész az ajtó. Fűzfavesszőből koszorút fon és az ajtó sarka ebben mozog. Zárját pedig úgy oldja meg, hogy vesszővel beköti. Ugyanígy készül az ajtó fűzfavesszőből és ugyanezt a célt szolgálja. A különbség az, hogy a vesszőajtó tovább tart, nem törik könnyen.

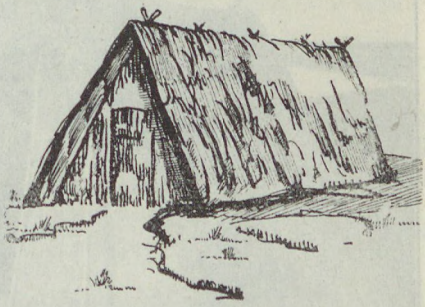

Fig. 65. ábra.
Pákász kunyhó a Sárréten.
Hütte eines Kleinfischers im Sárrét.

Ablak nincs a kunyhón. Nem is kell. Hiszen aludni megy bele. Van azonban egy füstlyuk a tetején, mely a tűzhely terjeszkedő füstjét vezetné ki. Éppen ezért a tűzhely felett nyitja. ki.

A tűz az ilyen kunyhónál egész nyáron a kunyhó előtt, a szabadban ég. Hideg ősszel és tavasszal azonban a kunyhóba viszi a szegényember és itt tüzel. Ilyenkor tele van füsttel a kunyhó, nem is égeti soká a tüzet, csak míg az eledelt elkészíti.

Az ilyen kunyhó nem nagy. Fekvőhelye a földön van. Lakója apróságai pedig a bordákra és a pálcákra felakasztva. Ha a nádi ember hosszabb időre akarja készíteni, a nádat belül sárral betapasztja. Így melegebb és tűzmentesebb. Ahol kevés a nád, sás, több a szikes agyag, ott kívül-belül sárral tapasztja be. Ezzel kész a *nádfal*. (66. ábra.)

A nádi ember igyekszik a föld felszínétől magasabbra

emelkedni. Falat húz a nádkunyhó alá, de ezt is nádból. Nem magasat, csak két métert. Erre teszi a régi tető alatti házát. Ez már *fennálló kunyhó*. Ennek nádfalát kívül-belül betapasztja, a tetőt pedig náddal, gazzal fedi.

Amilyen egyszerű volt a kunyhó, egyszerű a berendezése. Bútorzata egy, néha két vacok vagy dikó. Négy ágast 80—90 centiméter magasságban a földbe ásnak, elől és hátul egy-egy keresztfát tesznek és a közét fűzfavesszővel töltik ki. Az így elkészített ágyra friss sást, kákát, sőt bolhák ellen vad kendert tesznek és erre heverednek. Párna egy köteg sás, vagy egy rosz zsákba tett dudva. Rajta hányódik a takaró és egy viseltes

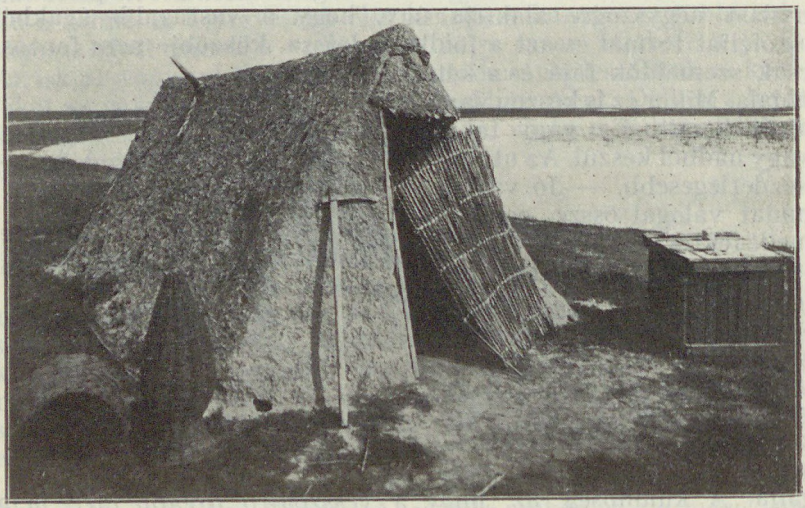

Fig 66. ábra.

Nádfalu halászkunyhó a Hortobágy-folyó partján.
Fischerhütte am Ufer des Hortobágy-Flusses.

juhászbunda. A vacok nemcsak ágy, hanem szék is. Erre ülnek le, ha beszorulnak, erre ültetik a vendéget is. Az ilyen kunyhóba legfeljebb bolha van, de tetűt vagy poloskát sohasem vettem észre. A magyar is megbántva fogadta, ha kérdeztem, úgy utálja e pocsék férget ; a poloskát meg nem is ismeri. A vizek mellett rengeteg szunyog tanyázik. A kunyhóba is jut elég. De a lápi ember nem tűri magánál. Este, mikor bevonulnak pihenni, egy csóva gazt meggyujt és ezzel kifüstöli a szúnyogot. A vackon kívül még egy vagy két láda van. Az egyikben a fehér ruháit, szerszámait tartja, a másikban a kenyeret, tésztát és főzeléket. A fennálló kunyhóban még egy sárból épített négyszögletes tűzhely van. A korcba akasztva a bográcsa

és a kerekfejű kanalak. A gerincből vastag madzagon egy pecken lóg lefele a szalonna, ha módosabb, egy kis avas disznóhús. A sarokban kormos főzőfák hevertek, egy pár merítő fakupa, cserépkorsó, mércék, hálókötő-szerszámok. A másik sarokban sok vadmadár-tojás egy gyékénykosárban. A vacok alatt fészken ült a kotló. Rucatojáson ült.

Ha a Tiszán hajózunk, a magas partokon egyszerű, regényes kis kunyhók ötlenek szemünkbe. A kunyhók tájéka érdekes. Lent, a vízen, előtte ladikok pihennek. Innen a partbavágott földlépcsők vezetnek fel a kunyhóhoz. A kunyhó körül a földön halászszerszámok hevernek össze-vissza. A kunyhó tetején a halászszerszámok száradnak. A rozoga deszkaajtó előtt kutya hever és ugatva fogad. A házban senki sincs. A kutya az őr, s jobb, mint a zár. Be nem eresztene. A házikó körül hajlongó füzes van, melyből egy-egy öreg fűzfa, nyárfa emelkedik őrszemül ki.

A ház nem lakásnak épült. Egy szoba az egész. De jó meghúzódni a vihar elől, elég a féltettebb dolgoknak.

A tiszai és kisvizek halászai csak tavasszal és nyáron késő őszig vannak a vízen. Ilyenkor keveset alusznak, éjjel-nappal dolgoznak. Télére a közeli tiszamenti falvakba vonulnak és itt áttelelnek. Ez az életük csak annyiban pihenés, hogy ilyenkor vízre nagyon ritkán mennek, hanem otthon javítják át szerszámaikat, vagy újakat készítenek.

Kora tavasszal, amikor a hal indulni kezd, vízre szállanak. Kunyhójukat kijavítják, vagy újat építenek. Egyszerű kunyhójuk rendesen egy öbölben vagy egy kanyarulatban van. Legtöbbje hevenyészett. A halász szép, szálas nádat vág. A kijelölt helyen egy ásónyomnyira kiássa az alapot. Ebbe állítja töves végével a nádat, az alját földdel feltölti, jól megtapossa és áll a fal. Ezután két-három helyt bekorcolja a nádfalat, gallyból, nádból, sásból kétszeres tetőt csinál rá és már kész is az épület. Ha később ennek az épületnek a falát jó sárral kívülbelül beveri, vagy mint mondják, megtapasztja, takarosan besímítja, állandó kunyhóhoz jut. A Tisza partján sok helyt lehet ilyen jó erős *fennálló kunyhó*-kat látni.

Megtörténik, bár ez már ritkaság, hogy vályogot raknak össze állandó házzá. Ez módosabb halászbérlők kunyhói, vagy révházak. (68. ábra.)

Legtöbbször nem csinál ilyen házat, hanem csak a partba vermet ás, arra kétoldalas nád és sástetőt borít. Ajtaját nádból köti úgy, hogy vastag derék nádat fektet egymásmellé, jó gyékénnyel két-három helyen átfonja és a bejárat elé állítja. Ez a kis tákolmány csak egy szegényembernek szolgál enyhelyül. Fekhelye egy gödörbe levő vacok, feje alja a gödör belső végé-

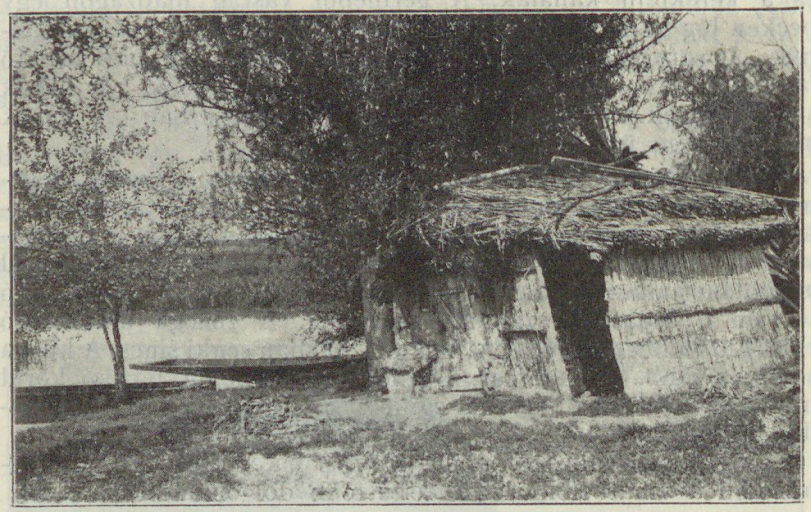

Fig. 67. ábra.
Halászkunyhó nádból a Tiszapartján.
Fischerhütte aus Rohr am Ufer der Theiss.

Fig. 68. ábra.
Halászkunyhó a Hortobágy folyó partján.
Fischerhütte am Ufer des Hortobágy-Flusses.

ben levő földküszöb. Eleségét, kevés gúnyáját a tető gerincét képező vastagabb faágra akasztja az egerek elől. (67. ábra.)

A kisvizek mellett csak egy levelest rögtönöz a halász a nap heve ellen. Négy karót lever a parti fövénybe, sást vág és ezt a begyallyazott félereszszerűen berakja. Aláhúzódik. Az ilyen leveles ott szükséges, ahol egyetlen fa sincs a közelben. Ilyen a Hortobágy, Kösély, Berettyó partja.

Érdekes a lápi ember kunyhója. Ez teljesen nádból épült. Természetes is, mert más építőanyag nincs. Hegyestetejű kunyhó, amilyet a pásztorember is épít magának. Körülte néhány halászszerszám, nádcsörmő. Oldalt egy verem, melyben

Fig. 69. ábra.
Halászkunyhó a Hortobágy-folyó partján.
Fischerhütte neben dem Flusse Hortobágy.

a láp vize feketélik s ebben van a pákász halállománya. A kunyhó előtt állandóan tűz ég. A hamu alatt alig pislog a parázs, de ha a tüzet használni akarja, a hamut szétkaparja, nádcsörmőt tesz rá és újra tüze van.

A nádas embere primitív életet él. Igénye semmi, élete nyugodt. Tüzet ősi módon rak. Száraz nyárfa gallyakat tördel. Kunyhója körül összerakja. Ha tüze kialudna, ami ugyan ritka eset, gyujtó nélkül ősi módon gyujt tüzet.

A nádcsörmőt elkészíti. Száraz gallyakat rak rá. Két nyárfa gallyat egymásra tesz. A külső végét gyökérrel hirtelen jól összeköti. A két vessző közepére egy harmadik vesszőt keresztbe

tesz, most a belső végét bal markával összeszorítja és a keresztbe tett gallyat jobbkezével erősen és sebesen huzgálja a két gally közé szorítva. Alig telik el pár perc, már szenesedik, serceg a harmadik gally, még annyi idő, tüzet lök a száraz gally. Ezt a tüzes gallyat a nádcsörmőbe dugja és fújja. Nemsokára füstölög a *csörmelik* és kész a tűz. Ha a csörmelék *vonult* (megnyersült), nehezen fog tüzet. Ilyenkor a halász felveszi a csörmőt a tüzes fával és a levegőben meghimbálja, a tűz éled és ha tüzet fog, leteszi, kész a tűz.[97] (70. ábra.)

1922—25-ben a Pallagcsa nevű bodrogközi lápi világban jártam és több lápi emberrel találkoztam, aki gyujtó nélkül így rakott üzet.[98]

Nyáron, mikor szárad a láp, nagyon vigyázni kell, hogy a tűz el ne *legeljen*, mert kigyul a száraz láp. A lápi ember *vigyáz is rá*, de a kóborgó pásztor, vadász nem vigyáz. Forró nyáron a kiszáradt láp sokszor meggyul. Nagy szerencsétlenség ez. A tűz a felszín alatt terjed. Észre sem lehet venni, mert nem ott füstöl, ahol ég. A védekezés nehéz. A falvak népe száraz nyáron állandóan fel van készülve. Ha a láp valahol füstöl, a falu férfi népét kirendelik ásóval, kapával. Az égő területet meszsziről körülássák. A kiásott földet befelé hányják. Mélyen leásnak az agyagba is. Ha a tűz a sáncig eljut, az agyagon nem tud átterjedni, elalszik. Néha azonban egy jótékony zápor véget vet a veszedelemnek. A kiégett láp szántani is rossz addig, míg humusz nem képződik. Ez pár évig eltart.

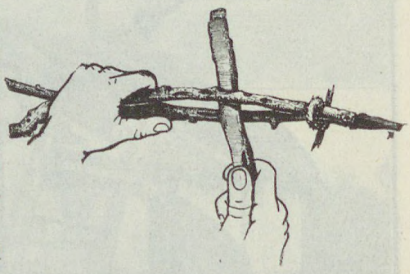

Fig. 70. ábra.
Tűzgyújtás szárazfa dörzsöléssel.
Feuererzeugung durch Reiben trockenen Holzes.

A kunyhó előtt 20—30 lépésre a láp szélében rozoga ladik pihen. Félig a vízbe van süllyedve. Ha indulni akar, előbb a vizet meri ki belőle.

A tanyák hangulata csendes és idillikus. Mély csend. Csak a ragadozó halak ugranak egyet kis zsákmányuk után. A nap utolsó sugaraival csókolja a természet gazdag pompája között ezt a szerény kis hajlékot.

Primitív kunyhó és körülte tenger halászszerszám jelzi a tiszai halásztanyát. A halásztanya jobbára gallyból összetákolt, sárral betapasztott, szalmával, náddal fedett ideigle-

[97] Ecsedi I.: A Bodrogköz rejtelmei. Poros országutakon. 12. l.
[98] Ecsedi I.: Ahogy a bodrogközi pákász tüzet rak. Néprajzi Értesítő, 1925. évf. 168. l.

nes nyári kunyhó. Nem annyira lakásnak épült, mint inkább az eleséget, szerszámkellékeket tartják benne. De enyhet ad a nagy vihar ellen is. Tetején a kisebb hálószerszámok pihennek, körülte a kisebb vesszőszerszámok hevernek szerteszét. Előtte a magas parton földlépcső vezet a vízig, hol egy-két csónak pihen a szőke víz hátán. A jobbmódú halászok állandó vályog- és sártanyát is csináltatnak. Az év egy részében itt laknak.

A tanya előtt van egy *tanyásbárka*, ez lyukas és a víz járja, ebben vannak a piacra szállítandó halak raktározva. Ha kevesebb a zsákmány, szegényebb a halász, vesszőből fon haltartót. Ezeknek túlnyomó többsége urnaalakú kas.

Fig. 71. ábra.

Versejavítás a kunyhónál.

Ausbessern der Reuse bei der Hütte.

Űrtartalmuk kisebb-nagyobb, de mindig ritkafonásúak. Fedelük versekszerű kúpok, amelyek belemélyednek a tartóba. A fedelet hegyesre faragott fával a kashoz szúrják, az így bezárt kast beleengedik a Tiszába és hogy a víz el ne vigye, kikötik egy fűzfabokorhoz. Nehéz idegennek megtalálni, csak a halász tudja, hol van. Így még az a veszély se fenyegeti, hogy valaki megdézsmálja a halat. Ez a vizen.

A parton két ágas van a földbe ásva és ezen van egy vastag dorong keresztül téve : az a *terítsfa*. A terítsfára terítik száradni a nagyhálót. A halászás után a ladikból kihordják a hálót. A szép gyepen elterítik. Az apacsokat leoldják róla, s a kunyhó mellé felállítják. A nagy hálót gondosan átvizsgál-

ják, hogy nincs-e valahol elszakadva. Ha ilyen baj érte volna, rögtön kijavítják. Kiszedik a háló szemei közé akadt piszkot is. Csak ilyen gondos átvizsgálás után kerül a háló a *terítsfára.* (24. ábra.) Itt a háló megszárad, összepakolják és újabb használatig gondosan száraz helyen tartják.

A halász ritkán van kunyhójánál. Éjjel-nappal vizen van. Mindig azon töprenkedik, merre menjen. Napokig odavannak, míg bő zsákmánnyal visszatérnek a tanyára. A kisszerszámos hátán viszi szerszámát, az alkalmi halász szekérre pakolja a halászó eszközöket, még a ladikot is és a Tisza töltésén szekerezik oda, ahol tanyát akar vetni. A vérbeli halász azonban a ladikra pakolja összes szerszámait. úgy ereszkedik csendesen a Tiszán. Ha felfelé megy, az őrfára hosszú kötelet, *alacság* köt, ő benne ül a ladikba, kormányoz, társa a parton hosszú kötelen vonja a ladikot lassan felfelé. (72. ábra.)

Fig. 72. ábra.

A halász költözik. Viznek vontatja a másik.

Umzug der Fischer, der andere zieht ihn am Seil den Fluss hinauf.

A halász eledele.

A halászat nehéz munka. Józan életet, sok tapasztalatot és pompás érzéket igényel. A halászok erős, edzett emberek. Egész nap, sőt éjjel is a vizet járják, sárban taposnak, nagy fáradságot állanak ki. Ruházatukban nagyon egyszerűek, táplálékuk is egyszerű, de nagyon kiadós. Nem hallal élnek ők, sőt talán ők esznek meg legkevesebb halat. Hanem az ősi

magyar eleséget : kenyeret, szalonnát esznek. Lebbencstésztát főznek levesnek és öregen.

Ha azonban jófogás alkalmával megáhítják a halat, a parti füzesben halászlevet, halpaprikást főznek s mellette néhány szép csukát nyársra húznak és míg a halpaprikás megfő, a csuka is megsül. Nyársnak csak a fa jó, vasnyárs megrozsdásodik addig, míg a halhús sülni kezd. Nagy halat kétágú nyársra négy száron teríti ki és így szépen pirul.

A halász mindig eleven halat főz meg. A döglött halat nem eszi meg épúgy, mint a holt Tisza kotús ízű halait sem.

A haltartókasból eleven halat válogat. Paprikásnak a vegyes hal: kecsege, harcsa, süllő, furkó keszeg, potykafiú a legjobb. Kezébe veszi a halat, az evező tollán úgy elevenen kezdi lepakaparni a hal pénzét erős és éles késével. A szegény hal borzasztóan szenved a halász keze alatt. Ő kíméletlenül kaparja és mártogatja a Tisza szőke vizébe a kínlódót.

Hamar előveszi füstös bográcsát. Telemeríti a Tiszából úgy, hogy a felszíne lefusson róla. A megtisztított, de keservesen vergődő halat újra előveszi és a farkától négy ujjnyira keresztülvágja a testét. Kifolyó piros vérét a bográcsvízbe ereszti. Majd görbe halászkésével (73. á. 4—5.) egy vágással oldalát felmetszi, a belét kiveti. A hal apró, veszélyes szálkáit az evező tollán össze-vissza apróra vágja ; a halat apróra darabolja és bográcsra hányja. A nagyobb hal fejét kettéhasítja, hogy a velő hadd folyjon ki belőle.

Így felaprít egy jó nagy márnát, potykát, kecsegét és fiatal harcsát (harcsa pundra, harcsa kupré, harcsa fityak). Az ilyen vegyes halból fő a legjobb halászlé. A bográcsot egy földhöz támasztott, fél végével egy kétágú fába tett fatörzsre felköti, jó tüzet rak alá. A víz csak éppen feléri a halat.[99]

Még négy szép csukát kerít elő a haltartóból. Sülni nagyon jó a kecsege, harcsa, süllő, csuka. Ezeket hasonló kíméletlenséggel megtisztítja, megsózza. Ezután egyenes fűzfagallyból jóhosszú nyársat farag. Előveszi a halat. A nyársat a szemén beszúrja, a gerince mentén végigtolja egész a farkáig. (73. á. 2.) A másik kerekre hegyezett végével a tűz mellé szúrja. A hal fejével lefelé áll a nyárson. Még egy kicsit meg is dűti a tűz felé, hogy jobban süljön. A másik csukát már fordítva szúrja a nyársra. A farkánál szúrja be a nyársat és a fejéig tolja.

Míg így elkészül, a bográcsleve pezseg. A halász szorgosan pár fej vereshagymát karikáz a bográcsba, sót, paprikát hint rá eleget.

A hal felfőtt. Buzog erősen. Nem szabad kavarni csak fordítani. Hamar fő, pompás illata van. A halász a bográcsárája

[99] Ecsedi I. : A tiszai halpaprikás. Poros országutakon. 21. l.

felé kapkod. Ha a pára ujjaira ragad, már megfőtt a hal. — Nagyobb biztonság okáért megrángatja a hal uszonyát is és ha kijön az uszony szála, biztosan megfőtt a hal.

A hal megfőtt. Pusztai módon körülülik a földretett bográcsot és esznek. A hal húsa pompás, de még kitűnőbb a leve. A halat egész nap lehet enni, nem lakik jól az ember vele. Ezért azt tartja a magyar ember: „A hal nem ítel!"

Halételnél nagyon keveset beszélnek. Nem félnek, de tartanak a szálkától. A halász keményen összerágja a szálkát és megeszi. Jóízűen fogyasztják a jó paprikás halászlevet.

Fig. 73. ábra.

A halász ebédet főz. 1., 2. A hal felhúzása a nyársra. 3. Halfőzés. 4., 5. Halászkések. 6. Halfőző bográcsa.

Der Fischer kocht sein Mahl 1., 2. Aufspiessen des Fisches. 3. Kochen. 4., 5. Fischermesser. 6. Kochkessel.

A jó szénnél ezalatt megpirult a csuka. Mire a leves elfogyott, meg is volt sülve. A halász felhúzza a karót és odaadja a vendégeknek. Ezek a nyársról eszik a pompás sült halat.

A kishalászok úgy főzik a halpaprikást, hogy egy jó nagy vasfazék apróhalat jól megfőznek, hogy teljesen széjjel főjjön. Ekkor a levet a halról leszűrik, a halat kidobják és ebben a fínom lében főzik nagyobb halakból a pompás halpaprikást. A halász néha karikára vágott krumplit, vagy lebbencstésztát tesz a halászlébe.

A nádasokban élő kishalász a dúbirhalat egészben süti meg. Nem tisztítja meg a halat, hanem úgy mindenestől a forró hamuba dobja és betakarja a halakat.[100] Mikor a hal átsült, kikaparja a fekete, hamus halat, a hátuszonyát kirántja, piszkos, hamus bőrét leveti. Kettéválasztja, belét kilöki és így megeszi.

Ha a községben készítik a halat, az asszonyok kirántják. Megtisztított haldarabokat tengeridarában megforgatják, azután zsírban vagy olajban kisütik. A csukát savanyúlében és töltve is pompásan el tudják készíteni.

A halászember akkor étkezik, amikor ráér. Nem tartja meg a rendes háromszori étkezést. Ha dolgozik, nem ér rá enni. Ha munkáját végzi, ételt főz és étkezik. Hányatott élete nem tűr meg semmi szokványos szokást. Ételük egyszerű. Italuk a Tisza szőke vize. A kisvizeknél a sírkutaknak bizony sokszor nem valami egészséges a vize. Étel után jót alszik a bokor árnyékában.

A halpaprikást úgy is főzik, hogy alá aprítanak. Ez úgy történik, hogy a bográcsba szép félkövér szalonnát aprókockára vágnak, megsütik szép pirosra. Ebbe a zsírba egy-két fej vereshagymát kockára aprítva szintén megpirítanak. Azután a paprikát megpirítják és az így felkészített zsírba a szépen megtisztított és megmosott halat belehányják, annyi vizet töltenek rá, amennyi feléri. Most sót tesznek bele. Vereshagymát tisztítanak, karikára vágják és ezt is ráteszik. A lé már ekkor felfő. A halnak csak egy forrás kell, éppen azért vigyázni kell, hogy a hagyma elég vékonyra legyen karikázva, hogy mielőbb megfőjjön. A halat nem szabad megkavarni, mert törik, málik. Az így elkészített halat én jobbnak tartom, mint a sovány halász-levet.

Óh hányszor jól tartottak a derék egyszerű halászok hallal. Mind egy bográcsból ettünk. Tányér nem volt a Tisza partján. A hal meg nagyon forró a bográcsban. A halászok látták, hogy ügyetlen vagyok és nem birom a forró ételt enni. A nagy keserűlapú levelét leszakgatták és mindenkinek arra tálaltak egy pár szép darab halat. Mi a lapúlevél mellé feküdtünk a zöld pázsiton és ki-ki a maga evőeszközével, bizony a legtöbb az öt körmével ette a halat. Ha elfogyott, a halászmester újra tett egy darabot.

Végül jött a drága jó leve. Bizony kanala a többünknek nem volt. A halászmester nem esett kétségbe. Jó egészséges nyárfaágat töretett és minden halászlegény faragott egy-egy kanalat. Az enyémnek a nyelét még meg is cifrázták.

[100] Ecsedi István: Aki hamuba süti a halat. Poros országutakon. 13. lap.

Megettük a levét is. Én bort hozattam hozzá eleget „hogy a hal azt ne higyje, hogy a kutya ette meg!" Bizony nem aludtunk egész éjjel sem. Vagy azt vártuk meg, míg a hold feljön vagy azt, míg a hold lemegy; mire a hold lement, már feljött a *ruhaszárító csillag*, a ragyogó Nap. A hosszú éjjeleken előjöttek az izgalmas, veszélyes vagy szép halásztörténetek. A víziember históriája, a lidérc, az ódó-kötő ember. Mindenki hitte, mélyen hallgatta. Csak a csendesen folydogáló Tiszában csapkodott olykor egy nagyharcsa. A nagy rabló kapott a kishal után.

Komádiban a halat csípőfában szorítva sütik meg. A megtisztított halat egy végén behasított fába szorítják, beszúrják a földbe, azután tüzes pernyével körülrakják, így sütik meg.

Pál Imre tiszacsegei halász, a pénzes halakról levakarja a pikkelyt. A harcsát nyárfahamuba takarja és addig tartja benne, míg le nem eszi nyálkás bőrét. A dubirt, sirincet, minden tisztogatás nélkül dobja a parázsba s úgy süti meg. A hamut bőrével leszedi s az ott maradt fehér húsát megeszi. Azt mondja Pál Imre, hogy ennek a két halnak nagyon mérges a tüskéje (hátuszonya), hogyha megszúrja az ember kezét, mehet az orvoshoz, mert ha nem siet, hát bele is hal.

A halászok szoktak még savanyú hallevest is csinálni. Vékony zsíros rántást készítenek, ebben hagymát sütnek. Ezt vízzel felereszt ik és egy kis ecetet töltenek bele, hogy kellő savanyú legyen. Azután megfőzik a lében a halat. Sokszor egy kis babérlevelet is tesznek bele. Ez jobb ízt ad a levesnek. Azt mondják, hogy a hal akkor van megfőve, ha a leve fehér.

Legjobb halnak tartja a tiszai halász a kecsegét, harcsát, tokot, süllőt. Jó hal a jászkeszeg, a ponty, a compó, a furkóhalat olyannak tartja, mint a süllőt.

Legrosszabb hal a latyakeszeg, *bál* vagy balint, az önhal, a sirinc, a dúbir.

Jég induláskor csak sirincet fogtak, ritkán jeges keszeget vagy mint némelyek nevezik, *fekete keszeget*.

A csegei halászok sütnek halat szárazon. Ez úgy történik, hogy a tepsibe nádat raknak egymás mellé. A halat megtisztítás után jól megsózzák, paprikázzák és szépen a nádra rakják. Előzőleg a boglyakemencét jól befűtik, a fűtés után a pernyét vagy hátratolják, vagy kiszedik és a tepsiket betolják és a hal szép pirosra sül.

Szokták a halat zsírban és olajban (napraforgó és tökmagolaj) sütni. Ilyenkor a halat lábasba rakják, zsírt vagy olajat öntenek alá, hogy a hal csak éppen beleérjen. Csendes tüzön sütik. Sütés közben villával forgatják.

A kisebb halat egyes nyárson sütik. A nagyobb halat hátán kihasítják és kétágú nyársra húzzák. Sőt Pál Imre a nagy

kecsegét úgy nyitja ki, hogy a kétágú nyárs mindenik ágát ketté hasítja és így négy ágon fekszik a szép halhús. Először azt a részét sütik, amelyikbe a nyárs dugva van. A sütő halász közben szalonnát süt és a szalonna zsírját a sülő halra csepegteti. Megtudtam azt is, hogy a halat mindig fanyárson kell sütni, mert ha vasnyársra huzzák, a nyárs megrozsdásodik és a hal gusztustalan lesz. Annyi idő, míg a nyers halhús a vasnyárson felmelegedik elég ahhoz, hogy a vasnyárs rozsdát kapjon.

Szatmárban a halat *cibak*-on sütik. A cibak egy kétágú fa, vagy vas, melyet a földbe leszúrnak és ezen egy fanyársat fektetnek keresztbe. A nyárs éles részére szépen megtisztított és besózott haldarabokat húznak fel úgy, hogy a darab hal után egy darab szalonnát is húznak fel. Az így felkészített nyársat a parázs felett forgatják addig, míg a hal szép pirosra nem sül.

A csíkot vagy zsírban sütik meg, vagy káposztás levesen főzik meg. Ez utóbbi a *csíkoskáposzta*. A csík megtisztítása nem egyszerű dolog. A tiszamenti halászok a csík megtisztításával nem sokat kínlódtak. A tömeg csíkot elevenen jól megsózzák, vagy nyárfahamuval leöntik és akkor őrült forgásba kezd, mint mondják „őr". Addig őr, míg a bőre le nem jön. Ezután lemossák és megkaparják. Most jön a nyakalás. Egy éles késsel egyenként levágják a fejét — szegény csík visít, mikor nyakalják — s levágott fejével vékony belét is kihuzzák.

Most a nagyját zsírban, olajban, tepsiben megsütik. A Tisza partján láttam egy alkalommal, hogy az öreghalász megnyakalva 20—25 drb csíkot, megsózta és egy kétágú nyársra felhúzogatta őket úgy, hogy derekán nyársalta fel mindegyiket. Mikor csaknem mind felhúzta, a parázsra tartotta, forgatta. Így sütötte meg és megette.

A csík azonban káposztával lett ínyenc étel a magyar urak asztalán. Elkészítése a magyar háziasszony legfőbb szakácsművészete volt, és maradt a mai napig. Régen a Sárréten és az Ecsedi-lápon „ritka ház volt, ahol nem visíttatták csíkot", mondják az öreghalászok. A csíkot a háziasszony megnyakalja és szegény csík visít, cincog, mikor a fejét vágja. Fejével belét kihúzva, belehányja egy tál vízbe. A fejetlen csík reflex mozgásaival sebesen hánykolódik, forog a vízben jóideig. Habot ver a vízen és így tisztul. Végre eláll. Azt hinné az ember, megdöglött. A háziasszony még egy léből kimossa, besózza és a sóra a csík újra elkezd hánykolódni.[101]

A háziasszony ezalatt jó savanyú hordóskáposztát feltesz főni saját levébe. Jól megfőzi és rántást tesz bele. Mikor ezzel is felfőtt, a besózott csíkot beleteszi. Sok csík újra mozog a forró

[101] Ecsedi István : A magyar ember és a spanyol nátha. „Magyarság."

lében. Mivel a csík hidegvízben lenyakazva, félnapig is elél, ezért sokszor forróvízbe vetik. Itt nemcsak megdöglik, hanem csunya zöldesbarna bőrét is lemarja a forróvíz, tehát megtisztul. Nem rendszer nélkül teszik a káposztába a csíkot, hanem a lábosba alul káposzta, feléje egy sor csík. Erre ismét káposztát tesz, erre csíkot. Tehát egy sor káposzta, egy sor csík. Rátölti a levet, főzi újra. Kavarni nem szabad, mert a csík összetörik. Nem sokáig kell főzni, mert a csíknak csak egy forrás kell és már a csík farka könnyű húzásra elszakad, megfőtt. Kész a csíkoskáposzta. Sokat ettem csíkot február, március hónapokban,nagyon jónak találtam.

A sulyom, mint csemege.

A tiszai morotváknak, az Alföld kisvizeinek érdekes, ma már kevésbbé ismert hasznos növénye a *sulyom*. (Trapa natans L.) Ez a növény hosszú, hajlékony szárain belekapaszkodik az iszapba. Úszólevelei a vízszínén rózsaalakot képeznek. Kedves fehér virágai díszt adnak a tó vizének. Termése feketebarna, négy tövissel. A halászok haragusznak e növényre, mert hálójuk teleakad szárával és alig tudják kitisztítani a sok szeméttől. Ősszel, mikor a marha bement inni a Hortobágy-folyóba, nagyszőre teleakadt sulyommal és alig tudta levakarni e rhonbuszalakú rózsás gyümölcsöket magáról.

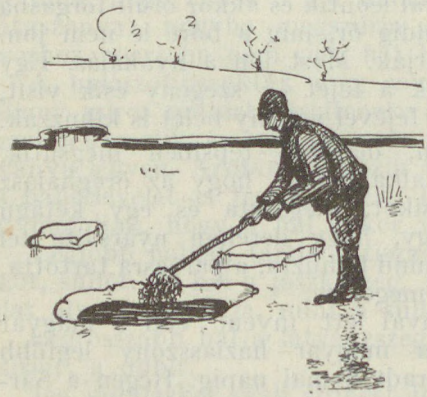

Fig. 74. ábra.
Sulyomszedés bundadarabbal.
Wassernussfang mit einem Stück Pelze.

A sulyom gyümölcsét kora tavasszal szedik. A szegényember egy hosszú rúdra egy rossz guba vagy bundadarabot kötött, fejszéjével léket vágott a folyó jegén. A szőrös ruhadarabot a lék alá dugta, meghuzogatta, megforgatta, aztán kihúzta és verte a jéghez. Csak úgy hullott a sok sulyom a jégre. (74. ábra.) A szegényember összeszedte, *szütyő*jébe hányta és elvitte haza. Itt megválogatta. Ha sokat szedett, a városba vitte és eladta; ha keveset hozott, megfőzte és megette.

A sulyom üveges, lisztes fehér belseje olyan, mint a gesztenye. Nyersen, de különösen főve, nagyon kedvelt csemegeje volt a Tiszántúl szegény népének.

A sulymot fazékba öntötték, jó sok vizet töltöttek rá, jó tüzet raktak a fazék mellé vagy alá és elkezdték főzni. Régen a kemencében főzték. Úgyis fűteni kellett télen a szoba melegítésére. Ennél a tűznél a sulyom is megfőtt. Soká főtt. Mikor jól megfőzte, késsel felhasítja két oldalát, héját szétfeszíti és kieszi belőle a jó parázs belet. Régen sok-sok szegényember és gyermek táplálkozott sulyommal a Tiszamentén. „Csege hallal, meg sulyommal íl!“ — mondta a régi közmondás.

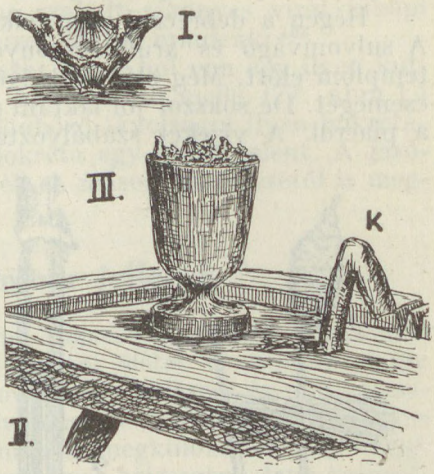

Fig. 75. ábra.
Sulyomárulás. I. Sulyom. II. Sulyomszék. III. Sulymot mérő kupa. K. Kákó.
Verkauf von Wassernüssen. I. Wssernüsse. II. Verkaufstand. III. Massgefäss. K. Schneidewerkzeug.

Míg még a gesztenyét hazánkban meg nem honosították, a nagyobb alföldi városokban, így Debrecenben is sulyomáruló asszonyok árulták a piacon a főttsulymot.[102]

Ők a vizek partján lakó emberektől megvették, fa volt bőven a debreceni erdőkön. Nem kellett pénz érte, háton ingyen hozták ez erdőkről. Főzték a sulymot. Azon melegen felvitték a piacra, sulyomvágó széken megvágták és elmérték. A megvágás ügyességet kívánt. Az asszony leült egy kis *gyalogszékre*. A *sulyomvágón* volt több *kákó*. A kákó alá erős kést tettek élével lefelé. A főttsulymot a kés éle alá helyezte, balkezével a sulymot tartotta, jobbkezével a kés nyelét nyomta, a kákó a kés hegyét szorította, egy ügyes metszéssel levágta előbb az egyik, majd a másik tüsköjét. Ez ment egymásután, pár fillérért egy kupával vágott és a vevő markába töltötte. (75. és 76. ábra.)

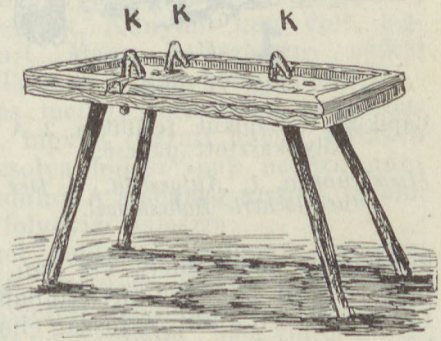

Fig. 76. ábra.
Sulyomvágószék. K. Kákó.
Sneidestand für Vassernüsse.

[102] Ecsedi I.: A magyar gesztenye. Kincses Kalendárium.

A vevő kinyitotta a fekete héját és megette az illatos, édeskés ízű parázs gesztenyeszerű belet.

Régen a debreceni piac felkapott tavaszi gyümölcse volt. A sulyomvágó és áruló asszonyok két sorjával ültek a Nagytemplom előtt. Még előkelő helyeken is feltálalták, mint ritka csemegét. De sokszor jól laktam sulyommal! — Ma már eltűnt a piacról. A vizeket szabályozták. A sulyom fogy. A halász kiszedi, kivágja hálója útjából. A fa drága, előállítása sokba kerül. A haladó kor a gesztenyét vezette be helyébe. A szegény magyar vaggonszámra veszi az olasz gesztenyét és adja pénzét külföldre!

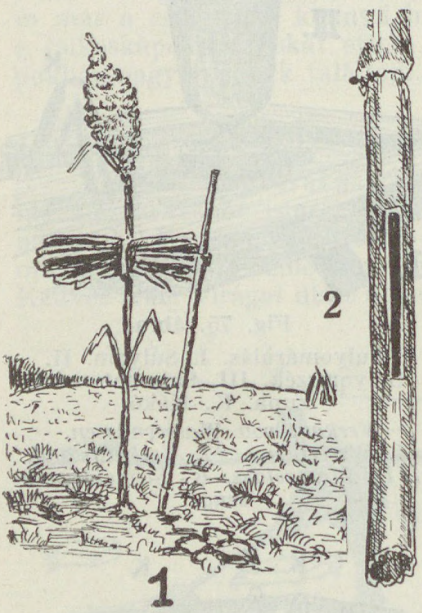

Fig. 77. ábra.

Lápikút. 1. Lápikút felállítva. 2. A kilyukasztott nádcső.

Moorbrunnen. 1. Aufgestellt. 2. Der durchlöcherte Rohrstengel.

Nádkutak a lápokon.

A halászok józanéletűek. Megisszák ugyan a bort, ha hozzájutnak, de állandóan vizet isznak. Merítenek a folyóból, a tóból, tócsából; azonban a lápon, réten előfordul, hogy nincs nyílt víz. A halász ilyenkor sem esik kétségbe, rögtön segít magán.

A nyári lápi életnek egyik ősi érdekességei a *nádkutak*. Nádkutat ma már inkább a Pallagcsa mocsár-világában készítenek. Igen egyszerű, de ötletes szerszám.

A lápi rétek felszínén nincsen víz. Azonban a láp alatt két-három méter mély víz van. Ez üdítő és friss hidegvíz, mely enyhít a nyári forróságban. Kútásással nem bajlódnak. De nem is kell a kút. A jószág eljár a nyílt vizre. Az ember találékonysága könnyen segít magán. A lápi ember kiválaszt a nádrengetegből két szép szál erős nádat. Az egyik jó vastag anyanád, a másik szép vékony, de erős sarjú nád.

A nádat megtisztítja, a vékonyabbal átüti a vastagabb bütykeit, hogy az egy cső legyen. A legvégső bütyköt nem üti át. Most a végső bütyök felett, egymással szemben, behasításokat csinál, sőt behasítja egy arasszal feljebb is. (77. ábra 2.)

Az így elkészült csövet a tőzeg rétegén óvatosan áttolja úgy, hogy a kihasított része a vízbe érjen. A nádszál felső részét jó erősen megszívja, a szájába szaladt szennyes vizet kiköpi és kész a kút. Ebből tiszta vizet ihatik mindenki.[103]

Hogy pedig az utas, a kaszás lássa, hol van egy ilyen kút, nádbugából bokrétát tesznek az ilyen kút mellé. (77. ábra 1.) Az utak, kaszálók mellett, különböző távolságra ilyen bokrétákat lát az ember. Mindenik bokréta egy kutat jelent. A járókelők vigyáznak rá. Nem törnék el, mások kártevésétől is megóvják.

A halász ember jelleme.

Bár a halászok között ma nincsen semmiféle elkülönítő rendszabály, hiszen mindenki egyéni életet él annyira, hogy még társának sem árulja el hova megy halászni és milyen eszközzel dolgozik, mégis az évszázados szokásjogon bizonyos osztályozás fejlődött ki. Ők maguk megkülönböztetnek *nagyszerszámos halászokat és aprószerszámos halászokat.* Ama csoportban tartoznak a tehetős gazdagabb halászok, mindazok, akiknek teherhálója, lapsolója, tiszai nagy hálója, számos véghorga, 150—200 drb verséje van. A Tisza partján kunyhója áll, mely előtt számos ladik van kikötve. Ha halászik, több halászlegénnyel dolgozik és albérletben számos kishalász, horgos dolgozik neki.

Az aprószerszámos halászok szegényemberek. Van nekik néhány verséjük, 40—50 drb horguk. Palónya és önháló, bóné, kece, vetőháló a szerszámuk. Kunyhót nem épít, legfeljebb egy-egy enyhelyet tart. Maga, halászlegény nélkül halászik. Elszegődik részes halásznak a nagyhalász mellé.

E gazdasági osztályozódás mellett társadalmi tagozódás is van közöttük. A folyóvízi, hígvizi (tiszai) halász büszkén lenézi a kisvizi halászt. „Pocsolya halász"-nak nevezi, mint aki meg sem tud a Tiszán mozdulni. A kishalász viszont valami nagy megbecsüléssel tekint a folyóvízi halászra.

A halászok természetüket tekintve nyugodt, csendes, szótalan, zárkózott természetű emberek. Keveset beszélnek, nem is tréfálkoznak. A halász szereti foglalkozását. Azt tartja, hogy aki a halászatot egyszer megpróbálta, nem tudja abbahagyni. Minden halász egyéni zárkózott életet él. Sem azt nem árulja el, hova megy halászni, vagy milyen szerszámon töri a fejét, sem azt, hogy milyen szerszámokkal dolgozik, hogy konzerválja szerszámait. Mindezt magának tartja, ezektől szerencséjét reméli. De ha az idegen érdeklődő iránt bizalommal van,

[103] Ecsedi István dr.: Poros országutakon. Debrecen, 1925. 8.

sok régi históriát meg lehet tudni tőlük. Becsületességük közmondásos. A vízzel, a jéggel folytatott örökös küzdelem erősen megviseli szervezetüket. Étkezésük, pihenésük semmi rendhez nincsen kötve. Kitűnő helyismeretük bámulatos. Minden fát, bokrot ismernek, a víz alatt minden örvényt, lyukat tudnak. Tudják a folyó áradását és apadását, a haljárást, a hal szokásait. Örökösen keresnek, kutatnak, mint a vadászok. Messze eljárnak a zsákmány után. Napok, hetek mulva térnek vissza portyázó útjukról. Ha jó helyre akadnak, várnak, lesnek. Ilyenkor türelmük kifogyhatatlan. Mivel munkájuk eredménye legtöbbször a szerencsétől függ, azért nagyon babonás emberek. Hisznek a lidércben, mely magas lángokban tűnik fel előttük, a folyam rossz szellemében, mely a hálót leköti a folyam fenekére és ha nagyon húzzák, eloldja vagyis elbontja azt. Még mindég félnek a vízi embertől, aki a tavakban, nádasokban él. Lát a víz alatt, hallal él, akire ráteszi célját, lehúzza a víz alá.[104]

Babonás lelkük erős vallásos érzésű. Védő szentjük Szent Péter. Ezt a szentet vallás különbségnélkül elfogadják a halászok. A halász-fohász egyszerű, de őszinte: „Szent Péter segíts! Jól tudod, hogy hova megyünk, azt is tudod, mit akarunk!"

Babonáik közül a következőket sikerült feljegyezni: A halász sem „fírget", amit a horogra tesz, sem szerszámot nem ad kölcsön más halásznak addig, míg az ő szerszámai nincsenek elhelyezve a vízben, mert azt tartja, hogy a szerencséjét adja oda. A horoglerakásnál sebesen dolgoznak. Azt tartják, hogy annak van nagyobb szerencséje, vagyis az fogja a legtöbb halat, aki legelébb lerakja a horgot. A tiszai halász déli harangszó alatt nem ül ladikba, még akkor sem, ha a kolompja szól, ami pedig azt jelenti, hogy a horgon hal van. Déli harangszó alatt még horgot sem vet, azt tartja, hogy úgysem fogna semmit sem.

A halászok este raknak horgot. A horgok lerakása, illetve mint ők mondják, *elvetése* néha éjféli tizenkét óráig eltart. Ekkor lefekszik. Ellöki magát a zöld parton és alszik 2 óráig. Ha a rövid alvás alatt nagy fehér kutyával álmodik, sőt azzal veszekedik, úgy, hogy kézzel vagy marokkal kell védekeznie: felébredvén eszébe jut az álom, már sejti, hogy nagy szerencse éri. Ekkor örömében Istenhez fohászkodik. A tiszacsegei református halász elénekli: Örvendj egész föld az Istennek... kezdetű kálvinista zsoltárt, most már egészen biztosra veszi, hogy egy *darab* halat fog. Mi sem természetesebb, mint hogy a darab hal alatt ők nagy halat értenek. Pál Imre halászmester azt állítja, hogy az álom be is válik.

[104] Ecsedi I. Poros országúton Debrecen 1925. 6. lap.

Mikor halászni mennek, senki se merje kérdezni, hogy hova megy, mert akkor nem lesz szerencséje. Nem szabad vissza sem nézni, mert akkor se lesz szerencséje. A halász ilyenkor aszszonnyal se szeret találkozni, mert ez is szerencsétlenség.

A halásznak biztos a fogása, ha borús időben indul.

Ha pucér gyerekkel álmodik, biztos halászata lesz.

Ha álmában esőt lát esni, rengeteg halat fog.

Ha pappal találkozik, midőn viszi a hálót kifelé, így szól: jobb vón visszafordulni, mert ördögöt látok.

Ha a halász megáll a vízparton, de nem teszi le a hálóját, egy *vízipókot* meglát, jó halászata lesz.

Midőn halászik és ráakad az apacsfára a háló, egészen biztos, hogy sok és nagy harcsákat fog, mert lobogója van.

A sárréti pákász nagy időjós is volt. Csíkficánkodásból meg tudta állapítani, hogy égiháború fog lenni. Akkor, amikor a csikok a víz felszínén csapatostul ugráltak, rendesen égiháborúra következtettek belőle. Az égiháború nagyságát a csikok sokaságától tették függővé.

Ezenkívül a sárréti ember a szél irányát úgy tudta meg, hogy mutatóujját a szájába dugta, és azt a fejefelé tartotta. A nyálas új a legkisebb szellő járását is megmutatta.

A régi társas együttélésnek érdekes maradványa maradt fenn a tiszai halászoknál. Ezt ők *halász-keresztelőnek* nevezik. Tulajdonképpen nem egyéb, mint remeklés a halászatban. A szertartás lefolyását így tudja Pál Imre halász: Mikor a halászlegény megtanul a folyó Tiszán is halászni, tud mindenféle szerszámmal jól bánni, még a legnehezebb szerszámot, a palónyát is tudja kezelni, és az öreghalászok is helybenhagyják, hogy teljesen jól halászott, egy vasárnap este megtartják a halászlegény keresztelőt. Ez úgy történik, hogy két evezőt tesznek keresztbe a fején, lenyomják és borral leöntik. A keresztapát a legény maga választja a jelenlevők közül. A tort is megtartják a keresztelő után.

Ezek a csendes, szótlan emberek néha tréfálnak is. Közismert tréfa az a mondásuk: Aki leves után vizet iszik, aki ha parázs van a tűzhelyen, gyufával gyujt rá, aki, mikor halászik, a markába köp, attól nem kell tanácsot kérni, mert az bolond ember.

Keresztelő, házasság, halálozás alkalmával külön szokásuk nincsen, ilyenkor legfeljebb fínomabb halat főznek és sütnek mint máskor.

A halász kitűnő anatomusa a halnak. A ponty keserű fogát okvetlen kikeresi és kidobja. Másik időtöltésből szétszedi a csuka fejcsontjait a megfigyelő képességének tanubizonyságául nagyon találóan nevezi el az egyes csontokat.

Dombi Mihály kishalász Tépén nagy szakértelelemmel szedegeti szét a csuka fejcsontját. Ő mutogatta és jelölte meg nekem is a csontokat, mint mondta az apjától tanulta. A csontok a 78. ábrán találhatók és nevei a következők: 1—2. Puska: homlokcsontok (os frontale). 3. Szurony: alapcsont (os basilare vagy os sphenoideum). 4—5. Töviskoszoru (os angulare és os dentale). 6. Gyík (Ceratobranchiale). 7. Szekér nyakszirtcsont és szárnycsont és orrporc (os occipitale és

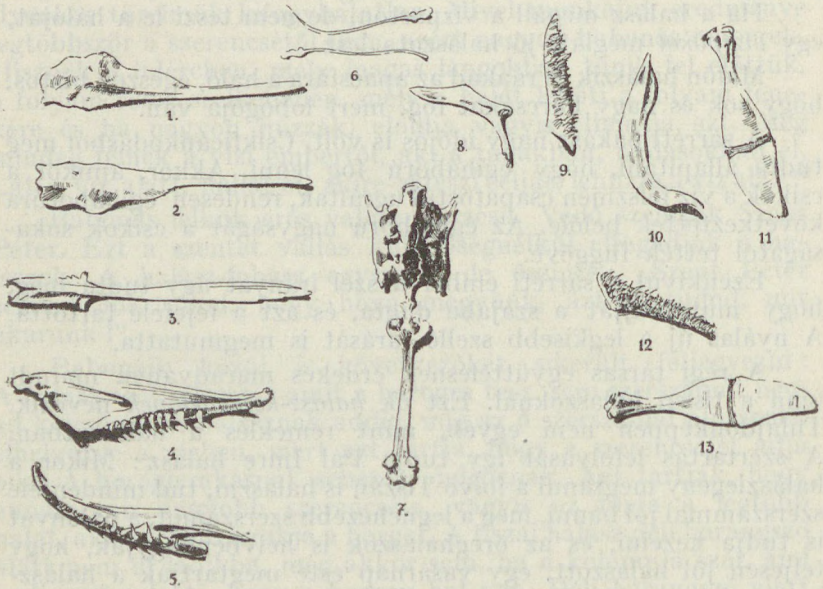

Fig. 78. ábra.

A csuka fejcsontjainak népies halásznevei.

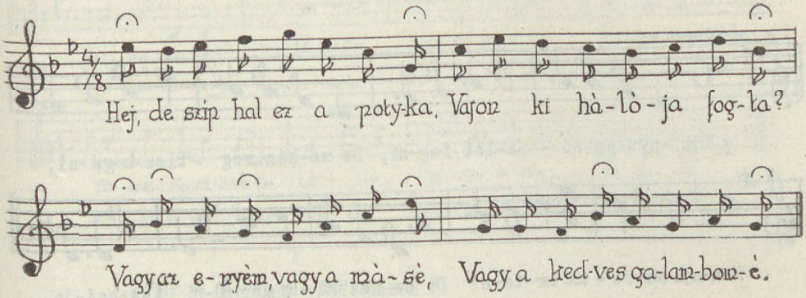
Volkstümliche Benennungen der einzelnen Kopfknoche des Hechtes bei den Fischern. 1—2. Gewer. 3. Bajonett. 4—5. Dornenkranz. 6. Eidechse. 7. Wagen. 8. Revolver. 9—12. Karbatsche. 10. Sichel. 11—13. Speer.

pteroticum és cartilagó ethmoidalis). 8. Levolver (Hyomandibulare). 9—12. Korbács: ekecsont (Vomer). 10. Salló Ptaeoperculum). 11—13. Dárda: nyelvcsontív (Os hyoidium).

Lelkük világa legjobban megnyilatkozik a dalaikban. Ezeknek a csendes, becsületes, hallgatag igaz embereknek pihenésükben néha megnyílik a lelkük és édes-bús nótákat énekelnek el a csendesen folydogáló Tisza partján.

A halásznak minden gyönyörűsége a hal. Ez jár mindig eszébe. Ezt keresi éjjel-nappal. Ha megtalálja, nem tud hova

enni a boldogságtól. Napi beszélgetésébe és dalaiba is szívesen foglalja be.

Régi jó szomorú nóta, de a dallamát már elfelejtették:

Tisza partján van egy hajó kikötve,
Abba' van egy halász legín megölve.
Gyertek lyányok őtöztessük biborba'.
Temessük el egy nefeljts bokorba.

Szívüket rendesen a szerelem nemes érzése tölti meg.

A fiatalok kezdik a nótát, az öregek a régi emlékeket nyitják fel.

Majd viharosan felkiált:

Én vagyok a halász legín
Én járok a víz tetején
Én fogom az aran' halat,
A tiszai nagy híd alatt, csuhaja.

Vagy így kacérkodik a csalfa kedvesével:

A magyar ember ősi soron fogja a halat s nem halászik. Ezt fejezi ki ez a régi nóta :

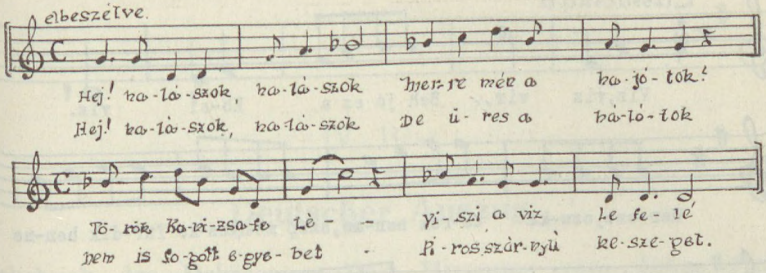
Kedvese után való olthatatlan vágyódást nagyon szépen fejezi ki ez a nóta :

Majd így kesereg szerelmi bánatában :

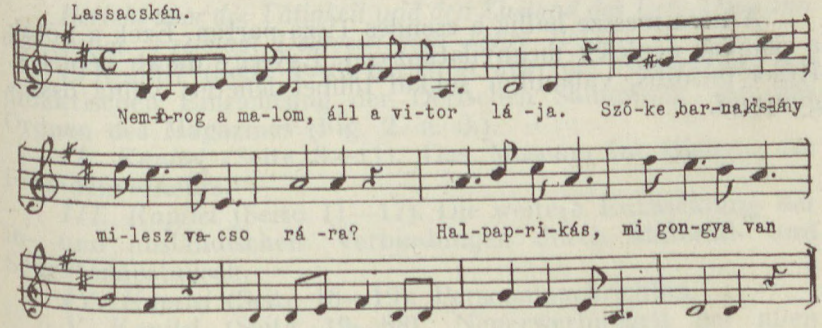
Ámde sokszor a foglalkozásuk köti le egész lényüket. A nehéz munkának megfelelő lassú fáradt hangulatú nóták ezek

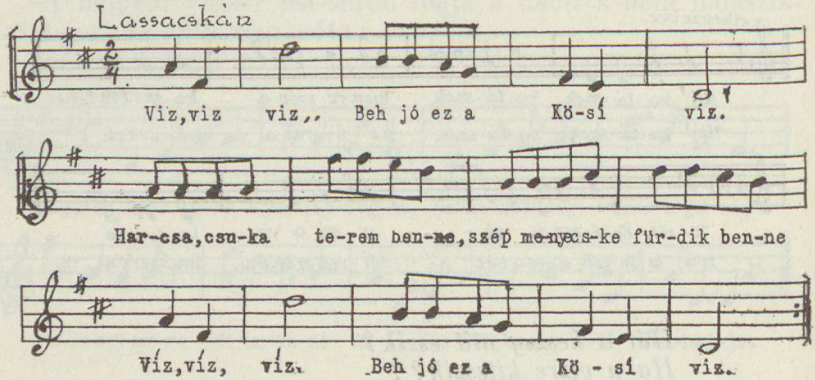

Hát a keszeg mit eszik?
Ha a vízre kiteszik?!
Nem eszik az egyebet,
Petrezselyem gyökeret.

Néha csapongó jókedv fogja el a komor embereket. Ilyenkor vidámság szállja meg a máskor mélabús kedélyeket.

Így pihenés alkalmával. Ámde mikor a halpaprikás után áldomást isznak, felhangzik a tiszamenti régi nóta, mely most is jó :

A nóta messze hallik a csendes Tisza-parton. Ezek a nóták a magyar néplélek megnyilatkozásai. Egy-egy darab néplélek. Kései tarlózás, valamikor sokkal többet lehetett volna összegyüjteni.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

IV. Rész.

Deutscher Auszug.

Jahrbuch des Debrecener Déri Museums vom Jahre 1933.

Dieses „Jahrbuch" ist die unmittelbare Fortsetzung der im Jahre 1932 letztmalig als Jahresbericht erschienenen XXVIII.-ten Ausgabe des Déri Museums. Diese Umbenennung wurde darum nötig, weil der eigentliche Jahresbericht nur einen kleinen Teil der Ausgabe umfasste und die darin enthaltenen viel grösseren wissenschaftlichen Studien im Titel nicht zum Ausdrucke gebracht wurden.

Das vorliegende Jahrbuch von 1933 zerfällt in drei Teile:

I. Teil: *(Jelentés) Bericht* über die Tätigkeit und den Zustand des Déri Museums;

II. Teil: *(Figyelő) Beobachter*, ein neuer Teil des Jahrbuches, in welchem kurzgefasste kulturhistorische, museologische Arbeiten, Vorstellungen, Kritiken etc. behandelt werden und

III. Teil: *(Függelék) Anhang*, der die selbstständigen wissenschaftlichen Studien der Museumsbeamten enthält.

I. TEIL.

Die Abbildungen des I. Teiles sind auch mit deutschen Benennungen versehen.

Bericht über die Tätigkeit und den Zustand des Déri Museums der königl. Freistadt Debrecen vom Jahre 1933.

I. Kapitel (Seite 5—8) berichtet über die Fortsetzung der didaktischen Einrichtung der Dérischen Sammlung und das Ordnen des Magazines (Fig. 2. u. 3.).

II. Kapitel (Seite 8—11). Das Museum im Dienste des Fremdenverkehrs.

III. Kapitel (Seite 11—17). Die weitere Entwicklung der in- und ausländischen Verbindungen durch Material- und Schriftenaustausch.

IV. Kapitel (Seite 18—19). Personalnachrichten.

V. Kapitel (Seite 19—38). Neuerwerbungen bei allen Abteilungen. Verzeichnis der von ausländischen Instituten

eingelangten Tauschschriften. — Kurze Beschreibungen der archaeologischen Funde und Ausgrabungen. Hiezu die Abbildungen (Fig. 4—8.) im ung. Texte mit deutschen Benennungen. Ferners Zuwachs der ethnographischen Abteilung. Der Grundbestand des Museums mit Ende des Jahres 1933 betrug 57,806 Stk. (Jahreszuwachs 1347 Stk.). Hievon entfällt auf die Münz- und arch. Sammlung 20,274 Stk.

VI. Kapitel (Seite 39—40). Budgetbericht. Die Erhaltungskosten des Museums betragen jährlich ca 46,000 Pengő. Die Staatssubvention war im Jahre 1933 Pengő 1250.

VII. Kapitel (Seite 40—50). Das Museum als Kulturhaus. Es waren der grosse Vortragsaal in 58 Fällen und die periodischen Ausstellungsräume 7-mal in Anspruch genommen. — Die Leihbibliothek und der Lesesaal wurden von 120,000 Personen besucht. — Endlich die Tätigkeit und Zustand des Vereines der Debrecener Museumsfreunde und der Debrecener Gruppe des Ung. Münzsammlervereines.

VIII. Kapitel (Seite 50—51) reiht die wissenschaftlichen Arbeiten der Museumsbeamten auf.

IX. Kapitel (Seite 51—53). Besuch des Museums. Das Museum wurde im Jahre 1933 von 50,000 Personen besichtigt. Es sind die in- und ausländischen Notabilitäten namentlich erwähnt.

II. TEIL.

Beobachter des Jahrbuches (Seite 54—62), in welchem verschiedene kleinere Artikeln von Dr. L. Zoltai (z. l.), Dr. St. Ecsedi (e. i.) und Dr. J. Sőregi (s. j.) veröffentlicht werden.

III. TEIL.

Anhang. I. Vorstudien zum Panyolaer Eichenholzbau. Von Kustos Dr. J. Sőregi, Leiter der archaeologischen Abteilung. (Seite 63—121). Mit VIII Tafeln und 9 Abbildungen.

INHALTSVERZEICHNIS:

	Seite
Einleitung	65
I. **Die vierte Panyolaer Ausgrabung vom 31-ten Aug.—10-ten Sept. 1933**	67
II. **Beschreibung des Panyolaer Eichenholzbaues. Konstruktion und technische Ausführung**	73
III. **Belege zum Problem der Bestimmung des Panyolaer Eichenholzbaues in verschiedenen Beziehungen**	81
Vorstudien:	
1. *Die Uferbefestigungstheorie*	82
2. *Die Strassenkörpertheorie*	84
3. *Die Stauwehr bei den alten ungarischen Wassermühlen.*	89

Seite

4. *Die uralte Fischwehr bei der Sperrfischerei* 96
5. *Schiffsbauansiedelung und Hafenplatz im XVI. u. XVII. Jahrhundert* 96
6. *Plankenfestungstheorie:*
   a) Allgemeine Charakterisierung. Fachliteratur 97
   b) Auf urzeitlichen Spuren 100
   c) Beweise der Naturvölker 102
   d) Umschau im Kreise der asiatischen Urheimat. . . . 103
   e) Analogien vom ungarischen Mittelalter 105
   f) Plankenfestungen in den Quellenwerken des XVI. u. XVII.-ten Jahrhunderts 106
   g) Beweise der alten Festungsdarstellungen 110
   h) Konsequenzen. Notwendigkeit der Zusammenarbeit des Archaeologen und Historikers 112

Anmerkungen 115

BENENNUNGEN

der im ung. Texte befindlichen Abbildungen und Tafeln:

Fig. 1. (Seite 65) Aufzug der Bestandteile des Eichenholzbaues. Die Arbeiter befestigen einen Baumrumpf an die Kette des Flaschenzuges.

Fig. 2. (Seite 69) Zerlegung des Eichenholzbaues. Die Arbeiter den Querrumpf. ·3 zur Kette des Flaschenzuges schaffen.

Fig. 3. (Seite 69) Zerlegung des Eichenholzbaues. Die Arbeiter rücken den grossen Längsrumpf = 7 von seiner Lage hinaus.

Fig. 4. (Seite 70) Aufzug der Bestandteile. Der Flaschenzug in Tätigkeit.

Fig. 5. (Seite 71) Aufzug der Bestandteile. Die Arbeiter den aufgezogenen Rumpf mit dem Seil nach rückwärts bewegen.

Die Bilder 1—5 sind Zeichnungen des Malers J. Kovács nach photographischen Aufnahmen des Verfassers.

Fig. 6. (Seite 73) Panyola und Umgebung. Die Fundstelle des Eichenholzbaues am linken Ufer der Theiss mit × eingezeichnet.

Fig. 7. (Seite 77) Bestandteile des Eichenholzbaues. Drei charakteristische Querrümpfe von der unteren (: 1, : 3) und oberen (· 3) Reihe. Die Rümpfe sind mit Säge und scharfem Beil bearbeitet.

Tafel I. (nach Seite 80) Der Panyolaer Eichenholzbau nach der zweiten Ausgrabung. Die Aufnahme zeigt die rechte Seite des Baues von der nördlichen Planke gesehen. Gut sichtbar sind: die querliegenden Baumrümpfe der unteren Reihe (: 1, : 2 und : 3), hievon : 1 sich hinunterbeugend; die Querrümpfe der oberen Reihe (· 2, · 3 und · 4), welche zwischen den unteren und oberen Längsrümpfen (= 7 und — 6) heraus-

ragen ; die Enden der Querbretter (**H4**, **H5**, **H6**) ; die rechtseitigen drei grossen Pfähle (**Ij**, **IIj** u. **IIIj**) ; die Reste der rechtsseitigen Pflöcke zwischen den zwei äusseren Längsrümpfen und im Vordergrund einige Pflöcke der nördlichen Planke.

Tafel II. 1. Teilansicht vom Eichenholzbau vor dem Beginn der Ausgrabungen. Der grosse Querrumpf **: 1** von der unteren Reihe hat sich nach der Frühjahrsüberschwemmung im Jahre 1932 heruntergebeugt. Daran sichtbar zwei Einschnitte zur Holzverbindung.

Tafel II. 2. Teilansicht vom Eichenholzbau. Die Holzverbindungen beim Querrumpf der oberen Reihe **· 2**.

Tafel III. 1. Teilansicht vom Eichenholzbau. Konstruktion der Oberfläche des Baues. Zwischen den Längsrümpfen sieht man das zur Füllung verwendete Reisig und Rutenflechtwerk. Links vorne die Reste des Querbrettes **H1**.

Tafel III. 2. Teilansicht vom Eichenholzbau. Vom Pfahl **Ij** rechts unten die aufgedeckte Endspitze des 5-ten Pflockes.

Tafel IV. Der Panyolaer Eichenholzbau zur Zeit der dritten Ausgrabung, vor der Abtrennung des über das Wasser hinausragenden Teiles, welcher nach der dritten Ausgrabung vor dem Querrumpf **: 2** abgetrennt wurde.

Tafel V. (nach Seite 100) Der Eichenholzbau nach der dritten Ausgrabung, von oben gesehen. Gut sichtbar sind die Querbretter (**H1**—**H6**) ; die Ergänzungsrümpfe zwischen den Längsrümpfen ; die rechtsseitige Pflockreihe und Pfähle.

Tafel VI. Der nördliche, letzte Teil des Eichenholzbaues, nach der dritten Ausgrabung. Aufnahme vom Uferdamm. Die Pflockreihe der nördlichen Planke schliesst das Ende des Baues ab. Links oben sieht man die Pflöcke des aus Reisig gemachten Wellenbrechers. An den beiden Enden des Querbrettes **H6** sind ausgestemmte Löcher, durch die je ein Pflock in den Boden eingerammt sind.

Tafel VII. 1. Der Eichenholzbau im Frühling des Jahres 1933, vor der vierten Ausgrabung. Der *in situ* gebliebene Rest des nach der dritten Ausgrabung abgetrennten Teiles.

Tafel VII. 2. Teilansicht vom Eichenholzbau vor der vierten Ausgrabung. Der Querrumpf **· 3** mit drei Längsrümpfen von der unteren Reihe (**= 7**, **= 6** u. **= 5**).

Tafel VIII. 1. Der Eichenholzbau nach der vierten Ausgrabung. Links wurde ein grosser gekrümmter Rumpf mit Zweigresten aufgedeckt.

Tafel VIII. 2. Der nördliche Teil des Baues nach der vierten Ausgrabung. Der grosse neuaufgedeckte Rumpf hat den Pfahl $\mathbf{Vb_1}$ seitwärts gedrückt und liegt mit seinem Ende am

Bau. Rechts davon der kürzere neue Querrumpf · 5 mit zwei liegenden Pflöcken.

Fig. 8. (Seite 111) Der Angriff auf die Festung Hatvan im Jahre 1596. Teilansicht einer Radierung vom XVII.-ten Jahrhundert. Links sieht man die Pfähle der aus Holz und Erde gebauten, zerstörten Plankenfestungsmauern. (Nach Ortelius redivivus et continuatus, oder der ungarischen Kriegs-Empeorungen etc. Nürnberg, 1665. Band I. S. 198.).

Fig. 9. (Seite 113) Querschnitt des Panyolaer Eichenholzbaues. Vom Verfasser gemachte Rekonstruktion, welche deutlich die Technik des Aufbaues zeigt. Der obere Teil von der punktierten Linie aufwärts die eigentliche gestampfte Tonmauer, welche selbstverständlich mit den oberen Teilen der Pfähle und der mit Rutenflechtwerk versehenen Pflöcke zusammen zu Grunde gegangen ist. Aber wohl erhalten blieb der grosse Unterbau mit grösseren Teilen der Pfähle und Pflöcke. Dieser Unterbau sollte die schwere Tonmauer am höchstwahrscheinlich sumpfigen Boden halten und vor dem Untersinken schützen.

* * *

Kurzgefasste Erklärungen zur vorliegenden Arbeit. Der Verfasser hat seine provisorische Äusserung über die Bestimmung des Panyolaer Eichenholzbaues bereits im *Jelentés* des Jahres 1932 Seite 70 publiciert. Dieselbe Äusserung findet man wieder in diesem Jahrbuch bei Fig. 9 (Seite 113) bildlich dargestellt. Das vorne gegebene deutsche Inhaltsverzeichnis zeigt eigentlich den Aufbau der jetzigen Arbeit. Nachdem zur Bestimmung des Panyolaer Eichenholzbaues mehrere Fachleute und Interessenten ganz verschiedene und wiedersprechende Meinungen äusserten, sah Verfasser sich genötigt im Rahmen einer Vorstudie die verschieden aufgeworfenen Fragen zu behandeln. Er reiht eine ganze Anzahl beweisender Belege auf, dass der Panyolaer Eichenholzbau keine Uferbefestigung, kein Strassenkörper, keine Stauwehr bei den Wassermühlen, keine Fischwehr und weder Schiffsbauansiedelung noch Hafenplatz sein konnte, sondern höchstwahrscheinlich Reste einer Plankenfestung.

Im Zusammenhange mit dieser Festungstheorie beweist der Verfasser: dass die aus Erde und Holz gemachten Burgwälle schon von der Urzeit bekannt; die Urformen der Planken auch die heutigen Naturvölker kennen; ferners die Magyaren schon im Umkreise ihrer asiatischen Urheimat solche Festungen kennen gelernt haben konnten; Analogien sind aus Urkunden vom ungarischen Mittelalter bekannt; oft beschreiben sie die Quellenwerke vom XVI. u. XVII.-ten Jahrhundert, besonders

die türkischen Historiker und sehr viele Darstellungen sind durch die Radierungen derselben Zeit bewahrt.

Da die Ausgrabungen noch nicht beendet sind, kann man hoffen, dass an der Stelle des Holzbaues noch sichere zeitbestimmende Funde vorkommen oder aus Urkunden, welche von diesem Standpunkte noch nicht durchforscht sind, nähere Belege zum Vorschein gelangen werden. *s. j.*

Anhang. II. Volkstümliche Fischerei im Gebiete der mittleren Theiss und jenseits der Theiss. Von Direktor Dr. St. Ecsedi (Seite 123—300). Mit XIV Tafeln und 78 Abbildungen.

Der Verfasser behandelt das Leben der Fischer in jenem Teile der Ungarischen Tiefebene, welcher sich längs der Theiss und östlich davon bis an den Rand des Gebirges ausbreitet. Er stellt fest, dass die Fischerei bei den Ungarn in der Urzeit nicht allgemein verbreitet war. Ein Aufschwung vollzog sich, als sie in ihre heutige Heimat kamen und zum Christentum übertraten. In der Entwickelung des ungarischen Fischerlebens unterscheidet man vier Zeitabschnitte: I. Blühende Fronfischerei vom XI. bis zur Mitte des XVI. Jahrhunderts. In dieser Zeit hatte die Geistlichkeit viele Fischer, und es gab in Ungarn viele ertragliche Fischteiche. II. Die Zeit des Verfalls, die Zeit wo der Türke Herr im Lande war, von der Mitte des XVI. Jahrhunderts bis zum XVIII. Die Türken essen keine Fische. Daher wurden die Fischteiche zerstört, die Fischer vertrieben und die ganze Fischerei fiel dem Untergange zum Opfer. III. Das Zeitalter der neuen Entwickelung, vom Anfang des XVIII. bis in die 60-er Jahre des XIX. Jahrhunderts. Die Fischerei nahm einen neuen Aufschwung. Die grossen Urbariatteiche wurden nicht neu hergestellt, jedoch das Fischen des Einzelnen entwickelte sich umsomehr. Die Fischerei wurde zur Erwerbsquelle vieler Menschen und einzelner Gruppen. Diese Fischer suchen von der Theiss kommend auch die seichten und sumpfigen Gegenden jenseits der Theiss auf. Der IV. Abschnitt ist wieder eine Zeit des Verfalls und dauert vom zweiten Drittel des XIX. Jahrhunderts bis auf unsere Zeit. Die Binnenwasserregulierung und die Entwässerung der Theissgegend gab dem Reichtum an Fischen den Todesstoss. Die Stellen, welche zur Fischzucht und zur Entwickelung günstig waren, wurden wasserarm, die Fischerwirtschaft ging bergab. Die Fischer verliessen ihre alte Beschäftigung und suchten sich einen anderen Lebensunterhalt. Wer aber zurückblieb, konnte sein Leben kaum fristen. Die Fischerei gelangte in die Hände der Grosspächter. Die Regierung versuchte durch Schutzmassnahmen und Einrichten von künstlichen Fischteichen der in Verfall geratenen Fischerei auf die Beine zu helfen. Die ersten Versuche

hatten einen schweren Stand, doch ist die Hoffnung vorhanden, dass in Zukunft alle Hindernisse überwunden werden können.

Der Verfasser behandelt dann die natürlichen Arten der Fischerei. Er macht uns mit jener Art bekannt, bei welcher kein Gerät Verwendung findet, und unterscheidet weitere neun Arten, bei denen ein Gerät zur Anwendung kommt: 1. Absperrende Fischerei. Hier wird das Absperren durch Errichtung von Dämmen, ferner das Auswerfen von Ruten, Reusen und Sperstellen behandelt. 2. Fischfang durch Schlag. Hier behandelt der Verfasser die Harpunenwerfer. Beide sind sehr alte Arten des Fischfanges. 3. Fischfang mittels Überwurfes in seichten Gewässern. Diese Art ist auch heute noch sehr üblich. Hieher gehört das Tasten im Wasser. 4. Fischfang mit Hebewerkzeugen. 5. Absuchen, dabei werden *bóné*, *kece* sowie Netze verwendet. 6. Treiben und Einkreisen. Hier kommen die grossen Theiss-Netze und die kleinen Ziehnetze in Anwendung. 7. Das Angeln ist längs der Theiss sehr beliebt. Es gibt Einzelangeln und solche, die bis zum Ende mit 100—150 Stücken versehen sind. Im Verfertigen und im Auswurf der Angeln ist der ungarische Fischer ein erfindungsreicher Künstler. 8. Wurfnetze kommen schon seltener vor. 9. Dem Winterfang schenkt der Verfasser ein eigenes grosses Kapitel. Unter dem Eis kann sowohl der Kleinfischer, wie auch der Grossfischer mit einer Anzahl von Geräten sein Geschäft betreiben. In dieser Art des Fischfanges sind sie sehr erfinderisch und haben gute Einfälle, sie zeigen grosse Reinlichkeit und Liebe zum Beruf.

Nun folgt die Beschreibung des Fanges und die Verwendung von Grundeln, Krebsen, Fröschen und Blutegeln. Auch die Fischerhütte, der volkstümliche Verkehr auf den Flüssen, Teichen, im Kotmeer kommen bei dieser Behandlung nicht zu kurz. Darin zeigt der Mensch der Tiefebene nicht minder eine grosse Erfindungsgabe.

Nun folgt das Leben der Fischer. Ihre Hütten sind auf Grund vieler Erfahrung praktisch gebaut. Ihre Speisen sind einfach; nicht immer sind es Fische, sondern auch Brot mit Speck. Auch kochen sie Mehlspeissuppen. Kochen sie Fische, so geschicht dies mit einer Paprikabrühe. Gebraten wird am Spies. Zum gekochten Fisch gehört Brot, Bratfisch wird zumeist ohne Brot gegessen. Lieblingsfische sind der Stock, der Schill, der Wels, der Karpfen und die Karausche. Der Grundel wird in Krautsuppe gekocht. Frösche und Krebse finden keinen Anklang. Diese verkaufen sie lieber den vornehmen Leuten. Die Blutegel sammeln sie für ärtzliche Zwecke. Der schwerblütige Ungar des Tieflandes lässt sich sein überflüssiges Blut gerne durch diese Tiere absaugen.

Auch mit den Nebenprodukten der Teichwirtschaft be-

schäftigen sich die Fischer. Sie schneiden Rohr und Brinse. Beide werden verarbeitet. Auch damit befasst sich die Abhandlung.

Zuletzt wird der Charakter der Fischer beschrieben. Sie sind wortkarg und geschlossen. Ihre Redlichkeit ist sprichwörtlich. Der Aberglaube ist unter ihnen ziemlich verbreitet. Sie glauben an eine Art Vampir, an den Geist des Wassers, der die Netze schliesst oder öffnet. Sie fürchten sich vom Wassermann, der im Wasser wohnt, von Fischen lebt, und jeden unter das Wasser zieht, den er erreichen kann. Dabei sind sie religiös. Ihr Schutzheiliger ist St. Peter. Zu ihm flehen alle Fischer, ohne Unterschied der Konfession, wie folgt: „St. Peter hilf! Du weisst wohl, wohin wir wandeln, du kennst unseren Willen."

Die Fischer leben ihr eigenes Leben, in Arbeit, Erfinden von neuen Werkzeugen, in deren Verfertigung und Betreuung. Kommt ihnen die Lust dazu, dann singen sie ihre Weisen. Solche gibt es aber nur wenige. Einige werden im Text mit Singstimmen mitgeteilt. Zur Erklärung dienen gegen 100 Zeichungen und Illustrationen.

TARTALOMJEGYZÉK.

Oldal
Seite

Inhaltsverzeichnis.

Előszó 3

I. RÉSZ.

A Déri múzeum működése és állapota 1933-ban.

I. fejezet. Berendezési munkálatok a kiállítási termekben és az új raktárhelyiségben 5
II. fejezet. A múzeum az idegenforgalom szolgálatában . . . 8
III. fejezet. A felügyelőbizottság ülései. Kül- és belföldi kapcsolatok továbbfejlesztése 11
IV. fejezet. Személyi ügyek s egyéb intézkedések a múzeum érdekében 18
V. fejezet. A múzeum évi gyarapodása 19
I. Könyv- és oklevéltárnál 21
II. Szépművészeti tárnál 27
III. Iparművészeti tárnál 27
IV. Érem- és régiségtárnál 27
V. Néprajzi tárnál 36
VI. fejezet. A múzeum évi háztartása 39
VII. fejezet. A múzeum, mint kultúrház 40
1. Az előadóterem igénybevétele 1933-ban 40
2. Az időszaki kiállítási termek igénybevétele 1933-ban 46
3. A Közművelődési Könyvtár működése 1933-ban. 46
4. A Debreceni Múzeumbarátok Köre 48
5. A Magyar Numizmatikai Társulat Debreceni Csoportjának működése és állapota 1933-ban. . 49
VIII. fejezet. A múzeumi tisztviselők irodalmi munkássága . . . 50
IX. fejezet. A múzeum nyitvatartása és látogatottsága 1933-ban 51

II. RÉSZ.

Figyelő.

Falusy Zsigmond XVIII. századbeli magyar festőről. Írta: dr. Zoltai Lajos 54
A méhkasalakú földbevájt üregek problémája. Írta: dr. Sőregi János 56
Mikor kezdődött Debrecenben a kalapviselés. Írta: dr. Zoltai Lajos 57
Régészeti ásatások sikere. Írta: dr. Sőregi János 59
A magyarság néprajza. Írták: Bátky Zsigmond, Győrffy István, Viski Károly, Sajtó alá rendezte: Czakó Elemér, I. kötet. Tárgyi néprajz első fele. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda kiadása Bp., 1934. Ismerteti: Ecsedi István. 61

III. RÉSZ.

Függelék.

Oldal Seite

I. *Előtanulmányok a panyolai tölgyfaépítményhez.* VIII táblával és 9 képpel. Írta: dr. Sőregi János múzeumőr, a régészeti osztály vezetője 63

II. *Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizeken.* XIV táblával és 78 képpel. Írta: dr. Ecsedi István múzeumigazgató 123

IV. RÉSZ.

Deutscher Auszug.

Jahrbuch des Debrecener Déri Museums vom Jahre 1933. . . . 301

I. Teil. Bericht über die Tätigkeit und den Zustand des Déri Museums der königl. Freistadt Debrecen vom Jahre 1933 301

II. Teil. Beobachter des Jahrbuches 302

III. Teil. Anhang.

I. *Vorstudien zum Panyolaer Eichenholzbau.* Von Kustos Dr. J. Sőregi, Leiter der archeologischen Abteilung. Mit VIII Tafeln und 9 Abbildungen 302

II. *Volkstümliche Fischerei im Gebiete der mittleren Theiss und jenseits der Theiss.* Von Direktor Dr. St. Ecsedi. Mit XIV Tafeln und 78 Abbildungen 306

MTAKADÉMIA KÖNYVTÁRA